ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА

МІЖВІДОМЧА КООРДИНАЦІЙНА РАДА з питань правосуддя щодо неповнолітніх

unicef для кожної дитини

ВОЛОНТЕР Всеукраїнський громадський центр

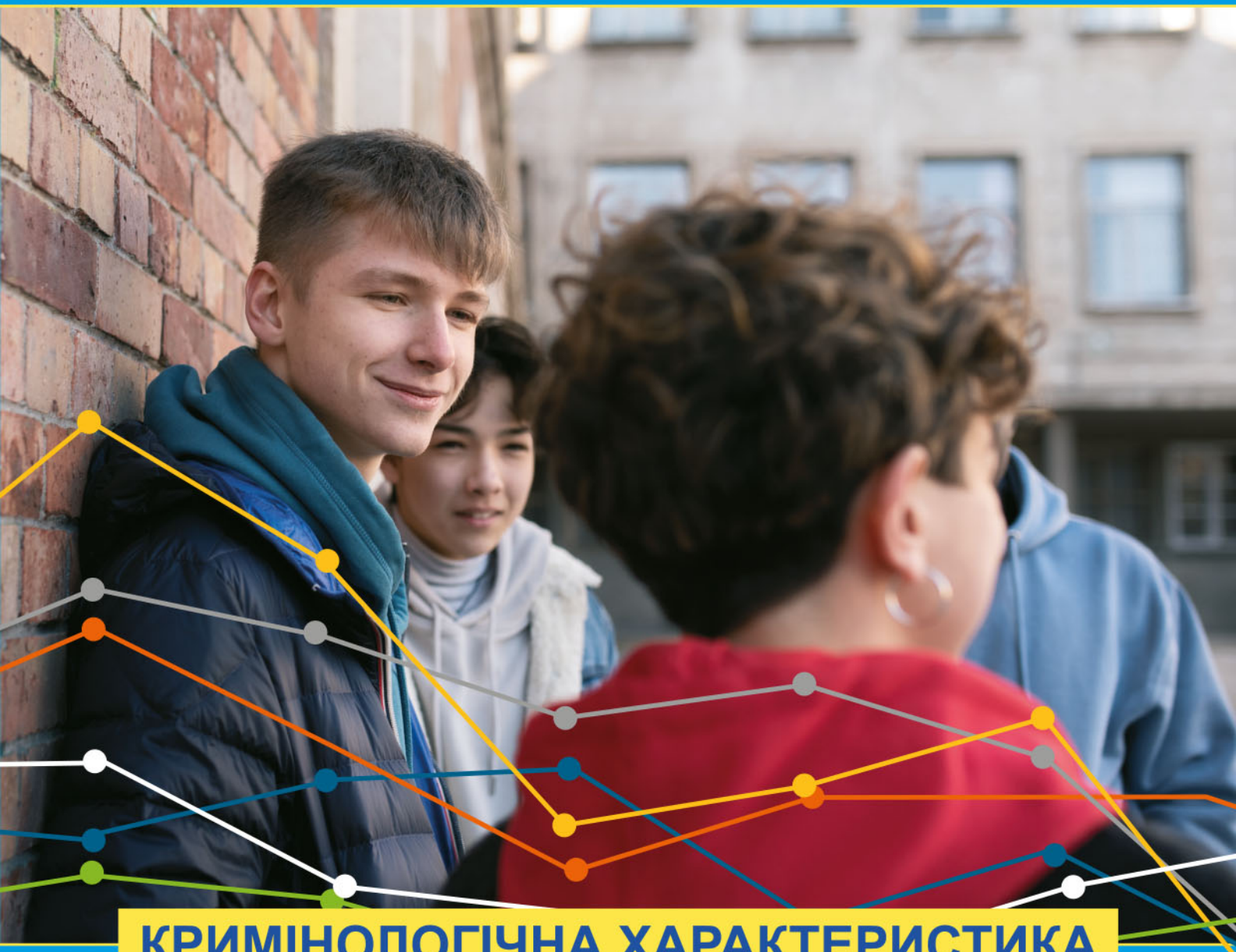

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЕНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЕНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Київ, 2025

УДК 343.9(477)

К82

Схвалено та рекомендовано до друку Вченою радою
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(протокол № 3 від 27 лютого 2025 року)

Рецензенти:

Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

Колодяжний М.Г., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України;

Проневич О.С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка**.**

К82 Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми : монографія / А.Б. Блага, Т.І. Бугаєць, О.О. Волошина та ін.; за заг. ред. А.Б. Благої, Т.В. Журавель. – Київ, 2025. – 312 с.

ISBN 978-617-8197-24-7

У монографії, присвяченій комплексному дослідженню кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, проаналізовано їх сучасний стан, динаміку, структуру та розкриті регіональні особливості; охарактеризовані обставини кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, потерпілі від цих діянь та «ціна» кримінальних правопорушень неповнолітніх. Особливу увагу приділено визначенню детермінант, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, зокрема факторів впливу на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в розрізі аналізу життєвих історій та особистісних особливостей засуджених неповнолітніх; також розглянуті фактори кримінально-процесуального характеру (процедурні фактори). Аналізуються міжнародні стандарти ООН та Ради Європи щодо запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх, проведення роботи з дитиною у конфлікті з законом. Розглянута національна нормативно-правова база у сфері запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх. Висвітлена практика профілактичної роботи з дітьми, надання послуг і реалізації програм ресоціалізації та соціальної адаптації для дітей, які вчинили кримінальні правопорушення. За результатами аналізу підготовано рекомендації для відповідних міністерств та відомств.

Видання може бути корисним для науковців, викладачів і здобувачів освіти правового, соціологічного профілів, працівників правоохоронних органів, а також широкого кола читачів, які цікавляться питаннями запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми.

Координатор від Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні:

Старіков В.Г., координатор програм захисту дітей Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Дослідження, покладене в основу монографії, проведено за ініціативи Офісу Генерального прокурора в межах проєкту *«Надання психосоціальної підтримки та забезпечення правосуддя як складової частини кращого догляду для вразливих дітей»,* що реалізується ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Думки, висловлені в публікації, є позицією авторів і не обов'язково відображають погляди ЮНІСЕФ.

© Блага А.Б., Бугаєць Т.І., Журавель Т.В. та ін., 2025

Авторський колектив:

Блага Алла, докторка юридичних наук, доцентка, професорка (б.в.з), кримінологиня; завідувачка кафедри цивільного та кримінального права і процесу юридичного факультету ЧНУ імені Петра Могили; залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх – *підрозділ 1.1; розділ 2 (у співавт. з Волошиною О., Гриценко Л. та Усенко Ю.);*

Бугаєць Тамара, магістерка міжнародного права (LL.M), викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ України; адвокатка у сфері захисту прав та інтересів дитини; залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх – *підрозділи 3.3 (у співавт. з Волошиною О., Грицевич О., Усенко Ю.), 4.1;*

Волошина Олеся, заступниця начальниці Департаменту захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора – *розділ 2 (у співавт. з Благою А., Гриценко Л., Усенко Ю.), підрозділ 3.3 (у співавт. з Бугаєць Т., Гриценко Л., Усенко Ю.);*

Грицевич Олександра, експертка з питань захисту прав дитини ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» – *підрозділ 4.2;*

Гриценко Людмила, адвокатка у сфері захисту прав та інтересів дитини; лекторка Вищої школи адвокатури Національної Асоціації Адвокатів України; тренерка Тренінгової групи «АС»; залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх – *розділ 2 (у співавт. з Благою А., Волошиною О. та Усенко Ю.); підрозділ 3.3 (у співавт. з Бугаєць Т., Волошиною О., Усенко Ю.).*

Журавель Тетяна, кандидатка педагогічних наук; виконавча директорка ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» – *підрозділи 3.1; 3.2 (у співавт. з Кочурою О.); 4.3 (у співавт. з Пилипас Ю., Рокицькою О.);*

Кочура Олена, експертка з оцінки ризиків і потреб засуджених осіб; залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх – *підрозділ 3.2 (у співавт. з Журавель Т.);*

Пилипас Юлія, експертка з питань розвитку соціальних послуг ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» – *підрозділи 1.2 (у співавт. з Рокицькою О.); 4.3 (у співавт. з Журавель Т., Рокицькою О.);*

Рокицька Оксана, магістерка соціології; асистентка проєктів Центру соціальних експертиз ім. Ю. Саєнка – *підрозділи 1.2 (у співавт. з Пилипас Ю.); 3.1 (у співавт. з Журавель Т.), 4.3 (у співавт. з Журавель Т., Пилипас Ю.);*

Усенко Юлія, начальниця Департаменту захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора – *розділ 2 (у співавт. з Благою А., Волошиною О., Гриценко Л.); підрозділ 3.3 (у співавт. з Бугаєць Т., Гриценко Л., Волошиною О.).*

Зміст

Передмова **6**

Список основних скорочень **7**

Розділ 1. Теоретичні засади дослідження кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **9**

1.1. Кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, як об'єкт кримінологічного пізнання **9**

1.2. Методологічні засади дослідження кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **14**

1.2.1. Мета і завдання дослідження 14

1.2.2. Дослідницькі питання 15

1.2.3. Методи дослідження та формування вибірки 16

1.2.4. Групи респондентів та їхні характеристики, проаналізовані судові рішення 20

Розділ 2. Сучасний стан кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **28**

2.1. Рівень кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **28**

2.2. Структура кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **45**

2.3. Регіональні особливості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми **70**

2.4. Соціально-демографічні характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення **81**

2.4.1. Соціально-демографічні характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення 81

2.4.2. Кримінально-правові характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення 91

2.5. Загальна характеристика обставин кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, потерпілих від цих діянь та «ціни» кримінальних правопорушень неповнолітніх **102**

Розділ 3. Детермінанти, які впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень **120**

3.1. Основні детермінанти індивідуальної кримінально-протиправної поведінки неповнолітніх **120**

3.2. Фактори впливу на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в розрізі аналізу життєвих історій та особистісних особливостей засуджених неповнолітніх **129**

3.2.1. Сімейні фактори у формах ОРП неповнолітніх засуджених 132

3.2.2. Особистісні фактори дитини 137

3.2.3. Фактори найближчого оточення («Стосунки з друзями та однолітками») 149

3.2.4. Фактори освітнього середовища («Освіта, навчання та працевлаштування») 153

3.2.5. Фактори, пов'язані з організацією дозвілля («Дозвілля та відпочинок») 157

3.2.6. Порівняння результатів аналізу оцінок ризиків засуджених неповнолітніх на обліку органів пробації та тих, які перебувають в УВП 162

3.3. Фактори кримінально-процесуального характеру 164
3.3.1. Фактори кримінально-процесуального характеру (процедурні фактори), які вбачаються з аналізу судової практики..... 164
3.3.2. Застосування примусових заходів виховного характеру як фактор кримінально-процесуального характеру..... 180

Розділ 4. Запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми..... 185
4.1. Міжнародні стандарти щодо запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх, проведення роботи з дитиною у конфлікті із законом..... 185
4.2. Національна нормативно-правова база з питань запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх 195
4.3. Практики профілактичної роботи та надання послуг дітям, які вчинили кримінальні правопорушення 215
4.3.1. Практики профілактичної роботи з дітьми 215
4.3.2. Алгоритми роботи з дитиною у конфлікті із законом..... 224
4.3.3. Взаємодія суб'єктів роботи з дитиною у конфлікті із законом 229
4.3.4. Практики надання послуг дітям у конфлікті із законом 233
4.3.5. Методичне забезпечення фахівців з питань проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом..... 253

Загальні висновки 258

Рекомендації 286

Додатки..... 293
Додаток 1. Розгляд справ кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017–2023 років 293
Додаток 2. Приклади вироків з розгорнутою мотиваційною частиною призначення покарання..... 295
Додаток 3. Узагальнені приклади відповідей на запитання щодо назви методичних матеріалів/рекомендацій про проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом, установи/організації, яка їх розробила, та посилань (якщо доступно) 298

Список використаних джерел 302

ПЕРЕДМОВА

Одним із важливих кроків на шляху європейської інтеграції України є імплементація стандартів і пріоритетів Ради Європи та Європейського Союзу щодо забезпечення прав дитини та впровадження дружнього до дитини правосуддя.

Низка міжнародних та європейських стандартів приділяють значну увагу питанням забезпечення прав дітей, яких торкається збройний конфлікт, запобігання втягненню дитини у злочинну діяльність та впровадження нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх.

Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) наголошують на тому, що попередження злочинності серед неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності у суспільстві.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України питання запобігання злочинності стосовно дітей та профілактики вчинення дітьми кримінальних правопорушень набувають особливої актуальності. Через вимушену міграцію сімей з дітьми, збільшення кількості дітей, які залишилися без піклування одного з батьків, труднощі з доступом до освіти та дозвілля, психотравмуючий досвід та інші зумовлені війною чинники суттєво зростають ризики протиправної поведінки дітей та втягнення їх у злочинну діяльність дорослими.

Масштаб цих викликів зумовлює необхідність напрацювання комплексного системного підходу щодо запобігання дитячій злочинності та пошуку нових заходів впливу для зменшення проявів злочинності у середовищі неповнолітніх. Це, у свою чергу, потребує поглибленого вивчення та аналізу сучасного стану й основних тенденцій щодо вчинення дітьми кримінальних правопорушень; визначення ключових факторів, що обумовлюють протиправну поведінку дітей; дослідження національних практик запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та їх відповідності міжнародним та європейським стандартам дружнього до дитини правосуддя та проведення роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом.

Напрацьовані за результатами дослідження висновки та рекомендації мають стати підґрунтям для вдосконалення нормативно-правових та організаційних механізмів запобігання вчинення правопорушень дітьми, впровадження ефективних профілактичних програм та послуг, спрямованих на підтримку дітей, які перебувають у групі ризику, а також альтернативних заходів впливу щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, відповідно до рекомендацій Комітету ООН з прав дитини та стандартів Ради Європи.

СПИСОК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БПД, БВПД – безоплатна правнича допомога

ВВП – внутрішній валовий продукт

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ГО – громадська організація

ДБСТ – дитячий будинок сімейного типу

Держдіти – Державна служба України у справах дітей

ДРГ – диверсійно-розвідувальна група

ДТП – дорожньо-транспортна пригода

ДУ – державна установа

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄРЗО – Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – засоби масової інформації, масмедіа

ЗСУ – Збройні Сили України

ІПСО – інформаційно-психологічна операція

КК – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КП – кримінальні правопорушення

КПД – Комітет ООН з прав дитини

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України

МОН – Міністерство освіти і науки України

Нацсоцслужба – Національна соціальна сервісна служба України

нмдг – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

НПА – нормативно-правові акти

ОГП – Офіс Генерального прокурора

ООН – Організація Об’єднаних націй

ОРП – оцінка ризиків і потреб

ПАР – психоактивні речовини

ПДР – Правила дорожнього руху

ПЗВХ – примусові заходи виховного характеру

СЖО – складні життєві обставини

СІЗО – слідчий ізолятор

ССД – служба у справах дітей

ТГ, ОТГ – територіальна громада

УВП – установа виконання покарань

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН

ЮП – ювенальна превенція

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

1.1. Кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, як об'єкт кримінологічного пізнання

Закон України «Про охорону дитинства» закріпив необхідність забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності. Особливого захисту держави потребують діти, які через різні негативні умови, зокрема безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психоактивних речовин та інших видів залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, ухилення батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, воєнні дії чи збройний конфлікт, потрапили у складні життєві обставини [1]. Тому всі дії щодо таких дітей спрямовуються на захист їхніх прав та інтересів, усунення причин таких обставин, забезпечення безпечних умов їх утримання та виховання, надання комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги.

Сімейним кодексом України встановлено, що правовий статус *дитини* має особа до досягнення нею повноліття; малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; *неповнолітньою* вважається дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (стаття 6) [2].

На сьогодні питання захисту прав та інтересів дітей, які перебувають у конфлікті та контакті із законом, набули особливої актуальності через збройну агресію РФ проти України, що спричинило масштабну міграцію, безробіття, збільшення життєвих негараздів, зростання кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування, проблеми з доступом до освітнього середовища тощо. Тому безперечно актуальним є розроблення кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, як соціально-правового явища, оскільки це дасть змогу удосконалити систему заходів запобіжного впливу.

Виділення їх в окрему групу здійснюється на ґрунті вікових особливостей осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Загалом вік розуміється як період розвитку людини, що характеризується сукупністю специфічних закономірностей формування організму і особистості. Водночас у науковій літературі розрізняють декілька різновидів віку:

- хронологічний (паспортний) вік, який означає тривалість існування людини з моменту її народження;
- психологічний вік – своєрідний ступінь онтогенетичного розвитку; особливий етап, якому властиві певні зміни, що визначаються своєрідність структури особистості на конкретній стадії розвитку [3];
- біологічний вік – вік, який визначається залежно від стану обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосувальних можливостей організму;
- освітній вік – рівень розвитку навчальних умінь, який визначається стандартизованими тестами;
- розумовий вік – рівень розумового розвитку, який визначається за допомогою тесту на інтелект;
- фізіологічний вік – вік людини, що виражається в поняттях рівня фізіологічного розвитку [4].

---

1 Закон України «Про охорону дитинства». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

2 Сімейний кодекс України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

3 Денисов С., Філей Ю. Вік. Велика українська кримінологічна енциклопедія. – Т.1, 2021. – с. 194–196

4 Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – с. 187

Ми згодні з твердженням В. Аніщук, що як кримінально-правова категорія, вік становить собою встановлену законом про кримінальну відповідальність кількість часу, прожитого особою, а також ступінь її психологічного, фізіологічного і соціального розвитку, що характеризує можливість особи усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [5].

Однак, незважаючи на досить довгу історію дослідження питання щодо встановлення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, дискусії продовжуються й до сьогодні. Так одні автори пропонують встановити знижений вік для настання кримінальної відповідальності у 11 років та загальний вік у 14 років; інші – у 13 та 15 років відповідно; треті підтримують існуючу градацію у 14 та 16 років; четверті дослідники наголошують на необхідності врахування під час процедури визначення віку дитини відповідності рівня її фізичного та психічного стану відповідним віковим стандартам [6].

Для цілей пропонованого кримінологічного дослідження ми використовуємо норми чинного кримінального законодавства, оскільки саме воно визначає підстави кримінальної відповідальності та відповідно до нього надалі формуються державні та відомчі статистичні звітності.

Як вірно зазначає Н. С. Юзікова, законодавець не передбачив особливих підстав кримінальної відповідальності неповнолітніх, вони зумовлені їхнім віком та пов'язані зі специфікою сприйняття і оцінки ними різних злочинів. А отже, з огляду на положення ст. 2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення. Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення виступає суб'єкт, як фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого настає кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК). У чинному Кримінальному кодексі України збереглись межі віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність для неповнолітніх (особи, яким виповнилось 16 років, та особи віком від 14 до 16 років), що були закріплені у КК України 1960 року. Але перелік діянь, встановлений у ст. 22 КК [7], за які настає кримінальна відповідальність з 14 років, зазнав змін [8]. Тож ми також вважаємо, що важливо не обмежуватись лише встановленням хронологічного (паспортного) віку дитини, але й обов'язково враховувати її інші ознаки як суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема, чи має вона достатній рівень правової свідомості та чи здатна оцінювати не тільки фактичну сторону своїх вчинків, але і їх соціально-правову значущість.

Загалом зміст особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх полягає у її індивідуалізації, яка базується на максимальному врахуванні психологічної, моральної, вікової своєрідності дитини. Виділення спеціальних норм стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлено принципами справедливості і гуманізму. Індивідуалізація відповідальності неповнолітніх за вчинені ними кримінальні правопорушення реалізується: у формі звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; у формі покарання та строків його відбування; у формі звільнення від відбування покарання з випробуванням; у формі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру; у формі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання; у формі особливостей застосування строків погашення та зняття судимості [9].

Саме тому малолітні діти віком до 14 років, а також особи, які вчинили у віці від 14 до 16 років діяння, не зазначені у ч. 2 ст. 22 КК України, не можуть бути суб'єктом кримінального правопорушення, і, відповідно, кримінальній відповідальності не підлягають [10]. *Однак, відповідно до законодавства, держава реагує на ці випадки, передбачивши проведення з ними різного роду запобіжних заходів.*

---

[5] Аніщук В. Вплив віку суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність // Підприємництво, господарство і право, 2019. – №7. – с. 173. – Режим доступу: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/32.pdf

[6] Приходько Т. М. Поняття та класифікація віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність // Science Review 2018; 8 (3(10)) : 51-56. – Режим доступу: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/341308

[7] Кримінальний кодекс України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

[8] Юзікова Н. Періодизація віку, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх: вітчизняна практика та європейський досвід // Генезис публічного права: від становлення до сучасності : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 137–139

[9] Юзікова Н. Періодизація віку, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх: вітчизняна практика та європейський досвід // Генезис публічного права: від становлення до сучасності : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 137–139

[10] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – с. 81

Наведене дозволяє констатувати, що кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, є **самостійною кримінологічною проблемою;** вони становлять окремий об'єкт кримінологічного пізнання, оскільки є різновидом більш загального негативного соціально-правового явища – злочинності загалом. Відповідно, їм притаманні всі змістовні ознаки загального поняття злочинності, як-от:

соціальна природа (вони існують тільки у людському суспільстві – неповнолітні особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, і особи, на інтереси яких здійснюють посягання – члени суспільства; соціальними є також їх витоки, корені, а також наслідки);

кримінально-правова ознака (під час їх дослідження ми насамперед керуємось законом про кримінальну відповідальність, тому що саме ним визначаються і поняття кримінального правопорушення, і ознаки суб'єкта, і вичерпний перелік кримінальних правопорушень, які є предметом кримінологічного вивчення. Але водночас кримінологією розглядаються «фонові» явища, які не є кримінально-караними діяннями, однак тісно пов'язані з вчиненням неповнолітніми кримінальних правопорушень, такі як алкоголізм та пияцтво, наркоманія, ксенофобія та інші види деструктивної поведінки. Це дає змогу глибоко дослідити фактори вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми і розпочати діяльність з усунення та нейтралізації цих факторів на етапі первинного контакту дитини з системою правосуддя, тобто, забезпечити своєчасність заходів запобігання);

історична мінливість (соціальні умови, що існують на різних етапах розвитку суспільства, зумовлюють та визначають кількісні та якісні характеристики злочинності загалом та кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми зокрема: з ускладненням суспільних відносин збільшується і загальна кількість видів протиправних діянь; окремі діяння декриміналізуються, натомість з'являються нові різновиди кримінально-протиправних посягань);

масовість, або відносна поширеність (означає, що вони є масовим явищем суспільного життя, і умовою того, щоб на злочинність поширювався закон великих чисел, коли за достатньо великого числа одиниць об'єкт набував нової природи, нових властивостей, порівнюючи з окремими кримінальними правопорушеннями);

усталеність (означає, що вони мають властивості з року в рік відновлюватися приблизно в однакових обсягах);

іррегулярність (або відсутність внутрішніх зв'язків – тобто саме собою окреме кримінальне правопорушення є подією випадковою і унікальною, і тому є випадковим щодо інших кримінальних правопорушень, які, у свою чергу, так само мають випадковий характер);

територія і період часу (оскільки злочинність безперервно змінюється, тому для вимірювання і встановлення закономірностей обов'язково необхідно конкретизувати, на якій території і за який проміжок часу вона досліджується) [11].

Виділені вище ознаки дають змогу визначити **кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми,** як історично мінливе відносно масове соціально-правове явище, яке виражається у статистичній сукупності фактів кримінально-протиправної поведінки суб'єктів кримінальних правопорушень у віці від 14 до 18 років на певній території упродовж певного проміжку часу.

Звісно, існують й інші терміни та визначення, які використовуються та використовувались для позначення кримінальної активності неповнолітніх. Так досить частим є використання поняття *«злочинність неповнолітніх»,* яке розумілось як:

«багатокомпонентне соціально-правове негативне явище, що становить сукупність злочинів, учинених неповнолітніми (особами віком 14–17 років) у різних сферах суспільного життя у певний період часу на відповідній території, що має кількісно-якісні (стан, динаміку, коефіцієнти, структуру, характери, географію) ознаки»[12];

[11] Див., напр.: Кримінологія (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів : Блага А. Б., Богатирьов І.Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків, 2010. – с. 33 – 36; Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 20221. – с. 102 – 110; Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред В. В. Голіни. – 2-ге вид. – Харків : Право, 2009. – с. 22-23

[12] Злочинність неповнолітніх (Юзікова Н.) Велика українська кримінологічна енциклопедія. Т. 1. / редкол.: В. В. Сокуренко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. Ред. О. М. Литвинов. – Харків : «Факт», 2021. – с. 573

«загальне поняття, яке охоплює випадки, коли злочини були вчинені особами віком від 14 до 18 років»[13];

«кількість злочинів осіб неповнолітнього віку, стосовно яких була порушена кримінальна справа і тим самим здійснена державна реєстрація, чим забезпечене включення таких злочинів до офіційного (статистичного) поняття «злочинність неповнолітніх»»[14].

Проте у 2019 році новелами Кримінального кодексу України було запроваджено поняття «кримінальні правопорушення», до яких віднесені усі кримінально-карані діяння, які поділяються на злочини та кримінальні проступки[15]. Тобто поняття «злочин» набуло вузького значення. Тому, щоб означити, що нашим дослідженням охоплюються випадки вчинення неповнолітніми як злочинів, так і кримінальних проступків, ми використовуємо термін **«кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми».**

Додатково зазначимо, що для позначення дітей, які вчинили правопорушення, такі терміни як «правопорушник» та «злочинець» на сьогодні **використовувати не рекомендовано,** аби не стигматизувати дитину та не навішувати на неї соціальний ярлик. Водночас використовуються терміни, що характеризують не саму особистість дитини, а радше описують її поведінку, дотримуючись, серед іншого, концепції можливості й необхідності впливу на таку поведінку дитини заради її позитивних змін. Зокрема:

- діти з делінквентною поведінкою (від лат. *delinquens* – «проступок», «провина») – особи, неодноразові дії яких відхиляються від встановлених у певному суспільстві й у певний час норм, носять винятково деструктивний характер і є загрозливими для суспільного порядку і добробуту людей[16];
- діти з девіантною поведінкою (лат. *deviation* – «відхилення», від *de* – «від» + *via* – «дорога», «шлях») – особи, чия поведінка не відповідає загальному стандарту, тобто порушує соціальні норми. Поняття девіації є досить суб'єктивним, оскільки вказує переважно на шаблони, звичаї та нормативи, яких дотримується більшість членів певного суспільства на певному етапі історичного розвитку[17];
- діти у конфлікті із законом – діти, які підозрюються, обвинувачуються або визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення або щодо яких складено протокол про адміністративне правопорушення чи визнані такими, які вчинили адміністративне правопорушення, або діти, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України[18].

Визначаючи межі цих понять, науковці зауважують, що девіантна поведінка та делінквентна поведінка є категоріями більш психолого-педагогічними, тоді як кримінальне правопорушення визначається виключно за допомогою правових норм. Відповідно кримінальне правопорушення завжди є проявом девіантної та делінквентної поведінки, тоді як девіантна та делінквентна поведінка не завжди передбачають вчинення кримінального правопорушення[19].

Проведене дослідження національної нормативно-правової бази підняло ще одну проблему, пов'язану з термінологічною коректністю. Так було встановлено, що у низці чинних нормативно-правових актів використовуються терміни *«діти, схильні до вчинення правопорушень», «діти, які схильні до протиправної поведінки», «діти, які виявили схильність до асоціальної поведінки».*

---

[13] Кримінологія : підручник / Головкін Б. М., Голіна В. В., Лисодєд О. В. та ін. – Харків, «Право», 2020. – с. 327

[14] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – с. 469

[15] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55

[16] Делінквент. О. Джужа; Делінквентна поведінка. М. Гребенюк, В. Сюравчик / Українська юридична енциклопедія / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ : ХНУВС : НАВС; Кримін. асоц. України : «Золота миля». – 2017, с. 168 – 171

[17] Девіант. А. Блага / Велика українська кримінологічна енциклопедія. Т. 1: А-Л / наук. Ред. О. М. Литвинов. – Харків : «Факт», 2021. – с. 281

[18] Проєкт Закону про юстицію, дружню до дитини. – Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

[19] Делінквентна поведінка. М. Гребенюк, В. Сюравчик / Українська юридична енциклопедія / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ : ХНУВС : НАВС; Кримін. асоц. України : «Золота миля». – 2017, с. 171

Щодо цього вважаємо за необхідне хоча б коротко зауважити, що у людей взагалі та дітей зокрема не виявлено якоїсь генетичної схильності до асоціальної поведінки або вчинення правопорушень. Людина формується під впливом як певних біологічних передумов, так і її соціального оточення, і засвоює поведінку, яка схвалюється середовищем або призводить до бажаних для неї результатів, навіть якщо з погляду законодавства ця поведінка вважається протиправною. *Тому варто відійти від застарілих ідей щодо «схильності» дітей до протиправної поведінки, переглянути нормативно-правову базу і оновити стратегії та підходи до запобігання і протидії кримінально протиправній діяльності саме неповнолітніх осіб.*

Отже, в сучасних умовах ефективна державна політика у сфері охорони дитинства в Україні має обов'язково включати й кримінологічний компонент. Важливою умовою розроблення такої політики є використання належним чином систематизованих кримінологічних знань про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми. Водночас слід виходити з комплексного розуміння проблеми вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень як складного багатоаспектного явища; враховувати останні тенденції, зокрема, пов'язані з війною; мати сучасні уявлення про явища і процеси, які детермінують індивідуальну кримінально-протиправну поведінку неповнолітніх; оновити та осучаснити підходи до запобігання і протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми.

Саме з цією метою у пропонованому дослідженні на основі спеціально розробленої методології:

досліджені основні кількісно-якісні показники та тенденції вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень;

охарактеризована особа неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення;

здійснений кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми;

ґрунтовно проаналізовані за певними блоками фактори впливу на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в розрізі аналізу життєвих історій та особистісних особливостей засуджених неповнолітніх;

досліджені міжнародні стандарти щодо здійснення профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, проведення роботи з дитиною у конфлікті з законом;

надана оцінка національній нормативно-правовій базі у сфері запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх;

узагальнена практика профілактичної роботи з дітьми, надання послуг і реалізації програм ресоціалізації для дітей, які вчинили кримінальні правопорушення.

1.2. Методологічні засади дослідження кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

1.2.1. Мета і завдання дослідження

Мета дослідження:

встановити основні тенденції та визначити фактори, що впливають на кримінальні правопорушення неповнолітніх, а також розробити рекомендації щодо запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- зібрати та проаналізувати дані щодо вчинення дітьми кримінальних правопорушень за системою кількісно-якісних показників (у динаміці за період 2017 – 2023 років, а також в актуальному стані на 2024 рік) і охарактеризувати їх сучасний стан і основні тенденції, зокрема у порівнянні періодів до початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну та після;
- дослідити детермінанти вчинення дітьми кримінальних правопорушень (насамперед – на індивідуальному рівні), зокрема вплив на кримінальну активність неповнолітніх соціальних груп і сфер соціального життя, пандемії, широкомасштабного вторгнення росії в Україну;
- визначити основні фактори, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень дітьми вперше і повторно та способи усунення обставин, що зумовлюють виникнення цих факторів;
- вивчити практики запобігання вчиненню дітьми кримінальних правопорушень та визначити можливі способи їх вдосконалення, базуючись на міжнародних та європейських стандартах і підходах;
- вивчити практики надання послуг і реалізації програм ресоціалізації дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, їх вплив на запобігання рецидиву, та потреби у розвитку/вдосконаленні, базуючись на міжнародних та європейських стандартах і підходах.

Науково-теоретичною основою для виконання дослідження були наукові праці національних та зарубіжних фахівців у галузі філософії, кримінології, кримінального права, соціології, психології, теорії управління, статистики; публікації на офіційних сайтах державних органів та у масмедіа щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми.

Нормативну базу дослідження складають: міжнародно-правові акти, Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають правові засади діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим неповнолітніми.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені дані, отримані під час:

аналізу державної та відомчої статистичної звітності (Демографічний щорічник «Населення України» (за 2017 – 2020 роки); Статистичний збірник «Чисельність наявного населення України» (за 2017 – 2021 роки); Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (за 2017 – 2023 роки); Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (за 2017 – 2023 роки); Звіт про неповнолітніх засуджених (за 2017 – 2023 роки); Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (за 2017 – 2023 роки); Дані щодо притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУАП) (за 2021 – 2023 роки); Дані щодо притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ч. 1 ст. 44 КУпАП) (за 2021 – 2023 роки); Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань);

опитування у формі онлайн-анкетування 5501 респондентів з числа працівників ювенальної превенції, поліцейських громади, слідчих, дізнавачів, прокурорів, представників служб у справах дітей, уповноважених органів пробації, центрів надання соціальних послуг / центрів соціальних служб, закладів середньої та професійно-технічної освіти з усіх регіонів України;

опитування у формі напівструктурованих інтерв'ю (16) з неповнолітніми та молоддю (з 18 до 22 років), які відбувають покарання у виховних колоніях, та неповнолітніми, які перебувають на обліку в уповноважених органах пробації;

опитування у формі напівструктурованих інтерв'ю (11) з національними експертами у сфері правосуддя, дружнього до дитини;

опитування у формі фокус-групових дискусій (10) з представниками регіонального рівня від прокуратури, служби у справах дітей, управління Національної поліції, обласного центру соціальних служб, структурного підрозділу військової облдержадміністрації з питань освіти і науки, філії Державної установи «Центр пробації»;

вивчення 80 рішень суду та 30 матеріалів архівних кримінальних справ про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх за період з січня 2017 до травня 2024 року.

Дослідження проведено у період з лютого до вересня 2024 року.

1.2.2. Дослідницькі питання

З урахуванням мети і завдань дослідження були сформовані дослідницькі питання, які стали основою для визначення цільових груп респондентів, розроблення інструментарію проведення дослідження (таблиця 1.2.1).

Таблиця 1.2.1.

Ключові питання, визначені для дослідження

Дослідницьке завдання	Ключові питання
Зібрати та проаналізувати дані щодо вчинення дітьми кримінальних правопорушень за системою кількісно-якісних показників (у динаміці за період 2017 – 2023 років, а також в актуальному стані на 2024 рік) і охарактеризувати їх сучасний стан і основні тенденції, зокрема у порівнянні періодів до початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну та після	- Якими є кількісні та якісні показники вчинення правопорушень дітьми за їх видами? - Якими є регіональні особливості вчинення правопорушень дітьми? - Які є характерні особливості у вчиненні правопорушень дітьми в різні роки (з 2017 до 2023)?
Дослідити детермінанти вчинення дітьми кримінальних правопорушень (насамперед – на індивідуальному рівні), зокрема вплив на кримінальну активність неповнолітніх соціальних груп і сфер соціального життя, пандемії, широкомасштабного вторгнення росії в Україну	- Якими є основні особистісні характеристики дітей, які вчинили правопорушення? - Якими є криміногенні обставини життя дитини? - Чи є закономірності зв'язку характеристик дитини, криміногенних обставин, з видами правопорушень, вчинених нею? - Який вплив має широкомасштабне вторгнення росії в Україну? Чи є якісь регіональні особливості, зумовлені цим впливом?
Визначити основні фактори, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень дітьми вперше і повторно та способи усунення обставин, що зумовлюють виникнення цих факторів	- Які фактори вчинення дитиною кримінального правопорушення? Які з них переважно стосуються правопорушення вчиненого вперше? Які – повторного? - Що впливає на їх виникнення? Як їм можна запобігти / мінімізувати?

Дослідницьке завдання	Ключові питання
	- Чи вплинуло на ці фактори широкомасштабне вторгнення? Які зміни виникли? Чи буде цей вплив у середньостроковій / довгостроковій перспективі? Як це може проявлятися?
Вивчити практики запобігання вчиненню дітьми правопорушень; надання послуг дітям у конфлікті із законом; реалізації програм ресоціалізації для дітей, які вчинили правопорушення. Дослідити їх вплив на запобігання рецидиву та потреби у їх вдосконаленні, зокрема базуючих на міжнародних та європейських стандартах і підходах	- Як здійснюється первинна профілактика? Чи є ця робота системною та результативною? Чи вимірюється результативність і вплив? - Чи є досвід виявлення дітей, схильних до вчинення правопорушень? Якими є засоби зміни такої поведінки? Що є найбільш ефективним? - Яка проводиться робота з дітьми, які вчинили правопорушення? З ким забезпечується взаємодія? Яка робота проводиться з батьками, особами, які їх замінюють? - Які конкретні послуги надаються дітям у конфлікті із законом для забезпечення їхньої ресоціалізації? Який алгоритм виявлення дітей, які потребують таких послуг, визначення потреб, забезпечення необхідного втручання? Хто і на якому рівні (громада, район, регіон) надає ці послуги? - Як впливають ці послуги на запобігання вчиненню правопорушення повторно? Які є успішні приклади, і що було в основі цієї успішності? - Як має виглядати система профілактичних послуг та забезпечення ресоціалізації?

1.2.3. Методи дослідження та формування вибірки

Дослідження реалізовано із використанням низки науково обґрунтованих методів збору і обробки даних, що дало змогу охарактеризувати кількісно-якісні показники та тенденції кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; визначити фактори, які на це впливають; провести якісний аналіз змісту практик проведення запобіжних заходів, надання послуг і забезпечення ресоціалізації та соціальної адаптації дітей, які вчинили правопорушення. Методи збору та джерела даних, кількість респондентів, обсяг проаналізованих матеріалів / документів наведені у таблиці 1.2.2.

Таблиця 1.2.2.

Методи збору та джерела даних

Метод дослідження	Джерело даних	Кількість/ обсяг охоплення
Аналіз	Статистичні показники щодо вчинення кримінальних правопорушень дітьми за системою показників у ретроспективі, а також в актуальному стані	2017 – 2023 роки
	Оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення (інформація з Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту)	2020 – 2023 роки (всі наявні)
	Матеріали архівних кримінальних справ про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми	30 (з визначених регіонів)
	Дані з Єдиного державного реєстру судових рішень (ресурс доступу: https://reyestr.court.gov.ua/)	80 (з визначених регіонів; по 8 рішень з кожного регіону)
	Статистичні та адміністративні дані щодо результатів профілактичної роботи з дітьми, які перебувають на обліку в ювенальній поліції, службах у справах дітей, результати надання соціальних послуг дітям в конфлікті із законом	2021 – 2023 роки
	Національні стандарти, нормативно-правова база щодо запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень, зокрема рецидивної (зокрема ресоціалізація дітей, які опинилися у конфлікті із законом)	--
	Міжнародні та європейські стандарти щодо запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень, зокрема під час війни та післявоєнний період	--
Онлайн-анкетування	Відповіді працівників ювенальної превенції, поліцейських громади, слідчих, дізнавачів, прокурорів, служб у справах дітей, уповноважених органів пробації, центрів надання соціальних послуг / центрів соціальних служб, закладів середньої та професійно-технічної освіти	5501 респондент з усіх регіонів України
Фокус-групові дискусії	Відповіді представників регіонального рівня: прокуратури (ювенальний прокурор), служби у справах дітей, управління Національної поліції, зокрема: ювенальної превенції, дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, кримінальної поліції, органів досудового розслідування, підрозділу дізнання, обласного центру соціальних служб, структурного підрозділу військової облдержадміністрації з питань освіти і науки, філії Державної установи «Центр пробації»	10 фокус-групових дискусій (по 1 у кожному визначеному регіоні) 106 респондентів взяли участь
Напів-структуроване інтерв'ю	Відповіді неповнолітніх та молоді (з 18 до 22 років), які відбувають покарання у виховних колоніях, та неповнолітніх на обліку в уповноважених органах пробації	16 (з визначених регіонів)
	Національні експерти у сфері правосуддя, дружнього до дитини	11

Для виявлення закономірностей у спрямованості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, факторів, що впливають на вчинення дітьми кримінальних правопорушень, забезпечувався збір даних з охопленням всіх областей України. Це передбачало аналіз показників, даних з реєстрів судових рішень, оцінок ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, проведення онлайн-опитування.

Більш глибоке вивчення причин і умов вчинення дітьми кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні, практик профілактичної роботи, надання необхідних послуг, координації та взаємодії на місцях відбувалось у десяти визначених регіонах, а саме: Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області та у м. Києві.

Вибір областей зумовлений географічним чинником визначення репрезентативності регіонів України – центр, захід, схід та південь. Також частина з цих регіонів є пілотними у межах реалізації проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Цей пілотний проєкт впроваджується відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187.

Під час проведення онлайн-опитування була застосовна цільова вибірка, а саме – залучення для участі в анкетуванні тих фахівців, які мали досвід роботи з неповнолітніми у конфлікті із законом щонайменше за останні три роки.

Формування вибірки респондентів для участі в інтерв'ю з неповнолітніми / молодими людьми у конфлікті із законом та фокус-групових дискусіях першочергово базувалося на їхній добровільній згоді та перебуванні / проживанні у визначених регіонах дослідження. У випадку інтерв'ю з неповнолітніми згода також була надана їхніми законними представниками.

Для відбору неповнолітніх та молоді (з 18 до 22 років), які відбувають покарання у виховних колоніях, та неповнолітніми на обліку в органах пробації, серед ключових критеріїв визначено вид вчиненого кримінального правопорушення, які були у фокусі дослідження, а саме: кваліфікація за статтями Кримінального кодексу 25 (проти статевої свободи та статевої недоторканості), 278 (у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення), 345 (проти життя та здоров'я особи), 1513 (проти власності). Під час відбору потенційних респондентів також враховувалась їхні стать (відбір пропорційно однакової кількості дівчат і хлопців) та місцевість (проживання у сільській і міській місцевості).

До участі у фокус-групових дискусіях запрошувались фахівці, до функціональних обов'язків яких на регіональному рівні входять питання роботи з дітьми у конфлікті із законом відповідно до повноважень і завдань органу / служби / закладу, який вони представляли.

Для інтерв'ю з експертами запрошувались експерти національного рівня, які мають досвід роботи у впровадженні стандартів правосуддя, дружнього до дитини, розроблення політик, методичних інструментів, інших наробок із зазначених питань. Інтерв'ю з експертами проводилися після збору і аналізу всіх даних з метою більш глибинного аналізу виявлених основних тенденцій і потреб, з'ясування можливих способів і рекомендацій для вдосконалення практик і політик профілактики, надання необхідних послуг дітям у конфлікті із законом.

Для аналізу оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення були проаналізовані справи неповнолітніх, які перебували на обліку уповноважених органів пробації та які були засуджені до позбавлення волі впродовж 2020 – 2023 рр., з Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту.

Отримана інформація надала змогу визначити основні тенденції серед вчинених кримінальних правопорушення щодо:

- кількості засуджених неповнолітніх осіб;
- видів кримінальних правопорушень;
- видів покарань;

- особистісних характеристик неповнолітніх;
- факторів, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Матеріали архівних кримінальних справ про кримінальні правопорушення, скоєні неповнолітніми, та справи судових рішень відбиралися відповідно до визначених критеріїв, зокрема:

- географічний: з визначених десяти регіонів;
- за видами вчинених кримінальних правопорушень: кваліфікація за статтями Кримінального кодексу 25 (проти статевої свободи та статевої недоторканості), 278 (у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення), 345 (проти життя та здоров'я особи), 1513 (проти власності);
- період вчинення кримінального правопорушення: 2017 – 2023 роки;
- наявністю інформації про кримінологічну характеристику дитини, мотивацію вчинення кримінального правопорушення, криміногенних обставин (причин та умов).

Ці критерії враховувалися під час формування пошукових запитів та відібрання рішень / матеріалів для огляду, з огляду на дослідницькі питання.

Обмеження методів дослідження та вибіркової сукупності

Слід взяти до уваги, що обраний підхід до побудови вибіркової сукупності цього дослідження не передбачав застосування випадкових методів відбору представників цільових груп, а базувався на параметрах наявності відповідного досвіду респондентів. Тому висновки дослідження несуть певні обмеження, хоча і можуть бути релевантними щодо інших подібних ситуацій. Крім зазначених обмежень, варто зазначити про низьку зацікавленість участі у дослідженні з-поміж фахівців із соціальної роботи / соціальних працівників, що безпосередньо впливає на виявлені тенденції, пов'язані з організацією і наданням соціальних послуг у громадах.

Також у зв'язку з постійними повітряними тривогами, проблемами з електроенергією не всі учасники змогли долучитися до фокус-групових дискусій, які проводилися у форматі онлайн, у запланований час, та / або взяти повноцінну участь в них (бути присутнім протягом всього відведеного часу, долучатися до обговорень).

Обмеженнями також були:

- відсутність можливості проаналізувати результати заповнення оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення з підрозділів пробації, які перебувають на окупованій території або були деокуповані (Луганська, Донецька, Запорізька та Херсонських області) та з Мелітопольської виховної колонії;
- в Єдиному державному реєстрі судових рішень досить небагато тих, якими завершився судовий розгляд у категорії справ щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених неповнолітніми. Це обмежило можливість вибору справ для аналізу відповідно до визначених у дослідженні критеріїв. Водночас слід додати, що питання не у кількості цих справ загалом, а у тому, що, згідно з вимогами чинного законодавства, рішення у цій категорії справ заборонені до оприлюднення та надання загального доступу.

1.2.4. Групи респондентів та їхні характеристики, проаналізовані судові рішення

1.2.4.1. Учасники онлайн-анкетування

Онлайн-анкетування проводилося у період з 26 березня до 19 квітня 2024 року. Посилання на онлайн-анкету було поширено через центральні органи виконавчої влади на місцевий рівень з проханням взяти участь в опитуванні.

Загалом до онлайн-анкетування долучилось 15 180 респондентів, з яких 5501 респондент відповідав критеріям включення у дослідження: мали досвід роботи з дітьми у конфлікті із законом за останні 3 роки. Аналіз за результатами опитування базується на кількості респондентів, які відповідають критеріям включення в опитування.

Респонденти представляли всі регіони України, найменшою за кількістю були представлені Луганська та Херсонська області, що зумовлено тимчасовою окупацією частин територій цих областей (таблиця 1.2.3).

Таблиця 1.2.3.

Респонденти, які взяли участь в онлайн-опитуванні, за регіонами

№ з/п	Назва регіону, з якого були представлені респонденти	Респонденти, кількість	Респонденти, %
1	Вінницька область	357	6.5
2	Волинська область	231	4.2
3	Дніпропетровська область	420	7.6
4	Донецька область	185	3.5
5	Житомирська область	129	2.3
6	Закарпатська область	210	3.8
7	Запорізька область	178	3.2
8	Івано-Франківська область	182	3.3
9	Київська область	369	6.7
10	Кіровоградська область	237	4.3
11	Луганська область	6	0.1
12	Львівська область	207	3.8
13	Миколаївська область	184	3.3
14	Одеська область	485	8.8
15	Полтавська область	233	4.2
16	Рівненська область	239	4.3
17	Сумська область	261	4.7
18	Тернопільська область	206	3.7
19	Харківська область	165	3.0
20	Херсонська область	60	1.2
21	Хмельницька область	270	4.9
22	Черкаська область	193	3.5
23	Чернівецька область	158	2.9
24	Чернігівська область	179	3.3
25	м. Київ	157	2.9
Всього		**5501**	**100.0**

Кількість жінок і чоловіків є приблизно пропорційною, зокрема в опитуванні взяли участь 2841 жінка (51,6%) та 2660 чоловіків (48,4%). Вікові характеристики респондентів зазначені у таблиці 1.2.4. Найбільшу частку (44%) становлять люди від 31 до 40 років.

Таблиця 1.2.4.

Респонденти, які взяли участь в онлайн-опитуванні, за віковими характеристиками

Вікові групи	Респонденти, кількість	Респонденти, %
до 30 років	1759	32.0
31 – 40 років	2422	44.0
41 – 50 років	1059	19.2
51 – 60 років	224	4.1
61 рік і старше	37	0.7
Всього	**5501**	**100.0**

Для позначення свого місця роботи респонденти мали змогу обрати з визначеного переліку або зазначити свій варіант відповіді: найбільшою є кількість респондентів, які представляють працівників правоохоронних органів, найменшою – фахівці із соціальної роботи (заповнили анкету всього 3 особи). Фахівців з-поміж надавачів соціальних послуг важливо було залучити до дослідження для вивчення їхнього досвіду роботи з дітьми у конфлікті із законом, послуг, що ними надаються цим дітям і їхнім сім'ям. Слід зазначити, що зайшли за посиланням на анкету лише 15 фахівців цієї потенційної групи респондентів (фахівців із соціальної роботи / соціальних працівників (з яких, зазначено, троє мали відповідний досвід)), що демонструє вкрай низьку їхню активність до участі в цьому опитуванні. Відповідно, питання надання соціальних послуг, яке вивчалося у межах цього опитування, більшою мірою висвітлювалися фахівцями інших органів / служб / закладів.

Також частина респондентів зазначили свій варіант місця роботи, з якого важко зрозуміти конкретну приналежність, зокрема, інспектор, керівник / заступник керівника, практичний психолог. Ці дані не є високими, відповідно суттєво не впливають на отримані думки в розрізі приналежності до професії. Дані про приналежність до професії, яку зазначили респонденти, наведені у таблиці 1.2.5.

Таблиця 1.2.5.

Респонденти, які взяли участь в онлайн-опитуванні, за приналежністю до професії

Назва професії	Респонденти, кількість	Респонденти, %
Слідчий	1348	24.5
Поліцейський офіцер громади / дільничний офіцер поліції	1023	18.6
Ювенальний поліцейський	723	13.2
Дізнавач	673	12.2
Психолог / соціальний педагог закладу загальної середньої освіти	569	10.3
Працівник пробації	467	8.5
Психолог / соціальний педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти	239	4.3
Фахівець служби у справах дітей	203	3.7
Ювенальний прокурор	170	3.1
Інспектор	27	0.5
Заступник директора з навчально-виховної роботи закладу освіти	24	0.4

Назва професії	Респонденти, кількість	Респонденти, %
Керівник / заступник керівника	15	0.3
Практичний психолог	13	0.2
Фахівець із соціальної роботи	3	0.1
Прокурор	4	0.1
Всього	**5501**	**100.0**

Більшість опитаних респондентів представляють міський та районний рівні (35,4% та 35,7% відповідно), сільський/селищний представлено 23% (таблиця 1.2.6).

Таблиця 1.2.6.

Респонденти, які взяли участь в онлайн-опитуванні, за рівнем, на якому вони працюють

Рівень, на якому працюють респонденти	Респонденти, кількість	Респонденти, %
міський рівень	1948	35.4
міський рівень, сільський / селищний	34	0.6
районний рівень	1962	35.7
районний рівень, міський рівень	232	4.2
районний рівень, сільський / селищний	61	1.1
сільський / селищний	1264	23.0
Всього	**5501**	**100.0**

За досвідом роботи кількість респондентів пропорційно розділилась на такі групи: 1) респонденти, які працюють понад 10 років на поточному місці роботи, – 33% та які працюють від 1 до 3 років – 30,1%; 2) респонденти, які працюють від 3 до 5 років, – 18,6% та які працюють від 5 до 10 років – 18,3%.

1.2.4.2. Учасники фокус-групових дискусій

У фокус-групових дискусіях взяли участь 106 респондентів. Найбільш активно були залучені представники від обласної прокуратури (від частини регіонів були присутні по дві особи). Інформація про характеристики респондентів наводиться у таблиці 1.2.7.

Таблиця 1.2.7.

Характеристики учасників фокус-групових дискусій

Місце роботи / фах	Кількість респондентів	Чоловіки	Жінки	Вік				
				до 30 років	31-40	41-50	51-60	Старше 60
Обласна прокуратура	17	8	9	0	9	7	1	0
Підрозділ ювенальної превенції	11	2	9	5	5	1	0	0

Місце роботи / фах	Кількість респон-дентів	Чоловіки	Жінки	Вік				
				до 30 років	31-40	41-50	51-60	Старше 60
Філія Державної установи «Центр пробації» обласного рівня, який відповідає за роботу з неповнолітніми	11	3	8	4	2	4	1	0
Орган досудового розслідування	11	1	10	5	4	2	0	0
Установа виконання покарань / СІЗО	11	9	2	2	5	4	0	0
Структурний підрозділ військової облдержадміністра-ції з питань освіти і науки	10	2	8	1	3	3	2	1
Обласний центр соціальних служб	9	0	9	1	5	1	2	0
Обласна служба у справах дітей	9	2	7	0	5	3	1	0
Підрозділ превенції в частині координації роботи дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад	8	2	6	2	3	3	0	0
Підрозділ дізнання	6	1	5	2	2	2	0	0
Підрозділ кримінальної поліції	1	0	1	0	1	0	0	0
Управління карного розшуку	1	1	0	0	1	0	0	0
Окружна прокуратура	1	1	0	0	1	0	0	0
Всього	**106**	**32**	**74**	**22**	**46**	**30**	**7**	**1**

За соціально-демографічними характеристиками серед учасників переважали жінки (70%). За віковими характеристиками найбільше було респондентів віком від 31 до 40 років (43%) та віком від 41 до 50 років (28%).

За досвідом роботи на поточному робочому місці найбільше було респондентів, які працюють понад 10 років (38, що становить 36% від загальної кількості учасників) (таблиця 1.2.8). Враховуючи їхні вікові характеристики, виглядає так, що для більшості з них це було основним місцем роботи протягом професійного досвіду. Найбільш тривалий досвід роботи, відносно кількості учасників, є у представників обласної прокуратори, органів досудового розслідування, обласних центрів соціальних служб і служб у справах дітей.

Таблиця 1.2.8.

Характеристики учасників фокус-групових дискусій за досвідом роботи на поточному місці

Місце роботи	Кількість респон-дентів	Досвід роботи			
		1-3 роки	3-5 років	5-10 років	більше 10 років
Обласна прокуратура	17	1	3	3	10
Ювенальна превенція	11	3	3	2	3
Філія Державної установи «Центр пробації» обласного рівня, який відповідає за роботу з неповнолітніми	11	6	1	2	2
Орган досудового розслідування	11	3	0	3	5
Установа виконання покарань / СІЗО	11	4	1	0	6
Структурний підрозділ військової облдерж-адміністрації з питань освіти і науки	10	4	1	3	2
Обласний центр соціальних служб	9	2	0	2	5
Обласна служба у справах дітей	9	0	1	4	4
Підрозділ превенції в частині координації роботи дільничних офіцерів поліції та полі-цейських офіцерів громад	8	3	3	1	1
Підрозділ дізнання	6	2	3	1	0
Підрозділ кримінальної поліції	1	1	0	0	0
Управління карного розшуку	1	0	0	1	0
Окружна прокуратура	1	0	0	1	0
Всього	**106**	**22**	**46**	**30**	**7**

1.2.4.3. Учасники інтерв'ю з неповнолітніми, молодими людьми від 18 до 22 років

Участь у цих інтерв'ю взяли 16 осіб, з яких було 10 дітей (віком 16 – 17 років) та 6 молодих людей (віком від 18 до 21 року). Всі респонденти на момент проведення інтерв'ю перебували на обліку уповноваженого органу пробації в регіонах, визначених для якісного збору даних у межах дослідження (14 осіб), або відбували покарання у ДУ «Кременчуцька виховна колонія» (2 юнака) та ДУ «Збаразька виправна колонія», сектор для відбування покарання неповнолітніми дівчатами (одна 18-річна дівчина).

Більшість респондентів, а саме 12, є мешканцями міської місцевості, 4 з яких – з міст обласного значення, а 4 респондента представляли сільську місцевість. Також більшість респондентів, а саме 14 осіб, мають батьків / одного з батьків, не позбавлених батьківських прав, і проживають (проживали до потрапляння у місця позбавлення волі) в сім'ї, 2 – мають статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, і над ними встановлено піклування.

Для всіх респондентів це була перша судимість. Форма вини в усіх випадках була визнана умисною. Однією особою (дівчиною) правопорушення було вчинено у стані наркотичного сп'яніння. Основні характеристики вчинених ними кримінальних правопорушень наведені у таблиці 1.2.9.

Таблиця 1.2.9.

Основні характеристики вчинених кримінальних правопорушень респондентами, які взяли участь в інтерв'ю

Стать (ч/ж)	Категорія справи	Кримінальне правопорушення вчинено	Перебуває на обліку	Визнає свою провину	Ставлення до правопорушення
ч	Проти статевої свободи та недоторканості	одноосібно	не перебуває	ні	заперечує серйозність вчиненого
ч	Проти життя та свободи осіб	у складі групи	не перебуває	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	у складі групи	в ССД, в ЮП	так	применшує наслідки вчиненого
ж	Проти власності	одноосібно	в ССД, в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	одноосібно	в ССД, в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	у складі групи	в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти життя та свободи осіб	одноосібно	в ССД, в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	одноосібно	в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ж	Проти власності	одноосібно	в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	одноосібно	в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ж	Проти власності	одноосібно	в ССД, в ЮП	так	применшує наслідки вчиненого
ч	Проти власності	у складі групи	в ССД, в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	у складі групи	в ССД	так	відчуває каяття, докори сумління
ч	Проти власності	у складі групи	в ССД, в ЮП	так	відчуває каяття, докори сумління
ж	Проти життя та свободи осіб	одноосібно	не перебуває	так	відчуває каяття, докори сумління
ж	Проти власності	у складі групи	в ССД, в ЮП	частково	применшує наслідки вчиненого

1.2.4.4. Проаналізовані судові рішення

У межах дослідження було оглянуто та проаналізовано 80 судових рішень (по вісім рішень з кожного визначеного регіону). Перелік проаналізованих судових рішень наведено у Додатку 1.

Більшість рішень були винесені на рівні міста обласного підпорядкування (41,3%), на рівні міста – 30%, села – 20%, селища – 8,8%.

Згідно з обставинами справи, із досліджених судових рішень вбачається, що мало місце вчинення дітьми від одного до декількох епізодів кримінальних правопорушень. У деяких судових рішеннях зазначено часові проміжки вчинення правопорушень протягом декількох місяців з приміткою “більш детального часу не вдалося встановити”. У 80 рішеннях щодо 88 епізодів вчинення кримінальних правопорушень зазначено хоча б місяць вчинення, що і відображено на рис. 1.2.1.

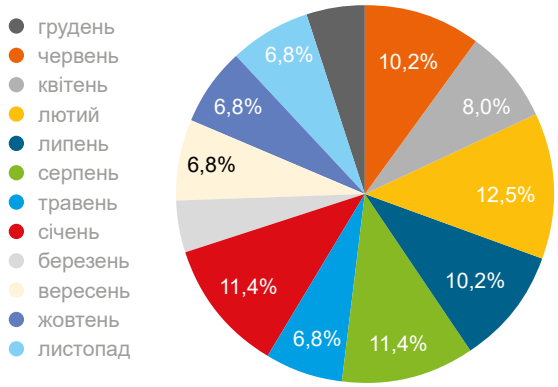

Рис. 1.2.1. Місця вчинення кримінальних правопорушень дітьми

У 80 рішеннях щодо 86 епізодів вчинення кримінальних правопорушень зазначено рік вчинення (рис. 1.2.2).

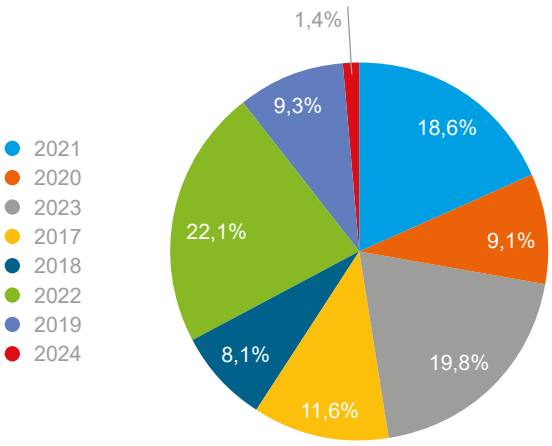

Рис. 1.2.2. Роки вчинення кримінальних правопорушень дітьми

Судові інстанції (перші інстанція, апеляція, касація), якими винесено рішення були: 77 судових рішень судів першої інстанції, 3 судові рішення судів апеляційної інстанції. У 69 справах відбувся одноособовий розгляд, 10 – колегіальний розгляд, 1 – колегіальний розгляд (судом присяжних).

Форма судового рішення (рис. 1.2.3):

- **1** вирок, яким затверджено угоду про визнання винуватості з призначенням покарання та застосуванням ст. 75 КК України;
- **1** ухвала про звільнення від кримінальної 45-48 КК України;
- **2** ухвали про звільнення від кримінальної 45-48 КК України + участь в програмі Відновного правосуддя;
- **31** вирок з призначенням покарання;
- **8** вироків із застосуванням ПЗВХ;
- **34** ухвали про застосування ПЗВХ;
- **3** ухвали суду апеляційної інстанції.

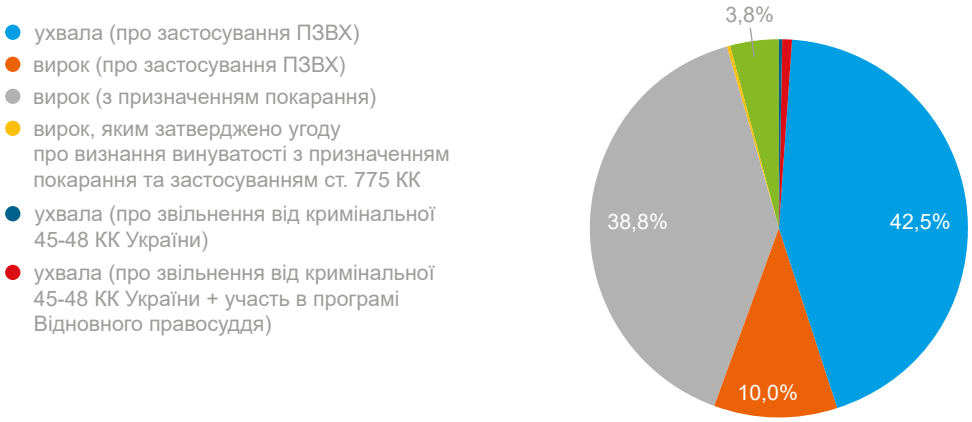

Рис. 1.2.3. Форми судового рішення

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

2.1. Рівень кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

Розкриття основних показників кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, і визначення ключових тенденцій їх розвитку є надзвичайно важливим завданням, оскільки дає змогу виробити обґрунтований комплекс дієвих та ефективних заходів запобігання та протидії. Саме тому дослідження кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, ми розпочнемо з аналізу показників, які характеризують їх рівень.

Проте важливо мати на увазі, що не буває "кримінальної дійсності", повністю відірваної і незалежної від соціальної реакції на кримінальне правопорушення. Як справедливо зауважує німецький кримінолог Г. Й. Шнайдер, злочинність є елементом соціальної системи, і зрозуміти її можна лише у співвідношенні з цією системою, з суспільством загалом і з його системою соціального контролю. Кримінальна статистика орієнтована на існуючий правопорядок, тому зміни у кримінальному законодавстві та його застосуванні завжди на неї впливають. Кримінальна статистика не є інструментом виміру «дійсної злочинності», це скоріше обліковий механізм, що фіксує стан упорядкованості системи. Адже злочинність – це не ізольований, статичний і пов'язаний із соціальним контролем феномен, це лише оцінна характеристика тієї чи іншої поведінки, що виникає в процесі соціальної та індивідуальної криміналізації. Злочинна поведінка відмежовується від законослухняної за суто формальними ознаками на основі офіційно встановлених норм кримінального права, через їх укорінення в правосвідомості населення (його особливої чутливості до злочинності та готовності мобілізувати сили протистояння їй) та порядком реалізації цих норм за допомогою інстанцій формального соціального контролю (поліції, судів та місць позбавлення волі).

Цей науковець зазначає, що у офіційної кримінальної статистики є фактично тільки одна функція – слугувати індикатором: вона може (якщо немає доказу зворотного) бути симптомом, доказовою ознакою існування «дійсної злочинності». Оскільки реакції на злочинність та її оцінки відрізняються від місця до місця, від часу до часу, від однієї правоохоронної організації до іншої, від однієї системи кримінальної юстиції до іншої, остільки для кримінологічної характеристики рівня, виду, розвитку та розподілу злочинності важливо знати ті методи заяви про злочини, якими користується населення, знати ту громаду, якою робиться заява про злочинне діяння, а також мати уявлення про організацію, мотивацію та ефективність дій поліції, яка приймає ці заяви. Адже високий рівень злочинності в якомусь регіоні може просто означати, що його населення звертається до поліції через навіть найдрібніші порушення, чи свідчити про ефективність роботи поліції. А обидва ці моменти якраз і є ознакою гарного соціального контролю, тобто свідченням скоріше більшої, а не меншої громадської безпеки [20].

Тож ми погоджуємося з думкою, що стан кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, залежить від загальних закономірностей розвитку суспільства, але ця залежність не позбавляє це соціально-правове явище елементів стихійності (поширюється на кількісні показники) і сталості (стосується якісних атрибутів злочинності) [21].

Науково обґрунтоване пізнання тенденцій і закономірностей розвитку соціально-правових явищ (одним з яких і є злочинність) потребує обов'язкового застосування прийомів та засобів статистичного аналізу. Адже без аналізу статистичних даних будь-яка наука оперує лише схоластичними висновками на потребу будь-якій абстрактній концепції або політичній орієнтації [22].

---

[20] Schneider, Hans Joachim : Kriminologie von Hans Joachim Schneider. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987. s. 159-167. – Режим доступу: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783112420409/html

[21] Бузало П. Молодіжна злочинність – специфічне соціально-правове явище. Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – с. 104

[22] Правова статистика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2008. – с. 4

Інформаційну основу кримінологічного аналізу кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, складають відомості, що містяться у державній статистичній звітності, тож усі побудовані у цьому розділі діаграми, графіки, таблиці, а також статистичні дані наведені на підставі інформації, що міститься у Єдиних звітах про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування[23], та про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень відповідного року, розміщених на сайті Офісу Генерального прокурора[24]; Звітах судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження, розміщених на сайті Судова влада України[25], а також інформації щодо притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, наданої Департаментом превентивної діяльності Національної поліції України та інформації щодо виконання неповнолітніми кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк, наданої Державним департаментом з питань виконання кримінальних покарань на відповідні запити.

Звісно, наведені нижче статистичні дані є об'єктивно обмеженими, оскільки не можна ототожнювати обліковані кримінальні правопорушення і їх фактичний стан через те, що жодна національна система офіційної реєстрації кримінальних правопорушень (зокрема й українська) не є бездоганною через існування значної кількості протиправних проявів, що залишаються за межами державного статистичного спостереження. Офіційна кримінальна статистика – це конструкція, що створюється на реальному фундаменті, оскільки вона ґрунтується на певній суміші з кримінально-протиправних діянь та кримінально-правової реакції на них (Quinney, 1975). І чим більше віддаляється у процесі судочинства застосування кримінального права від самого кримінального правопорушення, тим сильніше знижується цінність підрахунку цих правових акцій для кримінальної статистики (Sellin 1951). Звідси підрахунок на рівні поліції набагато цінніший, ніж реєстрація на рівні судів, а остання краща для кримінальної статистики, ніж фіксація на рівні місць позбавлення волі[26].

До сьогодні немає способу обчислити точне співвідношення між кількістю зареєстрованих і фактично вчинених кримінальних правопорушень: перш ніж воно буде зареєстроване і потрапить до офіційної статистики, потрібні три умови – по-перше, хтось повинен знати, що було скоєне кримінальне правопорушення; по-друге, хтось повинен повідомити про нього; і по-третє, правоохоронні органи повинні підтвердити, що закон був порушений.

Зокрема О. Г. Кулик наголошує на таких суттєвих ознаках, що характеризують статистичні дані:

1 державна статистична звітність є результатом здійснюваного спеціальними державними органами суцільного статистичного спостереження за злочинністю, через що її можна вважати найбільш повною з погляду кількості охоплюваних подій та осіб;

2) облік даних щодо реально вчинених кримінальних правопорушень є неповним через існування їх латентної частини, про яку відомості в державній статистичній звітності відсутні;

3) тільки заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення обліковуються без перевірки; облік інших даних про злочин та особу, яка його вчинила, здійснюється тільки після їх перевірки та юридичної оцінки;

4) статистичні дані щодо кримінальних правопорушень відображаються у спеціальних таблицях в узагальненому кількісному вигляді;

5) дані державної статистичної звітності щодо злочинності та судимості обмежуються певним нормативно-визначеним переліком показників [27].

---

[23] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[24] Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

[25] Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

[26] Schneider, Hans Joachim : Kriminologie von Hans Joachim Schneider. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987. s. 163–167. – Режим доступу: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783112420409/html

[27] Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – с. 16–17

Оскільки пропоноване дослідження потребувало показників, що не охоплюються офіційною статистичною звітністю через вказані вище обмеження, нами також була використана така форма, як *спеціально організоване спостереження.* Тому додаткові відомості були зібрані за допомогою спеціального вивчення рішень суду та архівних кримінальних справ, ознайомлення з іншими документами, фокус-групових дискусій, анкетних опитувань та інтерв'ювання неповнолітніх, працівників правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, надавачів соціальних послуг, експертів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, яке проводилось за спеціальною методикою.

Кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, як і будь-яке інше масове соціальне явище, оцінюються за допомогою кількісних та якісних критеріїв. В кримінології кількісні показники злочинності характеризують її загальні обсяги та мають кількісне виявлення. До них відносять *рівень злочинності, рівень судимості, ціну злочинності, коефіцієнти.* Якісні показники характеризують внутрішні особливості злочинності, закономірності її розвитку і визначаються в розрахунку на одиницю сукупності. До якісних показників відносять *структуру, характер, географію злочинності.*

У процесі кримінологічного аналізу нами, як і переважною більшістю авторів робіт подібного типу, з метою отримання зрозумілих та придатних для інтерпретації результатів, використовувались лише найпростіші показники та методи математичної статистики: абсолютні показники (кількість облікованих правопорушень, кількість виявлених осіб, кількість засуджених тощо); відносні величини динаміки, інтенсивності, структури (темп приросту, частка або питома вага); середні величини тощо.

Традиційно **рівень кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,** визначається ***їх абсолютними показниками та відсотковим відношенням до рівня усієї злочинності.*** На наведеній нижче діаграмі зображена *порівняльна динаміка загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень, кількості кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, та кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, в Україні* протягом 2017 – 2023 років[28].

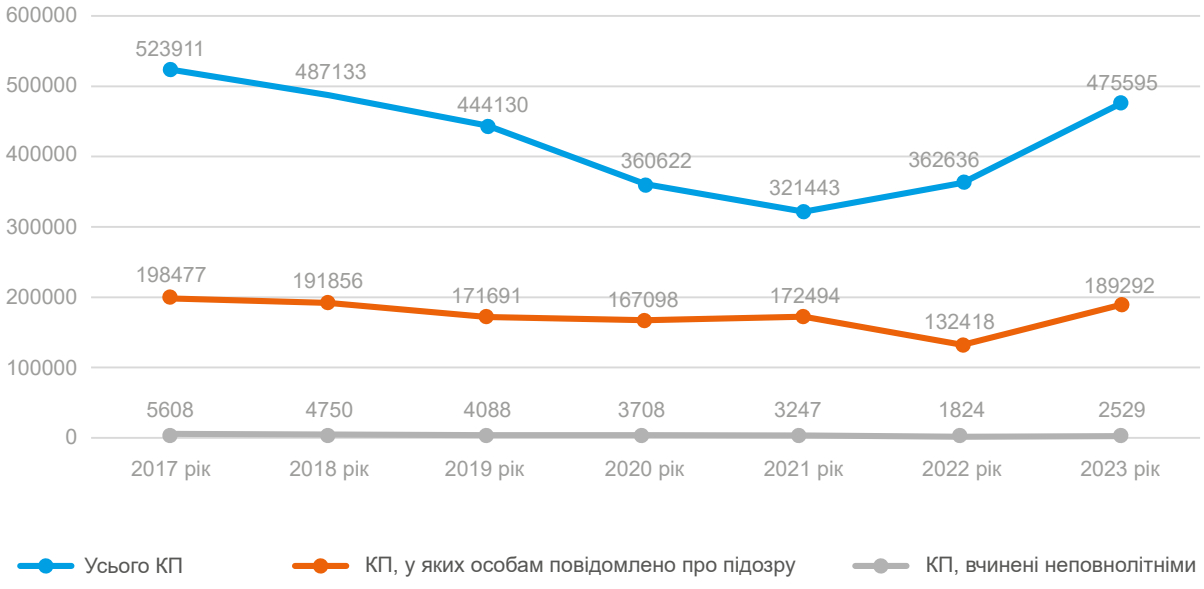

Як можна побачити з наведених даних, протягом досліджуваного нами періоду загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень, починаючи з 2017 року, знижувалась до 2021 року. Найбільш суттєве зниження, порівнюючи з попереднім роком, відбулося у 2020 (-18,8%) та 2021 роках (-12,82%) і було пов'язане з пандемією коронавірусної інфекції та пов'язаними з нею карантинними обмеженнями[29]. Абсолютні показники коливань від максимуму в 2017 році до мінімуму в 2021 році становили 202 468 кримінальних правопорушень або 38,65%. У 2022 році розпочалось зростання, і

[28] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[29] Основні карантинні обмеження, що діють в Україні з 22 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/osnovni-karantinni-obmezhennya-shcho-diyut-v-ukrayini-z-22-chervnya-2020-roku

станом на кінець 2023 року кількість облікованих кримінальних правопорушень майже зрівнялась з показниками 2018 року.

Із загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень лише по частині були встановлені особи, які їх вчинили, та їм було повідомлено про підозру. Так найвищий відсоток розкриття був у 2021 році (53,7%), а найнижчий – у 2022 році (36,5%). Водночас абсолютні показники коливань від максимуму в 2017 році до мінімуму в 2022 році становили 66 050 кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, або 33,28%.

Звісно, дані щодо повідомлення особам про підозру більше характеризують результати роботи правоохоронних органів щодо розкриття кримінальних правопорушень, однак вони залишаються досить важливими показниками, від яких складно відмовитися під час аналізу злочинності. Водночас ще раз зауважимо обмеженість наявних статистичних даних, оскільки слід пам'ятати, що частину виявлених кримінальних правопорушень вчинили діти, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а отже, підозра їм не була пред'явлена через те, що вони не є суб'єктами кримінальних правопорушень.

Питання щодо виявлення неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, також обговорювалось під час глибинних інтерв'ю з національними експертами.

> *«Труднощів щодо виявлення абсолютно немає ніяких. Як і дорослі,* [неповнолітні] *виявляються звичайним проведенням слідчих дій. Інше питання, що не всі ті кримінальні правопорушення, які вчинені дітьми, несуть таку велику суспільну небезпеку, щоб їх обліковувати. І тому на місцях, я знаю, що в деяких регіонах, перш ніж повідомляти дитині про підозру, звинувачувати її у чомусь, з'ясовують рівень цієї суспільної небезпеки, який був вчинений дитиною. Якщо вона там вчинила якусь крадіжку дезодоранта з магазину "Єва", то перш за все розбирається, чи дійсно для магазина це значна шкода для того, щоб дитина пройшла всі ці кримінальні процедури».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Загальна кількість вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень за період з 2017 до 2023 року знизилась вдвічі та коливалась в межах від 1824 (у 2022 р.) до 5608 (у 2017 році). Оскільки на наведеному вище графіку, порівнюючи із загальною злочинністю, зміни динаміки кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, практично непомітні, пропонуємо їх розглянути окремо більш детально.

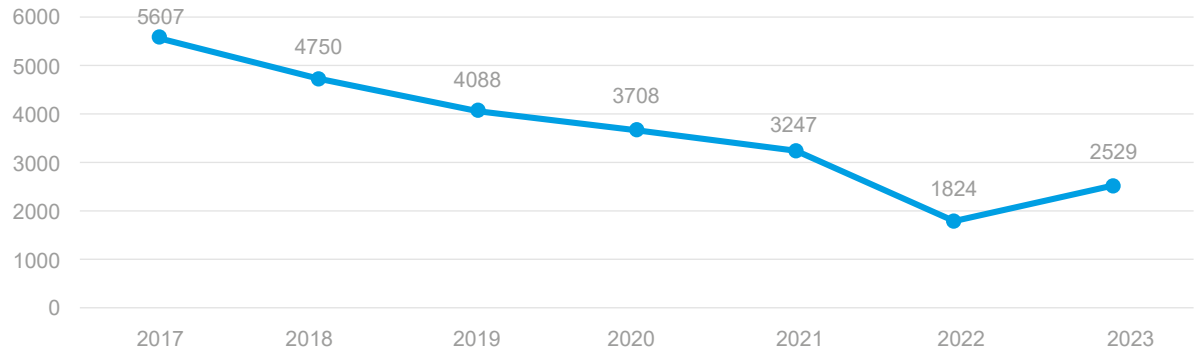

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, провадження за якими закінчені у 2017 – 2023 рр.

Наведені у таблиці нижче розрахунки показують систематичне зниження до 2022 року як абсолютних, так і відносних показників кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; водночас щорічні темпи зниження в середньому становили 22,4%, а, порівнюючи з 2017 роком, зниження становило 67,48%.

Таблиця 2.1.1.

Динаміка кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, в Україні протягом 2017 – 2023 років [30]

Показник	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми	5608	4750	4088	3708	3247	1824	2529
Динаміка до попереднього року (у %)	-	-15,3%	-13,94%	-9,3%	-29,57%	-43,83%	38,65%
Динаміка до 2017 року (у %)	-	-15,3%	-27,1%	-33,88%	-42,1%	-67,48%	-45,1%
Питома вага кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, до загальної кількості кримінальних правопорушень (у %)	1,07%	0,97%	0,92%	1,02%	1,01%	0,5%	0,5%
Питома вага кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, до кількості кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру (у %)	2,83%	2,48%	2,38%	2,2%	1,89%	1,39%	1,33%

Загалом 2022 рік став для України одним з найбільш критичним за всю історію XXI століття. Як слушно зазначають науковці Державного науково-дослідного інституту МВС України, у 2022 р. на стан кримінальної ситуації в Україні вплинули такі процеси та явища:

- *масштабне збройне вторгнення РФ на територію України,* в результаті якого 20% країни було окуповано, вкрай негативно позначилася на всіх сферах життєдіяльності країни, зокрема й на кількісних параметрах і структурі кримінальних правопорушень;

- *значні людські втрати внаслідок масштабних бойових дій.* Загибель і поранення великої кількості військових та цивільних осіб негативно впливають на економічну, соціальну і соціально-психологічну ситуацію в суспільстві, зокрема сприяють поширенню серед населення настроїв тривожності й страху, зневіри у щасливе майбутнє тощо;

- *руйнування значної частини інфраструктури, житлових і промислових будівель та споруд, величезні матеріальні збитки.* Ці наслідки війни серйозно погіршують матеріальні умови життєдіяльності суспільства та його психологічний стан;

- *суттєве погіршення економічної ситуації, зниження обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, внутрішнього й зовнішнього товарообороту.* Внаслідок окупації частини території країни, руйнування енергетичної та транспортної інфраструктури, погіршення умов роботи промислових і сільськогосподарських підприємств відбулося вагоме зниження обсягу ВВП країни, скорочення обсягів продукції, яка виробляється в основних галузях української економіки, що негативно позначиться на соціально-економічній ситуації в Україні;

- *збільшення рівня інфляції та зростання цін, зокрема на комунальні послуги та харчові продукти.* На тлі соціально-економічних проблем, спричинених війною, в країні відбувається помітне підвищення рівня інфляції, що призведе до зниження рівня матеріальної забезпеченості населення України;

- *суттєве збільшення державного боргу.* В умовах війни країна була змушена значно збільшити розмір державного, передусім зовнішнього, боргу для фінансування ведення масштабних бойо-

[30] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

вих дій і підтримання соціально-економічної ситуації в державі. Натомість таке зростання державного боргу, виплати значних відсотків по ньому негативно впливають на державний бюджет, гальмують економічний і соціальний розвиток країни;

- *погіршення матеріального становища населення.* Внаслідок масштабного військового вторгнення ворога, інтенсивного ведення бойових дій, постійних ракетних обстрілів міст продовжується процес погіршення соціально-економічної ситуації і, відповідно, зменшення рівня матеріальної забезпеченості більшості населення країни;

- *значне збільшення рівня реального безробіття.* Через війну, окупацію частини території країни, порушення нормальної роботи великої кількості підприємств багато громадян втратили роботу й стали безробітними. Тенденція збільшення кількості безробітних може посилитися наступного року, що сприятиме пошуку нелегальних, зокрема кримінальних способів заробітку;

- *погіршення умов проживання населення* – періодичні відключення електроенергії, постачання води та тепла, зменшення стану освітлення вулиць, будівель та інших громадських місць;

- *поширення найбільш суспільно небезпечних видів злочинів проти національної безпеки,* зокрема випадків колабораційної діяльності серед населення тимчасово окупованих територій;

- *значне зростання обсягу незаконного обігу в країні вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин, випадків їх незаконного використання;*

- *переміщення великої кількості громадян країни в інші регіони та за кордон.* У короткостроковій перспективі зменшення чисельності населення об'єктивно зумовлює скорочення соціальної бази для протиправної поведінки. У більш віддаленій перспективі цей процес може дуже негативно вплинути на соціально-економічний розвиток держави та погіршити криміногенну ситуацію в ній[31].

Під час глибинних інтерв'ю опитані під час нашого дослідження респонденти також звернули увагу на те, що найменшу кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, було зареєстровано у 2022 році, попри суттєве зростання в цьому році загальної злочинності, та вказали на низку факторів, які, на їхню думку, вплинули на коливання кількості виявлених кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, як-от: *захоплення ворогом території України; внутрішня та зовнішня міграція, внаслідок якої зменшилась кількість населення; багато будівель державних структур, зокрема підрозділів правоохоронних органів, були зруйновані та пошкоджені, внаслідок чого частина інформації також зникла/знищена; багато злочинів, правопорушень залишились не зафіксованими; у перші місяці діти були під більш пильним контролем батьків / були залучені до допомоги ЗСУ.*

Зазначимо, що з початком повномасштабного вторгнення РФ величезна кількість мешканців залишили свої домівки та виїхали в інші регіони або країни. Переважаюча категорія евакуйованих осіб – це жінки з дітьми. Так серед одержувачів тимчасового захисту в ЄС станом на квітень 2023 року українські діти становили трохи більше ніж третину (34,6%) [32]. Офіційні дані щодо дітей та дорослих, які виїхали з країни, відсутні: на сайті Державної служби статистики України інформація щодо чисельності населення за 2022 та 2023 роки взагалі відсутня [33]. В оприлюдненому в лютому 2024 року звіті Міжнародної організації з міграції ООН (МОМ) зазначено, що протягом двох років від початку повномасштабного вторгнення Росії понад 14 мільйонів українців – а це майже третина населення країни – були вимушені залишити свої домівки. Понад 3,7 мільйона людей залишаються переміщеними особами в Україні, а майже 6,5 мільйонів є біженцями у всьому світі. Понад 4,5 мільйона повернулися додому або з-за кордону, або з переміщення всередині країни [34].

---

[31] Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Київ : Юрінком Інтер, 2023. – с. 72 – 74

[32] Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в ЄС у грудні зросла на 37,6 тис. – Режим доступу: https://interfax.com.ua/news/general/965933.htm l

[33] Населення України. – Режим доступу: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/

[34] «Рятуючи своє життя»: в ООН назвали кількість українських біженців від початку війни. – Режим доступу: https://www.unian.ua/society/ryatuyuchi-svoye-zhittya-v-oon-shokuvali-kilkistyu-ukrajinskih-bizhenciv-vid-pochatku-viyni-12551571.html

Надзвичайно небезпечною стала тенденція *депортації та переміщення українських дітей* з тимчасово окупованих територій. Схожі між собою поняття «депортація» та «насильницьке переміщення осіб» передбачають недобровільне, протиправне переселення цивільних осіб за межі території їхнього постійного проживання. Але відмінність між ними підкреслюється, наприклад, в рішеннях Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії у справах “Prosecutor v. Krstic” (2001), “Prosecutor v. S. Miloševic” (2004). В цих рішеннях наголошується, що різниця між депортацією та насильницьким переміщенням населення полягає лише в тому, чи перетинається державний кордон. Депортація – це переміщення однієї чи більше осіб із території однієї держави на територію іншої держави з перетинанням державного кордону. Насильницьке переміщення передбачає переміщення однієї чи більше осіб у межах території однієї й тієї держави. Тобто, якщо йдеться про переміщення цивільного населення в межах території України, то використовується термін «насильницьке переміщення осіб», якщо переміщення відбувається за межі території України – термін «депортація» [35].

За даними української влади, російські військові примусово вивезли з України приблизно 20 тисяч українських дітей. Росія озвучує зовсім іншу кількість депортованих нею українських дітей – спочатку було вказано понад 700 тисяч, згодом була названа цифра у 300 тисяч [36]. Насправді ж точну кількість депортованих дітей неможливо встановити з огляду на повномасштабну агресію, що триває, ускладнений доступ до тимчасово окупованих територій та ненадання російською стороною достовірної інформації щодо цього.

17 березня 2023 р. Міжнародний кримінальний Суд видав ордер на арешт президента РФ В. Путіна та російської уповноваженої президента РФ з прав дитини М. Львової-Бєлової через депортацію та примусове переміщення українських дітей як злочину, що містить ознаки геноциду. Російська Федерація переслідує мету повністю викоренити українську ідентичність та виховати бездумних російських патріотів, для чого застосовується патріотичне виховання та формування хибної думки про необхідність захисту Росії. Поширені випадки, коли українських підлітків залучають до російської «Юнармії», де здійснюється їх воєнна підготовка, або відправляють до патріотичних таборів на перевиховання. Цілком імовірно, що українські підлітки можуть бути залученими до воєнізованих формувань для участі у бойових діях проти України, хоча наразі такої інформації не фіксується [37].

Також потрібно мати на увазі, що через окупацію 1/5 частини нашої країни кримінальні правопорушення, які реально були вчинені неповнолітніми на непідконтрольних українській владі території, залишились невідомими і до офіційної статистики не були включені.

Слід також зазначити, що у 2022 році, порівнюючи з 2021 роком, зменшилась кількість розкритих кримінальних правопорушень загалом (приблизно на 40 тисяч). Цей фактор важливий, оскільки виявити кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, можна лише з-поміж тих справ, щодо яких були встановлені винні особи.

У наступному 2023 році кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, зросла на 38,65%.

Що стосується ***питомої ваги вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень*** у структурі загальної злочинності в Україні, то з-поміж загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень протягом досліджуваного періоду часу вони не перевищували 1,1% (мінімум зафіксований у 2022 та 2023 роках – по 0,5%, максимум – у 2017 році – 1,07%), а з-поміж кількості кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, – 3% (мінімум у 2023 році – 1,33%, максимум – у 2017 році – 2,83%).

[35] Усманов Ю. Чому примусове переміщення українців до росії є порушенням? – Режим доступу: https://ihlaw.org/prymusove-peremishhennya-ukrayincziv-do-rosiyi/https://ihlaw.org/prymusove-peremishhennya-ukrayincziv-do-rosiyi/

[36] Ярема О. Росіяни вигадали нові схеми легалізації вивезення дітей з окупованих територій до РФ. – Режим доступу: https://detector.media/infospace/article/232090/2024-09-13-rosiyany-vygadaly-novi-skhemy-legalizatsii-vyvezennya-ditey-z-okupovanykh-terytoriy-do-rf/

[37] Аналітичне дослідження на тему: Повернення депортованих українських дітей батьками: чи існують ризики звинувачення у колабораційній діяльності?– Режим доступу: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/DeportedChild_ukr_A4_final.pdf

Дані щодо **рівня судимості неповнолітніх** базуються на звітності судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (форма № 1-к)[38]. Відповідно до наявних в них даних, протягом досліджуваних нами 2017–2023 років в середньому до суду надходило близько 90% облікованих проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Водночас мінімальний показник – 83,3% – був у 2023 році, максимальний – 94,8% – у 2018 році (див. табл. 2.1.2.). Це є свідченням того, що кримінальні провадження загалом розслідуються в установлені законодавством терміни без неналежних затримок.

Таблиця 2.1.2.

Розгляд судами першої інстанції справ кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Обліковано кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі	5608	4750	4088	3708	3247	1824	2529
Усього проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі, що перебували на розгляді в судах першої інстанції	6408	6436	6503	6337	6087	4224	4406
% до загальної кількості кримінальних проваджень, що перебували на розгляді в судах першої інстанції	3,6%	3,3%	3,1%	2,9%	2,8%	2,5%	2,1%
зокрема надійшло у звітному періоді	4705	4052	3737	3420	2996	1721	2107
% до загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі	83,9%	94,8%	91,4%	92,2%	92,3%	94,3%	83,3%
Кількість розглянутих судами проваджень з постановленням вироку	2854	2599	2365	1846	1732	1102	1385
% до кількості проваджень, що перебували на розгляді	44,5%	40,4%	36,4%	29,1%	28,5%	26,1%	31,4%
% до кількості проваджень, що перебували на розгляді	44,5%	40,4%	36,4%	29,1%	28,5%	26,1%	31,4%

Як видно з наведених у таблиці даних, загальна кількість проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі, що перебували на розгляді в судах першої інстанції, суттєво перевищувала кількість кримінальних правопорушень, облікованих правоохоронними органами, щорічно збільшуючись. Так у 2017 році розрив становив 1,14 раза, у 2018 – 1,4 раза, у 2019 році перевищення становило 1,6 раза, у 2020 році – 1,7 раза, у 2021 році – 1,9 раза, у 2022 році – 2,3 раза, у 2023 році – 1,7 раза (див. додаток 1, файл «Рівень судимості НЛ»). Це пов'язано зі значною кількістю проваджень, які надійшли до судів, але не були розглянуті до кінця відповідного року. Водночас, якщо у 2017 – 2018 роках їх кількість була у 1,86 та 1,44 раза меншою, то у 2019 та 2020 роках ці показники майже зрівнялись, а, починаючи з 2021 року, кількість нерозглянутих на кінець року проваджень перевищила кількість проваджень, які надійшли до судів (у 2021 році – у 1,03 раза, у 2022 році – у 1,4 раза, у 2023 році – у 1,1 раза).

[38] Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

Водночас, відповідно до проведених нами розрахунків, провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі, що перебували на розгляді в судах першої інстанції протягом 2017 – 2023 років, становили усього лише від 2,1% до 3,6% від загальної кількості проваджень, що перебували на розгляді.

Наведене свідчить про недоліки у роботі судової гілки влади, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи або щодо кримінального правопорушення, вчиненого стосовно малолітньої або неповнолітньої особи, має бути розглянуто в суді першочергово.

Частково ці проблеми пов'язані також з питаннями кадрового забезпечення судів, розгляду дисциплінарних скарг на суддів, звільнення недоброчесних суддів у процедурі дисциплінарних проваджень та новий добір доброчесних і професійно підготовлених суддів. Так чотири роки не працювала Вища кваліфікаційна комісія суддів України; з лютого 2022 до січня 2023 року була неповноважною Вища Рада Правосуддя, яка до того ж з серпня 2021 року взагалі не здійснювала дисциплінарної функції, внаслідок чого станом на грудень 2023 року в ній накопичилося понад 14 тисяч дисциплінарних скарг на суддів[39] [40]. Як наслідок – виник катастрофічний некомплект суддів, який у різних судах першої та апеляційної інстанцій становив від 25 до 60%[41] [42].

Стосовно результатів розгляду проваджень слід зауважити, що в середньому лише близько третини з них були розглянуті з постановленням вироку (найнижчий показник був у 2022 році – 26,1%; найвищий, 44,5% – у 2017 році), з яких 11,5 – 15,7% – із затвердженням угоди про примирення чи визнання винуватості.

Ще по третині розглянутих проваджень було: відмовлено в затвердженні угоди і повернено прокурору для продовження досудового розслідування (близько 1% проваджень); повернуто прокурору (близько 5 – 8%); закрите провадження у справі (близько половини); направлено для визначення підсудності (близько 5 – 7%); застосовані примусові заходи медичного характеру (близько 1,5%); застосовані примусові заходи виховного характеру (близько третини).

І ще приблизно третина кримінальних проваджень, як було вказано вище, залишились нерозглянутими на кінець звітного періоду.

Певну цікавість викликає реакція з боку судових органів на факти вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у вигляді призначених покарань. Здійснений на основі результатів статистичного дослідження розподіл призначених судами покарань відповідно до їх видів та розмірів демонструє, що у 2017, 2021, 2022 та 2023 роках переважали покарання у виді позбавлення волі, а у 2018, 2019 та 2020 роках – штрафу; третіми по поширеності призначалися покарання у вигляді громадських робіт. Найменше протягом усього дослідженого періоду суди призначали виправні роботи (див. табл. 2.1.3.).

[39] У країні катастрофічна нестача суддів – голова ВККС. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3829933-u-kraini-katastroficna-nestaca-suddiv-golova-vkks.html

[40] Григорій Усик: «Розгляд резонансних скарг на суддів — зона відповідальності кожного члена ВРП». – Режим доступу: https://hcj.gov.ua/news/grygoriy-usyk-rozglyad-rezonansnyh-skarg-na-suddiv-zona-vidpovidalnosti-kozhnogo-chlena-vrp

[41] Суд без суддів або чи мають українці право на судовий захист. – Режим доступу: https://uain.press/articles/sud-bez-suddiv-abo-chy-mayut-ukrayintsi-pravo-na-sudovyj-zahyst-593643

[42] Резолютивка Григорія Колеснікова, Голови Одеського апеляційного суду, про дефіцит кадрів в судочинстві. – Режим доступу: https://court.gov.ua/press/interview/1001359/

Таблиця 2.1.3.

Розподіл призначених судами покарань за кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, відповідно до видів та розмірів[43]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Усього засуджено неповнолітніх осіб	3088	2798	2406	2048	1695	997	1252
Основні види покарань							
Позбавлення волі на певний строк, усього	416	257	283	259	221	166	214
Зокрема:							
1 рік	46	30	22	16	8	7	8
понад 1 до 2 років включно	53	27	18	23	7	10	14
понад 2 до 3 років включно	93	48	51	51	50	20	15
понад 3 до 5 років включно	168	119	137	117	104	87	87
понад 5 до 10 років включно	47	30	46	45	47	37	81
понад 10 до 15 років включно	9	3	9	7	5	5	9
арешт	18	14	12	11	22	5	7
виправні роботи	0	0	1	0	1	0	1
громадські роботи	197	159	123	116	145	71	134
штраф	351	334	402	347	133	68	128
інші види покарання	85	92	124	117	92	26	12
Додаткові покарання							
штраф	0	0	0	1	2	0	0
позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	1	0	3	2	1	2	10

Водночас з числа призначених покарань у виді позбавлення волі протягом усього дослідженого періоду найбільшу кількість становлять позбавлення волі на строк від 3 до 5 років включно; другими за розповсюдженістю у 2017 – 2021 роках були строки від 2 до 3 років включно, а у 2022 та 2023 роках – від 5 до 10 років включно; третє місце у 2017 році посідали покарання понад 1 до 2 років включно, у 2018 – 2021 роках – на строк від 5 до 10 років включно, а у 2022 та 2023 роках – від 2 до 3 років включно. На четвертому й п'ятому місцях поперемінно були покарання у виді позбавлення волі на 1 рік та від 1 до 2 років включно. Найрідше суди призначали покарання понад 10 до 15 років включно.

Що стосується додаткових покарань, то суди призначали неповнолітнім їх вкрай рідко. Так штраф, як додаткове покарання, протягом 2017 – 2023 років був призначений лише трьом неповнолітнім, а позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 19 неповнолітнім (з них 10 – у 2023 році).

Вказані особливості корелюються з видами кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, та передбаченими санкціями цих статей видами і розмірами покарання.

[43] Звіти про неповнолітніх засуджених за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

Зокрема, як вище вже було вказано, у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, найбільш розповсюдженими є зазіхання на чужу власність. Законом України № 2117-IX від 03 березня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» були внесені доповнення до диспозицій не тільки статті 432 (мародерство), але і частин четвертих статей 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбій), 189 (вимагання), 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), а дещо пізніше – і до ч. 3 ст. 190 (шахрайство) КК України. Як кваліфікуюча ознака у диспозиції цих статей, був закріплений час їх вчинення – «в умовах воєнного стану». Як слушно зазначає Ю. А. Пономаренко, відтак усі ці діяння, вчинені навіть у розмірах, які не великими або особливо великими, стали тяжкими злочинами, а розбій і вимагання – особливо тяжкими злочинами. Жоден випадок крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинений в умовах воєнного стану, не може бути кваліфікований за частинами 1, 2 або 3 статей 185, 186, 187, 189 чи 191 КК. Істотне посилення караності цих злочинів проти власності не лише обтяжило кримінально-правові наслідки їх вчинення, а й потягло можливість застосування за кожен такий злочин кримінально-процесуальних засобів, які можуть бути застосовані лише у разі вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів [44].

Звісно, суди враховували і особу правопорушника, і обставини вчиненого діяння та призначали реальну міру покарання за такі дії у тих випадках, коли особа вчиняла їх не вперше. Тобто було застосування призначення покарання або за сукупністю кримінальних правопорушень, або за сукупністю вироків. Однак щодо неповнолітніх, які вперше вчинили вказані кримінальні правопорушення проти власності, виявилося неможливим звільнення їх від кримінальної відповідальності на підставі статей 45 – 48 та 97 КК, а також через безальтернативні санкції у вигляді позбавлення волі – призначення їм інших видів покарань.

09 серпня 2024 р. набув чинності Закон України № 3886-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», яким закріплена нова редакція статті 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Так Законом встановлено, що максимальний розмір дрібного викрадення чужого майна зростає з 0,2 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг) [45]. У пояснювальній записці до вказаних змін до ст. 51 КУпАП законодавець їх метою визначив саме зміну кримінального законодавства щоби досягнути домірності у разі застосування кримінальної відповідальності за правопорушення незначної тяжкості [46].

Відповідно, хоча кваліфікація викрадення чужого майна в умовах воєнного стану й не змінилась, однак вказані зміни надали змогу скасувати кримінальну протиправність діяння для діянь, предметом зазіхання яких було майно на суму, що не перевищує 2 нмдг. Водночас Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 07 жовтня 2024 року по справі № 278/1566/21 зробила висновок, що Закон № 3886-IX, яким внесені зміни до ст. 51 КУпАП, є законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність у значенні ст. 5 КК для тих діянь, які до набрання цим Законом чинності вважалися кримінальним правопорушенням, однак після набрання ним чинності підпадають під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 КУпАП.

Зміни, внесені Законом № 3886-IX, мають зворотну дію в часі.

У процесі з'ясування, чи перевищує вартість викраденого розмір, визначений ст. 51 КУпАП, має братися до уваги розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, установлений на час вчинен-

[44] Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2022. – с. 18 – 34

[45] Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#n8

[46] Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна». – Режим доступу: blob:https://itd.rada.gov.ua/08e47399-c83a-4210-b85b-947389fd25a4

ня правопорушення, з урахуванням положень п. 5 підрозд. 1 розд. XX та пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розд. IV Податкового кодексу України».

Відповідно, у разі, коли неповнолітні вчинили кримінальні правопорушення, передбачені статтями 185, 190, 191 КК України у період після 07.03.2022 р., водночас вартість викраденого майна не перевищує 2 нмдг, встановленого на момент вчинення ними цього діяння, суди повинні будуть вирішувати питання, що виникають у кримінальних провадженнях у зв'язку з набуттям чинності Законом № 3886-IX, за правилами, передбаченими для випадків, коли втратив чинність закон, яким установлювалася кримінальна протиправність діяння закрити кримінальне провадження[47].

Відповідно, хоча значна частина неповнолітніх, які вчинили вказані кримінальні правопорушення, й буде виведена з-під дії кримінальної юстиції, однак важливо, щоб вони та, за потреби, їхні сім'ї були охоплені профілактичними заходами та програмами профілактичного характеру.

Додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю неповнолітнім призначались переважно у разі вчинення ними кримінальних правопорушень, передбачених ст. 361 КК України (несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж).

Близько 2/3 неповнолітніх судами були звільнені від покарання; переважно – з випробуванням (див. табл. 2.1.4.)

Таблиця 2.1.4.

Дані щодо звільнення від покарання неповнолітніх протягом 2017 – 2023 років [48]

	Звільнено від покарання неповнолітніх, усього	% від кількості засуджених неповнолітніх	зокрема			
			з випробуванням	% від кількості звільнених від покарання	за амністією	% від кількості звільнених від покарання
2017	2 021	65,5%	1 639	81,1%	213	10,5%
2018	1 942	69,4%	1 471	75,7%	295	15,2%
2019	1 461	60,7%	1 266	86,7%	51	3,5%
2020	1 198	58,5%	1 062	88,7%	16	1,3%
2021	1 081	63,8%	1 047	96,9%	7	0,7%
2022	661	66,3%	630	95,3%	0	0,0%
2023	756	60,4%	744	98,4%	0	0,0%

Закон України від 23.08.2023 року No 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань», який набув чинності 28.03.2024 р., вперше з 2001 р. передбачив розширення переліку видів покарань. Новітнім видом покарання став пробаційний нагляд, що відповідно до зазначеного Закону України «полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства» [49]. Як справедливо зазначає К. М. Оробець, з огляду на місце пробаційного нагляду в системі закріплених КК України покарань, він може вважатись «проміжною ланкою» між

[47] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у від 07 жовтня 2024 року по справі № 278/1566/21. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589

[48] Звіти про неповнолітніх засуджених за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

[49] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року No 3342-IX. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text

видами покарань, не пов'язаними та пов'язаними з обмеженням або позбавленням волі засудженого. Він охоплює правообмеження у сферах свободи вибору професії та навчання, місця знаходження, проживання та пересування, спілкування та проведення дозвілля. Такі правообмеження є більш комплексними, ніж правообмеження у разі покарань, які розташовані вище в системі, водночас вони не є настільки суворими, як ті, що мають місце при триманні засуджених у кримінально-виконавчих установах, зокрема тому, що особа не змушена дотримуватися вимог режиму тримання в установі, який детально регламентує практично всі аспекти життя засудженого. Законодавець надає важливого значення цьому новому виду покарання, розглядаючи його як дієву та досить розповсюджену альтернативу покаранням у вигляді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк. Загалом, на думку науковця, запровадження пробаційного нагляду як виду покарання сприяє реалізації гуманізму, справедливості та інших правових цінностей у межах реалізації державної кримінально-правової політики. Автор вважає, що призначення судом та фактичне відбування пробаційного нагляду будуть доцільними тоді, коли мета виправлення може бути з високою ймовірністю досягнута проведенням соціально-виховної роботи, а захист суспільства від винного шляхом ізоляції не потрібен. Запровадження цього виду покарання є логічним етапом процесу вдосконалення системи покарань відповідно до нинішнього стану соціокультурного розвитку, сучасних уявлень про правові засоби боротьби з кримінальними правопорушеннями [50].

Оскільки у дослідженій нами офіційній статистичній звітності ще не відображені дані щодо застосовування пробаційного нагляду до неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, наведемо результати **спеціально організованого нами статистичного обстеження на основі вивчення рішень суду.**

Так щодо вісімдесяти трьох дітей суд ухвалив такі рішення (див. рис. 2.1.1):

15 дітей (18%) були звільнені від кримінальної відповідальності, зокрема:

трьох дітей суд звільнив від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених у ст. ст. 45-48 КК України;

двох дітей суд звільнив від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ);

десять дітей суд звільнив від покарання із застосуванням ПЗВХ;

до 32 дітей, які не є суб'єктом кримінального правопорушення (39%), суд застосував ПЗВХ;

36 дітям (43%) суд призначив покарання, а саме:

двадцять вісім дітей – позбавлення волі на певний строк;

двоє дітей – штраф;

одна дитина – громадські роботи;

одній дитині було призначено два основних покарання – громадські роботи, позбавлення волі на певний строк: за ч. 1 ст. 185 КК України – 80 годин громадських робіт; за ч. 3 ст. 185 КК України – 3 роки позбавлення волі;

двоє дітей – арешт;

двоє дітей – пробаційний нагляд.

[50] Оробець К. М. Пробаційний нагляд –новий вид покарання в Україні: аналіз законодавчої реформи як напрямку кримінально-правової політики з точки зору аксіологічного підходу.// Актуальні питання у сучасній науці. – 2023, №11 (17). – с. 653 – 662

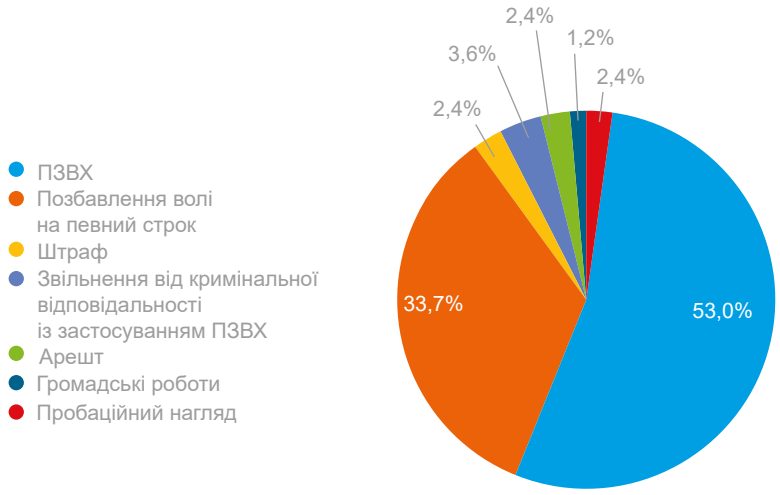

Рис. 2.1.1. Дані щодо ухвалених судами рішень щодо кримінальних правопорушень, вчинених дітьми

Так ***пробаційний нагляд*** суд застосував до раніше не судимого студента першого курсу Київського механіко-технологічного фахового коледжу, який 26.09.2023 року вчинив крадіжку чоловічих парфумів вартістю 2559,20 гривень з магазину «Єва». Вирішуючи питання про покарання, суд врахував, що *«обставин, які обтяжують покарання, не встановлено; натомість обвинувачений повністю визнав, усвідомив свою вину та щиро розкаявся, є неповнолітнім, завдана шкода в повному обсязі відшкодована потерпілому, що суд визнає обставинами, що пом'якшують покарання та суттєво знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного, який раніше не судимий, вчинив кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці 15 років, умови, в яких виховується в сім'ї матір'ю, враховуючи, що від часу вчинення злочинних дій пройшов тривалий термін, впродовж якого він нових злочинів не вчиняв, навчається на денній формі навчання, за місцем навчання в технікумі та місцем навчання в середній школі характеризується виключно позитивно, суд дійшов висновку, що необхідно призначити основне покарання за правилами ч. 1 ст. 69 КК України, перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за це кримінальне правопорушення, з урахуванням правил ст. ст. 5, 98, 101 КК України і таке покарання у виді пробаційного нагляду, на переконання суду, буде необхідним і достатнім для виправлення особи та запобігання новим кримінальним правопорушенням.*

Суд під час вирішення питання про призначення покарання також враховує, що відповідно до досудової доповіді органу пробації складено соціально-психологічну характеристику неповнолітнього, якому рекомендовано пройти низку заходів, передбачених пробаційною програмою».

Відповідно, суд ухвалив: *«визнати неповнолітнього винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, і призначити покарання у виді пробаційного нагляду на строк один рік, із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України.*

На підставі ч. 2, 3 статті 59-1 КК України покласти на нього обов'язки періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання, не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації, виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою» [51].

В другому випадку суд визнав раніше не судимого студента третього курсу професійного ліцею м. Українка винним у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України (незаконне придбання та зберігання психотропної речовини без мети збуту), та призначив йому покарання у виді пробаційного нагляду строком на 1 (один рік).

На нього були покладені обов'язки, передбачені ч. 2 ст. 59-1 КК України, а саме: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган

[51] Шевченківський районний суд м. Києва, Вирок від 09.04.2024 по справі №761/45380/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118299030

з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації [52].

Наведені за результатами дослідження рішень суду дані свідчать також про досить активне застосування щодо дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, ***примусових заходів виховного характеру.*** Чинним КК України передбачено три випадки застосування примусових заходів виховного характеру:

1. У статті 97 КК йдеться про застосування цих заходів до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

2. Зазначені заходи застосовуються у разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Йдеться про неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, якщо його виправлення можливе без застосування покарання.

3. У ст. 105 КК передбачена ситуація, коли примусові заходи виховного характеру є формою кримінальної відповідальності, оскільки закон говорить про звільнення лише від покарання.

Це єдиний інститут вітчизняного кримінального права, застосування якого можливе тільки до неповнолітніх, і хоча серед науковців та практиків точаться дискусії щодо їх вельми низької ефективності та доцільності оновлення і реформування чинної системи примусових заходів виховного характеру й доповнення системи кримінальних покарань для неповнолітніх новими їх видами, окремі з яких можуть бути створені на основі примусових заходів виховного характеру [53] [54] [55], під час нашого дослідження питання їх призначення також були проаналізовані.

Так із вісімдесяти трьох дітей ***до сорока чотирьох судами*** було застосовано примусові заходи виховного характеру в таких формах (з таких підстав, див. рис. 2.1.2.):

двох дітей було звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ (4,5%);

десять дітей суд звільнив від покарання із застосуванням ПЗВХ (22,7%);

до тридцяти двох дітей, які не є суб'єктом кримінального правопорушення, було застосовано ПЗВХ (72,7%).

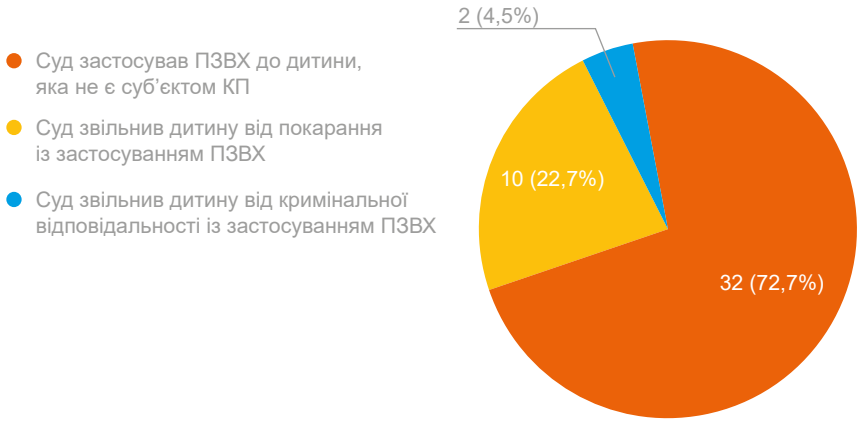

Рис. 2.1.2. Застосування ПЗВХ (дані дослідження рішень суду)

[52] Оболонський районний суд міста Києва, Вирок від 05.04.2024 по справі №756/4200/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118223015

[53] Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. – Київ : Атіка, 2004. – 240 с.

[54] Кузьменко О. В. Примусові заходи виховного характеру як інститут кримінального права України // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства, № 4 (1280) 2018. – с. 7–22

[55] Саско, О. І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. – 2020, (3(9), с. 170-179

Із вісімдесяти трьох дітей до **сорока чотирьох** судами було застосовано **примусові заходи виховного характеру в такій кількості:**

- один вид ПЗВХ – до тридцяти дітей;
- два види ПЗВХ – до дванадцяти дітей;
- три види ПЗВХ – до двох дітей.

Із вісімдесяти трьох дітей до **сорока чотирьох** судами було застосовано **такі примусові заходи виховного характеру** (див. рис. 2.1.3)**:**

- передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за їхньою згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання – застосовано **до двадцяти семи** дітей (45,8%);
- застереження – застосовано **до вісімнадцяти** дітей (30,5%);
- направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків – застосовано **до п'яти** дітей (8,5%);
- обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки – застосовано **до дев'яти дітей** (15,3%).

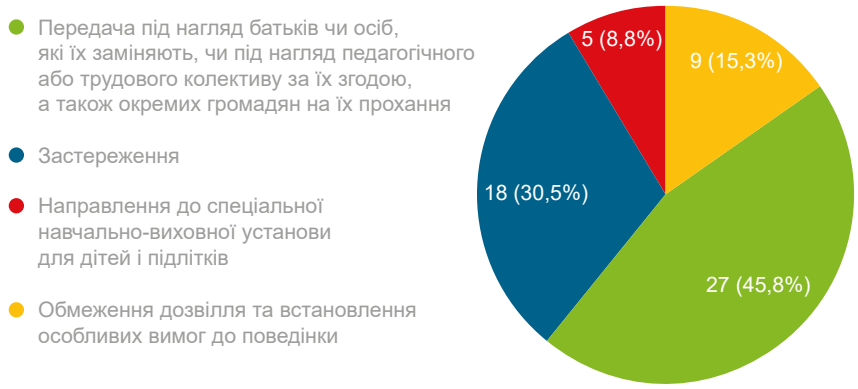

Рис. 2.1.3. Види застосованих ПЗВХ (дані дослідження рішень суду)

У ролі ініціатора застосування до дитини примусових заходів виховного характеру виступили такі учасники процесу (див. рис. 2.1.4):

- щодо **сімнадцяти дітей** в судових рішеннях міститься інформація про те, що прокурор подав до суду клопотання про застосування до дитини ПЗВХ;
- щодо **тринадцяти діте**й в судовому рішенні не вказано, хто подав до суду клопотання, в судовому засіданні клопотання підтримував прокурор;
- щодо **п'яти дітей** в судових рішеннях міститься інформація про те, що слідчий подав до суду клопотання про застосування до дитини ПЗВХ;
- щодо **однієї дитини** в судовому рішенні вказано, що сама дитина заявила клопотання про застосування до неї ПЗВХ;
- щодо **шести дітей** в судових рішеннях міститься інформація про те, що захисник подав до суду клопотання про застосування до дитини ПЗВХ;
- щодо **однієї дитини** в рішенні міститься інформація про те, що дізнавач подав до суду клопотання про застосування до дитини ПЗВХ;
- щодо **однієї дитини** з тексту судового рішення вбачається, що ПЗВХ було застосовано з ініціативи суду.

Рис. 2.1.4. Ініціатори застосованих ПЗВХ (дані дослідження рішень суду)

2.2. Структура кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

Залежно від **ступеню тяжкості вчинених кримінальних правопорушень** у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в період з 2017 до 2019 року, суттєво переважали злочини середньої тяжкості (від 44,9 до 49,4% щорічно); на другому місці були тяжкі злочини (38 – 42,5%); на третьому – злочини невеликої тяжкості (10,6 – 11,2%); найменшу частку становили особливо тяжкі злочини (1,3 – 2,1%). Починаючи з 2020 року, коли набрали чинності зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких змінилась класифікація кримінальних правопорушень, домінуючою стала категорія тяжких злочинів (40,5 – 64%), на другому місці – кримінальні проступки (17,2 – 28,2%), на третьому – нетяжкі злочини (11,9 – 26,3%). Найменшу частку також становлять особливо тяжкі злочини, однак у 2021 – 2023 роках їх питома вага зросла з 1 до 5% (див. табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1.

Структура кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в Україні, за ступенем тяжкості протягом 2017 – 2023 років[56]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Усього кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі	5608 (1,07%)	4750 (0,97%)	4 088 (0,92%)	3708 (1,02%)	3247 (1,01%)	1824 (0,5%)	2529 (0,5%)
особливо тяжких злочинів	117 (2,1%)	92 (1,9%)	54 (1,3%)	64 (1,7%)	152 (4,7%)	91 (5%)	127 (5%)
тяжких злочинів	2383 (42,5%)	1861 (39,2%)	1 554 (38%)	1634 (44%)	1318 (40,5%)	1118 (61,3%)	1619 (64%)
злочинів середньої тяжкості	2516 (44,9%)	2279 (48%)	2 021 (49,4%)				
злочинів невеликої тяжкості	592 (10,6%)	518 (10,9%)	459 (11,2%)				
нетяжких злочинів	-	-	-	441 (11,9%)	850 (26,2%)	235 (12,3%)	310 (12,2%)
кримінальних проступків	-	-	-	638 (17,2%)	916 (28,2%)	380 (20,8%)	473 (18,7%)

Загалом ранжування за ступенем тяжкості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, відповідає аналогічному ранжуванню загальної злочинності в Україні, однак слід зауважити ***зміну характеру злочинності в бік зростання ступеню тяжкості.*** Так, якщо у 2017 – 2019 роках питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів з числа їх загальної кількості становила близько 40%, то у 2022 та 2023 роках вона зросла відповідно до 66,3 і 69% для кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, та 63,8 і 65,3% для загальної злочинності. Проте зазначені коливання носять не природний, а штучний характер, оскільки викликані змінами до Кримінального кодексу України, які були внесені у березні 2022 року. Відповідно до вказаних змін, частини чверті статей 185, 186, 187, 189, 191 були доповнені такою особливо кваліфікуючою ознакою, як вчинення передбачених ними кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану [57]. А отже, найбільш поширені кримінальні правопорушення проти власності, які раніше кваліфікувались як кримінальні проступки або нетяжкі злочини, у зв'язку із запровадженням в Україні воєнного стану були віднесені до тяжких злочинів.

[56] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[57] Закон України Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство від 03.03.2022 № 2117-IX. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n7

Що стосується **структури вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень за розділами Особливої частини КК України,** то за період 2017 – 2023 років на тлі загального зменшення обсягів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, відбулись такі зміни (див. табл. 2.2.2).

1. Домінуючими в загальній масі залишаються *кримінальні правопорушення проти власності.* Їх кількісні показники на кінець досліджуваного періоду знизилися майже втричі (з 4158 кримінальних правопорушень у 2017 році до 1513 у 2023 році), проте зменшення їх частки в структурі злочинності становило набагато менше – 14,3% (з 74,1% у 2017 році до 59,8% у 2023 році).

2. За ними йдуть *кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи.* В абсолютних показниках відбулось їх певне кількісне зниження – з 491 випадка у 2017 році до 345 випадків у 2023 році, проте помітне відсоткове зростання у структурі злочинності – з 8,7% у 2017 році до 13,6% у 2023 році. Варто зауважити, що частка цієї категорії кримінальних правопорушень у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у 2023 році перевищила аналогічний показник у структурі загальних обсягів кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру. Так, якщо у 2017 році частка кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи у загальній масі розкритих кримінальних правопорушень становила 10,2% (на 1,5% більше, ніж у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми), то у 2023 році вона становила 12,1%, або на 1,5% менше, аніж вчинених неповнолітніми.

3. На третьому місці за розповсюдженістю перебувають к*римінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.* Це єдина група кримінальних правопорушень, в якій відбулось досить помітне зростання як кількісних, так і якісних показників: зі 175 випадків у 2017 році, що на той час становило 3,1% від загальної маси вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень до 278 випадків у 2023 році, або 11% від загальної маси вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень. Як можна побачити, частка цієї категорії вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень зросла на 7,9%; абсолютне зростання становить лише 69 випадків, однак темп приросту досить високий – 58,86% (на нашу думку, це насамперед пояснюється невеликими абсолютними показниками).

4. На четвертому місці у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, знаходяться *кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.* Протягом досліджуваного періоду зафіксоване зниження втричі абсолютних кількісних показників цієї категорії кримінальних правопорушень (з 332 випадків у 2017 році до 155 у 2023 році) за стабільних відсоткових показників у загальній структурі з невеликим зростанням (5,9% у 2017 році та 6,1% у 2023 році).

5. П'яте місце посідають *кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності.* Їх аналіз демонструє тенденції, схожі з попередньою категорією: так само відбулось зниження втричі кількісних показників (зі 199 у 2017 році до 73 у 2023 році) за стабільних показників у загальній структурі, проте тут відбулось невелике зниження (3,5% у 2017 році та 2,9% у 2023 році).

6. *Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів* за розповсюдженістю у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, займають шосте місце. Протягом 2017 – 2023 років в цій категорії кримінальних правопорушень зафіксоване зниження вдвічі кількісних показників (103 та 55 випадків відповідно) за стабільних показників у загальній структурі (1,8% та 2,2% відповідно).

7. Сьоме місце у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, посідають *кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.* Для цієї категорії також характерне загальне зниження їх чисельності (з 52 випадків у 2017 році до 29 випадків у 2023 році) за стабільних показників у структурі злочинності (0,9% та 1,1% відповідно).

Таблиця 2.2.2.

Ранжування кримінальних правопорушень за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України [58]

		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Кримінальні правопорушення проти власності	4158 (74,1%)	3551 (74,7%)	3 013 (74,3%)	2399 (63%)	2131 (65,6%)	1065 (58,4%)	1513 (59,8%)
2	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	491 (8,7%)	452 (9,5%)	420 (10,3%)	400 (10,8%)	396 (12,2%)	268 (14,7%)	345 (13,6%)
3	Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	175 (3,1%)	186 (3,9%)	117 (2,9%)	263 (7%)	237 (7,3%)	220 (12%)	278 (11%)
4	Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	332 (5,9%)	262 (5,5%)	232 (5,7%)	287 (7,7%)	211 (6,5%)	118 (6,5%)	155 (6,1%)
5	Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	199 (3,5%)	134 (2,8%)	124 (3%)	151 (4%)	97 (2,9%)	36 (1,97%)	73 (2,9%)
6	Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	103 (1,8%)	68 (1,4%)	90 (2,2%)	58 (1,6%)	67 (2%)	36 (1,97%)	55 (2,2%)
7	Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	52 (0,9%)	31 (0,65%)	42 (1%)	33 (0,8%	29 (0,9%)	20 (1%)	29 (1,1%)

Одним з вихідних методологічних принципів використовуваного нами системного методу дослідження є теза про те, що об'єкт дослідження завжди є багатогранним і тому вимагає всебічного, комплексного підходу. Саме тому поставлене завдання визначити та проаналізувати тенденції кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, а також розробити рекомендації щодо профілактики вчинення підлітками кримінальних правопорушень, потребує, крім іншого, й здійснення кримінологічного виміру різних видів кримінальних правопорушень як складових елементів структури кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, в цілому.

[58] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу:https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Тому пропонуємо до вашої уваги більш детальну інформацію щодо різних видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Наведені нижче дані ґрунтуються на результатах аналізу статистичних даних та власного дослідження 30 архівних кримінальних проваджень і 80 судових рішень (з яких 77 судових рішень судів першої інстанції; 3 судові рішення судів апеляційної інстанції. Форма судового рішення: один вирок, яким затверджено угоду про визнання винуватості з призначенням покарання та застосуванням ст. 75 КК України; одна ухвала про звільнення від кримінальної 45-48 КК України; дві ухвали про звільнення від кримінальної 45-48 КК України з участю в програмі Відновного правосуддя; тридцять один вирок з призначенням покарання; вісім вироків із застосуванням ПЗВХ; тридцять чотири ухвали про застосування ПЗВХ; три ухвали суду апеляційної інстанції) та 30 матеріалів архівних кримінальних справ.

Як видно з наведеної нижче діаграми, досліджені нами судові рішення (вироки і ухвали) та матеріали кримінальних проваджень загалом відбивають загальну структуру кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (див. рис. 2.2.1).

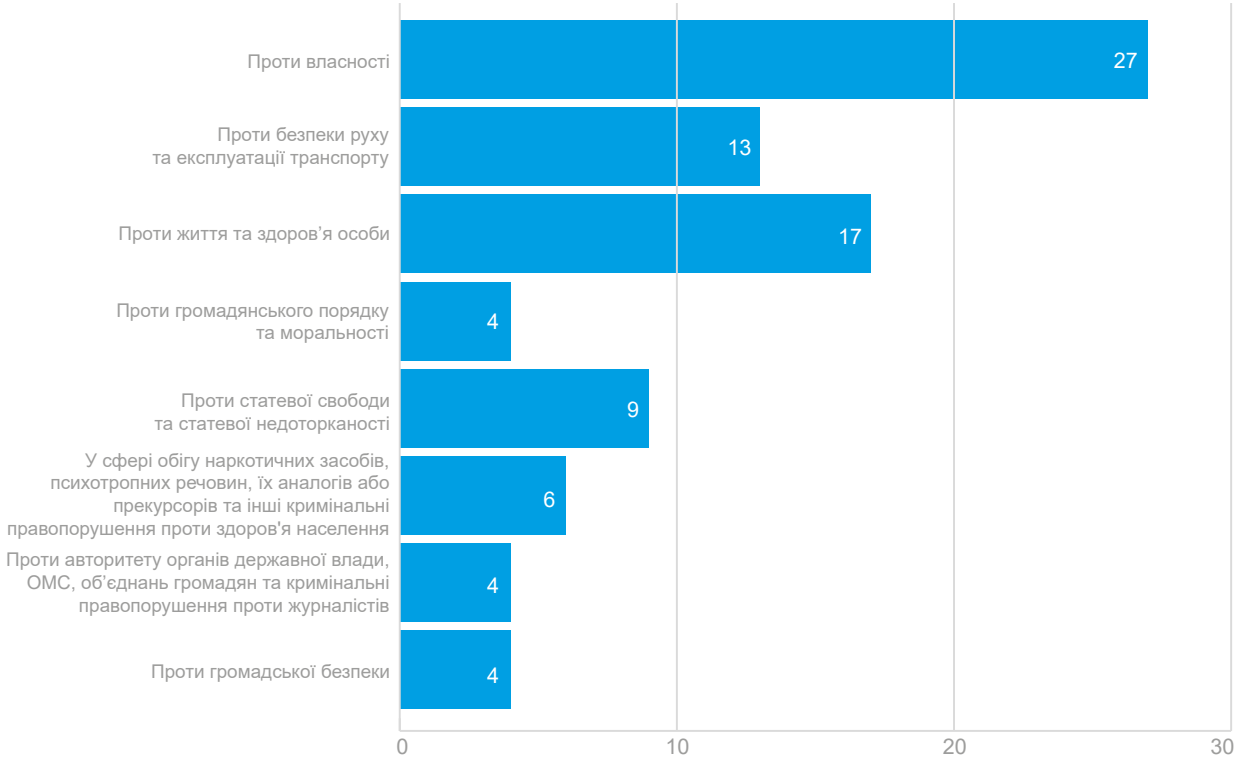

Рис. 2.2.1. Види кримінальних правопорушень, обставини вчинення яких досліджувалися за матеріалами кримінальних справ та судових рішень

Як було вказано вище, протягом 2017 – 2023 років в структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, найбільш поширеними є **посягання на чужу власність.**

Аналіз статистичних даних свідчить, що з числа кримінальних правопорушень цієї категорії основна маса (70 – 80%) – це ***крадіжки*** (табл. 2.2.3). І якщо у 2020 та 2021 роках з їх числа крадіжки без обтяжуючих обставин становили 20 – 30%, то у 2022 та 2023 роках – 8,9 та 0,1% відповідно. Вище ми вже зазначали, що таке різке зниження показників є штучним і пов'язане зі змінами у кримінальному законодавстві, а саме – доповненням ч. 4 ст. 185 ККУ новою кваліфікуючою ознакою крадіжки «в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Таблиця 2.2.3.

Структура кримінальних правопорушень проти власності, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [59]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Крадіжка, ст. 185 КК	3427	2935	2467	1874	1779	870	1086
з них проступки (ч. 1)	-	-	-	373	510	77	1
з них злочини (ч. 2 – 5)	-	-	-	1501	1269	793	1085
зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок	577	597	589	305	216	145	325
вантажів на транспорті	1	0	0	0	0	0	0
худоби (птиці)	36	14	12	8	14	6	6
у пасажирів	5	0	4	1	0	0	1
з квартир	158	113	88	48	71	14	22
з дач, садових будинків	75	64	37	40	38	20	9
з автомобілів	176	130	64	80	70	44	38
кишенькові	83	61	58	33	16	12	16
Грабіж, ст. 186 КК	433	387	380	306	228	85	84
Розбій, ст. 187 КК	107	96	73	62	36	13	22
Вимагання, ст. 189 КК	20	6	16	5	9	21	3
Шахрайство, ст. 190 КК	159	103	70	144	73	70	309
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ст. 191	0	1	0	0	0	1	0
Умисне знищення або пошкодження майна, ст. 194 КК	3	3	4	5	2	5	9
з них шляхом підпалу	3	3	4	3	2	5	8
Погроза знищення майна, ст. 195	0	1	0	0	0	0	0
Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, ст. 198 КК	9	19	3	3	4	0	0
Інші	0	0	0	0	0	0	0
Усього	**4158**	**3551**	**3013**	**2399**	**2131**	**1065**	**1513**

Офіційна статистична звітність дає змогу також проаналізувати *деякі елементи структурного розподілу крадіжок,* зокрема: *за місцем зазіхання* (зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок, з квартир; з дач, садових будинків; з автомобілів, кишенькові); *за предметом зазіхання* (худоби (птиці), вантажів на транспорті); *за складом потерпілих* (у пасажирів). Як видно із наведених у таблиці даних, в сумі вони складають близько 1/3 усіх вчинених неповнолітніми крадіжок, тож заслуговують на увагу.

Найбільшу кількість з їх числа становлять к*радіжки зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок,* яких у 2017 році було обліковано 577 випадків, або 16,8% від загальної кількості вчинених неповнолітніми крадіжок. У 2018 році їх кількість зросла до 597 випадків (20,3%); у 2019 році абсолютна кількість крадіжок зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок дещо знизилась (589 випадків), однак у відсотковому значенні відбулось зростання (23,9%). У 2020 – 2022 роках продовжилось зниження абсолютних показників цього виду крадіжок (відповідно 305, 216 та 145 випадків), однак зниження питомої ваги відбувалось лише у 2020 (16,3%) та 2021 (12,1%) роках, а у 2022 році вона зросла до 16,7%. У 2023 році зросли як їх чисельність, так і питома вага – 325 випадків, або 29,9% від загальної кількості крадіжок.

[59] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Зокрема, досить типовими для судової практики є випадки, один з яких описаний у вироку по справі №333/38/22: *«03.11.2021 року приблизно о 03 год 45 хв, неповнолітній ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1, діючи за попередньою змовою з невстановленою в процесі досудового розслідування особою (матеріали щодо якої виділені в окреме провадження), маючи спільний злочинний умисел, направлений на таємне викрадення чужого майна, поєднаний з проникненням у інше приміщення, діючи умисно, повторно, з корисливих мотивів, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків, переконавшись, що за їхніми діями ніхто не спостерігає та їхні дії залишаються ніким непоміченими, з метою особистого збагачення підійшли до кіоску з роздрібної торгівлі овочами, який розташований на території ресторану « ІНФОРМАЦІЯ_2 », за адресою: АДРЕСА_3 , приміщення якого потерпілий ОСОБА_9 використовує для зберігання матеріальних цінностей.*

Реалізуючи свій злочинний умисел, неповнолітній ОСОБА_5, шляхом пошкодження металопластикових дверей, проник до приміщення торговельного кіоску, а невстановлена особа залишилася біля кіоску, де стала забезпечувати безпеку неповнолітньому ОСОБА_5 під час вчинення злочину. В цей час ОСОБА_5, знаходячись у приміщенні кіоску, викрав грошові кошти у сумі 120 грн, ящик з яблуками вагою 20 кг, вартістю 15 грн за 1 кг, загальною вартістю 300 грн, м'ясо свинини, вагою 13 кг, вартістю 120 грн за 1 кг, загальною вартістю 1560 грн, а всього 1980 грн що належить потерпілому ОСОБА_9.

Після чого неповнолітній ОСОБА_5 спільно з невстановленої особою зникли з місця скоєння злочину з викраденим майном, у такий спосіб розпорядились ним на власний розсуд, спричинивши своїми умисними діями потерпілому ОСОБА_9 майнову шкоду на зазначену суму». [60]

Другими за поширеністю є крадіжки з автомобілів, питома вага яких у структурі крадіжок протягом досліджуваного періоду коливалась в межах 2,5% – 5,2% (2017 р. – 176 випадків, або 5,14%; 2018 р. – 130 випадків, або 4,43%; 2019 р. – 64 випадки, або 2,59%; 2020 р. – 80 випадків, або 4,27%; 2021 р. – 70 випадків, або 3,93%; 2022 р. – 44 випадки, або 5,06%; 2023 р. – 38 випадків, або 3,5%).

Третю позицію займають крадіжки з квартир, яких у 2017 р. було обліковано 158 випадків, що становило 4,61%; у 2018 р. – 113 (3,85%); у 2019 р. – 88 (3,57%); у 2020 р. – 48 (2,56%); у 2021 р. – 71 (3,99%), у 2022 р. – 14 (1,6%); у 2023 р. – 22 (2,03%).

Складно сказати, чи охоплюються категорією «крадіжки з квартир» випадки заволодіння майном з домоволодінь та розміщених на їх території будівель. Проте судова практика показує, що вони є досить поширеними. Водночас неповнолітні здійснюють не тільки крадіжки з використанням вільного доступу до матеріальних цінностей – трапляються і крадіжки з проникненням. Наприклад, з тексту вироку у справі №397/274/17 вбачається, що *«11.02.2017 року близько 08:00 год неповнолітній проник до приміщення сараю потерпілого, звідки викрав електродриль, три шліфувальні машинки, з місця вчинення правопорушення з викраденим зник, викраденим розпорядився на власний розсуд. Крім того, 14.02.2017 року близько 08:00 год неповнолітній проник на територію домоволодіння потерпілого, звідки викрав електродріт марки <…> та металеве корито ємністю 15 л, яке матеріальної цінності для потерпілого не має, з місця вчинення з викраденим зник, викраденим розпорядився на власний розсуд»* [61].

На четвертому місці – *кишенькові крадіжки* з показниками в діапазоні від 12 випадків або 1,38% (у 2022 р.) до 83 випадків або 2,42% (у 2017 р.).

На п'ятому місці – *крадіжки з дач, садових будинків,* вчинення яких неповнолітніми протягом досліджуваного періоду знизилось більше ніж у 8 разів – з 75 випадків (2,19%) у 2017 р. до 9 випадків (0,83%) у 2023 р.

На шостому місці – *крадіжки худоби (птиці),* кількість яких коливалась від 36 випадків у 2017 р., що становило 1,05%, до 6 випадків у 2022 та 2023 рр. кожен (0,69% та 0,55% відповідно).

Питома вага інших видів вчинених неповнолітніми крадіжок, дані про які містяться у статистичній звітності (*вантажів на транспорті та у пасажирів*), протягом усього досліджуваного періоду становила від 0 до 0,16%, що не є кримінологічно показовим.

[60] Комунарський районний суд м. Запоріжжя, Вирок від 04.06.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111963359

[61] Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Вирок від 06.02.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72068347

Грабіж є другим за поширеністю злочином у структурі зазіхань на чужу власність, вчинених неповнолітніми. Так у 2017 р. було обліковано 433 випадки, що становило 10,41%. У наступні три роки їх загальна кількість зменшувалась, однак питома вага зростала: 2018 р. – 387 випадків (10,9%); 2019 р. – 380 випадків (12,61%); 2020 р. – 306 випадків (12,76%). В останні три роки досліджуваного періоду зменшувались як абсолютні, так і відносні показники грабежів: 2021 р. – 228 випадків (10,7%); 2022 р. – 85 випадків (7,98%); 2023 р. – 84 випадки (5,55%).

Зокрема досить типовою для судової практики є справа №404/2178/22, в якій дії неповнолітнього кваліфіковано за ч. 1 ст. 186 КК України. У вироку вказано, що *«20.01.2022 року о 19.38 год, неповнолітній викрав із полиці стелажу магазину автозаправної станції «ОККО» одну пляшку лікеру «Jagermeister», та направився до виходу з магазину автозаправної станції. Проте в момент виходу з приміщення магазину, його помітили працівники автозаправної станції, які почали йому кричати, щоб зупинився та наздоганяли його. Після чого він почав тікати, тримаючи при собі викрадену пляшку лікеру, з місця вчинення КП зник, викраденим майном розпорядився на власний розсуд»* [62].

На третьому місці за поширеністю ***шахрайство***, єдине кримінальне правопорушення цієї категорії, і абсолютні, і відносні показники якого протягом 2017 – 2022 років знизились у 2,3 раза, після чого у 2023 році відбулось їх масштабне зростання (у 4,4 раза), і показник 2023 року майже вдвічі перевищив показник 2017 року.

Проведений нами аналіз архівних матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень показав, що це переважно пов'язано зі зростанням випадків заволодіння неповнолітніми чужими мобільними телефонами шляхом обману або зловживання довірою.

Наприклад, у КП №12023046370000438: *«У жовтні 2023 р. неповнолітній підозрюваний (16 років) разом з подружкою (13 років) гуляли на набережній річки. До них підійшли ще двоє неповнолітніх знайомих підозрюваного. Усі деякий час спілкувались. Потім підозрюваний попросив у дівчинки її телефон, щоб подзвонити. Через деякий час після того, як вона його дала, підозрюваний разом з одним із хлопців пішов і сказав потерпілій, що йому потрібно піти у справах, а телефон їй принесе той хлопець. Вона почекала деякий час, однак телефон їй так ніхто і не приніс, і вона зрозуміла, що підозрюваний її обманув. Наступного дня знайомий хлопець їй повідомив, що її телефон підозрюваний здав у ломбард, а картку з нього витягнув і спалив».* [63]

Із матеріалів КП 12024275520000011 вбачається, що *«Неповнолітній (17 років) через мережу інтернет замовив мобільний телефон. Коли телефон прибув у відділення «Нової пошти», він отримав посилку для огляду і, скориставшись тим, що присутні у відділені працівники не спостерігали за його діями, не оплативши товар, залишив приміщення»* [64].

Наведені вище статистичні дані свідчать, що ***розбої*** в структурі кримінальних правопорушень проти власності, вчинених неповнолітніми, становлять менше 3% і за чисельністю займають четверте місце. Так у 2017 р. було обліковано 107 випадків вчинення неповнолітніми розбоїв, або 2,57% від загальної кількості кримінальних правопорушень неповнолітніх проти власності; у 2018 р. – 96 випадків, або 2,7%; у 2019 р. – 73 випадки, або 2,42%; у 2020 р. – 62 випадки, або 2,58%; у 2021 р. – 36 випадків, або 1,69%; у 2022 р. – 13 випадків, або 1,22%; у 2023 р. – 22 випадки, або 1,45%.

У судовій практиці нерідкими є випадки, коли підлітки вчиняють корисливо-насильницькі зазіхання на чужу власність, не замислюючись про те, якою саме буде кримінально-правова кваліфікація їхніх дій – як грабіж чи розбій. Так, відповідно до справи №756/3363/17, за обвинуваченням неповнолітнього у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 186 КК України, судом першої інстанції встановлено, що *«Неповнолітній 30 грудня 2016 року приблизно в 17 год 00 хв, в темний період доби, знаходячись на парковці гіпермаркету «Ашан-Біличі» по вул. Берковецька, буд. 6 у м. Києві, звернув увагу на раніше незнайомого йому неповнолітнього і в цей час вирішив із погрозою застосування кухонного ножа незаконно заволодіти чужим майном, підійшов до неповнолітнього та, дістави з правої кишені куртки кухонний ніж, погрожуючи у такий спосіб, сказав неповноліт-*

---

[62] Кіровський районний суд м. Кіровограда, Вирок від 18.05.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104348600

[63] Матеріали архівного кримінального провадження КП №12023046370000438. – Рукопис

[64] Матеріали архівного кримінального провадження КП №12024275520000011. – Рукопис

ньому віддати йому гроші та мобільний телефон, на що останній погодився. У такий спосіб заволодів чужим майном, що знаходилось у володінні неповнолітнього, а саме: грошовими коштами в сумі 28 грн та мобільним телефоном «Huawei Y5II», вартістю 2999 грн 00 коп, на загальну суму 3027 грн 00 коп. Заволодівши чужим майном, ОСОБА_9 з місця вчинення злочину зник.

Крім того, він 13 січня 2017 року приблизно в 10 год 00 хв, знаходився на зупинці громадського транспорту, що за адресою: м. Київ, вул. 14 Лінія, де побачив неповнолітнього, який також знаходився на вказаній зупинці та очікував трамвай. В руці останнього знаходився мобільний телефон марки «LG». В подальшому до зупинки громадського транспорту під'їхав трамвай та потерпілий зайшов до салону, а за ним обвинувачений. В той момент, коли трамвай зупинився на наступній зупинці громадського транспорту за адресою: м. Київ, вул. 9 лінія, потерпілий вийшов та попрямував в сторону вулиці 3 Лінія. Обвинувачений також вийшов та попрямував вслід за потерпілим. Обвинувачений наздогнав потерпілого та схопивши своєю рукою останнього за шию, повалив на землю, почав завдавати удари своєю рукою в обличчя та водночас висунув вимогу, щоб потерпілий віддав йому свій мобільний телефон. Потерпілий передав обвинуваченому свій мобільний телефон марки «LG», після чого останній перестав завдавати потерпілому удари в обличчя та, тримаючи при собі зазначений мобільний телефон, пішов у невідомому напрямку, а викраденим майном розпорядився на власний розсуд, спричинивши потерпілому матеріальну шкоду на суму 850 грн 00 коп». [65]

У структурі кримінальних правопорушень проти власності, вчинені неповнолітніми, ***вимагання*** у період з 2017 до 2021 років та у 2023 році становили менше 1% (2017 р. – 0,48%, 2018 р. – 0,17%, 2019 р. – 0,53%, 2020 р. – 0,21%, 2021 р. – 0,42%, 2023 р. – 0,2%), і лише у 2022 р. майже досягли 2%.

Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, підлітки, які вчиняють грабежі, розбої та вимагання, покладаються на фізичну та психологічну перевагу, підтримку групи та вибір більш слабкої жертви, що надає їм змогу вважати відкрите заволодіння майном більш швидким, інтелектуально невибагливим і легким у «технічному» виконанні способом заволодіння чужим майном [66].

Такі види кримінальних правопорушень, як привласнення, ***розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза знищення майна (ст. 195), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК)*** для неповнолітніх є нехарактерними, у структурі кримінальних правопорушень проти власності займають менше 1%, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

Другими за поширеністю у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, є **зазіхання на життя та здоров'я особи.** За період з 2017 до 2023 рр. їх питома вага становила 8,7% – 14,7%, а загальна кількість коливалась в межах 163 – 491 випадків.

Близько 2/3 кримінальних правопорушень цієї категорії складають ***умисні легкі тілесні ушкодження.*** Так у 2017 р. їх було обліковано 310 випадків, що становило 63,14%; у 2018 р. – 262 випадки, або 57,96% від загальної кількості кримінальних правопорушень цієї категорії; у 2019 р. – 237 (56,43%), у 2020 р. – 223 (55,75%); у 2021 р. – 228 (57,58%); у 2022 р. – 163 (60,82%), у 2023 р. – 228 (66,09%) (табл. 2.2.4).

Другими за поширеністю є ***умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження:*** 2017 р. – 15,9% (78 випадків); 2018 р. – 17,7% (80 випадків); 2019 р. – 23,1% (97 випадків); 2020 р. – 18% (72 випадки); 2021 р. – 17,7% (70 випадків); 2022 р. – 15,3% (41 випадок); 2023 р. – 13,3% (46 випадків).

На третьому місці – умисні ***тяжкі тілесні ушкодження,*** які становлять 7 – 10% (2017 р. – 9,6% (47 випадків); 2018 р. – 9,73% (44 випадки); 2019 р. – 6,9% (29 випадків); 2020 р. – 10,25% (41 випадок); 2021 р. – 10,35% (41 випадок); 2022 р. – 9,7% (26 випадків); 2023 р. – 7,54% (26 випадків).

З їх числа умисні тяжкі тілесні ушкодження, вчинені за обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК (способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з

[65] Постанова Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 25 липня 2019 р по справі № 756/3363/17. - Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83270293

[66] Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Харків : Право, 2006. – с. 27

метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого) протягом досліджуваного періоду часу становили від 5 (2022 р.) до 15 (2021 р.) випадків.

Четвертими за поширеністю у структурі посягань неповнолітніх на життя та здоров'я іншої особи є ***необережні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження*** з питомою вагою в межах 3 – 5%. Їх мінімальна кількість була облікована у 2023 р. – 9 випадків (2,6%), а максимальна – 22 випадки (4,9%) – у 2018 р.

Таблиця 2.2.4.

Структура кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років[67]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Умисне вбивство, ст. 115	17	16	20	20	16	7	5
з них двох або більше осіб	0	0	1	1	0	0	0
малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності	1	1	1	1	1	0	0
з особливою жорстокістю	0	0	1	3	1	0	0
з корисливих мотивів	0	2	2	1	1	0	1
з хуліганських мотивів	0	2	0	1	0	0	0
з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення	1	0	0	0	1	0	0
поєднане зі зґвалтуванням або сексуальним насильством	1	0	1	0	1	0	0
за попередньою змовою групою осіб	8	7	3	5	4	0	1
особою, яка раніше вчинила умисне вбивство (крім передбаченого ст. ст. 116-118 КК)	0	0	1	0	2	0	0
Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, ст. 116	1	0	0	0	0	0	1
Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, ст. 117	1	0	0	1	0	0	0
Умисне вбивство у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, ст. 118	0	0	0	2	0	0	0
Вбивство через необережність, ст. 119	2	5	2	5	0	0	1
Умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 121	47	44	29	41	41	26	26

[67] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
зокрема що спричинило смерть потерпілого, ст. 121, ч. 2	13	9	6	7	15	5	6
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 122	78	80	97	72	70	41	46
Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, ст. 124	1	1	0	1	4	0	1
Умисне легке тілесне ушкодження, ст. 125	310	262	237	223	228	163	228
Побої і мордування, ст. 126	13	14	18	11	11	10	22
Домашнє насильство, ст. 126-1	-	-	0	0	1	0	1
Катування, ст. 127	3	0	2	1	1	5	2
Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 128	18	22	14	18	21	14	9
Погроза вбивством, ст. 129	0	5	1	2	0	0	1
Залишення в небезпеці, ст. 135	0	3	0	3	2	0	1
Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, ст. 136	0	0	0	0	1	0	1
Усього	**491**	**452**	**420**	**400**	**396**	**268**	**345**

Судова практика показує, що найчастіше заподіянню тілесних ушкоджень передував конфлікт між винним і потерпілим. Наприклад, у архівній кримінальній справі № 120233142150000282 встановлено, що *«Під час перерви за межами школи двоє хлопців шкільного віку вчинили конфлікт з незнайомими раніше хлопчиками і ОСОБА_1 вдарив потерпілого кулаком в обличчя. Після цього той почав тікати, але наздогнав його і штовхнув в спину, внаслідок чого він впав на землю. Потім до потерпілого ОСОБА_2, який лежав на землі, підійшов ОСОБА_1 та завдав декілька ударів по голові біля скроні та ногою в спину. Після цього самостійно припинив свої дії і пішов. В результаті потерпілому був спричинений струс головного мозку, легкі тілесні ушкодження обличчя та тіла. Під час допиту ОСОБА_1 підтвердив, що це він побив ОСОБА_2, але якою була причина конфлікту та завдавання тілесних ушкоджень пояснювати відмовився»* [68].

А у справі №699/673/21 [69] дії дитини кваліфіковано за ч. 1 ст. 122 КК України. З тексту вироку вбачається, що *«Під час словесного конфлікту та бійки, що виникли на ґрунті особистих неприязних відносин, неповнолітній наніс іншому неповнолітньому удар кулаком правої руки в область щелепи зліва з позиції стоячи, надалі в процесі боротьби, поваливши його на землю та утримуючи в положенні лежачи на спині, наніс другий удар кулаком правої руки в область щелепи зліва, унаслідок чого, відповідно до висновку експерта від 17.03.2021 року, спричинив потерпілому тілесні ушкодження у вигляді двобічного перелому нижньої щелепи, які відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості, що спричиняють тривалий розлад здоров'я»*.

Слід також зазначити, що насильницький спосіб вирішення конфліктів притаманний не тільки хлопцям, але й дівчатам. Так, відповідно до рішення по судовому провадженню 1-кп 214/4372/19,

[68] Матеріали архівного кримінального провадження КП №120233142150000282. – Рукопис

[69] Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області, Вирок від 07.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117541037

«Неповнолітня ОСОБА_6, знаходячись на території стадіону «КЦРЗ», розташованого на вул. Миколи Світальського в м. Кривий Ріг, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин з неповнолітньою ОСОБА_4 під час словесного конфлікту, керуючись умислом на заподіяння тілесних ушкоджень ОСОБА_4, умисно завдала їй не менше трьох ударів рукою та ногою в ділянку голови та правої сідниці, спричиняючи потерпілій у такий спосіб тілесні ушкодження, після чого припинила побиття потерпілої та залишила місце вчинення кримінального правопорушення, заподіявши потерпілій ОСОБА_4 тілесні ушкодження у вигляді синців лівої скроневої області, правої сідниці, струсу головного мозку, які, згідно з висновком судово-медичної експертизи №458 від 12.04.2019 року, відносяться за своїм характером до легких тілесних ушкоджень, як такі, що мають незначні скороминучі наслідки» [70].

П'яте та шосте місця з питомою вагою в діапазоні від 2% до 7% поділяють ***побої та мордування*** і ***вбивства*** (разом усі види умисних та вчинені через необережність). Водночас у 2023 році за увесь досліджуваний період була зафіксована найбільша питома вага побоїв та мордувань (6,4%) і найменша питома вага вбивств усіх видів разом – 2,03%.

Під час вчинення вбивств неповнолітні застосовують різні способи, щоб отримати перевагу над потерпілим та придушити його опір, як-от: використовують фактор раптовості нападу, застосовують різного роду предмети для завдавання ударів, обирають біль слабких потерпілих, вчиняють злочин в групі тощо.

Наприклад, відповідно до вироку по судовому провадженню 1-кп/646/321/2021, *«29.06.2019 року близько 23 год 00 хв ОСОБА_15 разом з ОСОБА_16 прийшов в гості до ОСОБА_17, де разом вжили наркотичні засоби. Через деякий час ОСОБА_17 попросила у ОСОБА_15 дати їй в борг 200 гривень, внаслідок чого у останнього виникло до неї особисте неприязне ставлення і він вирішив вбити її, про що не повідомив ОСОБА_16. Він вирішив, що під приводом дачі грошей у борг заманить ОСОБА_17 у безлюдне місце, розташоване з тильної сторони домоволодіння, в якому він проживає, де вб'є її. Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_15 сказав, що згоден дати гроші в борг і запропонував ОСОБА_17 для цього піти до нього додому, на що та погодилась, і разом з ним і ОСОБА_16 вийшла із квартири. Під час руху вказаним маршрутом ОСОБА_15 повідомив ОСОБА_16 про те, що збирається заподіяти ОСОБА_17 тілесні ушкодження. В той же день близько 24:00 год ОСОБА_15, ОСОБА_17 та ОСОБА_16 прибули до спуску в яр, розташований за територією домоволодіння АДРЕСА_2. ОСОБА_15 пішов до вказаного домоволодіння з метою набуття предмета для спричинення ним тілесних ушкоджень, але щоб не викликати у ОСОБА_17 будь-які підозри, він сказав, що іде додому за грошима. Взявши у вказаному домоволодінні невстановлений предмет, ОСОБА_15 повернувся до ОСОБА_17 та ОСОБА_16, які навприсядки сиділи біля спуску в яр. ОСОБА_15 наблизився до ОСОБА_17 та завдав їй один удар невстановленим предметом по голові, від якого вона впала на землю. Після цього він продовжив завдавати останній удари невстановленим предметом по голові. Потерпіла ОСОБА_17 кричала та прикривала голову руками, намагаючись захиститись від завданих ОСОБА_15 ударів, але той, усвідомлюючи, що ОСОБА_17 відчуває сильний біль, не зупинявся та продовжував бити її невстановленим предметом по голові. ОСОБА_16, який не очікував, що ОСОБА_15 буде приводити у дію погрози на адресу ОСОБА_17, спробував відтягнути того в сторону від потерпілої, але йому не вдалось це зробити. Злякавшись, ОСОБА_16 залишив місце скоєння злочину. Вважаючи, що заподіяних тілесних ушкоджень недостатньо для настання смерті, та бажаючи довести свій злочинний умисел до кінця, ОСОБА_15 дістав ніж, який був у нього при собі, та завдав ним кілька ударів по різних частинах тіла потерпілої. Внаслідок чого потерпілій ОСОБА_17 діями ОСОБА_15 заподіяно тілесні ушкодження, від яких вона померла на місці. Упевнившись у тому, що ОСОБА_17 мертва, ОСОБА_15 поховав її труп неподалік від будинку, де його було знайдено 09.07.2019 року»* [71].

У вироку по справі за ч. 2 ст. 296, п. п. 7, 12 ч. 2 ст. 115 ККУ було встановлено, що *«10.02.2017 року близько 00 год 00 хв малолітня дівчина, знаходячись разом з неповнолітнім хлопцем та повнолітнім хлопцем поблизу будинку №108-К по вул. Калиновій у м. Дніпро, де на трубах теплотраси випадково побачили раніше невідомих їм безхатченків, які спали на матрацах. В цей момент неповнолітній наблизився до одного з безхатченків та стягнув матрац, на якому він спав, внаслідок чого останній впав на землю, після чого неповнолітній почав своїми ногами завдавати численні*

[70] Ухвала Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області по судовому провадженню 1-кп 214/4372/19 від 08.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83544247

[71] Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова по судовому провадженню 1-кп/646/321/2021 від 26.10.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100582038

удари по голові безхатченка. Після цього повнолітній хлопець та малолітня дівчина приєднались до незаконних дій неповнолітнього та почали завдавати численні удари ногами, а в подальшому й підібраним з землі камінням в область голови потерпілого. Всі троє наблизились до іншого безхатченка та стягнули матрац, на якому він спав, внаслідок чого останній впав на землю, після чого всі троє стали завдавати останньому своїми ногами та підібраним з землі камінням численні удари по різним анатомічним ділянкам тулуба та кінцівках потерпілого. Потім особи чоловічої статі, діючи за попередньою змовою групою осіб, підняли каміння розміром з цеглину, яке знаходилось на землі та по черзі почали завдавати численні удари в область голови одного з безхатченків, після чого, почувши звуки хрипіння останнього, бажаючи настання смерті потерпілого, ОСОБА_9 обома руками підняв камінь з землі та ще раз кинув його у голову потерпілого. Після чого ОСОБА_14 та неповнолітній ОСОБА_9, впевнившись у тому, що потерпілий лежить на землі без ознак життя, покидаючи місце вчинення злочину, діючи умисно, знущаючись над безпорадною внаслідок раніше спричинених тілесних ушкоджень людиною, демонстративно зневажаючи загальноприйняті норми моралі, підійшли до ОСОБА_12 та користуючись його немічним станом, справили на нього нужду, після чого ОСОБА_14 , ОСОБА_9 та ОСОБА_15 з місця вчинення злочину зникли» [72].

Інші види кримінальних правопорушень, як-от: ***домашнє насильство (ст. 126-1 КК), катування (ст. 127 КК), погроза вбивством (ст. 129 КК), залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК)*** для неповнолітніх є нехарактерними, у структурі кримінальних правопорушень проти власності займають менше 1%, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

На третьому місці за розповсюдженістю у структурі **кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, перебувають кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.**

Більш детальна інформація про кількісні показники цих кримінальних правопорушень наведені у табл. 2.2.5.

Таблиця 2.2.5.

Структура кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [73]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, ст. 305	2	0	1	0	0	0	0
Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, ст. 306	1	0	0	0	0	0	0
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 307	24	94	16	180	169	167	206

[72] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська по справі 202/4404/17 від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027

[73] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
з них: перевезення, пересилання	0	0	0	11	8	6	4
збут	21	85	10	147	108	159	196
Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем, ст. 308	0	0	3	0	0	0	0
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, ст. 309	141	89	96	78	67	51	70
Посів або вирощування снотворного маку чи конопель, ст. 310	2	0	2	0	1	0	0
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів, ст. 311	1	1	0	0	0	0	0
Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням, ст. 313	1	0	0	0	0	0	0
Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 315	0	0	1	1	0	1	0
Організація або утримання місць для незаконного вживання , виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 317	3	2	0	1	0	1	2
Інші	0	0	0	3	0	0	0
Усього	**175**	**186**	**117**	**263**	**237**	**220**	**278**

Як видно з наведених даних, домінуючими у структурі цієї категорії кримінальних правопорушень є ***незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК) та незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК).***

Водночас їх динаміка свідчить про небезпечну тенденцію – *втягнення неповнолітніх до наркобізнесу.* Так протягом 2017 – 2023 років кількість випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, передбачених ст. 309 КК, *знизилась вдвічі – зі 141 до 70 випадків (або відповідно з 80,57% до 25,18%* у структурі кримінальних правопорушень цієї категорії). Водночас кількість фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачених ст. 307 КК, *зросла у 8,6 разів – з 24 до 206 випадків (або з 13,71% до 74,19%).*

Переважна більшість досліджених нами судових рішень описують ситуацію придбання дитиною наркотичних засобів за допомогою схеми «закладок». Після «знайдення» наркотичного засобу, зазвичай через короткий проміжок часу, дитину із наркотичним засобом виявляють працівники полі-

ції. Так у справі №711/782/22 [74] у вироці суд вказав: *«Неповнолітній ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, 13.01.2022 року, точний час встановити не вдалось, діючи цілеспрямовано, усвідомлюючи суспільну небезпеку свого діяння, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, перебуваючи біля зупинки громадського транспорту ТРЦ «Дніпро-Плаза», що розташований по вул. Припортова, 34 в м. Черкаси, незаконно придбав шляхом знахідки без мети подальшого збуту чотири поліетиленових пакети з психотропною речовиною, обіг якого обмежено, – амфетаміном, які поклав до зовнішньої лівої кишені куртки та незаконно зберігав при собі без мети збуту до 19 години 07 хвилин 13.01.2022 року. У подальшому, 13.01.2022 року, у період часу з 19 години 07 хвилин до 19 години 30 хвилин в процесі проведення працівниками Черкаського районного управління поліції ГУНП в Черкаській області огляду місця події – прилеглої до ТРЦ «Дніпро-Плаза» території, що розташована по вул. Припортова, 34 у м. Черкаси, вилучені добровільно видані ОСОБА_5 чотири поліетиленових пакети з порошкоподібною речовиною рожевого кольору, яка, відповідно до висновку експерта № СЕ-19/124-22/507-НЗПРАП від 26.01.2022 року, є психотропною речовиною, обіг якої обмежено, – амфетамін, загальна маса якого (в перерахунку на амфетамін-основу) становить 0.519 г, яку ОСОБА_5 незаконно зберігав у лівій зовнішній кишені куртки без мети збуту».*

Інші види кримінальних правопорушень цієї категорії, як-от: ***контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК); посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК)*** вчиняються неповнолітніми спорадично, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

Четверте місце у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, посідають ***кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.*** Детальніше з даними щодо цієї категорії можна ознайомитись у табл. 2.2.6.

Таблиця 2.2.6.

Структура кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [75]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, ст. 277	13	1	1	0	0	0	0
Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, ст. 286	29	29	36	39	48	28	47
зокрема що спричинило смерть потерпілого, ч. ч. 2, 3 ст. 286	9	3	5	10	7	7	5

[74] Придніпровський районний суд м. Черкаси, Вирок від 14.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104771917

[75] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, ст. 286-1	-	-	-	-	-	5	10
Незаконне заволодіння транспортним засобом, ст. 289	288	231	193	247	162	84	91
поєднаних з насильством або погрозою насильства	6	4	3	4	0	2	1
Шляхом: крадіжки	207	167	146	176	124	64	78
грабежу	2	2	0	4	1	0	1
розбою	0	1	2	0	1	1	0
шахрайства	3	1	2	4	2	1	2
Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, ст. 290	1	1	0	0	0	0	0
Порушення чинних на транспорті правил, ст. 291	1	0	2	1	0	1	7
Інші	0	0	0	0	1	0	0
Усього	**332**	**262**	**232**	**287**	**211**	**118**	**155**

Як видно з наведених вище даних, найбільшу кількість кримінальних правопорушень цієї категорії становлять випадки ***незаконного заволодіння транспортним засобом.*** Їх питома вага протягом досліджуваного періоду часу хоча й зменшилась (з 86,75% у 2017 р. до 58,71% у 2023 р.), однак залишилась домінуючою. Водночас *крадіжки, як спосіб незаконного заволодіння транспортним засобом, превалюють над іншими способами,* такими як грабіж, розбій або шахрайство. Так само практично нехарактерним для неповнолітніх є незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з насильством або погрозою насильства, частка якого становить 1 – 2%.

Так, наприклад, *«У липні 2020 року малолітній хлопець, проходячи повз станції технічного обслуговування на вул. Мельницькій в м. Одеса, зайшовши до неї та побачивши, що відсутні будь-які співробітники станції, взяв ключі від автомобіля і, підійшовши до «Hyundai Sonata», запустив двигун та поїхав на вказаному автомобілі. Вказані дії він пояснив тим, що йому подобається керування транспортним засобом»* [76].

Достатньо часто неповнолітні вчиняють такі кримінальні правопорушення у співучасті, зокрема й з повнолітніми особами. Як приклад, можна навести такий випадок.

«Неповнолітній Особа №3 разом з Особою №1 та Особою №2, рухаючись по місту в автомобілі «BMW», побачили мопед «Suzuki Address» чорного кольору, під керуванням потерпілого, що здійснював рух у попутному напрямку. Вони продовжили рух за вказаним мопедом з метою підшукання сприятливого місця та обстановки для вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом. Побачивши, що потерпілий зупинився на узбіччі проїзної частини, зупинили автомобіль «BMW» в декількох метрах від потерпілого. Далі Особа №2 вийшов з автомобіля, підійшов до потерпілого та почав висловлюватись на його адресу нецензурною лайкою, вимагати залишити транспортний засіб, мотивуючи це порушенням останнім Правил дорожнього руху. Надалі Особа № 2 відштовхнув потерпілого від транспортного засобу, мопеда, і надав вказівку неповнолітньому сісти за кермо мопеда та прямувати за ним. Неповнолітній Особа №3 сів за кермо вказаного транспортного засобу, а Особа № 1 та Особа № 2 повернулись в салон автомобілю «BMW». Після чого всі троє залишили місце вчинення кримінального правопорушення та розпорядились викраденим транспортним засобом на власний розсуд, продавши його за 150 доларів США та розподіливши вказану суму між співучасниками» [77].

[76] Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 25.03.2021 по справі 521/18450/20. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

[77] Вирок Малиновський районний суд м. Одеси від 16.01.2020 по справі 521/19113/19. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК), є другим за поширеністю видом кримінальних правопорушень цієї категорії. Його абсолютні показники у період 2017 – 2023 років коливались в межах 28 – 48 випадків.

Як приклад наведемо справу №705/229/22 [78]. В ухвалі про застосування до дитини примусових заходів виховного характеру зазначено, що *«Неповнолітній 27.11.2021 року близько 14 год 59 хв в м. Умань Черкаської області, не маючи посвідчення на керування транспортним засобом відповідної категорії, здійснюючи керування двоколісним мотоциклом марки «Musstang» моделі «MT150-F» із неповнолітнім пасажиром та зі швидкістю близько 40 км/год, по сухому асфальтобетонному покритті проїзної частини вулиці Республіканська з боку вулиці Садова у бік вулиці Василя Стуса, наближаючись до нерегульованого перехрестя рівнозначних доріг вулиць Республіканська-Володимирська, був неуважний, не стежив за дорожньою обстановкою та її зміною, не надав перевагу в русі транспортному засобі марки «Dacia» моделі «Logan» під керуванням ОСОБА_9, який в цей час рухався праворуч від нього на перехресті по вулиці Володимирська у бік вулиці Європейська, внаслідок чого між вказаними транспортними засобами відбулось зіткнення, чим грубо порушив ПДР України. Внаслідок дорожньо-транспортної пригоди пасажир отримав тілесні ушкодження, які відносяться до категорії ушкоджень середнього ступеню тяжкості, що спричинили тривалий розлад здоров'я».*

Статистичні дані також свідчать, що від 10% до 30% цих протиправних діянь заподіяли тяжке тілесне ушкодження або навіть призвели до загибелі потерпілих.

Так з ухвали Воловецького районного суду Закарпатської області по справі № 936/209/23 вбачається, що *«ОСОБА_9, якого вироком Воловецького районного суду Закарпатської області від 15.05.2023 №936/210/23 визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, 14.08.2022 року приблизно о 15 год 20 хв, керуючи мотоциклом марки «YAMAHA» моделі «GZ 250 P» без реєстраційного знаку, рухаючись по автодорозі «Верецький перевал – Н.Ворота» по зустрічній смузі руху в напрямку с. Нижні Ворота Мукачівського району, в с. Завадка на вулиці Центральній навпроти житлового будинку №85, порушуючи п. 1.2 (в Україні установлено правосторонній рух транспортних засобів), п. 2.3 (б) (водій зобов'язаний бути уважним, стежити за дорожньою обстановкою, відповідно реагувати на її зміну, стежити за правильністю розміщення та кріплення вантажу, технічним станом транспортного засобу і не відволікатися від керування цим засобом у дорозі), п. 12.1 чинних Правил дорожнього руху України (в частині зазначення терміну «безпечна швидкість»), який є в п. 1.10 Правил дорожнього руху України, де в цей час неповнолітній ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, керуючи квадроциклом марки «X-MOTO» без реєстраційного номеру, порушуючи п. 13.3 Правил дорожнього руху України з посиланням на терміни «Безпечна швидкість» та «Безпечний інтервал», почав здійснювати випередження транспортного засобу під керуванням ОСОБА_9 з правої сторони, в результаті чого відбулось зіткнення вказаних вище транспортних засобів та в подальшому мотоцикл марки «YAMAHA» моделі «GZ 250 P» без реєстраційного номеру втратив керованість і допустив зіткнення з пішоходом ОСОБА_10, яка рухалася по краю автодороги їм назустріч.*

У результаті дорожньо-транспортної пригоди потерпілій були завдані тяжкі тілесні ушкодження, що небезпечні для життя» [79].

Після криміналізації ***порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1 КК)*** протягом 2022 року було обліковано 5 таких кримінальних правопорушень (4,24%), а у 2023 р. – 10 (6,45%).

Такі кримінальні правопорушення, як ***пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК); знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК); порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК) та інші*** через незначні статистичні показники не є кримінологічно показовими.

П'яте місце у структурі ***кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, посідають кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності.*** В їх структурі

[78] Уманський міськрайонний суд Черкаської області, Ухвала від 28.03.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103797562

[79] Ухвала Воловецького районного суду Закарпатської області від 12.07.2023 по справі № 936/209/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112185831

найбільш кримінологічно значущими є випадки *хуліганства (ст. 296 КК) та наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК)* (табл. 2.2.7).

Таблиця 2.2.7.

Структура кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [80]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Групове порушення громадського порядку, ст. 293	1	0	0	0	0	0	0
Хуліганство, ст. 296	112	103	94	84	54	25	39
Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, ст. 297	71	14	12	60	12	1	8
з них ч. 4 ст. 297 КК України	1	0	0	0	12	0	0
Жорстоке поводження з тваринами, ст. 299	0	1	2	1	0	1	3
Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, ст. 300	0	0	0	0	0	0	1
Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, ст. 301	5	7	1	6	11	0	15
Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження, ст. 301-1	0	0	0	0	0	3	6
Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, ст. 303	1	1	7	0	8	0	0
Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, ст. 304	9	8	8	0	10	6	1
Зокрема: у протиправну діяльність	9	8	8	0	10	6	1
у пияцтво	0	0	0	0	0	0	0
у заняття жебрацтвом	0	0	0	0	0	0	0
у заняття азартними іграми	0	0	0	0	0	0	0
Інші	0	0	0	0	2	0	0
Усього	*199*	*134*	*124*	*151*	*97*	*36*	*73*

Так протягом усього досліджуваного періоду ***хуліганство*** є домінуючим видом кримінальних правопорушень цієї категорії: у 2017 р. воно становило 112 випадків (56,28%), у 2018 р. – 103 випадки (76,87%), у 2019 р. – 94 випадки (75,81%), у 2020 р. – 84 випадки (55,63%); у 2021 р. – 54 випадки (55,67%), у 2022 р. – 25 випадків (69,44%); у 2023 р. – 39 випадків (53,42%).

Досить часто хуліганство неповнолітніх носить груповий характер, зокрема скоюється у співучасті з повнолітніми особами.

[80] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Відповідно до архівних матеріалів КП 12023100070001629, *«Біля дверей до туалетної кімнати закладу «KFC» відбулась сутичка між двома групами підлітків: один з хлопців демонстративно штовхнув підлітка з іншої групи, ніби він заважає їм пройти; натомість той у грубій формі попросив припинити його чіпати. Після виходу із приміщення закладу хлопець, який штовхнув іншого, разом з друзями (6-7 осіб) дочекався виходу іншої компанії (4 особи), підійшов до них, запитав у ПОТЕРПІЛОГО_1, чи це він йому відповідав. Після того, як той підтвердив, одразу почали бити його та його друзів. Побиття відбувалось протягом 1-3 хвилин, після чого нападники швидко пішли. Майже одразу під'їхала поліція і за вказівкою свідків знайшла двох осіб з компанії нападників, інші вже розійшлись»* [81].

Кількість та питома вага ***випадків наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого*** протягом 2017 – 2023 років суттєво коливались. Так, у 2017 році вони становили 71 випадок або 35,68%; у 2018 р. – 14 випадків (10,45%); у 2019 р. – 12 випадків (12,77%); у 2020 р. – 60 випадків (39,78%); у 2021 р. – 12 випадків (12,37%), усі – за ч. 4 ст. 297 КК (такі, що спричинили тяжкі наслідки); у 2022 р. – 1 випадок (2,78%); у 2023 р. – 8 випадків (10,96%).

Випадки ***ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів,*** хоча і є досить нечисленними, однак у 2023 році їх кількість зросла втричі, порівнюючи з 2017 роком, і становила 15 випадків (або 20,55%), що потребує додаткової уваги з боку правоохоронних органів.

Натомість ***втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК)*** має позитивну динаміку, оскільки їх кількість скоротились з 9 випадків у 2017 р. до 1 у 2023 р.

Такі кримінальні правопорушення, як ***групове порушення громадського порядку, ст. 293; жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК); одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1 КК); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК) та інші*** становлять незначну частку.

Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів за розповсюдженістю у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, займають шосте місце (табл. 2.2.8).

Таблиця 2.2.8.

Структура кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [82]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Наруга над державними символами, ст. 338	2	1	0	1	1	0	0
Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, ст. 342	3	4	4	2	2	1	0

[81] Матеріали архівного КП 12023100070001629. – Рукопис

[82] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, ст. 345	10	6	12	7	9	3	2
Погроза або насильство щодо журналіста, ст. 345-1	0	0	0	0	1	0	0
Зазіхання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, ст. 348	0	0	1	0	0	0	0
Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, ст. 353	0	0	1	0	1	0	1
Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, ст. 355	0	0	0	0	0	1	0
Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження, ст. 357	32	28	54	40	35	12	33
Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, ст. 358	43	17	7	8	16	18	12
Умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі, ст. 360	13	12	11	0	2	1	7
Інші	0	0	0	0	0	0	0
Усього	103	68	90	58	67	90	58

Як видно з наведених у таблиці даних, найбільш часто неповнолітні вчиняли ***викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження.*** Переважно ці діяння стосувались заволодіння банківськими картками, поєднаного з подальшим викраденням коштів з них.

Так з рішення суду по справі № 329/52/21 вбачається, що *«2.09.2020 року неповнолітній, знаходячись на березі центрального водоймища в смт. Чернігівка Запорізької області, під приводом здійснення дзвінка попросив у потерпілої ОСОБА_13, яка знаходилася у стані алкогольного сп'яніння, мобільний телефон, і, знаючи пін-код та застосувавши встановлений мобільний додаток «Приват24», з банківської картки викрав 3 000 грн шляхом переказу на іншу банківську картку, чим спричинив потерпілій ОСОБА_13 матеріальну шкоду на зазначену суму. Також обвинувачений викрав спортивний рюкзак, який потерпіла забула коло водоймища, в рюкзаку знайшов дві банківські картки, які викрав з метою подальшого зняття коштів, реалізовуючи раптово виниклий умисел на викрадення офіційних документів з корисливих мотивів. Далі неповнолітній зняв з картки потерпілої грошові кошти у сумі 1 400 грн; далі на автозаправці придбав товар на суму 60 грн 50 коп і розрахувався за нього цією самою карткою, спричинивши потерпілій матеріальну шкоду на загальну суму 1460 грн 50 коп»* [83].

Наведемо ще один приклад: *«05.11.2023 року близько 21:00 год, неповнолітній, перебуваючи за адресою: АДРЕСА_2, на дорозі знайшов безконтактну платіжну банківську кредитну картку бан-*

[83] Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Запорізького апеляційного суду по справі № 329/52/21. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118019487

ку АТ КБ «Приватбанк», втрачену того самого дня власником ОСОБА_9, та не вчинив жодних дій щодо встановлення власника картки чи її повернення, здійснив декілька безконтактних розрахунків вказаною карткою за придбання товарів на загальну суму 9139.66 грн» [84].

Позитивну динаміку мають кримінальні правопорушення, передбачені статтями 345 та 360 КК України. Так випадки ***погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу скоротились*** у п'ять разів – з 10 у 2017 році до 2 у 2023 році, а ***умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі пошкодження ліній зв'язку*** – удвічі – з 13 у 2017 році до 7 у 2023 році.

Наруга над державними символами (ст. 338 КК); опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК); погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК); зазіхання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК); самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК); примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК) та інші кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів для неповнолітніх є нехарактерними, їх абсолютні показники є незначними, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

Сьоме місце у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, посідають **кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.** Як видно з табл. 2.2.9, найбільшу частку з їх числа становлять випадки ***незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами,*** яка протягом 2017 – 2023 років коливається в межах від мінімуму в 59,52% у 2019 р. до максимуму в 70% у 2022 р.

Таблиця 2.2.9.

Структура кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [85]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній, ст. 255	0	0	0	0	0	2	0
Бандитизм, ст. 257	0	0	0	0	0	1	0
Створення терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-3	1	0	0	0	1	0	0
Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, ст. 259	9	3	7	8	6	1	6
Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, ст. 260	6	6	8	3	0	1	0

[84] Ухвала Київського районного суду м. Харкова по справі №953/2711/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

[85] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем, ст. 262	0	0	0	2	1	1	0
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, ст. 263	33	21	25	20	20	14	20
Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, ст. 263-1	1	1	2	0	1	0	3
Порушення вимог режиму радіаційної безпеки, ст. 267-1	2	0	0	0	0	0	0
Інші	0	0	0	0	0	0	0
Усього	52	31	42	33	29	20	29

Дослідження судової практики показало переважання вчинення цих кримінальних правопорушень стосовно холодної зброї. Так *«24.06.2017 року приблизно о 22 год 50 хв ОСОБА_7, перебуваючи за вищевказаною адресою, реалізуючи свій раптово виниклий злочинний умисел, спрямований на незаконне носіння холодної зброї, усвідомлюючи, що вищевказаний предмет відноситься до холодної зброї та для носіння його потрібен передбачений законом дозвіл, підібрав кастет та поклав вказаний кастет до лівої кишені, одягнутої на ньому спортивної кофти. Після чого направився по пр. Д. Яворницького, у такий спосіб став носити кастет при собі без передбаченого законом дозволу. Того самого дня, 24.06.2017 року приблизно о 23 год 10 хв співробітниками УПП в м. Дніпро роти №5 батальйону №3 під час патрулювання, біля будинку №74 по пр. Дмитра Яворницького в м. Дніпро було зупинено ОСОБА_7, який добровільно видав в присутності двох понятих та законного представника ОСОБА_5, предмет, схожий на кастет, який, згідно з висновком експерта №26/3.3/604 від 19.07.2017 року, є холодною ударно-дробильною зброєю – кастет, виготовлений саморобним способом»* [86].

Ще один приклад: *«Неповнолітній 13.01.2023 року, у вечірній час доби (більш точний час не встановлено), прогулюючись на березі річки Шопурка, що в смт Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області, знайшов кастет, який з того часу, умисно, незаконно, без передбаченого законом дозволу, носив безпосередньо при собі, а саме, у кишені куртки, з метою самозахисту. На підставі п. 7 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», 17.01.2023 року, близько 23 год 00 хв, на території АЗС «Chipo», що в смт Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області, ОСОБА_4 було зупинено працівниками поліції для перевірки документів. Під час перевірки документів, працівниками поліції було запропоновано ОСОБА_4 вийняти з кишень усі свої речі, на що він погодився та добровільно вийняв з правої кишені куртки предмет, схожий на кастет, який відноситься до категорії холодної зброї ударно-дробильної дії та придатний для неодноразового нанесення тілесних ушкоджень»* [87].

Другими за поширеністю серед кримінальних правопорушень цієї категорії є **завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності,** кількість яких протягом досліджуваного періоду становила від 1 (у 2022 р.) до 9 (у 2017 р.) випадків.

[86] Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 21.02.2018 року по справі № 203/4351/17. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348000

[87] Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 07.04.2023 по справі № 305/286/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110072390

Як приклади із судової практики можна вказати такі.

«09.11.2023 року приблизно о 23 год 31 хв, неповнолітній ОСОБА_3, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, знаходячись за адресою свого помешкання, будинок АДРЕСА_2, через неприязні стосунки з неповнолітнім ОСОБА_9 з метою порушення громадської безпеки, достовірно знаючи про неправдивість поширюваної ним інформації щодо замінювання із використанням належного йому мобільного телефону марки UMIDIGI A-13 PRO VI 0 НОМЕР_1, в корпусі чорного кольору, оперативна пам'ять 32 Гб, імей1: НОМЕР_2, імей2: НОМЕР_3, через електрону пошту « ІНФОРМАЦІЯ_3», де зазначив відправника повідомлення як «ОСОБА_10», відправив на електронні пошти ІНФОРМАЦІЯ_4 та ІНФОРМАЦІЯ_5 смс-повідомлення про те, що приміщення ІНФОРМАЦІЯ_6, Запорізької міської ради, яка розташована за адресою АДРЕСА_3, та приміщення ІНФОРМАЦІЯ_7, Запорізької міської ради, яка розташована за адресою; АДРЕСА_4, заміновані [88].

У листопаді 2023 р. о 23 год 31 хв. на електронну адресу ЗОШ м. Запоріжжя надійшло 3 листи про замінування : «Я, ОСОБА_2, «терор РСТІ» з чеського групування, ваша будівля замінована мною, а це означає, що далі ви будете плясати під мою дудочку, я не буду розповідати, звідки взяв 5 кг тротилу, та як я їх заклав вам у будову, розмова буде коротка, відкуп 300 000 грн на номер +380985537323, позбуде ваших дітей від страждань». Спеціалісти-вибухотехніки та працівник поліції оглянули приміщення гімназії, будь-яких заборонених предметів не виявлено.

Встановлено, що листи надіслав учень 8 класу, 14 років, який не досяг віку кримінальної відповідальності, через неприязні стосунки з неповнолітнім ОСОБА_2. Як він пояснив, у той день він з другом йшли вулицею та побачили Загребу Романа, який їхав на велосипеді зі своєю компанією – приблизно п'ятеро осіб. Наблизившись, Роман почав ображати його нецензурною лайкою, чіплятися, а потім разом з ще одним хлопцем з його компанії почали штовхати та бити кулаками в область голови. Друг підозрюваного намагався відштовхнути нападників і просив їх не бити того. Це тривало приблизно 30 хв. Причиною конфлікту стали ревнощі, оскільки з ОСОБА_2, раніше зустрічалась дівчина, але пізніше вони розсталися, і вона почала зустрічатись з підозрюваним.

Увечері вдома він вирішив помститись Роману та скопіював з мережі інтернет текст з погрозами і надіслав на адресу школи» [89].

Інші кримінальні правопорушення, зокрема створення, ***керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255 КК); бандитизм (ст. 257 КК); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК); незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, (ст. 263-1 КК); порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1 КК)*** для неповнолітніх є нехарактерними, їх абсолютні показники є незначними, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

У структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, інші категорії складають менше 1% кожна. Як видно з наведеної нижче таблиці, в межах від 10 до 35 випадків щорічно виявлялись вчинені неповнолітніми кримінальні правопорушення *проти статевої свободи та статевої недоторканості особи* (0,2% – 0,98%) та п*роти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина* (0,3% – 0,87%). Окремо слід вказати на виявлення у 2020 році 51 випадку вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (що становило 1,4%, тоді як в інші роки цей показник не перевищував 0,4%), а також у 2022 році 5 випадків і у 2023 році 3 випадки кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (або 0,27% та 0,11% відповідно, тоді як у попередні роки їх частка становила 0% – 0,02%).

[88] Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 26.03.2014 по справі № 336/2374/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118651573

[89] Матеріали архівного КП 12023082080001911. – Рукопис

Таблиця 2.2.10.

Інші категорії кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми за 2017 – 2023 роки [90]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України	2 (0,03%)	0	0	1 (0,03%)	0	3 (0,16%)	1 (0,04%)
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	3 (0,05%)	7 (0,14%)	4 (0,1%)	5 (0,13%)	2 (0,06%)	3 (0,16%)	2 (0,07%)
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	34 (0,6%)	15 (0,3%)	10 (0,2%)	21 (0,6%)	20 (0,6%)	15 (0,8%)	25 (0,98%)
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	19 (0,3%)	28 (0,6%)	17 (0,4%)	27 (0,7%)	19 (0,58%)	16 (0,87%)	21 (0,8%)
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	6 (0,1%)	0	0	4 (0,1%)	1 (0,03%)	3 (0,16%)	0
Кримінальні правопорушення проти довкілля	9 (0,16%)	7 (0,14%)	3 (0,07%)	1 (0,03%)	11 (0,3%)	6 (0,3%)	16 (0,6%)
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	0	0	0	0	0	0	0
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	1 (0,01%)	1 (0,02%)	0	0	0	5 (0,27%)	3 (0,11%)
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	12 (0,2%)	3 (0,06%)	9 (0,2%)	51 (1,4%)	13 (0,4%)	5 (0,27%)	8 (0,3%)

[90] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0	0	0	2 (0,05%)	2 (0,06%)	1 (0,05%)	0
Кримінальні правопорушення проти правосуддя	11 (0,2%)	5 (0,1%)	6 (0,14%)	5 (0,13%)	11 (0,3%)	2 (0,1%)	3 (0,11%)
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	0	0	0	0	0	1 (0,05%)	0
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	1 (0,01%)	0	1 (0,02%)	0	0	1 (0,05%)	2 (0,07%)

Як було вказано вище, зазіхання на статеву **свободу та статеву недоторканість** у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, займають десяте місце. І хоча їх абсолютні показники невисокі, у пропонованому дослідженні ми приділимо увагу їм також.

З табл. 2.2.11. видно, що з числа кримінальних правопорушень цієї категорії основну масу становлять ***зґвалтування*** та, до їх об'єднання в один склад злочину, також н***асильницькі задоволення статевої пристрасті неприродним способом,*** які протягом 2017 – 2023 років становили від 70 до 90% кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Таблиця 2.2.11.

Структура кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років [91]

Статті КК України	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Зґвалтування, ст. 152	14	5	9	14	16	12	21
Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ст. 153 (до 2019 р.)	12	6	0	-	-	-	-
Сексуальне насильство, ст. 153 (з 2020 р.)	-	-	-	3	3	2	2
Примушування до вступу в статевий зв'язок, ст. 154	0	0	0	1	0	0	1
Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, ст. 155	2	1	0	0	0	0	0
Розбещення неповнолітніх, ст. 156	6	3	1	3	1	1	1
Домагання дитини для сексуальних цілей, ст. 156-1	-	-	-	-	-	0	0
Інші	0	0	0	0	0	0	0
Усього	34	15	10	21	20	15	25

[91] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Так у 2017 р. вони становили 76,47% (або 26 випадків); у 2018 р. – 73,33% (11 випадків); у 2018 р. – 90% (9 випадків); у 2020 р. – 66,67% (14 випадків); у 2021 р. – 80% (16 випадків); у 2022 р. – 80% (12 випадків); у 2023 р. – 84% (21 випадок).

В ЄДРСР відносно небагато можна знайти таких судових рішень. Насамперед це пояснюється специфікою таких справ та здійснення їх розгляду в закритому судовому засіданні, що призводить до обмеження доступу до текстів судових рішень по справі. Водночас невелика кількість рішень, відображена / доступна в ЄДРСР, не означає, що такі правопорушення дітьми не вчиняються чи вчиняються рідко. У справі №397/1049/1792 в ухвалі про застосування примусових заходів виховного характеру до дитини, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, міститься такий опис вчиненого дитиною діяння: *«24.04.2017 року в період часу з 12 год 10 хв до 14 год 00 хв малолітній ОСОБА_4 разом з малолітнім ОСОБА_15 бавилися на території домоволодіння по АДРЕСА_1. Цього самого дня, 24.04.2017 року, малолітній ОСОБА_4 відвів малолітнього ОСОБА_15 до напівзруйнованого будинку, де всупереч волі малолітнього ОСОБА_15 повернув його спиною до себе, зняв з останнього спідню білизну, далі зняв з себе штани з нижньою білизною та вчинив анальний статевий акт, чим своїми умисними, протиправними діями спричинив потерпілому тілесні ушкодження у вигляді надривів слизової оболонки анального отвору, які відповідно до висновку судово-медичної експертизи відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень».*

У справі №390/949/2293 опис вчиненого неповнолітнім правопорушення доволі детально зазначено з показів потерпілої: *«Допитана в судовому засіданні малолітня потерпіла пояснила, що наразі вона є ученицею 4 класу. Зараз вона проживає із мамою, вітчимом і сестрою. Раніше вона проживала у с. Первозванівка у бабусі разом із дядьком (неповнолітній обвинувачений). В будинку було 3 житлові кімнати. Коли мама і тато ішли на роботу, то її часто залишали із маленькою сестрою та дядьком. Інколи дядько фотографував її. Також просив, щоб вона роздягнулася, лягав зверху та «дьоргався». Це їй не подобалося, він терся нижньою частиною тіла об неї кожного дня по одному разу. Одного дня він запропонував їй цукерку та сказав їй закрити очі і відкрити рота. Замість цукерки він поклав їй до рота свій статевий орган. Це відбувалося у будинку, коли нікого не було».* У цій справі протиправні дії винного неповнолітнього мали тривалий характер та були кваліфіковані за ч. 3 ст. 153 КК України (в редакції чинній до 11.01.2019), ч. 4 ст. 153, ч. 2 ст. 156 КК України.

Інші кримінальні правопорушення цієї категорії, зокрема ***сексуальне насильство (ст. 153 КК); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК)*** для неповнолітніх є нехарактерними, їх абсолютні показники є незначними, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

[92] Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Ухвала від 27.09.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76856954

[93] Кіровоградський районний суд Кіровоградської області, Вирок від 01.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112560213

2.3. Регіональні особливості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

Регіональні особливості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, полягають у нерівномірному їх поширенні на території України, а також у специфіці криміногенної обстановки в розрізі регіонів. Такі особливості зумовлені існуванням та дією як загальних, так і спеціальних детермінант (географічних, історичних, демографічних, соціально-економічних, культурних тощо)[94].

У період з 2017 до 2023 року фіксуються помітні відмінності як в абсолютних показниках регіонального розподілу кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, так і у відносних[95].

Зокрема, у 2017 році найбільша ***абсолютна кількість кримінальних правопорушень*** була зафіксована в Одеській області – 499, а також Харківській області – 491, а найменша – у Чернігівській та Тернопільській областях – 109 та 110 відповідно, тобто різниця між ними становила 4,6 раза. У 2018 році максимальна кількість кримінальних правопорушень становила вже 421 (Одеська область), а найменша – 84 (Чернігівська область); відмінність між цими регіонами в абсолютних показниках сягала вже 5-кратного розміру. У 2019 році максимум становив вже 405 кримінальних правопорушень (Донецька область), а мінімум – 75 (Херсонська область); різниця між ними сягла 5,4-кратного розміру. У 2020 році найбільше кримінальних правопорушень вчинено у Вінницькій області (352), а найменше – із різницею у 6,2 раза – у Чернігівській області (57). У 2021 році максимум знов був зафіксований у Донецькій області (361 кримінальне правопорушення), мінімум – так само у Чернігівській області (54); відмінність між ними становила 6,7 раза. У 2022 році найвищий показник становив 209 кримінальних правопорушень (Харківська область), а найнижчий – 12 кримінальних правопорушень (Херсонська область); тобто із 17,5-кратною відмінністю між ними. У 2023 році максимум знову був зафіксований в Одеській області (280 кримінальних правопорушень), а мінімум – в Запорізькій та Херсонській областях (по 33 кримінальних правопорушення); різниця становила 8,5 раза.

Наведені дані свідчать, що максимальні і мінімальні показники змінювались щорічно; водночас в межах одного року розрив між максимальними та мінімальними показниками становив від 4,6 (у 2017 році) до 17,5-кратного розміру (у 2022 році).

Слід також звернути увагу на те, що абсолютний показник, який у 2017 році вважався як мінімальний – 109 кримінальних правопорушень – у 2022 році вже був вище загальносереднього для того року (94), а показник, який у 2022 році був максимальним, – 209 кримінальних правопорушень, порівнюючи з показниками 2017 року, є досить низьким.

Для коректного порівняння даних щодо кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях, слід використати також ***відносні показники.***

З цією метою для кожного року цього періоду ми розрахували показники, які визначають *дуже низьку, низьку, середню, високу та дуже високу* **інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.** Так:

- *дуже низька інтенсивність* у 2017 році становила від 109 до 187 кримінальних правопорушень, у 2018 році – від 84 до 151, у 2019 році – від 75 до 141, у 2020 році – від 57 до 116, у 2021 році – від 54 до 116, у 2022 році – від 12 до 51, у 2023 році – від 33 до 82 кримінальних правопорушень;

- *низька інтенсивність* у 2017 році становила від 188 до 265 кримінальних правопорушень, у 2018 році – від 152 до 219, у 2019 році – від 142 до 207, у 2020 році – від 117 до 175, у 2021 році – від 116 до 176, у 2022 році – від 52 до 90, у 2023 році – від 83 до 131 кримінальних правопорушень;

---

94 Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, ВА. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін.; за заг. ред. Б. М. Головкіна. – Харків : Право, 2020. – с. 82

95 Відомості у розрізі регіонів держави за період 2017–2023 роки про кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, провадження за якими закінчені, відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», а також число неповнолітніх осіб притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, відповідно до звітності за формою № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» : Відповідь на запит до ОГП №25/1-69307ВН-24

- *середня інтенсивність* у 2017 році становила від 266 до 343 кримінальних правопорушень, у 2018 році – від 220 до 287, у 2019 році – від 208 до 273, у 2020 році – від 176 до 234, у 2021 році – від 177 до 237, у 2022 році – від 91 до 129, у 2023 році – від 132 до 181 кримінальних правопорушень;
- *висока інтенсивність* у 2017 році становила від 344 до 421 кримінального правопорушення, у 2018 році – від 288 до 355, у 2019 році – від 274 до 339, у 2020 році – від 235 до 293, у 2021 році – від 238 до 298, у 2022 році – від 130 до 169, у 2023 році – від 182 до 231 кримінальних правопорушень;
- *дуже висока інтенсивність* у 2017 році становила від 422 до 499 кримінальних правопорушень, у 2018 році – від 356 до 421, у 2019 році – від 340 до 405, у 2020 році – від 294 до 352, у 2021 році – від 299 до 361, у 2022 році – від 170 до 209, у 2023 році – від 232 до 280 кримінальних правопорушень.

У таблиці 2.3.1. наведений регіональний розподіл даних щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях (з урахуванням кримінальних правопорушень, облікованих у попередні звітні періоди) у період з 2017 до 2023 року. Зазначені вище ступені інтенсивності позначені такими кольорами:

Дуже висока інтенсивність
Висока інтенсивність
Середня інтенсивність
Низька інтенсивність
Дуже низька інтенсивність

Таблиця 2.3.1.

Кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях з 2017 до 2023 рр. (за регіонами) [96]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
АР Крим							
Вінницька	372	330	292	352	260	194	240
Волинська	187	151	178	176	138	83	66
Дніпропетровська	402	355	339	302	227	131	189
Донецька	369	399	405	322	361	64	52
Житомирська	380	315	247	287	169	110	166
Закарпатська	336	244	245	220	212	134	172
Запорізька	299	249	238	161	161	56	33
Івано-Франківська	151	138	100	84	80	67	59
Київська	273	191	117	138	101	81	101
Кіровоградська	405	296	251	176	163	119	132
Луганська	229	139	122	110	109	15	
Львівська	288	220	205	163	185	92	94
м. Київ	254	332	280	185	180	108	143
м. Севастополь							

[96] Відомості у розрізі регіонів держави за період 2017–2023 роки про кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, провадження за якими закінчені, відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», а також число неповнолітніх осіб притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, відповідно до звітності за формою № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» : Відповідь на запит до ОГП №25/1-69307ВН-24

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Миколаївська	344	317	273	291	251	134	188
Одеська	499	421	278	299	336	173	280
Полтавська	248	204	146	138	79	89	245
Рівненська	229	178	177	154	153	86	64
Сумська	274	249	204	160	170	149	131
Тернопільська	110	112	77	70	138	53	77
Харківська	491	347	284	276	247	209	220
Херсонська	125	112	75	78	85	12	33
Хмельницька	290	212	137	109	69	55	71
Черкаська	156	114	96	91	74	53	63
Чернівецька	162	102	143	104	77	51	47
Чернігівська	109	84	76	57	54	49	60
Всього по Україні	**7 004**	**5 814**	**4 987**	**4 505**	**4 079**	**2 367**	**2 926**

Як видно з наведених даних, протягом досліджуваного періоду ситуація в країні загалом і в регіонах змінювалась, що також відображалось на регіональному розподілі вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень. В результаті один і той самий регіон міг входити у дві, три, а то й у чотири різні групи. Дані по АР Крим та м. Севастополь відсутні через їх окупацію РФ.

Так лише Чернігівська та Херсонська області протягом усього досліджуваного періоду часу входили до ***групи з дуже низькою інтенсивністю*** вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень або за їхньою участю. Крім них до цієї групи можна віднести також Івано-Франківську, Луганську, Тернопільську, Хмельницьку, Черкаську, Чернівецьку області, які переважно демонстрували дуже низькі показники, але також один чи два роки могли входити до групи з низькою чи середньою інтенсивністю. В Луганській області у 2022 році відбулось різке зниження показників вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень (зі 109 у 2021 до 15), а за 2023 рік дані взагалі відсутні, що пов'язано з окупацією цього регіону після повномасштабного вторгнення РФ.

До ***групи з переважно низькою інтенсивністю*** вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень протягом 2017 – 2023 років входила Рівненська область. Також до цієї групи можна включити Волинську, Київську, Полтавську та Сумську області, хоча за вказаний час вони періодично входили також і до груп з низькою, середньою або навіть високою чи дуже високою інтенсивністю.

Переважно середня інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень або за їхньою участю була зафіксована у Закарпатській, Львівській, Кіровоградській областях та м. Києві.

З певною долею умовності до цієї групи можемо віднести також Запорізьку та Житомирську області, які протягом досліджуваного періоду три роки перебували у групі з середньою інтенсивністю; ще три роки Запорізька область знаходилась у групі з низькою інтенсивністю, а Житомирська – з високою інтенсивністю; і по одному року Запорізька – у групі з дуже низькою інтенсивністю, а Житомирська – з низькою інтенсивністю.

Групу з переважно високою інтенсивністю протягом 2017 – 2023 років становили Миколаївська, Харківська, Вінницька та Дніпропетровська області, хоча вони також у певні роки входили до груп з середньою та високою інтенсивністю вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.

Дуже високу інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень зафіксовано в Одеській та Донецькій областях. Слід, однак, зауважити що внаслідок повномасштабної агресії РФ, активні бойові дії та окупацію частини території, в Донецькій області (як і Луганській) зафіксоване різке зниження показників вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень (з 361 у 2021 році до 64 і 2022 та 52 у 2023).

Що стосується **регіональних особливостей динаміки кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,** то у Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Київській, Харківській, Хмельницькій Черкаській та Чернігівській, областях протягом 2017 – 2022 років відбувалось їх послідовне зниження (з деякими коливаннями) та подальше зростання у 2023 році.

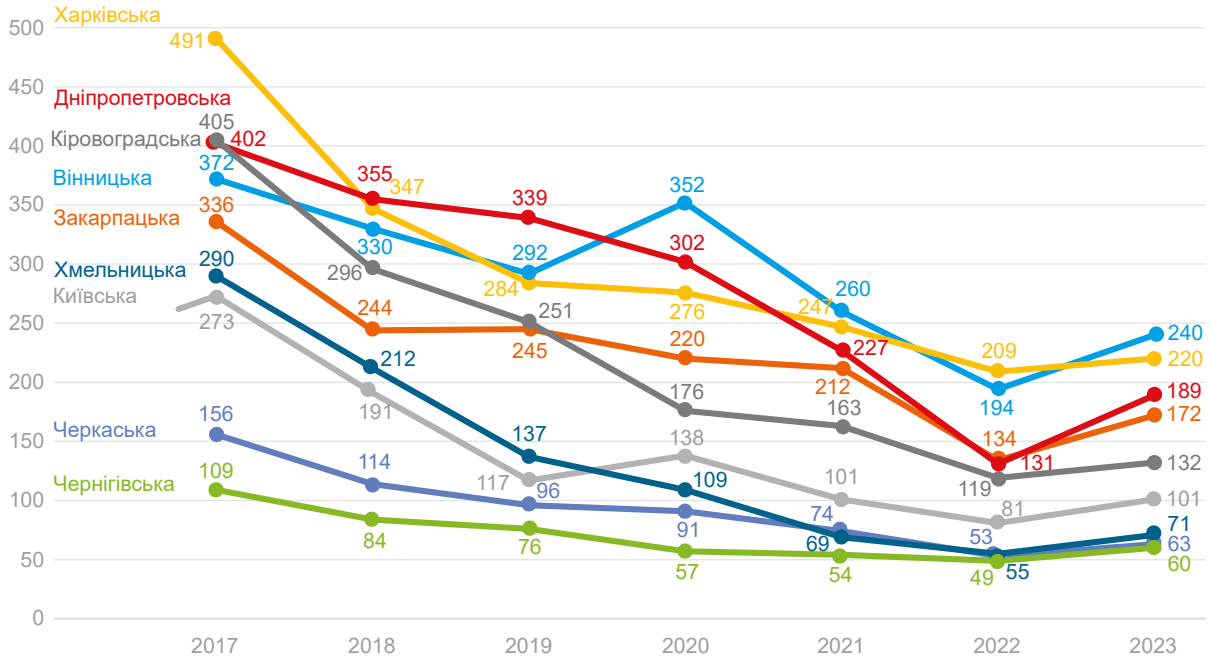

Рис. 2.3.1. Регіони з послідовним зниженням до 2022 р. та подальшим зростанням у 2023 р. кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

У Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській (дані за 2023 рік відсутні), Рівненській, Сумській, Чернівецькій областях протягом усього досліджуваного періоду кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, систематично знижувалась.

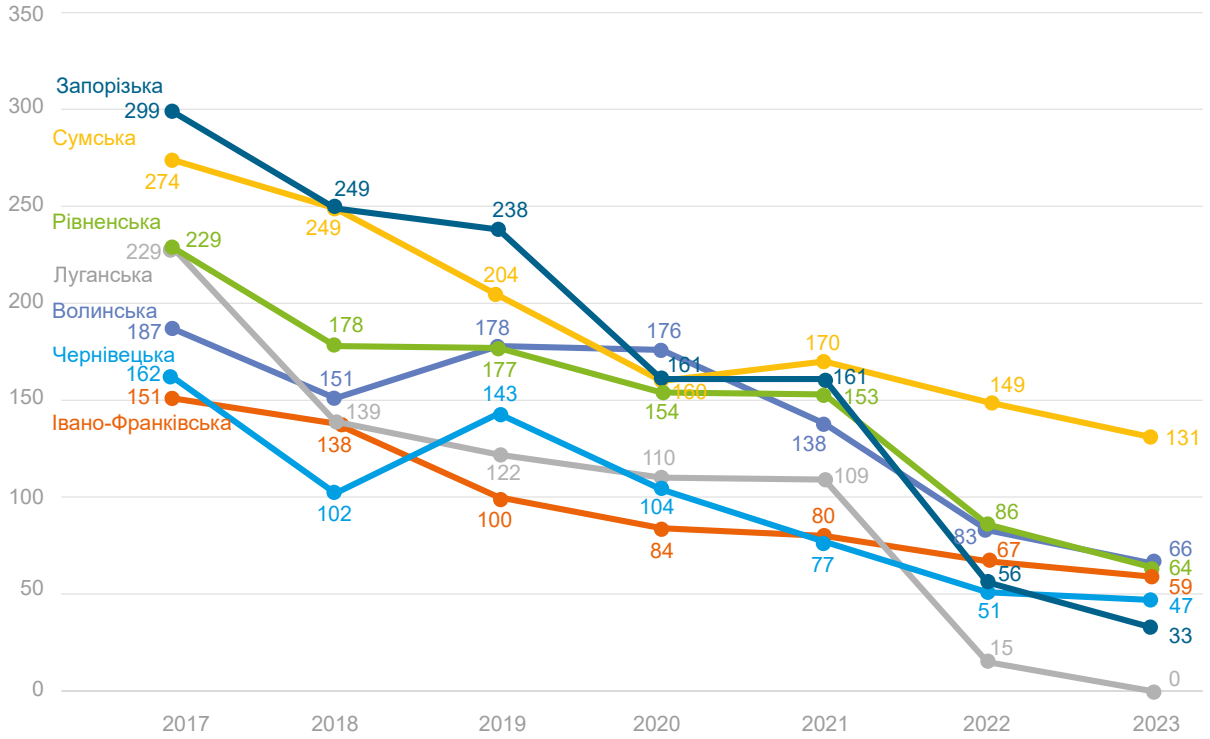

Рис. 2.3.2. Регіони з систематичним зниженням у 2017 – 2023 рр. кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

У Полтавській області у період з 2017 до 2021 рік відбувалось зниження кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, а у 2022 – 2023 роках – зростання, тоді як у м. Київ та Тернопільській області навпаки, у 2018 році відбулось зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у 2019 та 2020 роках – зниження, у 2021 – зростання, у 2022 році – зниження й у 2023 році – знову зростання.

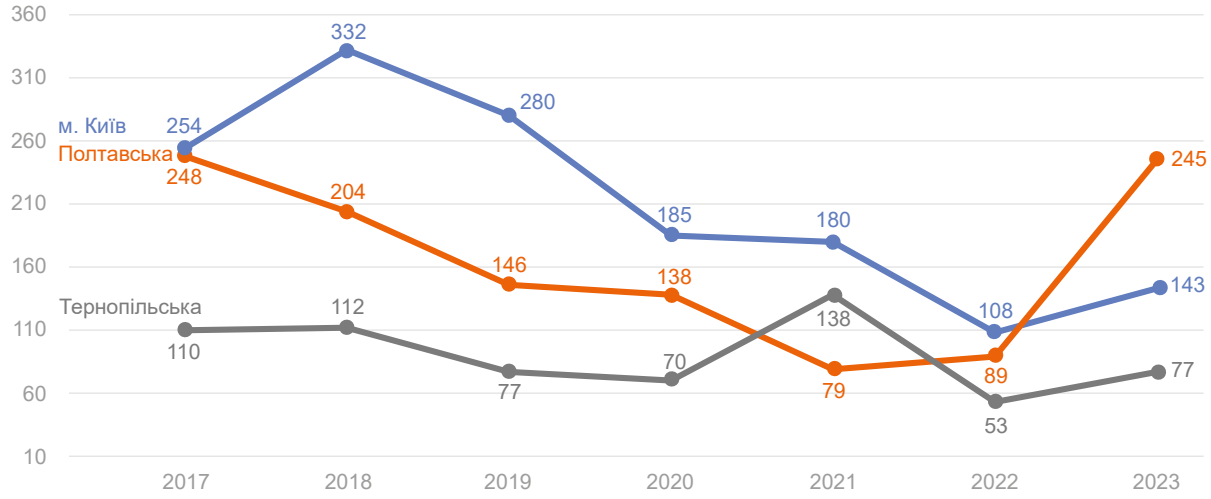

Рис. 2.3.3. Регіони з суттєвим зростанням / зниженням коливань кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у 2018 та 2021 рр.

У деяких регіонах зазначаються декілька періодів зростання та зниження кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, як-от: Донецька область – з 2017 до 2019 року зростання, у 2020 році – зниження, у 2021 році – знову зростання, у 2022 та 2023 роках – зниження; Житомирська, Миколаївська, Херсонська області – у 2017 – 2019 роках зниження, у 2020 році зростання, у 2021 – 2022 роках знову зниження, у 2023 році – зростання; у Львівській області – у 2017 – 2020 роках зниження, у 2021 році зростання, у 2022 році зниження, у 2023 році знову зростання; у Одеській області – у 2017 – 2019 роках зниження, у 2020 та 2021 роках зростання, у 2022 році – знову зниження, у 2023 році – зростання.

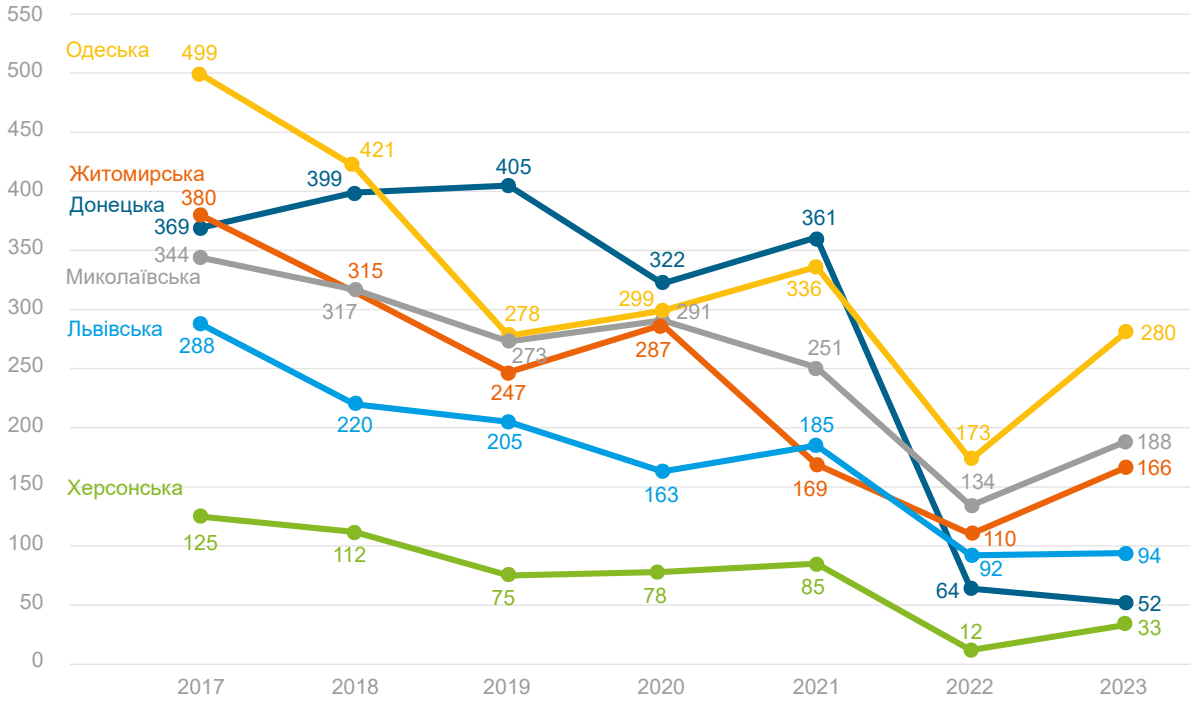

Рис. 2.3.4. Регіони з декількома періодами коливань кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

Оскільки в різних регіонах України проживає різна кількість населення, то для коректного порівняння поширення кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми протягом року, важливо також обчислювати їх на визначену кількість населення (10 000, 100 000).

Проте в цьому питанні ми зіткнулись з тим, що зробити вказані обчислення за 2022 та 2023 роки неможливо через те, що Державна служба статистики України не наводить даних щодо чисельності населення за 2022 та 2023 роки ані в Україні загалом, ані в окремих регіонах.

У зв'язку з цим нижче запропоновано розрахунки кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях (за регіонами) на 100 тис. населення *(коефіцієнта інтенсивності кримінальних правопорушень)*, зроблені нами за 2021 рік.

Таблиця 2.3.2.

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях (за регіонами) [97]

	Усе населення [98]	**Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, на 100 тис. населення**
Автономна Республіка Крим		
Вінницька область	1509515	17,22
Волинська область	1021356	13,51
Дніпропетровська область	3096485	7,33
Донецька область	4059372	8,89
Житомирська область	1179032	14,33
Закарпатська область	1244476	17,04
Запорізька область	1638462	9,84
Івано-Франківська область	1351822	5,92
Київська область	1795079	5,63
Кіровоградська область	903712	18,04
Луганська область	2102921	5,18
Львівська область	2478133	4,47
Миколаївська область	1091821	22,99
Одеська область	2351392	14,29
Полтавська область	1352283	5,84
Рівненська область	1141784	13,4
Сумська область	1035772	16,41
Тернопільська область	1021713	13,51
Харківська область	2598961	9,5
Херсонська область	1001598	8,49
Хмельницька область	1228829	5,62
Черкаська область	1160744	6,38

[97] Відомості у розрізі регіонів держави за період 2017–2023 роки про кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, провадження за якими закінчені, відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», а також число неповнолітніх осіб притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, відповідно до звітності за формою № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» : Відповідь на запит до ОГП №25/1-69307ВН-24

[98] Населення України за 2021 рік. Демографічний щорічник. – Державна служба статистики України, Київ, 2022. – С.27

	Усе населення [98]	Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, на 100 тис. населення
Чернівецька область	890457	8,65
Чернігівська область	959315	5,63
м. Київ	2952301	6,1
м. Севастополь		
Україна	41167335	9,91

Як показують наведені дані, станом на 2021 рік частота вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в Україні загалом становить 9,91 на 100 тисяч населення. Проте у межах різних адміністративно-територіальних одиниць помітні досить суттєві коливання – від 4,47 до 22,9 на 100 тисяч населення.

Так до групи з ***найвищим коефіцієнтом інтенсивності кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,*** відносились Миколаївська (22,99 на 100 тис. населення), Кіровоградська (18,04), Вінницька (17,22), Закарпатська (17,04), Сумська (16,41) області.

До групи з ***найменшим коефіцієнтом інтенсивності кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,*** відносились Львівська (4,47 на 100 тис. населення), Луганська (5,18), Хмельницька (5,62), Київська та Чернігівська (по 5,63) області.

Що стосується **розподілу кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, за характеристиками місцевості,** то переважна більшість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, була вчинена у містах та селищах: мінімальний показник – 66,7% від усіх кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми – був зафіксований у 2022 році, а максимальний – 70,7% у 2018 році; з них в обласних центрах реєструвалось в діапазоні від 16,8% (2018 рік) до 27,5% (2023 рік).

Відповідно, у сільській місцевості було обліковано близько 1/3 кримінальних правопорушень неповнолітніх, зокрема: мінімальний показник 26,8% був зареєстрований у 2023 році, а максимальний – 31,5% – у 2022 році. Більш детальні дані можна подивитися на діаграмах [99]:

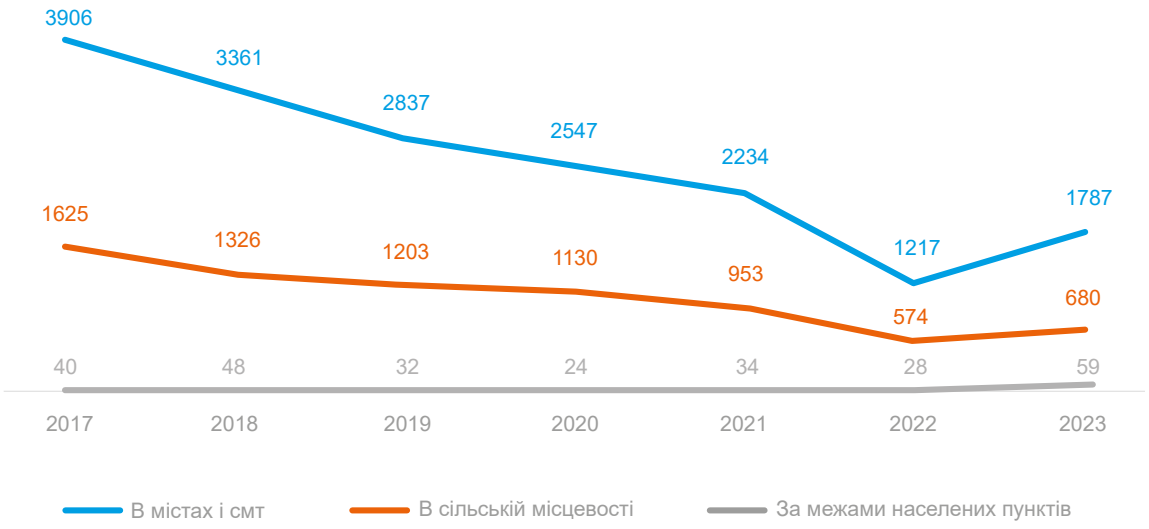

Рис. 2.3.5. Розподіл кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, за характеристиками місцевості

[99] Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

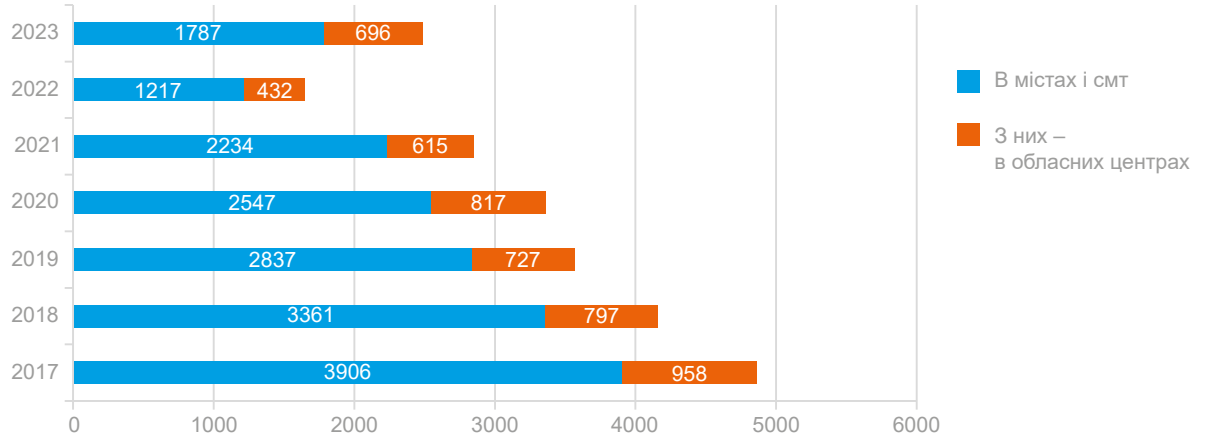

Рис. 2.3.5. Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми протягом 2017 - 2023 рр. у різних типах міських поселень

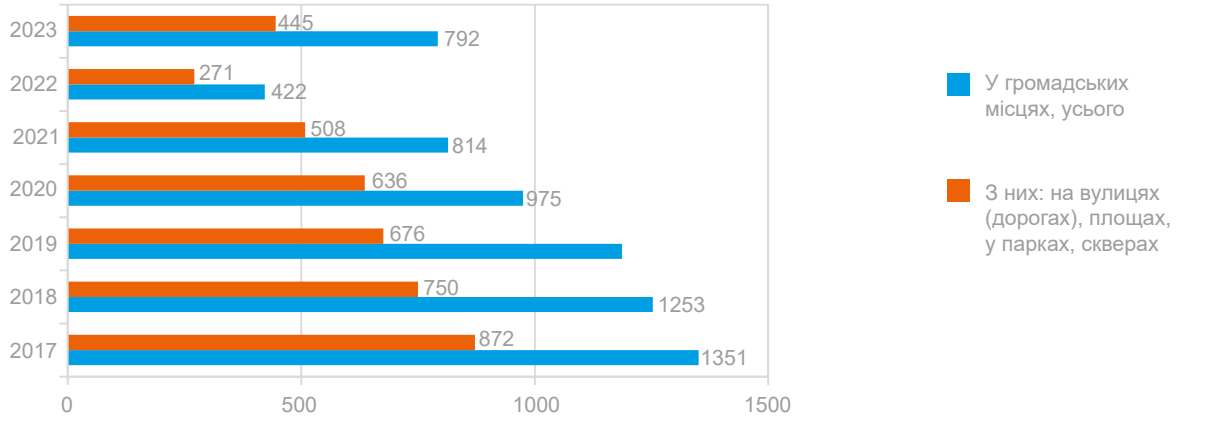

Рис. 2.3.6. Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми протягом 2017 - 2023 рр. у громадських місцях

Аналізуючи наведені в діаграмах дані зі статистичної звітності протягом 2017 – 2023 років, ми бачимо різке зниження кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми у 2022 році. Водночас темп зниження у міській та сільській місцевостях не сильно вирізнявся. Проте вже у наступному, 2023 році, темп приросту кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в міській місцевості, більше ніж у 2,5 раза перевищив аналогічний показник у сільській місцевості (46,84% та 18,46% відповідно), хоча абсолютні показники так і не досягли довоєнного рівня.

Вище ми вже вказували, як війна вплинула на показники злочинності загалом та кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, зокрема, тож ця інформація актуальна і для розуміння ситуації з відповідним розподілом за характером місцевості.

Проблема наявності / відсутності локальних особливостей (на рівні територіальної громади, району тощо) детермінант вчинення дітьми кримінальних правопорушень стала також окремим предметом нашого дослідження. Це питання було порушене під час онлайн-опитування, в якому взяли участь працівники ювенальної превенції, поліцейських громади, слідчих, дізнавачів, прокурорів, служб у справах дітей, уповноважених органів пробації, центрів надання соціальних послуг / центрів соціальних служб, закладів середньої та професійно-технічної освіти (усього 5501 респондент з усіх регіонів України).

Відповідаючи на питання, 56,7% респондентів відповіли “ні”, 31,8% зазначили, що їм важко відповісти на це питання, та тільки **11,5% респондентів відповіли, що, на їхню думку, можна говорити про певні місцеві особливості.**

Зокрема, за географічною ознакою думки розподілились так:

- Донецька область: 23,8%
- Запорізька область: 22,5%
- м. Київ: 17,2%
- Луганська область: 16,7%
- Херсонська область: 16,7%
- Житомирська область: 16,3%
- Хмельницька область: 15,2%
- Івано-Франківська область: 13,7%
- Львівська область: 13,0%
- Дніпропетровська область: 12,4%
- Харківська область: 12,1%
- Закарпатська область: 11,9%
- Полтавська область: 11,2%
- Одеська область: 11,5%
- Чернівецька область: 10,1%
- Чернігівська область: 10,1%
- Черкаська область: 9,8%
- Волинська область: 9,5%
- Миколаївська область: 9,2%
- Київська область: 8,7%
- Тернопільська область: 8,7%
- Сумська область: 8,4%
- Кіровоградська область: 6,3%
- Вінницька область: 7%
- Рівненська область: 5%

Як можемо бачити, найбільше про те, що місцева специфіка є, зазначили представники частково окупованих областей (Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської) та м. Києва.

Узагальнення вказаних респондентами **локальних особливостей** детермінант вчинення дітьми кримінальних правопорушень дало змогу нам об’єднати їх в такі умовні категорії:

1) Тип місцевості та/або ступінь «депресивності регіону»

- Відсутність підприємств і безробіття, незайнятість населення загалом *(«Депресивне промислове містечко, низький соціальний рівень місцевих жителів»; «Сільська місцевість, де високий рівень безробіття серед батьків, в результаті чого батьки починають вживати алкогольні напої та перестають приділяти увагу дітям»);*
- Обмежені можливості для проведення дітьми корисного дозвілля *(«У сільській місцевості злочини дітьми вчиняються частіше, оскільки відсутня “здорова” зайнятість дітей у гуртках, секціях, спортивних клубах тощо»);*

- Відсутність представників поліції через віддаленість населеного пункту *(«Віддалені сільські місцевості, де відсутні на постійній основі працівники поліції»);*
- Брак скоординованої діяльності органів та служб у селах *(«Відсутність своєчасного вилучення дітей з асоціальних родин, немає куди поміщати, нікому з ними своєчасно займатися»);*
- Низький культурний та соціальний рівень населення *(«Сільська місцевість, де спостерігається мала освіченість населення, низька психологічна обізнаність і культура, переважання сільського господарства, продукти яких є основним засобом існування; також через низьку зайнятість населення переважають деструктивні способи ведення діяльності (вживання алкоголю або інших психотропних речовин»)*);

2) Загальні безпекові проблеми місцевості

- Концентрація на місцевості категорій, які мають прокримінальну спрямованість та/або девіантну поведінку *(«В нашій місцевості проживає велика кількість осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, наявність осіб з кримінальним статусом так званих авторитетів»; «Велика кількість наркозалежних та алкозалежних осіб, які проживають на території обслуговування»; «Велика кількість осіб ромської національності, які ведуть асоціальний спосіб життя»);*
- Відсутність відеонагляду та вуличного освітлення;
- Велика кількість закинутих будівель на місцевості, які є місцями збору та проведення часу підлітками;
- Вільний продаж алкоголю та його доступність *(«Велика кількість наливайок», «Магазини продають алкоголь неповнолітнім, не перевіряючи документи, під впливом алкоголю підлітки більш схильні до вчинення правопорушень»);*

3) Наближеність місцевості до лінії бойових дій

- Відсутність просоціального дозвілля *(«Близьке розташування області до лінії фронту, постійні обстріли і, як наслідок, відсутність можливостей у дітей відвідувати секції та гуртки, тобто з користю проводити свій вільний час»);*
- Загальний психологічний клімат і напруга через близькість бойових дій *(«Проведення активних бойових дій, діти постійно бачать негатив та в подальшому стають жорстокими, дитинство закінчується, та діти в підлітковому віці стають дорослими»; «прифронтове місто, завжди обстріли, діти перебувають у стані стресу, виникає певна агресія стосовно інших»);*
- Низькі або відсутні можливості для працевлаштування батьків, що впливає на стан сімейного добробуту *(«У нас – прифронтове місто, відсутність можливості знайти роботу або підробіток для дорослих та неповнолітніх, відсутність культурних закладів, блекаути, суцільне неблагополуччя»);*

4) Інші специфічні місцеві особливості

- Доступність місць і можливостей для незаконного збагачення (таких як, наприклад, видобуток бурштину);
- Близькість кордону з іншою державою та можливості для вчинення правопорушень, пов'язаних з незаконним перетином кордону та контрабандою;
- Наявність вузлової залізничної станції *(«У нашому місті знаходиться вузлова залізнична станція, через це діти часто їздять електричками в інші міста: бродяжать, жебракують, конфліктують на вокзалі та в електричці, грабують людей, б'ють»; «розташування біля залізничної станції та неподалік міста, де є великий збут наркотичних засобів»).*

Отже, зі 100% опитаних лише 11,5% респондентів відповіли, що, на їхню думку, можна говорити про певні локальні особливості (територіальної громади, району тощо) детермінант вчинення дітьми кримінальних правопорушень (найбільшу кількість ствердних відповідей на це запитання надали представники Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та м. Київ). Названі респондентами локальні особливості умовно можна об'єднати у такі категорії: (1) тип місцевості та/або «депресивність регіону»; (2) загальні безпекові проблеми місцевості; (3) наближеність до лінії бойових дій; (4) інші специфічні місцеві особливості (переважно пов'язані з доступністю місць і розширеного кола можливостей для вчинення правопорушень).

Про окремі локальні особливості у виникненні детермінант вчинення дітьми кримінальних правопорушень згадували також і національні експерти, які взяли участь у глибинних інтерв'ю:

«Скоріш за все, під час війни, у нас все ж таки відрізняються прифронтові громади від тих громад, які віддалені, тобто ті, які у віддалених регіонах, західних регіонах. Дійсно є різниця, і ми не можемо це ігнорувати, бо це диктує нам сьогодення, наближеність до бойових дій і всі ці проблеми, які з цим пов'язані, бо це так само буде впливати і на дитячу злочинність».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«Щодо специфіки регіонів, щодо дитячої злочинності, я би сказав, що це впливає. Не в кожному регіоні це впливає, але, наприклад, якщо брати Закарпатську область, де є масове поселення ромів, ми розуміємо, в ромів є традиції, скажімо так, статевих відносин між хлопчиком і дівчинкою маленького віку; а у нас відповідальність незалежно від добровільної згоди статевих відносин з дитиною з 14 років є злочином. Відповідно, в Закарпатській області кількість таких правопорушень, які нами кваліфікується як зґвалтування, значно більше».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

2.4. Соціально-демографічні характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення

Важливою складовою частиною кримінологічного дослідження є вчення про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Саме вона відіграє ключову роль в з'ясуванні детермінант злочинності, розробленні та організації запобігання кримінальним правопорушенням. Звісно, особа будь-якої людини взагалі, й особи, яка вчинила правопорушення зокрема, є унікальною і неповторною. Проте це не відкидає, а навпаки, передбачає наявність її особливої структури, яка дає змогу провести науково обґрунтоване її вивчення.

Для цілей цього дослідження кримінологічно значущі ознаки особи неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, розглядаються також з погляду методології структурного аналізу. Як основні елементи такої структури обрані:

- соціально-демографічні,
- кримінально-правові,
- соціально-рольові,
- та психологічні й ціннісні характеристики.

У цьому підрозділі ми розглянемо соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, а соціально-рольові та психологічні й ціннісні характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, будуть детально проаналізовані у розділі 3 як детермінанти формування їхньої особистості.

2.4.1. Соціально-демографічні характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення

Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і самі собою не мають кримінологічного значення. Але у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (злочини і проступки), соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика.

Так ***динаміка кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення*** (див. діаграму нижче) [100], безпосередньо пов'язана з динамікою закінчених розслідуванням кримінальних справ цієї категорії і практично повністю повторює її тенденції: з 2017 року до 2022 року відбувалось послідовне зниження (загалом майже на 2/3) та подальше зростання у 2023 році на 28,5%, порівнюючи з попереднім роком.

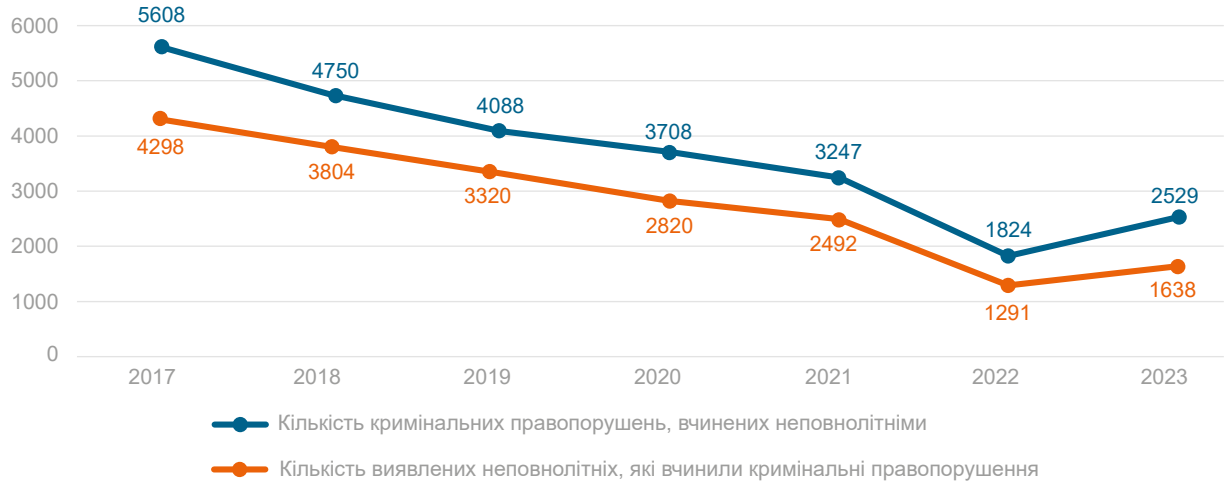

Рис. 2.4.1. Динаміка кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення

[100] Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

Статевий розподіл кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, свідчить про суттєве домінування осіб чоловічої статі. Як видно з наведеної нижче таблиці, у період з 2017 до 2023 року з усієї їхньої кількості дівчата становили 9 – 14%. Слід зазначити, що ці показники майже не відрізняються від співвідношення жінок і чоловіків у загальній масі злочинців (11 – 13%).

Таблиця 2.4.1.

Статевий розподіл кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 рр. [101]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Усього виявлено неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення	4298	3804	3320	2820	2492	1291	1638
з них дівчат	494	471	449	389	324	121	178
% дівчат	11,49%	12,38%	13,52%	13,79%	13,0%	9,37%	10,87%

Додатково зазначимо, що із вісімдесяти оглянутих судових рішень у одинадцяти розглядалися матеріали щодо вчинення кримінального правопорушення дитиною жіночої статі, та у шістдесяти дев'яти рішеннях – чоловічої, що загалом корелює із загальнодержавною статистикою.

Вік, як важлива характеристика особи, пов'язується зі становленням та формуванням людини, оскільки він значною мірою визначає її інтереси, оточення, фізичний стан особи. Особливе значення водночас має період неповноліття. Як справедливо зазначають В. Й. Бочелюк і Т. А. Денисова, неврози, порушення поведінки, схильність до правопорушень найчастіше трапляються у людей, чиї взаємини з іншими людьми в дитячому і підлітковому віці були проблемними, зокрема внаслідок недостатнього батьківського потенціалу. Ці вчені вказують, що період неповноліття супроводжується віковими кризами, які можуть проходити в двох основних формах. Перша – це криза незалежності. Її симптоми виявляються в упертості, негативізмі, грубощах, свавіллі, знеціненні дорослих, негативному ставленні до їхніх вимог, які раніше виконувалися, ревному ставленні до особистого внутрішнього світу. Друга форма – криза залежності, протилежна першій: надмірна слухняність, залежність від старших або сильніших, регрес до старих інтересів, смаків, форм поведінки. І те, й інше – варіанти самовизначення. У першому випадку – «я вже не дитина», в другому – «я дитина і хочу залишатися нею»[102]. Саме тому окрему увагу ролі батьківської сім'ї та безпечного дорослого у формуванні дитини буде приділено у наступному розділі, присвяченому детермінантам кримінально протиправної поведінки дітей.

Серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, близько 1/3 становлять діти віком від 14 до 16 років і 2/3 – віком від 16 до 18 років (див. рис. 2.4.2). Це пояснюється тим, що, відповідно до положень КК України, з 14 років відповідальність настає як виняток, за окремі кримінальні правопорушення, виключний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22; загальний же вік кримінальної відповідальності встановлений із 16 років. Крім того, з 16 років діти стають більш соціально активними, прагнуть досягти самостійності й не залежати від батьків та інших дорослих членів родини.

Додатково зазначимо, що у текстах судових рішень, оглянутих під час нашого дослідження, не завжди вбачається конкретний вік дитини, і чи досягла дитина повноліття на момент вирішення судом питання про застосування до неї заходів кримінально-правового впливу.

Із вісімдесяти оглянутих судових рішень вбачається така інформація про вік дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення:

малолітній/малолітня – у шістнадцяти рішеннях;

неповнолітній/неповнолітня – у шістдесяти трьох рішеннях;

повнолітній на момент слухання справи в суді, проте на момент вчинення кримінального правопорушення був неповнолітнім – у одному рішенні.

[101] Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

[102] Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія : підручник / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. – Київ : Істина, 2008. – с. 297–298

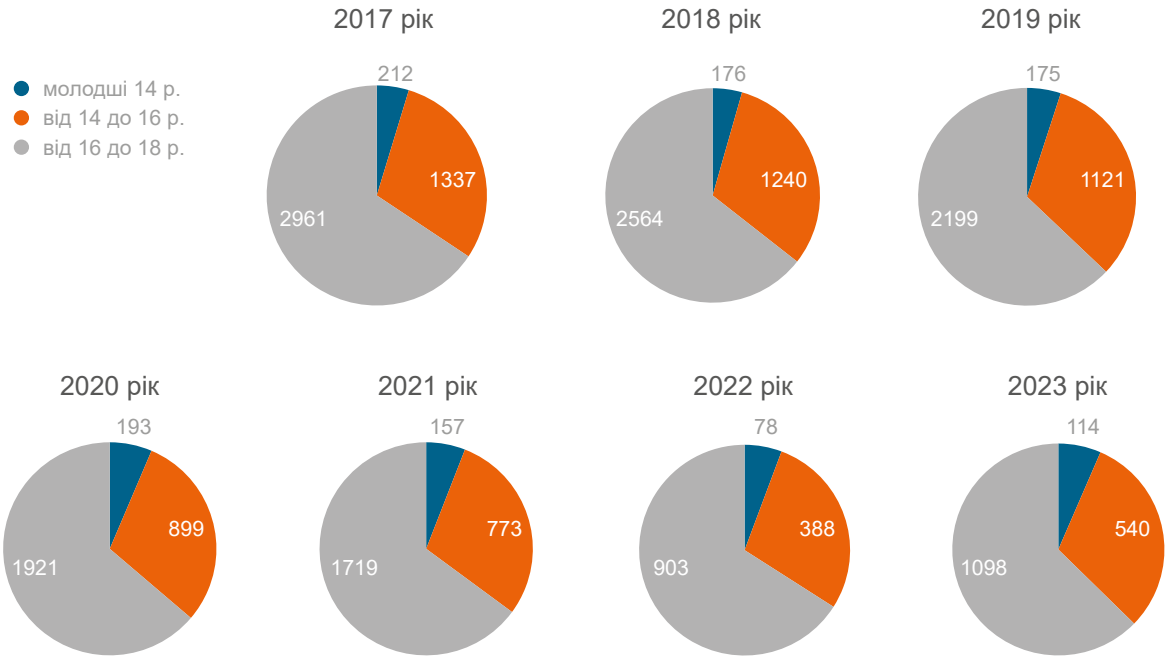

Рис. 2.4.2. Віковий розподіл неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення в Україні у 2017 – 2023 роках [103]

Офіційні статистичні дані також свідчать, що кожного року ще 5 – 7% дітей вчиняють суспільно небезпечні діяння до досягнення 14-річного віку. Ці дані відображаються в державній статистичній звітності у зв'язку з тим, що, відповідно до ст. 97 КК України, до таких осіб суд може застосувати примусові заходи виховного характеру. Точніше до цієї групи входять діти віком 11-14 років, оскільки, згідно зі ст. 498 КПК України, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, після досягнення одинадцятирічного віку. Чисельність таких осіб завжди була незначною і за аналізований період постійно зменшувалася . У 2022 р. їх було обліковано 78, що вдвічі менше показника попереднього року та майже втричі – показника 2017 р. У 2023 році кількість таких дітей знову почала зростати на тлі збільшення загальної кількості виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, й становила 114 осіб.

Соціальна цінність особи значною мірою визначається ***рівнем її освіти і навичок.*** Освіта здійснює певний вплив на формування ціннісних орієнтацій та життєвих настанов. Вивчені статистичні дані щодо притягнення неповнолітніх осіб до кримінальної відповідальності в Україні протягом 2017 – 2023 років показали (табл. 2.4.2), що переважна більшість з них (73 – 74%) мали базову середню та профільну середню освіту; 22 – 24% винних були із початковою освітою (тобто ще не закінчили 9 класів навчання); 2 – 3% – отримали професійну (професійно-технічну) освіту, ще приблизно стільки ж були без освіти (не закінчили 4 класів або взагалі не навчались). Найменша частка осіб отримали вищу і фахову передвищу освіту (0,1 – 0,3%).

[103] Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

Таблиця 2.4.2.

Освітній рівень неповнолітніх на час вчинення ними кримінального правопорушення за 2017 – 2023 рр. [104]

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Вища і фахова передвища	4	12	5	8	4	2	2
Професійна (професійно-технічна)	139	97	84	70	45	29	36
Базова середня та профільна середня	3329	2918	2595	2200	1901	1016	1257
Початкова	1038	953	811	663	604	284	401
Без освіти				72	95	38	56

Додаткову інформацію щодо освітнього рівня неповнолітніх ми отримали в результаті вивчення матеріалів судової практики. Нагадаємо, що, згідно зі ст. 12 Закону України «Про освіту», повна загальна середня освіта має три рівні освіти: початкова освіта тривалістю чотири роки; базова середня освіта тривалістю п'ять років; профільна середня освіта тривалістю три роки.

Отримані нами результати показали, що:

- в одній ухвалі (справа №710/396/22 [105]) суд застосував ПЗВХ у вигляді застереження до хлопчика учня четвертого класу (тобто дитина є здобувачем початкової освіти);
- з двадцяти чотирьох судових рішень вказано, що дитина здобула початковий рівень освіти;
- з шістнадцяти судових рішень вказано про здобуття дитиною рівня базової середньої освіти;
- у трьох судових рішеннях вказано, що дитина має повну загальну середню освіту;
- у дев'яти судових рішеннях вказано, що дитина має "середню освіту";
- у восьми судових рішеннях зазначено, що дитина має "неповну середню освіту";
- у трьох судових рішеннях вказано, що дитина є учнем чи студентом ліцею;
- в тексті семи судових рішень вказано, що особа, стосовно якої судом розглядаються матеріали, є студентом чи учнем коледжу або училища; інформація про здобутий рівень освіти не міститься в цих рішеннях;
- у десяти судових рішеннях не зазначена інформація про здобутий дитиною рівень освіти.

У матеріалах оглянутих судових рішень міститься така ***інформація стосовно ставлення неповнолітніх до освіти, навчання та працевлаштування:***

- у сорок одному судовому рішенні не вказано інформацію про ставлення до освіти, навчання та роботи/працевлаштування;
- з тексту одного рішення вбачається негативне ставлення до навчального закладу та навчання;
- з текстів двох рішень вбачається інформація про погані стосунки дитини з однолітками та в одному – з вчителями;
- з текстів чотирьох рішень вбачається позитивне ставлення до навчання (роботи);
- у п'яти судових рішеннях міститься інформація про порушення дитиною порядку в навчальному закладі;
- у десяти судових рішеннях вказано про низьку успішність дитини;
- у чотирнадцяти судових рішеннях вказано про часту відсутність на заняттях;

[104] Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

[105] Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726460

- у двох судових рішеннях зазначено, що дитина позитивно характеризується за місцем навчання;
- у шести судових рішеннях зазначено, що дитина посередньо характеризується за місцем навчання;
- у двох судових рішеннях зазначено, що дитина негативно характеризується за місцем навчання.

Наведемо декілька прикладів.

У справі №304/1673/22 [106] у вироці вказано: *«Зарекомендував себе як учень з високим рівнем знань, отримує стипендію, систематично відвідує уроки, пропусків не допускає, шкідливих звичок та протиправних вчинків не вчиняв».*

У вироці по справі №521/19113/19 [107] зазначено: *«Отже, бідність, відсутність належного виховання та освіти, відсутність бажання продовжити навчання для здобуття спеціальності та в подальшому достойної професії, у сукупності з небажанням змінити ставлення до свого життя, на думку суду, привели обвинуваченого до скоєння кримінального правопорушення проти власності».*

В ухвалі по справі № 521/18450/20 [108] вказано: *«Задля розумного виправлення особи, зміни його свідомості, направлення думок винятково на позитивні дитячі думки і мрії, вихователям та психологам, які проводять свою роботу у спеціальній навчально-виховній установі для дітей і підлітків, очевидно необхідний певний час. Зі слів ОСОБА_3 , знаходження в такій установі протягом серпня 2020 року – березня 2021 року позитивно вплинуло на останнього. Він проходить навчання за загальної системою школи. Навчається досить добре. З улюблених предметів виділяє фізику. Намагається вчити математику. Літературу та історію сприймає гірше».*

У вироці по справі №401/2672/22 [109] зазначено: *«За короткий час навчання проявив себе недисциплінованим учнем. До навчання ставиться зухвало, систематично пропускає уроки без поважних причин. Навчається погано, потребує постійного контролю, не виявляє зацікавленості до предметів і майбутньої професії. За систематичні порушення внутрішнього розпорядку навчального закладу і правил поведінки здобувачів освіти його взято на внутрішньо училищний облік. … З ними постійно проводяться профілактичні бесіди».*

У вироці у справі №742/3365/17 [110] зазначено, що неповнолітній *«…після закінчення дев'яти класів нічим не займається».*

У справі №216/4339/22 [111] у вироці зазначено: *«З шести років вступив до Криворізької загальноосвітньої школи №64, навчався слабо, з третього класу був переведений до допоміжної школи-інтернату, де навчається у десятому класі. Навчальний матеріал засвоює на середньому рівні. Має позитивну динаміку до навчання, але лінується. Мислення конкретне, наочно-дійове. За інформацією, отриманою від адміністрації навчального закладу, ОСОБА_8 постійно пропускав навчальні заняття без поважних причин».*

У вироці по справі №729/717/21 [112] зазначено: *«За час навчання в Мринській філії ДПТНЗ «Куликівський ПАЛ» досяг низького рівню знань, інтересу до окремих предметів не проявляє, з одногрупниками не товаришує».*

У справі №438/714/22 [113] у вироці вказано: *«... навчався у професійному ліцеї, але був відрахований за пропуск занять, які пропускав з причин неофіційної роботи. Зараз також має випадкові заробітки».*

---

[106] Перечинський районний суд Закарпатської області, Вирок від 22.12.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108046249

[107] Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 16.01.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508

[108] Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 25.03.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

[109] Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 21.03.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109690737

[110] Прилуцький міськрайонний суд Чернігівської області, Вирок від 17.11.2017. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/70330947

[111] Центрально-Міський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Вирок від 03.03.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109377895

[112] Бобровицький районний суд Чернігівської області, Вирок від 01.11.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100749738

[113] Бориславський міський суд Львівської області, Вирок від 04.10.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106585037

У вироці у справі №464/4559/23 [114] вказано: *«Хоче піти навчатися і працювати. Допоки неповнолітній, то ніхто не бажає його працевлаштовувати, незважаючи на згоду матері».*

У справі №953/2711/24 [115] зазначено: *«Володіє навчальним матеріалом на середньому та достатньому рівні. Навчається не в повну міру своїх сил. Має довільну змішану пам'ять. Цікавиться програмуванням. Домашні завдання виконує, але не систематично. Має задовільний загальний розвиток. … Порушень дисципліни немає».*

Звісно, ми цілком усвідомлюємо, що вказані характеристики можуть містити й не зовсім достовірну інформацію, оскільки непоодинокими є випадки, коли на прохання батьків неповнолітніх, які вчинили правопорушення, педагоги покращують характеристику учнів для того, щоб суд їх врахував під час обрання виду і міри покарання або різновиду виховного впливу на підлітка. Тож наведене підтверджує, що сама собою наявність у неповнолітніх того чи іншого рівня освіти не є свідченням засвоєння ними належного обсягу знань та культури. Це варто враховувати під час розроблення заходів профілактичного характеру.

Дослідження інформації щодо громадянства неповнолітніх правопорушників продемонструвало, що протягом досліджуваного періоду практично усі з них були громадянами України (близько 99,5 – 99,7%). Інші 0,5% – 0,3% становили іноземні громадяни й менше 0,01% – особи без громадянства та біженці.

Відповідно до наданих Офісом Генерального Прокурора даних, за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, частка соціально уразливих категорій неповнолітніх, як-от: внутрішньо переміщені особи, діти-сироти чи позбавлені батьківського піклування, неповнолітні особи з інвалідністю з дитинства, які вчинили кримінальні правопорушення, у період з 2017 до 2021 року не перевищувала 0,24%, у 2022 році вона зросла до 0,92%, а у 2023 році – до 1,96%.

Таблиця 2.4.3.

Відомості про виявлених у 2017 – 2023 рр. неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб, дітей-сиріт чи позбавлених батьківського піклування, неповнолітніх осіб з інвалідністю з дитинства, які вчинили кримінальні правопорушення [116]

	Виявлено неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення	зокрема					
		внутрішньо переміщені особи		діти-сироти чи позбавлені батьківського піклування		неповнолітні особи з інвалідністю з дитинства	
		усього	% від загальної кількості	усього	% від загальної кількості	усього	% від загальної кількості
2017 рік	5677	8	0,14%	-	-	-	-
2018 рік	5003	11	0,22%	-	-	-	-
2019 рік	4371	5	0,11%	-	-	-	-
2020 рік	3824	9	0,24%	-	-	-	-
2021 рік	3329	4	0,21%	-	-	-	-
2022 рік	1844	13	0,7%	3	0,16%	1	0,05%
2023 рік	2090	39	1,87%	2	0,1%	0	-

[114] Сихівський районний суд м.Львова, Вирок від 20.12.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115768989

[115] Київський районний суд м. Харкова, Ухвала від 10.05.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

[116] Відомості у розрізі регіонів держави за період 2017–2023 роки про кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, провадження за якими закінчені, відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», а також число неповнолітніх осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, відповідно до звітності за формою № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» : Відповідь на запит до ОГП №25/1-69307ВН-24

Водночас у 2017 – 2021 роках усі неповнолітні належали до категорії внутрішньо переміщених осіб, у 2022 році частка внутрішньо переміщених осіб зросла до 0,7%, а у 2023 році – до 1,87%. Крім того, у 2022 та 2023 роках 0,16% та 0,1% відповідно становили діти-сироти чи позбавлені батьківського піклування, а у 2022 році ще 0,05% – неповнолітні особи з інвалідністю з дитинства.

І якщо у 2017 – 2022 роках найбільша кількість таких дітей в межах одного регіону становила 2 – 3 особи (2017 рік – 3 особи, Донецька область; 2018 рік – 3 особи, м. Київ; 2019 рік – по 2 особи, м. Київ та Луганська область; 2020 рік – 3 особи, м. Київ; 2021 рік – 2 особи, Луганська область; 2022 рік – 3 особи, Закарпатська область), то у 2023 році їхня кількість збільшилась до 7 осіб у Вінницькій області, 6 осіб в Одеській області, 4 осіб у Закарпатській області.

З проаналізованих нами судових рішень не вдалося визначити, чи належав хтось із неповнолітніх обвинувачених до категорії внутрішньо переміщених осіб. Натомість вивчення архівних кримінальних проваджень виявило, що *у справі КП 12023046370000438, об'єднаній з КП 120241370000004, підліток вчинив кримінальні правопорушення не через факт евакуації з небезпечної території, а внаслідок раніше сформованого прокримінального мислення та засвоєного кримінального типу поведінки. Так, відповідно до наявної у справі інформації, хлопець – ВПО (переїхали до Павлограда з Курдюмівки Донецької обл.), мав досвід жорстокого поводження в сім'ї, внаслідок чого отримав емоційну травму; наявні родичі з кримінальним минулим – батько вживає психоактивні речовини й був судимий за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків; батьки розлучились, коли йому було 9 років через вживання батьком наркотиків; має відставання у навчанні. З показів мами: «Коли ми мешкали в Донецькій обл., то до 2012 р. він ще слухняним хлопцем був; після 2012 р. [хлопчику виповнилось 5 років] він почав спілкуватись з компанією осіб, яка почала його підштовхувати на вчинення дрібних злочинів, і це відбувалось дуже тривалий час. Я постійно намагалась йому допомогти та виплачувала грошову компенсацію потерпілим, щоб вони не зверталися до поліції... Була така ситуація у 2021 р., коли син знову пішов мешкати до батька, то викрав <...> грошові кошти. Я дізналась про це, коли щодо нього було порушене кримінальне провадження за ч. 3 ст. 185 КК, а батько не хотів допомагати сину вирішити це питання... йому присудили один рік умовного терміну. В серпні 2022 я зі своєю донькою та сином з Донецької області приїхали в м. Павлоград, де почали мешкати»* [117].

Тепер розглянемо **інформацію, надану Державним департаментом з питань виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у їх підпорядкуванні** [118].

Станом на 31.12.2020 року **у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, що виконують функцію слідчих ізоляторів** (далі також СІЗО), утримувався 131 неповнолітній, з них 4 особи жіночої статі. У наступні роки їхня кількість зменшилась у 2,6 раза і у 2023 році становила вже 51 особу. Кількість дівчат у 2021 році зросла до 8 осіб, у 2022 році становила 6 осіб, а у 2023 році становила 1 особу.

Таблиця 2.4.4.

Дані щодо загальної кількості неповнолітніх, які утримувались у СІЗО у 2020 – 2023 роках

	2020	2021	2022	2023
Усього утримувалось неповнолітніх	131	118	60	51
з них осіб жіночої статі	4	8	6	1
прибуло	221	189	114	111
з них осіб жіночої статі	-	7	6	2
вибуло	217	186	150	118
з них осіб жіночої статі	-	6	5	5

[117] Матеріали архівного кримінального провадження КП №12023046370000438. – Рукопис

[118] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

Як видно з наведених даних, протягом вказаного періоду загальна кількість неповнолітніх, ***які прибули до слідчих ізоляторів та вибули з них,*** загалом знизилась практично вдвічі. Так з початку 2020 року до слідчих ізоляторів прибув 221 неповнолітній, вибуло 217 осіб; з початку 2021 року до слідчих ізоляторів прибуло 189 неповнолітніх, з них 7 дівчат, й вибуло 186 осіб, з яких 6 дівчат; з початку 2022 року до слідчих ізоляторів прибуло 114 неповнолітніх, з них 6 дівчат, та вибуло 150 осіб, з яких 5 дівчат; з початку 2023 року до слідчих ізоляторів прибуло 111 неповнолітніх, з них 2 дівчат, вибуло 118 осіб, з яких 5 дівчат.

З числа неповнолітніх, узятих під варту, протягом 2020 – 2022 років щорічно найбільшу частку становили ***особи віком*** від 17 до 18 років; на другому місці – особи віком від 16 до 17 років; на третьому – від 14 до 16 років. Проте у 2023 році розподіл неповнолітніх за віковими категоріями змінився, і найбільшу частку становили вже 14-16 річні особи, на другому місці – 17-18 річні і на третьому – 16-17 річні.

Таблиця 2.4.5.

Розподіл неповнолітніх, які утримувались у СІЗО у 2020 – 2023 роках, за віковими категоріями

	2020	2021	2022	2023
14 – 16 років, усього	23	9	11	24
з них осіб жіночої статі	-	1	-	2
% осіб віком 14-15 р. від загальної кількості	18%	8%	18%	40%
16 – 17 років	36	39	16	20
з них осіб жіночої статі	-	3	3	-
% осіб віком 16-17 р. від загальної кількості	24%	33%	27%	29%
17 – 18 років	72	70	33	19
з них осіб жіночої статі	-	4	3	-
% осіб віком 17-18 р. від загальної кількості	55%	59%	55%	37%

Так, вік від 17 до 18 років у 2020 році мали 55% неповнолітніх (72 хлопців); у 2021 році – 59% (70 осіб, з яких четверо дівчат); у 2022 році – також 55 % (33 особи, з яких троє дівчат); у 2023 році – 37% (19 хлопців).

Віком від 16 до 17 років у 2020 році було 24% неповнолітніх (36 хлопців), у 2021 році – 33% (39 осіб, з яких троє дівчат), у 2022 році – 27% (16 осіб, зокрема 3 дівчат), у 2023 році – 29% (20 хлопців).

Вікову категорію від 14 до 16 років у 2020 році становило 18% узятих під варту неповнолітніх (23 хлопців), у 2021 році – 8% (9 осіб, з яких одна дівчина), у 2022 році – 18% (11 хлопців), у 2023 році – 40% (24 особи, зокрема двоє дівчат).

Виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Станом на 2020 та 2021 роки у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань функціонували одна спеціальна виховна установа для тримання засуджених неповнолітніх чоловічої статі – державна установа «Кременчуцька виховна колонія» (далі – виховна колонія) та сектор для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі у державній установі «Мелітопольська установа виконання покарань (№ 144)» (далі – сектор). Планове наповнення державної установи «Кременчуцька виховна колонія» становить 184 засуджених. Планове наповнення сектору для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі у державній установі «Мелітопольська установа виконання покарань (№ 144)» – 30 осіб.

На кінець 2020 року у зазначених підрозділах відбували покарання 66 засуджених неповнолітніх, з яких 2 неповнолітні жіночої статі (у 2019 – 52, з них 4 дівчини). Впродовж 4-го кварталу 2020 р. до виховної колонії та сектору прибуло 68 неповнолітніх засуджених, з яких 2 дівчини. Для порівняння; у 2019 році за аналогічний період – 73 та 1 відповідно. Вибуло 56 засуджених, з них 4 дівчини (у 2019 році – 66 та 4 відповідно).

Станом на кінець 2021 року в зазначених установах відбували покарання 54 засуджених неповнолітніх, з яких 3 неповнолітні жіночої статі (у 2020 – 65, з них 1 дівчина). Впродовж 2021 року до державної установи «Кременчуцька виховна колонія» прибуло 62 неповнолітніх засуджених та 2 неповнолітні до сектору для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі у державній установі «Мелітопольська установа виконання покарань (№ 144)» (у 2020 році – 66, з них 1 дівчина). Вибуло 75 засуджених (у 2020 році – 56, з них 4 дівчини) [119].

Таблиця 2.4.6.

Кількість засуджених неповнолітніх, які утримувалися в установах виконання покарань у 2020 – 2023 рр.

	2020	2021	2022	2023
Усього утримувалось неповнолітніх	66	54	46	51
з них осіб жіночої статі	2	1	-	4

У 2022 році виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх здійснювалось у державній установі «Кременчуцька виховна колонія». Її планове наповнення становить 184 засуджених [120].

26 лютого 2022 року війська РФ увійшли у Мелітополь і повністю окупували це місто 1 березня 2022 року. В окупації опинилась і Мелітопольська установа виконання покарань № 144 (єдина в Україні колонія, де відбували покарання неповнолітні дівчата віком від 14 до 18 років, які скоїли тяжкі злочини). Голова Правління ГО «Захист в'язнів України» Олег Цвілий повідомив «Новинам Приазов'я», що напередодні повномасштабного вторгнення вони зверталися до Міністерства юстиції щодо плану евакуації у разі загострення ситуації. Їм відповіли, що все є, але плани не надали, бо секретні. Як виявилося, ніяких планів не існувало. «Засуджених і керівництво колонії кинули», – стверджує Цвілий [121]. Відповідно, якою була доля дівчини, яка перебувала у секторі Мелітопольської УВП №144, невідомо.

На кінець 2022 року в державній установі «Кременчуцька виховна колонія» відбували покарання 46 засуджених неповнолітніх (у 2021 році – 51 засуджений неповнолітній). З початку 2022 року до державної установи «Кременчуцька виховна колонія» прибуло 38 неповнолітніх засуджених (у 2021 році – 62). Вибуло 43 засуджених (у 2021 році – 74).

Станом на 2023 рік виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх здійснюється у державній установі «Кременчуцька виховна колонія» та секторі для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі державної установи «Збаразька виправна колонія (№ 63)». Планове наповнення державної установи «Кременчуцька виховна колонія» становить 184 засуджених, сектору для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі державної установи «Збаразька виправна колонія (№ 63)» – 5 засуджених.

Станом на 01.01.2024 в державній установі «Кременчуцька виховна колонія» відбувають покарання 47 засуджених неповнолітніх. В секторі для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі державної установи «Збаразька виправна колонія» відбувають покарання 4 засуджених. З початку 2023 року прибуло 45 неповнолітніх засуджених (зокрема 5 дівчат). Вибуло 40 засуджених (зокрема 1 дівчина) [122].

Віковий розподіл неповнолітніх вихованців такий. У вказаних установах відсоток вихованців віком від 14 до 16 років на кінець кожного року досліджуваного періоду не перевищував 6% (у 2020 році –

[119] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11с.

[120] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

[121] «Є вбиті та поранені вибухами»: доля жіночих колоній в окупованих Маріуполі та Мелітополі. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-melitopol-zhinochi-koloniyi-v-okupatsiyi/32359341.html

[122] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

таких вихованців не було, у 2021 році – 3 вихованці чоловічої статі (6%), у 2022 році – 2 вихованці чоловічої статі (4%), у 2023 році – 3 вихованці (4%), з яких 2 хлопці та 1 дівчина.

Кількість вихованців віком від 16 до 17 років варіювалась у проміжку від 12 (2020 рік) до 3 осіб (6%). З їх числа була лише 1 дівчина (2021 рік). Частка засуджених віком від 17 до 18 років протягом 2020 – 2023 років становила відповідно 35% (23 хлопця), 33% (18 осіб, з яких 1 дівчина), 39% (18 хлопців), 41% (21 неповнолітній, з них 3 жіночої статі). Найбільше серед вихованців було осіб старших ніж 18 років: 2020 рік – 31 особа (47%), 2021 рік – 25 осіб, з них жіночої статі 1 особа (46%), 2022 рік – 23 особи (44%), 2023 рік – 20 осіб (також 44%).

Таблиця 2.4.7.

Розподіл неповнолітніх, які утримувались у СІЗО у 2020 – 2023 роках, за віковими категоріями

	2020	2021	2022	2023
14 – 16 років, усього	0	3	2	2
з них осіб жіночої статі	-	-	-	1
% осіб віком 14-15 р. від загальної кількості	0%	6%	4%	4%
16 – 17 років	12	8	6	3
з них осіб жіночої статі	-	1	-	-
% осіб віком 16-17 р. від загальної кількості	18%	15%	13%	6%
17 – 18 років	23	18	18	21
з них осіб жіночої статі	-	1	-	3
% осіб віком 17-18 р. від загальної кількості	35%	33%	39%	41%
старші 18 років	31	25	23	20
з них осіб жіночої статі	-	1	-	-
% осіб віком 17-18 р. від загальної кількості	47%	46%	44%	44%

Соціальна характеристика неповнолітніх вихованців, які перебували в установах виконання кримінальних покарань

За даними Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань, до засудження 56 (85%) вихованців, які перебували в установах у 2020 році, не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали та виховувалися у неповній сім'ї, зазвичай низького матеріального статку, з них у трьох осіб (4,5%) батьки були позбавлені батьківських прав, три особи (4,5%) мали статус сироти, у двох неповнолітніх (3%) встановлена інвалідність.

Таблиця 2.4.8.

Сімейна ситуація засуджених неповнолітніх, які утримувалися в установах виконання покарань (у 2020 – 2023 роках)

	2020	2021	2022	2023
не мали повноцінної опіки і виховання	56	45	38	36
- з них осіб жіночої статі	-	3	-	-
% від загальної кількості осіб	85%	83%	83%	71%
позбавлені батьківських прав	3	3	-	-
- з них осіб жіночої статі	-	1	-	-
сироти	3	1	-	-
особи з інвалідністю	2	2	1	1

З числа неповнолітніх, які перебували в установах у 2021 році, 45 осіб (83%), з яких три дівчини, не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали у неповній сім'ї, зазвичай низького матеріального статку; батьки трьох (6%) неповнолітніх, з них 1 дівчина, позбавлені батьківських прав; одна (2%) особа має статус дитини-сироти; двоє (4%) неповнолітніх є дітьми з інвалідністю.

Станом на 2022 рік 38 (83%) вихованців, які перебували в установах, не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали та виховувались у неповній сім'ї, зазвичай низького матеріального статку; один неповнолітній є дитиною з інвалідністю.

Протягом 2023 року в установах перебували 36 (71%) неповнолітніх, які не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали та виховувались у неповній сім'ї, зазвичай низького матеріального статку; один неповнолітній є дитиною з інвалідністю.

2.4.2. Кримінально-правові характеристики неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення

Кримінально-правові ознаки виражають якості, властиві саме особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, а не будь-якій іншій особі. Вони включають інформацію про одноособовий або груповий характер злочинної діяльності, наявність попередніх судимостей, та які рішення були прийняті судами.

Відповідно до наявних статистичних даних, неповнолітні ***переважно вчиняли кримінальні правопорушення одноосібно (від 65 до 80%), проте й відсоток вчинення їх у складі групи також є досить великим:*** 2017 рік – 1573 особи, або 34,9%; 2018 рік – 1171 особа, або 30,7%; 2019 рік – 1029 осіб, або 29,4%; 2020 рік – 838 осіб, або 27,8%; 2021 – 707 осіб, або 26,7%; 2022 рік – 289 осіб, або 21,1%; 2023 рік – 347 осіб, або 19,8% (див. табл. 2.4.9).

Таблиця 2.4.9.

Відомості щодо неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в групі, за 2017 – 2023 рр.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Всього вчинили кримінальні правопорушення у складі групи	1573	1171	1029	838	707	289	347
% від загальної кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення	34,9%	30,7%	29,4%	27,8%	26,7%	21,1%	19,8%
зокрема у складі організованої групи або злочинної організації	10	5	6	0	2	7	7

Слід окремо зазначити, що ***відсоток вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у складі групи від загальної кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, є у 4 – 6 разів вищим за аналогічний для дорослої злочинності.*** Так у 2017 році 8,68% повнолітніх осіб вчинили кримінальні правопорушення у складі групи, у 2018 році – 7,36%, у 2019 році – 6,1%; у 2020 році – 6,8%, у 2021 році – 5,9%, у 2022 році – 4,4%, у 2023 році – 3,4%.

За даними В. В. Голіни та М. О. Маршуби, кількісний склад груп неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, зазвичай нараховує 2 – 3 особи (у 75% випадків). Групи, у які входило більше трьох осіб, відповідно становлять одну чверть. В абсолютній більшості такі групи нестійкі, без попередньої підготовки до вчинення кримінального правопорушення, розподілу ролей, будь-якого планування у реалізації задуманого тощо. [123] Цим пояснюється той факт, що кримінально-протиправна діяльність більшості груп неповнолітніх обмежується одним-двома епізодами.

Однак зазначимо, що хоча й не часто, але протягом досліджуваного періоду траплялися випадки, коли кримінальні правопорушення неповнолітні вчиняли у складі організованих груп чи злочинних ор-

[123] Голина В. В., Маршуба М. О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине. – Харьков : Право, 2014. – с. 76

ганізацій. Так, відповідно до наявних статистичних даних, у 2017 р. виявлено 10 таких неповнолітніх (0,63% від загальної кількості дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння у складі групи); у 2018 – 5 неповнолітніх (0,43%); у 2019 р. – 6 (або 0,58%); у 2020 р. не було виявлено жодного неповнолітнього цієї категорії; у 2021 р. – 2 (0,28%); у 2022 р. – 7 (2,42%), у 2023 – також 7 неповнолітніх (2,42%).

Що стосується *складу груп, в яких неповнолітні вчинили кримінальні правопорушення,* то статистичні дані показують, що вони у 1,2 – 1,8 раза частіше об'єднуються з однолітками (див. рис. 2.4.3). У такій групі підліток задовольняє свою потребу в спілкуванні, тут він зустрічає розуміння, співчуття, може відверто говорити про свої невдачі і переживання, сімейні конфлікти, конфлікти в школі тощо. У більшості випадків кримінальні правопорушення вчиняються підлітками під тиском групи, її «моралі» з таких мотивів, як бажання підтримати друзів, зміцнити займане у групі місце, заслужити «авторитет» серед членів групи. Стійкість і дружність групи посилюються в процесі вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень. Діючи в групі, неповнолітні не відчувають повної відповідальності за вчинене, а психологічно «розподіляють» її на всіх учасників [124].

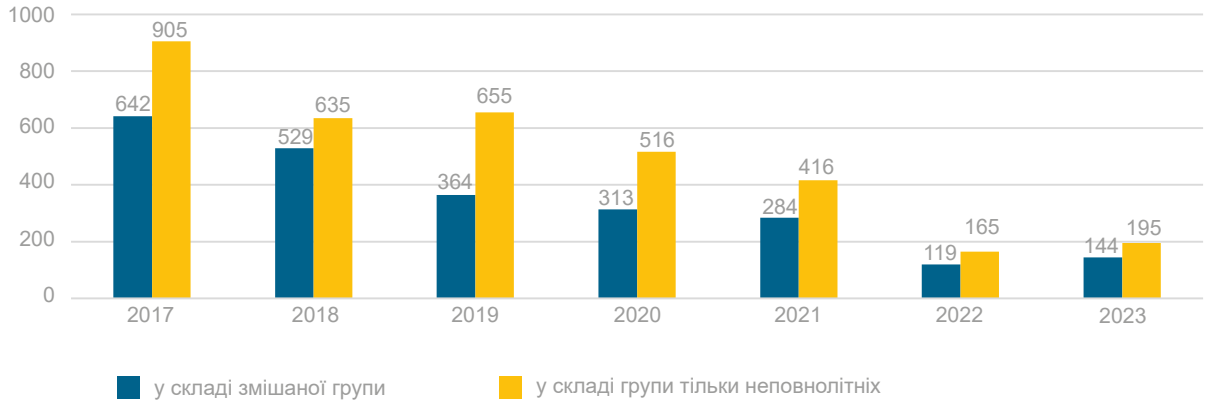

Рис. 2.4.3. Розподіл неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у співучасті, за віковим складом груп, в яких вони брали участь, за період 2017–2023 років

Зазвичай формуванню груп молоді, діяльність яких має кримінально протиправний характер, передує стихійне створення дозвільних груп, які за низкою криміногенних факторів (бездоглядність, бродяжництво, негативний вплив дорослих, запущеність виховної роботи, відсутність суспільно корисних занять тощо) переростають у кримінальні[125].

Із вісімдесяти оглянутих судових рішень:

- у шістдесяти п'яти рішеннях зазначено про вчинення дитиною правопорушення одноосібно (81,3%);
- у тринадцяти рішеннях зазначено про вчинення дитиною правопорушення у складі групи (16,3%);
- з тексту одного рішення вбачається, що одноособово дитина вчинила три епізоди за ч. 3 ст. 185 КК України у складі групи; один епізод за ч. 3 ст. 185 КК України одноосібно (1,3%);
- з тексту одного рішення вбачається, що одноосібно дитина вчинила правопорушення в епізодах за ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 357 КК України, а у складі групи – епізод за ч. 3 ст. 185 КК України (1,3%).

Інформація про кількість осіб, які входили до складу групи:

- із п'ятнадцяти судових рішень, в яких вбачається вчинення дитиною кримінального правопорушення у складі групи:
  - у восьми рішеннях вказано, що до складу групи входило дві особи;

[124] Петечел О.Ю. Формування злочинних груп неповнолітніх: психологічний аспект. Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 55. – с. 612-613

[125] Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження. Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2000. – с. 9

- у шести рішеннях вказано, що до складу групи входило три особи;
- у одному рішенні вказано, що до складу групи входило чотири особи.

Роль, яку при вчиненні кримінального правопорушення, виконувала дитина у групі.

Із п'ятнадцяти судових рішень, в яких вбачається вчинення дитиною кримінального правопорушення у складі групи, з текстів рішень можна визначити роль дитини у всіх як співвиконавця. З тексту деяких рішень вбачається розподіл ролей, водночас в рішенні під час кваліфікації дій осіб, які вчинили правопорушення, не вказано посилання на положення ст. 27 КК України (види співучасників).

У кримінальному провадженні №202/4404/17[126] встановлено, що правопорушення передбачене ч. 2 ст. 296 КК України було вчинено за попередньою змовою групою осіб у складі малолітньої дівчини, неповнолітнього та повнолітнього хлопців. А злочин, передбачений п. 7,12 ч. 2 ст. 115 КК України, вчинений за попередньою змовою групою осіб у складі неповнолітньої та повнолітньої особи чоловічої статі.

У справі №401/3924/21 [127] суд розглядав питання про застосування заходів кримінально-правового впливу щодо двох неповнолітніх. У вироці і зазначено інформацію про розподіл ролей між обвинуваченими. Але під час кваліфікації дій неповнолітніх положення ст. 27 КК України не були застосовані. Суд кваліфікував дії обох дітей лише за ч. 3 ст. 185 КК України. Цитата з вироку щодо розподілу ролей: *«Реалізуючи свій злочинний задум неповнолітній ОСОБА_9, згідно з розподілом ролей, за попередньою змовою з неповнолітнім ОСОБА_10, перелізши через паркан проник на територію домоволодіння АДРЕСА_3, належному ОСОБА_12, в якому в той час ніхто не проживав. В той час неповнолітній ОСОБА_10, залишився на узбіччі проїзної частини вулиці Першотравневої, біля паркану вказаного домоволодіння, де спостерігав за оточуючою обстановкою, щоб у разі появи сторонніх осіб вчасно попередити свого співучасника про небезпеку бути заскоченим на місці вчинення злочину».*

У справі №337/3767/23[128] з тексту вироку вбачається, що дії неповнолітньої обвинуваченої кваліфіковано як діяння вчинене одноосібно. В судовому засіданні обвинувачена повідомила суду, що її подруга Настя попросила вдарити потерпілу, що обвинувачена і зробила. Цитата з вироку: *«Неповнолітня обвинувачена ОСОБА_4 … пояснила суду, що 05.02.2023 року вона була в компанії подруг ОСОБА_10 та ОСОБА_11, з якими підійшла до кіоску «Хліб», який розташований позаду супермаркету «Сільпо». Біля кіоску стояла раніше незнайома їй неповнолітня потерпіла ОСОБА_12, в компанії хлопців. Настя сказала, що ОСОБА_13 їй погрожувала та попросила вдарити за це потерпілу. Вона підійшла до ОСОБА_7 та вдарила її двічі кулаком правої руки в обличчя».*

Відомості про співучасників (стать; вік, відносини, методи впливу)

Вік співучасників:

- із семи рішень вбачається, що співучасники були неповнолітніми;
- із чотирьох рішень вбачається, що співучасниками були як неповнолітні, так і повнолітні особи;
- із одного рішення вбачається, що співучасником була повнолітня особа;
- із трьох судових рішень не вбачається вік співучасника.

Стать співучасників:

- із чотирьох судових рішень не вбачається інформації про стать співучасників;
- із десяти судових рішень вбачається, що співучасниками були особи чоловічої статі;

[126] Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Ухвала від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318453, Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Вирок від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027

[127] Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 18.01.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102589258

[128] Хортицький районний суд міста Запоріжжя, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116324812

- із одного судового рішення вбачається, що співучасниками були особи чоловічої та жіночої статі

Інформація про відносини між співучасниками:

- із семи рішень вбачається, що співучасники були знайомі між собою;
- з одного рішення вбачається, що неповнолітній обвинувачений познайомився із повнолітнім обвинуваченим за день до вчинення ними кримінального правопорушення;
- із семи рішень не вбачається інформації про відносини між співучасниками.

Інформація про методи впливу співучасників одне на одного, відомості про наявність повнолітніх співучасників та їхню роль

- із п'ятнадцяти судових рішень, в яких вбачається вчинення дитиною кримінального правопорушення у складі групи, лише в одному чітко виписано роль повнолітнього співучасника та його вплив на дитину.

У вироці у справі №740/4541/23[129] зазначено: *«водночас судом враховується вчинення неповнолітнім ОСОБА_4 кримінального правопорушення саме за ініціативи дорослого учасника злочину».*

Важливе значення під час аналізу неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, має така їхня характеристика, ***як наявність попереднього кримінального досвіду та інтенсивність протиправної поведінки.***

Відповідно до офіційних статистичних даних, у 2017 році виявлено 630 неповнолітніх, які раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення, або 13,97% від їхньої загальної кількості. У 2018 році попередній кримінальний досвід мали 593 неповнолітніх (15,5%); у 2019 році – 570 осіб (16,3%); у 2020 році – 464 неповнолітніх (15,4%); у 2021 році – 359 неповнолітніх (13,6%); у 2022 році – 157 осіб (11,5%); у 2022 році – 162 особи (9,3%).

Слід зазначити, що в середньому рецидив вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень був у 2 – 2,5 раза нижчий за аналогічний показник у дорослих злочинців. Очевидно, це пов'язано з тим, що неповноліття охоплює короткий період часу життя людини – фактично 2 роки, з 16-річного до 18-річного віку (або 4 роки, якщо перше вчинене кримінальне правопорушення було передбачене ч. 2 ст. 22 КК України).

Як зазначає І. Л. Калімбет, глобальною суспільною проблемою залишається ***вживання неповнолітніми алкоголю і наркотиків:*** неповнолітні вживають наркотики, їх залучають до вирощування, вони використовуються як кур'єри для їх транспортування, а також наркотики є каталізаторами для вчинення ними інших кримінальних правопорушень[130]. Так за досліджений нами період часу під час вчинення кримінальних правопорушень у середньому 3 – 5% неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (2017 р. – 178 осіб у стані алкогольного сп'яніння та 4 особи – у стані наркотичного сп'яніння (разом 4,0%); 2018 р. – 169 та 6 осіб відповідно (4,4%); 2019 р. – 113 та 10 осіб (3,5%); 2020 р. – 157 та 4 особи (5,3%); 2021 р. – 82 та 6 осіб (3,3%); 2022 р. – 42 та 3 особи (3,3%); 2023 р. – 80 та 4 особи відповідно (4,8%)).

Зазначимо, однак, що наведені цифри показують лише частину реальної картини, оскільки у текстах вивчених матеріалах справ та рішеннях суду було зазначено, що неповнолітні правопорушники у момент вчинення протиправного діяння перебували у стані алкогольного сп'яніння, однак у вироку щодо них така інформація не була зазначена як обставина, що обтяжує покарання, у зв'язку з чим може бути доцільним продовження дослідження цього питання, що сприятиме уточненню показників. Щодо цього корисними, на нашу думку, будуть також дані щодо зафіксованих підрозділами Національної поліції України адміністративних правопорушень, пов'язаних з вживанням неповнолітніми алкоголю та незаконним обігом наркотиків, як фонових явищ злочинності (див. табл. 2.4.10 та 2.4.11).

[129] Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області, Вирок від 31.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113133441

[130] Калімбет І. Л. Злочини неповнолітніх, скоєні під впливом наркотичних засобів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2019. – № 38, с. 131

Таблиця 2.4.10.

Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУАП) за 2021 – 2023 роки[131]

		2021 рік			2022 рік			2023 рік		
		ч. 1	ч. 2	ч. 3	ч. 1	ч. 2	ч. 3	ч. 1	ч. 2	ч. 3
1	Вінницька область	307	9	4	387	17	1	446	29	2
2	Волинська область	101	12	3	106	5		156	5	2
3	Дніпропетровська область	589	36	5	597	32	5	776	57	8
4	Донецька область	330	9		25			20		
5	Житомирська область	180	6	1	129	3		186	9	1
6	Закарпатська область	25			21			60	1	
7	Запорізька область	207	4		60	6		73	4	
8	Івано-Франківська область	65	3		71	1		60	2	1
9	Київська область	177	6	2	245	13	1	258	20	3
10	місто Київ	179			241	6		515	23	5
11	Кіровоградська область	52	3		65	3		94	1	
12	Луганська область	47	2		6					
13	Львівська область	140	4		137	3		186	10	2
14	Миколаївська область	51	2		19			72		
15	Одеська область	439	25	4	796	29	3	837	47	3
16	Полтавська область	83	1		108	3		163	3	1
17	Рівненська область	112	12		123	8	1	114	4	
18	місто Севастополь									
19	Сумська область	158	15	4	127	3	5	158	15	3
20	Тернопільська область	274	11	2	276	16	1	384	33	4
21	Харківська область	91	1		73	2		259	1	
22	Херсонська область	170	4	1	8	1		12		
23	Хмельницька область	205	11	1	375	20		281	14	
24	Черкаська область	73	3		60			115	6	
25	Чернігівська область	98	1		65	1		203	10	
26	Чернівецька область	76	3	2	142	12	1	162	12	3
	Усього по Україні	**4229**	**183**	**29**	**4262**	**184**	**18**	**5590**	**306**	**38**

Як видно з наведених даних, у 2021 та 2022 роках за ст. 178 КУпАП було притягнуто до адміністративної відповідальності майже по 4,5 тисячі неповнолітніх. І це при тому, що у 2022 році з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну був введений жорсткий мораторій на продаж алкогольних напоїв, а також введена комендантська година. У 2023 році цей показник зріс у 1,3 раза й фактично досяг 6 тисяч.

Регіональний розподіл показує, що найбільша кількість таких фактів зареєстрована у Дніпропетровській та Одеській областях, а найменша – у Миколаївській, Закарпатській, Донецькій та Луганській областях.

[131] Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУАП) за 2021 – 2023 роки : довідка Управління ювенальної превенції Національної поліції України. Рукопис, 2024. – 2 с.

Таблиця 2.4.11.

Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ч. 1 ст. 44 КУпАП) за 2021 – 2023 роки[132]

		2021 рік	2022 рік	2023 рік
1	Вінницька область	11	7	10
2	Волинська область	8	6	6
3	Дніпропетровська область	41	32	26
4	Донецька область	13	1	1
5	Житомирська область	7	8	15
6	Закарпатська область	6	4	3
7	Запорізька область	39	15	15
8	Івано-Франківська область	12	16	12
9	Київська область	8	6	14
10	місто Київ	5	6	24
11	Кіровоградська область	8	3	8
12	Луганська область	14		
13	Львівська область	9	4	9
14	Миколаївська область	2	1	1
15	Одеська область	12	10	14
16	Полтавська область	3	6	5
17	Рівненська область	5	4	5
18	місто Севастополь			
19	Сумська область	1	4	3
20	Тернопільська область	11	5	5
21	Харківська область	7	6	11
22	Херсонська область	2		3
23	Хмельницька область	9	12	6
24	Черкаська область	7	8	5
25	Чернігівська область	4	3	4
26	Чернівецька область	2	7	4
	Усього по Україні	**246**	**174**	**209**

Як видно з наведених даних, у 2022 році відбулось зменшення кількості випадків притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах майже на 30%. Однак вже в наступному, 2023 році, їх кількість зросла на 20%. У 2021 році найбільша кількість цих правопорушень була зафіксована у Дніпропетровській та Запорізькій областях, у 2022 році – у Дніпропетровській, Івано-Франківській та Запорізькій областях, у 2023 році – у Дніпропетровській області та м. Києві. Найменша кількість – у Сумській, Херсонській та Миколаївській областях.

[132] Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ч. 1 ст. 44 КУпАП) за 2021 – 2023 роки : довідка Управління ювенальної превенції Національної поліції України. Рукопис, 2024. – 2 с.

Ще однією важливою характеристикою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є ***ступінь їх суспільної небезпечності.*** Про підвищений ступінь свідчить вчинення не одного, а декількох кримінальних правопорушень (кримінально-правовий інститут множинності). За даними Державної судової адміністрації України, у 2017 році 19,1% засуджених неповнолітніх мали різного роду досвід протиправної поведінки, у 2018 році – 16,9%, у 2019 році – 14,7%, у 2020 році – 19,3%, у 2021 році – 19,9%, у 2022 році – 20,3%, у 2023 році – 17,1% (див. табл. 2.4.12).

Таблиця 2.4.12.

Дані щодо протиправної поведінки неповнолітніх до вчинення останнього кримінального правопорушення за 2017 – 2023 роки [133]

	Засуджено неповнолітніх осіб, які скоїли кримінальне правопорушення	Кількість осіб, які до скоєння останнього кримінального правопорушення							
		не засуджувались, але були на обліку в кримінальній міліції у справах неповно-літніх / ювенальній поліції	не засуджувались, але направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади	вчинили кримінальне правопорушення і були раніше					
				звільнені від кримінальної відповідальності	засуджені, зокрема судимість в яких знята чи погашена, або визнані такими, що не мають судимості	засуджені, зокрема судимість в яких не знята чи не погашена	з них особи, що мають незняту і не погашену судимість були звільнені		
							від відбування покарання з випробуванням	умовно-достроково	за амністією
2017	3088	104	24	15	112	335	199	5	4
2018	2798	90	45	13	92	232	103	5	5
2019	2406	96	38	18	60	231	102	16	5
2020	2048	95	42	6	54	205	109	4	1
2021	1695	81	30	6	68	152	73	3	0
2022	997	43	10	5	28	116	50	4	0
2023	1252	47	7	6	36	118	59	2	0

Як видно з наведених даних, *найбільшу частку* складають неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення вже вчинили кримінальне правопорушення, були раніше засуджені, і їхня судимість не була знята чи не погашена. У 2017 році з числа неповнолітніх, які мали досвід протиправної діяльності, таких було 56,8%; у 2018 році – 49,2%; у 2019 році – 65,4%; у 2020 році – 51,9%; у 2021 році – 45,1%; у 2022 році – 57,4%; у 2023 році – 55,1%.

На *другому місці* за поширеністю – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення вже вчинили кримінальне правопорушення, раніше були засуджені, але судимість в яких знята чи погашена, або вони були визнані такими, що не мають судимості.

На *третьому місці* – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення не були засуджені, але перебували на обліку у відділах ювенальної превенції. Тут вважаємо за необхідне додати, що у самій формі звітності про неповнолітніх засуджених використовуються некоректні терміни «до вчинення останнього кримінального правопорушення не судились» та «в кримінальній міліції у справах неповнолітніх», попри те, що вона була затверджена наказом

[133] Звіт про неповнолітніх засуджених (Форма №8). Затверджений наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 р. № 325 за погодженням з Держстатом. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

Державної судової адміністрації України № 325 від 23.06.2018 р., коли міліції як такої в Україні вже не існувало, оскільки ще у 2015 році вона була реформована у Національну поліцію [134].

На *четвертому місці* – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення не були засуджені, але направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади, і на п'ятому місці – неповнолітні, які до скоєння останнього кримінального правопорушення вчинили кримінальне правопорушення, але були звільнені від кримінальної відповідальності.

Особливо хочемо наголосити, що з числа неповнолітніх, що мають незняту і не погашену судимість, *основна кількість були звільнені від відбування покарання з випробуванням, перебували на пробації і під час випробувального терміну вчинили нове кримінальне правопорушення.*

Усе наведене свідчить про необхідність розроблення нових методів та активізації роботи з неповнолітніми, які вже вступили у конфлікт із законом.

Відповідно до даних Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у їх підпорядкуванні [135], ***за підозрою у вчиненому кримінальному правопорушенні*** неповнолітні, які тримались в слідчих ізоляторах, поділялись на такі категорії (за зменшенням): найбільша частка (від 1/2 до 2/3) підлітків підозрювались у вчиненні протиправних діянь проти власності; близько 1/3 – у вчиненні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи; приблизно 1/10 – проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. За вчинення посягань, пов'язаних з наркотичними засобами, та інших кримінальних правопорушень у СІЗО тримались від 1 до 4% неповнолітніх (див. табл. 2.4.13).

Таблиця 2.4.13.

Розподіл неповнолітніх, які утримувались у СІЗО у 2020 – 2023 роках, залежно від спрямованості вчинених ними кримінальних правопорушень [136]

	2020	2021	2022	2023
проти життя та здоров'я особи	36	29	18	19
з них осіб жіночої статі		2	3	
% від загальної кількості осіб	27%	25%	30%	35%
проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	5	9	8	5
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	4%	8%	13%	9%
проти власності	88	78	37	28
з них осіб жіночої статі	-	6	-	1
% від загальної кількості осіб	67%	66%	62%	51%
пов'язані з наркотичними засобами	1	3	0	2
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	1%	2%	0	4%
інші кримінальні правопорушення	1	3	1	1
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	1%	2%	2%	1%

[134] Звіт про неповнолітніх засуджених (Форма №8). Затверджений наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 р. № 325 за погодженням з Держстатом. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

[135] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020–2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

[136] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

Зокрема у 2020 році частка неповнолітніх, які утримувались в СІЗО за вчинення кримінальних правопорушень проти власності, становила 67% (88 хлопців). У наступні роки досліджуваного періоду як їх кількість, так і відсоток у загальній масі поступово знизились: 2021 рік – 66% (78 осіб, з яких 6 дівчат), 2022 рік – 62% (37 хлопців), 2023 рік – 51% (28 осіб, з них одна дівчина).

Натомість частка неповнолітніх, які утримувались в СІЗО за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, протягом цього періоду зросла з 27% у 2020 році до 35% у 2023 роках, хоча абсолютні їх показники знизились з 36 осіб до 19. У 2021 та 2022 роках підозрюваними були відповідно 2 та 3 дівчат.

За зазіхання проти статевої свободи та статевої недоторканості особи у СІЗО утримувалось від 5 до 9 хлопців; їх відсоток у загальній структурі протягом досліджуваного періоду становив від 4% (2020 рік, мінімальний показник) до 13% (2022 рік, максимальний показник).

Відсоток неповнолітніх, які утримувались в СІЗО за кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами та за вчинення інших кримінальних правопорушень, як і їх загальна кількість, варіювались у межах 0 – 4%, або 0 – 3 осіб.

Залежно від тривалості попереднього ув'язнення у 2020–2022 роках більшість неповнолітніх утримувались у СІЗО до 6 місяців (відповідно 50%, 49% та 40%); натомість у 2023 році – вже від 6 до 12 місяців (41%). Від 12 до 18 місяців протягом усього досліджуваного періоду перебувало 10 – 18%, а понад 18 місяців – від 5 до 10% неповнолітніх.

Що стосується неповнолітніх осіб жіночої статі, то їх найбільша кількість утримувалась від 12 до 18 місяців – 4 дівчини (по одній у 2032 та 2023 роках та 3 у 2022 році). Далі у порядку зменшення: 3 дівчини від 6 до 12 місяців (2 особи у 2021 році та одна у 2022 році); 2 дівчини до 6 місяців (у 2022 році); 1 дівчина перебувала у СІЗО понад 18 місяців (2021 рік). У 2020 році жодної дівчини у СІЗО не перебувало (див. табл. 4.2.14).

Таблиця 2.4.14.

Розподіл неповнолітніх, які утримувались у СІЗО у 2020 – 2023 роках, залежно від тривалості попереднього ув'язнення [137]

	2020	2021	2022	2023
до 6 місяців	66	58	24	20
з них осіб жіночої статі	-	-	2	-
% від загальної кількості осіб	50%	49%	40%	39%
від 6 до 12 місяців	36	36	22	21
з них осіб жіночої статі	-	2	1	-
% від загальної кількості осіб	27%	31%	37%	41%
від 12 до 18 місяців	22	16	11	6
з них осіб жіночої статі	-	1	3	1
% від загальної кількості осіб	17%	10%	18%	12%
понад 18 місяців	7	12	3	4
з них осіб жіночої статі	-	1	-	-
% від загальної кількості осіб	6%	10%	5%	8%

Виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Залежно від того, ***за які саме кримінальні правопорушення відбувають покарання,*** з числа засуджених неповнолітніх у вказаних установах найбільш численною виявилась група засуджених за крадіжку – 56% (37 підлітків) у 2020 році, 41% (27 осіб, з яких 1 дівчина) у 2021 році, 39% (18 осіб) у 2022 році та 47% (24 неповнолітніх, зокрема 2 дівчини).

[137] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

За грабіж у 2020 році відбували покарання 11 хлопців (або 17%), у 2021 році – 9 неповнолітніх, зокрема 2 дівчини (17%), у 2022 році – 7 хлопців (15%), у 2023 році – 7 хлопців (14%).

Кількість неповнолітніх, які протягом досліджуваного періоду утримувались в установах виконання покарання за вчинення розбою, щорічно знижувалась від 6 (9%) у 2020 році до 3 (6%) у 2023 році (усі – хлопці).

Таблиця 2.4.15.

Розподіл неповнолітніх, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 2020 – 2023 роках, залежно від видів вчинених ними кримінальних правопорушень [138]

	2020	2021	2022	2023
крадіжка	37	26	18	24
з них осіб жіночої статі	-	1	-	2
% від загальної кількості осіб	56%	41%	39%	47%
грабіж	11	9	7	7
з них осіб жіночої статі	-	2	-	-
% від загальної кількості осіб	17%	17%	15%	14%
розбій	6	4	4	3
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	9%	7%	9%	6%
тяжкі тілесні ушкодження	1	2	0	3
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	1,5%	4%	0	6%
умисне вбивство	3	2	2	4
з них осіб жіночої статі	-	-	-	2
% від загальної кількості осіб	4,5%	4%	4%	8%
зґвалтування	4	5	5	4
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	6%	9%	11%	8%
пов'язані з наркотичними засобами	0	0	0	1
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	0	0	0	2%
інші кримінальні правопорушення	4	6	10	5
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	6%	11%	22%	9%

За умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень в установах відбувало покарання максимально 3 особи (2023 рік), що становило 6%. Також невелика кількість вихованців відбували покарання за вчинення умисного вбивства – від 2 до 4 осіб, що становило 4 – 8%. Слід звернути увагу, що у 2023 році з 4 неповнолітніх 2 – це дівчата.

За зґвалтування відбували покарання щорічно 4 – 5 хлопців (6 – 11%).

Осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним обігом наркотиків, на кінець 2020 – 2022 років в установах не утримувалось, у 2023 році утримувався 1 неповнолітній.

За вчинення інших кримінальних правопорушень у 2020 році утримувалось 4 неповнолітніх (6%), у 2021 році – 6 осіб (11%), у 2022 році – 10 осіб (22%), у 2023 році – 5 осіб (9). Усі – особи чоловічої статі.

[138] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

За термінами призначеного покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях відбували покарання:

від 1 до 3 років – мінімально 2 особи, або 4% (2022 та 2023 роки), максимально – 9 осіб, або 16% (2021 рік). З їх числа у 2021 утримувалось 2 дівчини, у 2023 році – 1 дівчина;

від 3 до 5 років – 36 осіб, або 55% (2020 рік), 23 особи (2021 та 2022 роки), або 43% та 50% відповідно, 17 осіб, або 33% (2023 рік). Водночас у 2021 та 2023 роках утримувалось по 1 дівчині;

понад 5 років – 24 особи (36%) у 2020 році, 22 особи (41%) у 2021 році, 21 особа (46%) у 2023 році та 32 особи, з яких 2 дівчини (63%) у 2023 році.

Таблиця 2.4.16.

Розподіл неповнолітніх, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 2020 – 2023 роках, залежно від термінів призначеного покарання [139]

	2020	2021	2022	2023
від 1 до 3 років	6	9	2	2
з них осіб жіночої статі	-	2	-	1
% від загальної кількості осіб	9%	16%	4%	4%
від 3 до 5 років	36	23	23	17
з них осіб жіночої статі	-	1	-	1
% від загальної кількості осіб	55%	43%	50%	33%
понад 5 років	24	22	21	32
з них осіб жіночої статі	-	-	-	2
% від загальної кількості осіб	36%	41%	46%	63%

З числа неповнолітніх засуджених ***раніше притягувалися до кримінальної відповідальності та відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі:*** у 2020 році – 57 осіб (85%), у 2021 році – 41 особа, з яких 3 дівчини (76%), у 2022 році – 37 осіб (80%), у 2023 році – 27 осіб, з них 1 дівчина (53%); ще 1 вихованець у 2020 та 1 вихованець у 2022 році ***раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.***

Таблиця 2.4.17.

Дані щодо неповнолітніх, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 2020 – 2023 роках, які раніше притягались до кримінальної відповідальності [140]

	2020	2021	2022	2023
раніше притягувались до кримінальної відповідальності та відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі	57	41	37	27
з них осіб жіночої статі	-	3	-	1
% від загальної кількості осіб	85%	76%	80%	53%
раніше притягувались до кримінальної відповідальності та відбували покарання у виді позбавлення волі у спеціальній виховній установі	1	-	1	-
з них осіб жіночої статі	-	-	-	-
% від загальної кількості осіб	1,5%	-	% не вказаний	-

[139] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

[140] Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с

2.5. Загальна характеристика обставин кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, потерпілих від цих діянь та «ціни» кримінальних правопорушень неповнолітніх

Окремо зупинимось на результатах дослідження обставин скоєння неповнолітніми кримінальних правопорушень. Частота вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми набагато більша у містах, ніж у сільській місцевості, не лише за загальною кількістю, а й за тяжкістю, й становить відповідно 69 – 71% та 31 – 29%.

Відповідно положень теорії кримінального права час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення зазвичай відносять до факультативних ознак [141], однак для кримінологічної характеристики вони становлять певну цікавість.

За даними досліджених нами матеріалів 30 кримінальних проваджень та 80 рішень суду (як вже вище було вказано, деякі з них були багатоепізодними), у зимовий період неповнолітніми було вчинено 34% кримінальних правопорушень, у весняний – 15%, у літній – 27%, в осінній – 23%. Найчастіше вони були вчинені за місцем проживання, проведення дозвілля, навчання або роботи.

Внаслідок того, що серед неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, високий відсоток таких, що не навчались і не працювали, час вчинення ними кримінальних правопорушень може бути будь-яким – як вранішні години, так і пообідні та вечірні.

Способи скоєння кримінальних правопорушень різноманітні, але, як правило, досить примітивні. Серед способів скоєння крадіжок переважали: використання вільного доступу до цінностей; проникнення через відкриті кватирки чи вікна або шляхом видавлювання віконної шибки, виламування дверей; часто у квартири потрапляють з дозволу потерпілих. До автомобілів зазвичай потрапляли через розбите скло або за допомогою викрадених ключів від машини.

Наприклад, *«Неповнолітній разом зі своїм повнолітнім двоюрідним братом приїхали з м. Шпола Черкаської області в одне з сіл Закарпатської обл. та зупинились в хостелі переночувати. В той же хостел поселились ще особи, які приїхали автомобілем марки «Джип Гранд Черокі». Ключі від автомобіля вони віддали господареві, який поклав їх на стіл при вході в хостел, а самі пішли в гори. Старший брат взяв зі стола ключі, а також павербанк, зарядний пристрій та два телефони, які належать господарю хостела, відкрив машину, сів за кермо і вони поїхали в сторону села. В салоні молодший брат знайшов сумку, в якій знаходився гаманець з кредитними картками, грошима в сумі 150 євро, 50 доларів та 450 грн, а також документами. Однак через 1-1,5 км автомобіль заглух, тому вони забрали вказані речі та вийшли з автомобіля. Відійшовши на декілька метрів від автомобіля, вони викинули павербанк, сумку з гаманцем, кнопкові телефони на землі біля дерева. Пішки дійшли до найближчої залізничної станції, де викликали таксі, яким доїхали до готелю в м. Ворохта, де і переночували. Наступного дня вони придбали квитки на поїзд «Ворохта-Київ» і прибули до м. Івано-Франківськ, де їх затримали працівники поліції, коли вони стояли на касі»* [142].

У вироку по справі №761/45380/23 [143] зазначено таке: *«26.09. 2023 року приблизно о 19 год 08 хв зайшов до магазину «Єва» № 318 , що розташований за адресою: м. Київ, пл. Бессарабська, 1 (ТВК «Метроград», ПТП №4, Сектор «Г»). Перебуваючи у торговельній залі магазину «Єва» №318 ... діючи умисно та таємно, з корисливих мотивів, шляхом вільного доступу взяв з торговельного стелажу чоловічі парфуми … який в подальшому сховав до кишені кофти. Після цього ОСОБА_4 утримуючи викрадене майно, не розрахувавшись, пройшов повз лінію кас та антикрадіжні рамки, вийшов з магазину та в подальшому розпорядився викраденим майном на власний розсуд, спричинивши ТОВ «РУШ» матеріальну шкоду …».* Відповідно способом вчинення кримінального правопорушення є таємне викрадення майна. Час вчинення – 26.09.2023 року приблизно о 19 год 08 хв. Місце вчинення – магазин «Єва» № 318, розташований у м. Києві у ТВК «Метроград».

---

[141] Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. – Харків : Право, 2018; (с.68-69) . – Режим доступу: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/430b5cb1-1efb-4e93-a5e5-45ef2d1b1ccd/content

[142] Матеріали архівного КП 12024071140000125 : рукопис

[143] Шевченківський районний суд м. Києва, Вирок від 09.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118299030

Проте були і досить складні способи заволодіння чужим майном, під час яких використовувались навички користування програмним забезпеченням та електронною технікою.

Так, відповідно до матеріалів КП №12023082070000920, які були також об'єднані з КП №12024082070000105[144], *«12.08.2023 року неповнолітній підозрюваний (17 років) з сумки потерпілої викрав мобільний телефон з сім-картками вартістю 8500 грн (що було кваліфіковано за ч. 4 ст. 184 КК – таємне викрадення чужого майна (крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану). Після цього о 22 год 25 хв він здійснив вхід до мобільного додатку «Пумб онлайн», встановленого на цьому телефоні, та отримав доступ до конфіденційної інформації потерпілої: її банківських рахунків, реквізитів платіжних карток, грошових коштів на рахунках (скоєне було кваліфіковано за ч. 1 ст. 361 КК – несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих) систем). Після цього з викраденого мобільного телефону він здійснив несанкціоноване втручання до мобільного додатку «ПУМБ онлайн» та створив у додатку підроблені документи – 4 перекази грошових коштів з депозитного рахунку потерпілої на її банківський рахунок (на загальну суму 25820 грн). Після цього створив підроблені документи на переказ грошових коштів в сумі 25800 грн з банківського рахунку потерпілої на банківський рахунок, відкритий в іншому банку на ім'я іншої особи (кваліфіковано за ч. 1 ст. 200 КК – підробка документів на переказ). Після цього за переказані на ім'я іншої особи той здійснив перерахунок криптовалюти USDT на криптогаманець, який належить третій особі, тобто неповнолітній підозрюваний вчинив крадіжку грошових коштів з банківського рахунку потерпілої на загальну суму 25800 грн (кваліфіковано за ч. 4 ст. 185 КК – крадіжка, вчинена повторно в умовах воєнного стану). Після придбання криптовалюти неповнолітній підозрюваний створив ордер на продаж криптовалюти та надав для перерахунку коштів за криптовалюту реквізити банківської карти свого знайомого, не повідомивши того, за що саме грошові кошти надійдуть на його рахунок. Після того, як підозрюваний продав криптовалюти, а його знайомий їх отримав, останній трьома частинами переказав вказані кошти на банківськи картки трьох осіб, які їх обготівкували та в подальшому передали неповнолітньому підозрюваному (кваліфіковано за ч. 1 ст. 209 КК – набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції з таким майном та вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна, джерела його походження, що вчинено особою, яка знала, що таке майно прямо та повністю одержано злочинним шляхом)»*.

Грабежі та розбої найчастіше скоювалися на вулицях. Об'єктами їх нападів зазвичай були однолітки чи підлітки, які незначно відрізняються від осіб, які вчиняли правопорушення, за віком, або ж дорослі, що знаходяться у нетверезому стані. Дорослого спочатку збивали з ніг, били, доки потерпіла особа знепритомніє, а вже потім забирали цінні речі. Досить часто напади супроводжувалися знущаннями над потерпілими. В одному з розбійницьких нападів один підліток зі своїми товаришами відзначились тим, що після того, як відібрали у свого однолітка куртку та інші цінні речі, заради розваги, примусили його зняти одяг та взуття і стати босоніж в калюжу, що вже покривалась кригою. Хлопчина простояв так близько години.

У справі №756/3363/17[145], в ухвалі апеляційного суду вказано: *«... неповнолітній ОСОБА_9 13.01.2017 року приблизно в 10 год 00 хв знаходився на зупинці громадського транспорту, що за адресою: м. Київ, вул. 14 Лінія, де побачив неповнолітнього ОСОБА_12, який також знаходився на вказаній зупинці та очікував трамвай. … В подальшому до зупинки громадського транспорту під'їхав трамвай та ОСОБА_12 зайшов до салону, а за ним ОСОБА_9. В той момент, коли трамвай зупинився на наступній зупинці громадського транспорту за адресою: м. Київ, вул. 9 лінія, ОСОБА_12 вийшов та попрямував в сторону вулиці 3 Лінія. ОСОБА_9 також вийшов та попрямував слідом за ОСОБА_12. Реалізуючи свій умисел, … наздогнав ОСОБА_12 та, схопивши своєю рукою останнього за шию, повалив на землю, почав завдавати удари своєю рукою в обличчя ОСОБА_12 та водночас висунув вимогу, щоб останній віддав йому свій мобільний телефон. … »*. В цьому випадку спосіб вчинення кримінального правопорушення – застосування фізичного насильства. Місце – одна із вулиць міста Києва. Час – 13.01.2017 року, близько 10 год 00 хв.

Під час вчинення кримінальних правопорушень насильницького характеру використовувалися палиці, ножі, фізична сила. Наведемо декілька прикладів.

[144] Матеріали архівного КП №12023082070000920 : рукопис

[145] Київський апеляційний суд, Ухвала від 25.07.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83270293

Так у справі №753/20142/21[146] із вироку вбачається, що *«Неповнолітній за місцем проживання родини ножем завдав удари батьку, матері та молодшому братові, чим заподіяв тілесні ушкодження, що спричинили смерть. Знаряддям злочину є ніж. Місце вчинення – квартира, в якій проживала сім'я. Час вчинення: перший епізод – вбивство батьків – «23.04.2021 року близько 23 год 00 хв»; другий епізод – вбивство брата – «приблизно о 01 год 00 хв 25.04.2021 року».*

В ухвалі про застосування примусових заходів виховного характеру у справі №337/2832/23[147] зазначено: *«15.04.2023 року приблизно о 17 годині малолітній ОСОБА_4, перебуваючи на території парку «Ювілейний», розташованому в Хортицькому районі по пр. Ювілейному у м. Запоріжжя, на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків з малолітньою ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, здійснив одне виприскування рідини з балончику з ефективним захистом для самозахисту сльозогінної та дратівливої дії «Тризуб-4» в обличчя останньої, …».* Знаряддям кримінального правопорушення є балончик для самозахисту, місце вчинення – парк, час – близько 17 год 00 хв 15.04.2023 року.

У справі №642/542/20[148] з тексту вироку вбачається, що *«Неповнолітній, реалізовуючи умисел на позбавлення життя потерпілої, спочатку бив її дерев'яним предметом, схожим на биту, потім дістав ніж, який був у нього при собі, та наніс ним кілька ударів по різних частинах тіла потерпілої. Тобто знаряддями є дерев'яна бита та ніж. Місце вчинення – спуск в яр, розташований за територією домоволодіння за місцем проживання обвинуваченого. Час вчинення – близько 24 год 00 хв. Також у вироці зазначено спосіб вчинення цього злочину – з особливою жорстокістю».*

Предмети кримінально протиправних посягань неповнолітніх найрізноманітніші: від грошових коштів, комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, транспортних засобів, побутової техніки (пральна машинка, електропила, автомобільний акумулятор), іншої електронної апаратури до наркотичних речовин, одягу, продуктів харчування та цигарок. Малолітні та неповнолітні правопорушники, особливо ті, які жили у певній матеріальній скруті, все ж залишались дітьми, тому заволодівали також іграшками.

Так, відповідно до матеріалів КП №12024162380000064, *«Малолітні Д. та О., учні 6 класу, разом з 16-річним В. домовились викрасти майно в магазині. З цією метою 17.12.23 року на території ринку вони проникли в будівлю магазину «Іграшки та посуд» (зламавши замок плоскогубцями), де таємно викрали грошові кошти в сумі 3600 грн та два дитячі автомати (по 255 грн кожен) на суму 510 грн. Тобто заволоділи майном та грошовими коштами на суму 4110 грн.*

Наступного дня, знову зламавши замок плоскогубцями, вони ж у тому самому складі повторно проникли на територію того самого магазину та викрали звідти іграшки, настільну гру, три м'ячі та колонку на суму 5740 грн.

Після вчинення крадіжки в магазині «Іграшки та посуд» вони зламали плоскогубцями замок на вході в магазин «Тютюн» та викрали з нього цигарки та одноразові електронні цигарки на суму 4489 грн. В подальшому усі вони були затримані охоронцями торговельного павільйону (з майном на суму 4489 грн)»[149].

За результатами дослідження, основна маса проаналізованих нами кримінальних правопорушень була **вчинена неповнолітніми умисно** – 93,3% (рис. 4.2.3).

[146] Дарницький районний суд м. Києва, Вирок від 01.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114584964

[147] Хортицький районний суд міста Запоріжжя, ухвала від 23.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115066707

[148] Червонозаводський районний суд м. Харкова, Вирок від 26.10.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100582038

[149] Матеріали архівного КП №12024162380000064 : рукопис

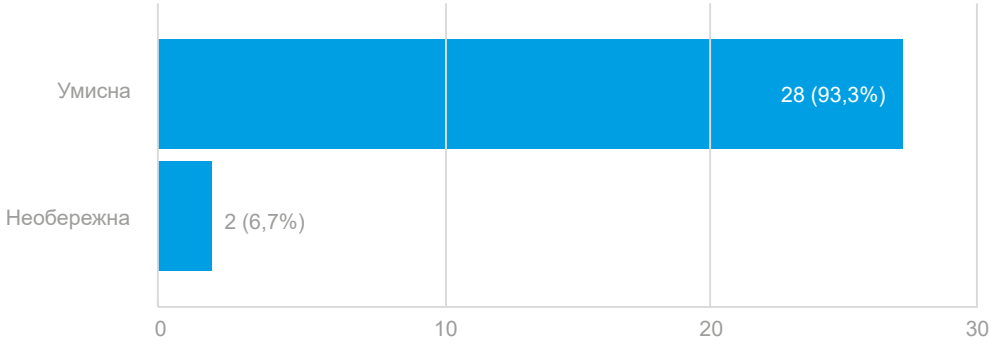

Рис. 2.5.1. Розподіл кількості вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень за формою вини (дані дослідження рішень суду)

Важливим для кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, є вивчення **інтенсивності кримінально-протиправної діяльності.** Так із вісімдесяти оглянутих судових рішень *у трьох* (справа №332/814/21[150], справа №337/5/22[151], справа №401/3924/21[152]) розглядалося питання про застосування заходів кримінально-правового впливу щодо *двох неповнолітніх.* З урахуванням чого статистика за критерієм «Інтенсивність кримінальної діяльності» відображається щодо вісімдесяти трьох дітей у вісімдесяти судових рішеннях так:

- щодо 67 дітей з рішень вбачається вчинення дитиною одного епізоду правопорушення;
- щодо 9 дітей з рішень вбачається вчинення дитиною двох епізодів кримінального правопорушення;
- щодо 1 дитини з рішень вбачається вчинення дитиною трьох епізодів кримінального правопорушення;
- щодо 2 дітей з рішень вбачається вчинення дитиною чотирьох епізодів кримінального правопорушення;
- щодо 1 дитини з рішень вбачається вчинення дитиною семи епізодів кримінального правопорушення;
- щодо 3 дітей із інформації, що зазначена в судових рішеннях, не вбачається за можливе чітко визначити кількість епізодів.

Це дає змогу зробити висновок, що в більшості випадків вчинювані дітьми правопорушення охоплюють один-два епізоди. Нижче наведено приклади кримінальних проваджень, де кількість епізодів більша двох.

Так у вироку по справі №333/38/22[153] вказано *чотири епізоди* вчинення дитиною крадіжок з проникненням (кваліфіковано за ч. 3 ст. 185 КК України):

1) 11.03.2021 о 02:00 – одноосібно;

2) 03.11.2021 о 03:45 – у складі групи;

3) 03.11.2021 о 04:00 – у складі групи;

4) 08.11.2021 о 01:40 – у складі групи.

Вироком від 04.06.2023 року неповнолітнього визнано винним у вчиненні всіх чотирьох епізодів крадіжки. Водночас у вироці вказано, що неповнолітній вже має судимість (вироком Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 19.10.2022 року неповнолітнього засуджено за ч. 3

[150] Заводський районний суд міста Запоріжжя, Вирок від 23.04.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96518912

[151] Хортицький районний суд м. Запоріжжя, Вирок від 28.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105003500

[152] Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 18.01.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102589258

[153] Комунарський районний суд м. Запоріжжя, Вирок від 04.06.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111963359

ст. 185 КК України і призначено покарання у вигляді 4 років позбавлення волі). Вказане дає змогу зробити висновок про досить високу інтенсивність його кримінальної діяльності – вчинення трьох епізодів крадіжок протягом п'яти днів, з 03 до 08 листопада.

У вироку по справі №610/169/24[154] зазначено, що неповнолітньому було пред'явлено обвинувачення у вчиненні *семи епізодів* крадіжки в умовах воєнного стану, зокрема з проникненням у житло чи інше сховище.

Шість епізодів крадіжок дитина вчинила протягом червня-серпня 2022 року та ще один епізод крадіжки – у жовтні 2023 року:

- *«в ніч з 03 на 04 червня 2022, більш точний час не встановлений, проник у житловий будинок»;*
- *«в період з 20 до 30 червня 2022 у нічний час, більш точні дата і час не встановлені, проник у житловий будинок»;*
- *«в період з 20 до 30 червня 2022 у нічний час, більш точні дата і час не встановлені, проник у гараж»;*
- *«в період з 20 до 27 липня 2022 у нічний час, більш точні дата і час не встановлені, проник у житловий будинок»;*
- *«в період з 20 до 27 липня 2022 у нічний час, більш точні дата і час не встановлені, проник у житловий будинок»;*
- *«в період з 02 до 13 серпня 2022 у нічний час, більш точні дата і час не встановлені, проник у житловий будинок»;*
- *«15.10.2023, приблизно о 16.00 з території Андріївського ліцею №2 Донецької селищної ради Ізюмського району Харківської області викрав належне останньому майно»;*

тобто спостерігається досить високий рівень інтенсивності кримінальної діяльності неповнолітнього.

Вироком у справі №390/949/22[155] неповнолітнього визнано винним у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 153 КК України (в редакції, чинній до 11.01.2019), ч. 4 ст. 153 КК України, ч. 2 ст. 156 КК України. Згідно з обставинами справи, неповнолітній обвинувачений є рідним дядьком малолітньої потерпілої і вчинив щодо неї декілька епізодів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості:

- *«в серпні 2018 року (точного часу не встановлено) обманом примусив потерпілу відкрити рота та закрити очі, обіцяючи дати цукерку, після цього засунув свій статевий член останній до ротової порожнини, задовольнивши таким способом свою статеву пристрасть»;*
- *«приблизно в кінці лютого 2022 року (точного часу не встановлено) примусив потерпілу роздягнутися до спідньої білизни, аргументуючи це тим, що він неодноразово бачив її голою та в цьому нічого поганого немає, після чого наказав їй приймати різні сексуальні пози та фотографував на свій мобільний телефон «Redmi A9»»;*
- *«продовжуючи свій злочинний намір, залишаючись наодинці з малолітньою у домоволодінні, в період часу з кінця лютого 2022 до початку червня 2022 року (точного часу не встановлено), неповнолітній періодично повторював вказані дії, а саме – здійснював фотографування малолітньої у спідній білизні, водночас змушував приймати різні сексуальні пози»;*
- *«приблизно в кінці лютого 2022 року (точного часу не встановлено) примусив потерпілу роздягнутися до спідньої білизни, аргументуючи це тим, що він неодноразово бачив її голою та в цьому нічого поганого немає, після чого наказав їй приймати різні сексуальні пози та фотографував на свій мобільний телефон «Redmi A9»»;*
- *«відчувши після фотографування сексуальне збудження, перебуваючи у тому самому місці, лягав на потерпілу зверху та, будучи одягненим, здійснював фроттаж, а саме – тертя своїми статевими органами об малолітню задля отримання сексуального збудження, водночас*

[154] Балаклійський районний суд Харківської області, Вирок від 23.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118546753

[155] Кіровоградський районний суд Кіровоградської області, Вирок від 01.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112560213

своїми долонями торкався сідниць останньої, задовольнивши у такий спосіб свою статеву пристрасть»;

- *«продовжуючи свій злочинний намір, залишаючись наодинці з малолітньою у домоволодінні, в період часу з кінця лютого 2022 до початку червня 2022 (точного часу не встановлено), неповнолітній періодично повторював вказані дії, а саме фроттаж – тертя своїми статевими органами об малолітню задля отримання сексуального збудження, водночас своїми долонями торкався сідниць останньої».*

У тексті вироку досить коротко описано обставини вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень. Як вбачається з тексту вироку, судом не встановлено час і дату вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень. Не встановлено і конкретну кількість епізодів. З урахуванням зазначеного, не вбачається за можливе у цьому випадку порахувати кількість епізодів кримінальних правопорушень, вчинених дитиною.

Зазіхання на статеву свободу та статеву недоторканість вирізняються високим рівнем суспільної небезпечності. А кримінальні правопорушення, вчинені дітьми стосовно дітей, є окремим викликом для всієї системи правосуддя. Адже перед судом постає завдання збалансувати інтереси обох дітей та правосуддя.

В ухвалі від 25.03.2021 про застосування примусових заходів виховного характеру до дитини у справі №521/18450/20156 до дитини вдруге застосовано ПЗВХ у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. З тексту ухвали від 25.03.2021 року вбачається, що ухвалою Малиновського районного суду м. Одеси від 10.06.2020 року[157] до дитини було застосовано примусові заходи виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, на строк 1 рік за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1, ч. 2, ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 289 КК України. Ухвала набрала законної сили 13.07.2020 року (згідно з даними в ЄДРСР). В цій ухвалі описано вісім епізодів вчинення крадіжок та заволодіння транспортним засобом протягом січня-квітня 2020 року:

1. 03.01.2020 року приблизно о 01 год 00 хв, знаходячись в приміщенні будинку, здійснив крадіжку портмоне чорного кольору;
2. 09.02.2020 року близько 14 год 20 хв здійснив крадіжку гаманця чорного кольору;
3. 10.02.2020 року близько 15 год 00 хв здійснив крадіжку велосипеда;
4. 10.02.2020 року близько 17 год 00 хв, перебуваючи у приміщенні СТО, здійснив крадіжку мобільного телефону;
5. 20.02.2020 року близько 03 год 00 хв незаконно заволодів автомобілем;
6. 20.04.2020 приблизно о 19 год 45 хв, знаходячись в офісному приміщенні, здійснив крадіжку мобільного телефону;
7. 19.04.2020 року в нічний час доби, перебуваючи біля офісного приміщення нотаріальної контори, здійснив крадіжку відеокамери зовнішнього спостереження;
8. 23.04.2020 року близько 18 год 59 хв, перебуваючи біля торгового павільйону, здійснив крадіжку декількох мобільних телефонів.

До набрання цією ухвалою законної сили, а саме 03.07.2020 року, неповнолітній вчинив іще одне кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 289 КК України (один епізод). За вчинення цього правопорушення до неповнолітнього знову застосовано примусовий захід виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення.

У двох судових рішеннях у різних справах описані схожі за обставинами вчинення кримінальні правопорушення, але дії неповнолітніх кваліфіковано по-різному.

[156] Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 25.03.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

[157] Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 10.06.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89765486

Так у вироці у справі №755/9690/22[158] вказано, що *«02.09.2022 року неповнолітній перебував у загальному коридорі магазину «Велмарт» де помітив банківську карту, яку потерпілий забув у банкоматі «Приватбанк». Неповнолітній хвилин 15 спостерігав за картою, ніхто за нею не повернувся. Він вирішив забрати картку. Неповнолітній не знав, чи є на ній гроші, але вирішив це перевірити. Через платіжну систему «Pay Pas» розрахувався за [придбання] портативну колонку марки «Хевіт» та бездротові навушники марки «Хевіт». Суд кваліфікував дії неповнолітнього за ч. 4 ст. 185 КК України як таємне викрадення чужого майна (крадіжку) в умовах воєнного стану».*

В ухвалі у справі №953/2711/24 [159] описано дії неповнолітнього так: «*05.11.2023 року близько 21 год 00 хв на дорозі знайшов банківську кредитну картку АТ КБ «Приватбанк» та здійснив декілька безконтактних розрахунків вказаною карткою за придбання товарів на загальну суму 9139.66 грн. У цьому рішенні суд кваліфікував дії неповнолітнього за ч. 1 ст. 357 КК України як привласнення офіційних документів, вчинене з корисливих мотивів».*

Ні у вироці, ні в ухвалі не розписано, чи всі дії неповнолітньої особи (знайшов банківську картку та забрав собі; придбав товари для себе здійснивши розрахунок чужою карткою та чужими коштами) утворюють один епізод кримінального правопорушення. І чому саме в одному випадку суд кваліфікував дії дитини як крадіжку, а в іншому – як привласнення офіційного документу (банківської карти), вчинене з корисливих мотивів.

Більшість з вивчених під час дослідження кримінальних правопорушень **неповнолітні вчинили одноосібно** (18 (або 60%) з числа матеріалів кримінальних проваджень та 65 (або 81,3%) з числа судових рішень), хоча досить значний відсоток правопорушників **діяли в групі** (40% та 16,3% відповідно). Слід також зауважити, що у випадку вчинення неповнолітніми множинності кримінальних правопорушень, деякі з них вони вчиняли одноосібно, а деякі – у складі групи (див. рис. 2.5.2.).

Рис. 2.5.2. Інформація про вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми одноосібно чи в складі групи (за результатами дослідження рішень суду та матеріалів кримінальних справ)

[158] Дніпровський районний суд м. Києва, Вирок від 09.02.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108943277

[159] Київський районний суд м. Харкова, Ухвала від 10.05.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

В основному до складу групи входили дві особи (58,3%); у складі групи з трьох осіб кримінальні правопорушення вчинили 16,7%. Однак слід зазначити, що у деяких випадках встановити кількість учасників груп практично неможливо. Зокрема під час вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків шляхом «закладок». Так *«Неповнолітній після закінчення дев'ятого класу гімназії був зарахований до ліцею, однак заняття не відвідував. Вирішивши заробити грошей, через OLX шукав собі роботу та погодився на пропозицію розкладати пакети з наркотичними речовинами. Оскільки він хотів це робити не у своєму місті, а в іншому, роботодавцями йому було знято житло, видані наркотичні речовини, виділялись кошти на інші потреби (обігрівач, їжа тощо), які неповнолітній повинен був у подальшому повернути. Неповнолітній отримував завдання від однієї особи («шефа»), зв'язок з яким здійснювався через додаток «Елемент» та повинен був розкладати пакети з наркотичними речовинами і фотографувати ці місця. За ці дії мав отримувати оплату. Вік безпосереднього шефа – приблизно 20-25 років, але особисто вони не зустрічались. Загальна кількість учасників групи з розповсюдження наркотичних речовин невідома, однак з переписки неповнолітнього з шефом чітко видно, що він курував не тільки цього неповнолітнього, а й інших осіб»*[160].

Досліджені нами кейси показали, що ***більшість груп складалась тільки з неповнолітніх*** (14 або 52%); у 10 випадках групи носили змішаний характер: у 9 випадках (що становить 33,3%) неповнолітні діяли разом з повнолітніми і у 1 випадку (3,7%) – з малолітніми особами. Ці результати корелюються з даними, наведеними у підрозділі 2.2. Також зазначимо, що з текстів 3 рішень суду (11%) встановити вікові категорії співучасників нам не вдалося.

За статтю співучасників у досліджених нами рішеннях суду та матеріалах кримінальних проваджень видно, що основна маса – це особи чоловічої статі (22 матеріали, або 81,5%), із 1 судового рішення (3,7%) вбачається, що співучасниками були особа чоловічої та жіночої статі; із 4 судових рішень (14,8%) не вбачається інформації про стать співучасників.

Що стосується ***відносин між співучасниками,*** то у досліджених нами рішеннях суду та матеріалах кримінальних проваджень міститься така інформація:

- у 17 випадках (63%) співучасники були знайомі між собою по навчанню або спільному проведенню часу;
- в 1 випадку (3,7%) співучасники є родичами (двоюрідні брати);
- в 1 випадку (3,7%) між співучасниками існували ділові стосунки;
- в 1 випадку (3,7%) неповнолітній обвинувачений познайомився із повнолітнім обвинуваченим за день до вчинення ними кримінального правопорушення;
- із 7 рішень суду (26%) не вбачається інформації про відносини між співучасниками.

Груп, що мали б ***чітку структуру і відзначались постійним лідерством, не виявлено.*** Роль лідера та організатора виконували час від часу різні підлітки. Склад був не постійним, ролі часто змінювались, чіткого підпорядкування не виявлено. Траплялось, що в ролі організатора кримінальних правопорушень виступали дорослі.

Так, відповідно до матеріалів КП №12023141210000543, *«Неповнолітній П. 09.10.2023 року близько 23 год 00 хв спільно з трьома студентами ДПТНЗ «Червоненське ВПУ» в приміщенні гуртожитку, діючи з хуліганських спонукань, використовуючи нікчемний надуманий привід, грубо порушуючи громадський порядок, з мотивів очевидної неповаги до суспільства, супроводжуючи свої дії особливою зухвалістю та винятковим цинізмом у виді приниження честі та гідності неповнолітніх студентів першого курсу, з метою з'ясування обставин порушення студентами першого курсу видуманих негласних правил поведінки у гуртожитку та подальшого покарання, з застосування фізичного насильства, зібрали останніх у приміщенні кухні, з метою знущання над дітьми (які тривали близько двох годин), мали групових характер та знімалися на відео (запис на мобільний телефон). Неповнолітній П. завдавав ударів рукою у боксерській рукавиці неповнолітнім, які не чинили опору, у такий спосіб демонструючи свою чисельну перевагу та бажання самоствердитися через приниження в присутності інших осіб (які стали свідками)»* [161].

[160] Матеріали архівного КП 12023100030003090 : рукопис

[161] Матеріали архівного КП 112023141210000543 : рукопис

Ми також намагались дослідити ***методи впливу співучасників у групі*** щодо втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень. Детальної інформації з цього питання нам знайти не вдалось. Переважно рішення вчинити кримінальні правопорушення співучасниками приймались спонтанно, без попередньої підготовки. Однак у деяких випадках досудове розслідування та рішення суду вказують на наявність різного роду впливу між співучасниками, зокрема – використання корисливих інтересів неповнолітніх.

Так, відповідно до матеріалів КП 12024141160000001, *«Щодо трьох епізодів крадіжки, які вчинили двоє підозрюваних, повнолітній І. запропонував неповнолітньому Н. вчинити крадіжку грошових коштів у потерпілої жінки пенсійного віку та пообіцяв йому за це винагороду. Обоє прибули разом за адресою, де планували вчинити крадіжку. Повнолітній І. вже кілька разів вчинював крадіжку грошей у вказаної жінки (спочатку в сумі 2000 грн, потім 5000 грн). Ролі були розподілені так: неповнолітній Н. відвертав увагу сторонніх осіб, які перебували на подвір'ї домогосподарства, а повнолітній І., користуючись відвернутою увагою, проник у будинок та викрав звідти 58 000 грн»*[162].

Із п'ятнадцяти судових рішень, в яких вбачається вчинення дитиною кримінального правопорушення у складі групи, лише в одному чітко виписано роль повнолітнього співучасника та його вплив на дитину. Так у вироці по справі №740/4541/23 зазначено: *«Водночас судом враховується вчинення неповнолітнім ОСОБА_4 кримінального правопорушення саме за ініціативи дорослого учасника злочину»*[163].

Практично усі неповнолітні учасники групи ***діяли як виконавці / співвиконавці,*** оскільки це переважно були прості групи без розподілу ролей; і лише у одному досліджуваному матеріалі кримінального провадження неповнолітній був поплічником у вчиненні кримінального правопорушення.

Із п'ятнадцяти досліджених рішень суду, в яких вбачається вчинення дитиною кримінального правопорушення у складі групи, з текстів рішень можна визначити роль дитини у всіх як співвиконавця. З тексту деяких рішень ***вбачається розподіл ролей, однак водночас під час кваліфікації дій осіб, які вчинили правопорушення, відсутні посилання на положення ст. 27 КК України (види співучасників).*** Наведемо декілька прикладів.

У кримінальному провадженні №202/4404/17[164] [165] встановлено, що правопорушення передбачене ч. 2 ст. 296 КК України було «вчинене за попередньою змовою групою осіб у складі малолітньої дівчини, неповнолітнього та повнолітнього хлопців». А злочин, передбачений п. 7, 12 ч. 2 ст. 115 КК України, був вчинений за попередньою змовою групою осіб у складі неповнолітньої та повнолітньої особи чоловічої статі.

У справі №401/3924/21[166] суд розглядав питання про застосування заходів кримінально-правового впливу щодо двох неповнолітніх. У вироці зазначено інформацію про розподіл ролей між обвинуваченими. Але під час кваліфікації дій неповнолітніх положення ст. 27 КК України не були застосовані. Суд кваліфікував дії обох дітей лише за ч. 3 ст. 185 КК України. Цитата з вироку щодо розподілу ролей: *«Реалізуючи свій злочинний задум неповнолітній ОСОБА_9, згідно з розподілом ролей, за попередньою змовою з неповнолітнім ОСОБА_10, перелізши через паркан, проник на територію домоволодіння АДРЕСА_3, належному ОСОБА_12, в якому в той час ніхто не проживав. В той час неповнолітній ОСОБА_10 залишився на узбіччі проїзної частини вулиці Першотравневої біля паркану вказаного домоволодіння, де спостерігав за оточуючою обстановкою, щоб, у разі появи сторонніх осіб, вчасно попередити свого співучасника про небезпеку бути заскоченим на місці вчинення злочину».*

[162] Матеріали архівного КП 12024141160000001 : рукопис

[163] Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області, Вирок від 31.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113133441

[164] Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Ухвала від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318453

[165] Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Вирок від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027

[166] Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 18.01.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102589258

Ще один приклад: у справі №337/3767/23[167] з тексту вироку вбачається, що *«…дії неповнолітньої обвинуваченої кваліфіковано як діяння, вчинене одноосібно». В судовому засіданні обвинувачена повідомила суду, що її подруга Настя попросила вдарити потерпілу, що обвинувачена і зробила. Цитата з вироку: «Неповнолітня обвинувачена ОСОБА_4 … пояснила суду, що 05.02.2023 року вона була в компанії подруг ОСОБА_10 та ОСОБА_11, з якими підійшла до кіоску «Хліб», який розташований позаду супермаркету «Сільпо». Біля кіоску стояла раніше незнайома їй неповнолітня потерпіла ОСОБА_12 в компанії хлопців. Настя сказала, що ОСОБА_13 їй погрожувала та попросила вдарити за це потерпілу. Вона підійшла до ОСОБА_7 та вдарила її двічі кулаком правої руки в обличчя».*

Значна кількість кримінальних правопорушень була вчинена неповнолітніми в умовах очевидності, хоча з текстів судових рішень **інформацію про свідків** не завжди можна побачити, оскільки велика кількість справ були розглянуті за спрощеною процедурою судового розгляду, коли суд досліджує в засіданні лише докази, що характеризують неповнолітню особу.

Досліджені архівні кримінальні провадження у своїй більшості містили інформацію про наявність свідків кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (див. рис. 2.5.3.).

Рис. 2.5.3. Інформація про наявність свідків кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, за результатами вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень

У деяких випадках у якості свідків були допитані особи, які не ***були безпосередніми очевидцями*** вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень. Вони надавали характеристику неповнолітньому або давали інші пояснення.

Так в ухвалі про застосування до дитини ПЗВХ у справі №337/2832/23[168] не вказано про наявність очевидців вчинення правопорушення. Водночас як свідка було допитано класного керівника малолітнього, котра фактично надала характеристику дитині.

З текстів ухвал у двох справах (№397/1049/17[169], №710/396/22[170]) вбачається, що як свідків у судовому засіданні було допитано декілька осіб, але ніхто з них не був очевидцем саме вчинення дитиною правопорушення. У справі №739/622/19[171] допитаний в якості свідка батько малолітнього, це єдині покази свідка описані в ухвалі, батько не був очевидцем подій правопорушення.

[167] Хортицький районний суд міста Запоріжжя, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116324812

[168] Хортицький районний суд міста Запоріжжя, Ухвала від 21.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115066707

[169] Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Ухвала від 27.09.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76856954

[170] Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726460

[171] Сосницький районний суд Чернігівської, Ухвала від 03.06.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82148209

У деяких випадках свідки не усвідомлювали, що відбувається кримінальне правопорушення.

Так, у вироці у справі №739/622/19[172] про заволодіння транспортним засобом, був допитаний один свідок, чоловік коло будинку котрого заглох автомобіль, яким незаконно заволоділи хлопці. Цитата з вироку: *«Свідок ОСОБА_15 дав показання, що взимку біля 06.00 год ранку в його будинок постукали хлопці. Він вийшов на вулицю і побачив автомобіль зеленого кольору, в якому сів акумулятор. Він допомагав хлопцям завести автомобіль. Потім хлопці намагались підзарядити акумулятор в його будинку».*

Поведінка свідків загалом може бути охарактеризована як ***позитивна, спрямована на те, щоб розборонити сторони, припинити протиправне посягання, допомогти потерпілому.*** Зокрема вони власними силами його припинили, або хоча кримінальне правопорушення і не припинили, однак втрутилися і, як словесно, так і фізично, виступили на боці потерпілого з метою його захисту. Поведінка другої групи свідків також мала позитивну спрямованість, однак без втручання у кримінальне правопорушення і пряме протистояння винному (викликали поліцію, швидку допомогу, повідомили, куди пішли винні).

Так у справі про вчинення неповнолітнім ДТП водії зупинилися, вибігли з машини, побачили травмованих дітей, після чого один водій зателефонував до поліції за номером «102», інші – організували надання допомоги дітям: викликали швидку допомогу; один водій відвіз потерпілого хлопчика в лікарню, потім відвезли в лікарню постраждалого підозрюваного[173].

В ухвалі про застосування примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ) (справа №496/1728/22[174], кваліфікація за ч. 4 ст. 153 КК України) вказано, що на крик малолітньої потерпілої до неї та особи, стосовно якої розглядається клопотання, підбігли інші діти, які перебували на дитячому майданчику, та відштовхнули малолітнього від малолітньої потерпілої, яка підвелася з землі та побігла в бік свого будинку.

З тексту вироку у справі №459/3007/23[175] вбачається, що троє осіб були свідками того, як неповнолітній ішов вулицею з кастетом. Також двоє патрульних поліцейських були допитані як свідки. Один зі свідків сповістив поліцію про те, що бачив на вулиці особу з кастетом, в подальшому допоміг працівникам поліції знайти неповнолітнього біля будинку 74 по пр. Д. Яворницького.

У випадках, коли по справі було декілька свідків, ***частина з них поводились активно, намагались припинити кримінальне правопорушення, надати допомогу потерпілому, а інша частина – займали пасивну позицію.***

Так у вироці по справі №699/673/21[176] зазначено, що суд допитав п'ять свідків. Це були товариші/одногрупники/однокласники обвинуваченого та потерпілого. Щодо їхньої поведінки під час вчинення правопорушення, то, коли на обличчі потерпілого побачили кров, вони розборонили обвинуваченого та потерпілого та викликали швидку, хтось лише спостерігав.

У кримінальному провадженні №752/13356/20[177] у вироці зазначено, що всього шість осіб допитано в статусі свідків; 1) очевидці подій: вчитель фізичної культури та троє учнів; 2) двоє осіб не були очевидцями, але допитані в статусі свідків: заступник директора школи, вчитель англійської мови. Поведінка свідків в момент вчинення правопорушення: вчитель одразу як побачив – розборонив хлопців, інші учні стояли поряд на відстані кілька метрів від обвинуваченого та потерпілого і лише бачили, що відбулося, суду повідомили, що одразу після удару вчитель розборонив хлопців.

У справі про вчинення хуліганства випадковий чоловік, до якого потерпілий звернувся по допомогу,

[172] Сосницький районний суд Чернігівської, Вирок від 03.06.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82148535

[173] Архівне КП № 12023041230001818. – Рукопис

[174] Біляївський районний суд Одеської області, Ухвала від 01.08.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105653343

[175] Червоноградський міський суд Львівської області, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325373

[176] Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області, Вирок від 07.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117541037

[177] Голосіївський районний суд м. Києва, Вирок від 15.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118644514

попросив нападників не бити хлопця; знайомі потерпілого – один просив не бити, інші сиділи на лавці; мешканець будинку, який побачив побиття – подзвонив та викликав поліцію[178].

Поведінку ще однієї групи очевидців кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, можна охарактеризувати як пасивну нейтральну. Частина з них (переважно діти) ніяк не зреагувала через малолітній вік або страх, інші ж просто не бажали втручатися в конфлікт. Так матеріали справи КП №120233142150000282 свідчать, що під час нанесення легких тілесних ушкоджень були присутні шкільний товариш потерпілого та товариш підозрюваного, але у розмову та подальше побиття потерпілого вони не втручалися[179].

З вироку по справі №642/542/20[180] вбачається, що безпосереднім очевидцем вчинення частини дій обвинуваченого, спрямованих на заподіяння смерті потерпілий, був один знайомий/товариш обвинуваченого, загалом в суді було допитано 18 осіб в статусі свідків. Цей свідок повідомив суду, що не очікував, що обвинувачений буде приводити у дію погрози на адресу потерпілої щодо заподіяння їй тілесних ушкоджень, спробував відтягнути того в сторону від потерпілої, але йому не вдалось це зробити, злякавшись, свідок залишив місце скоєння злочину.

Проте були й свідки, які намагались отримати користь для себе від вчиненого кримінального правопорушення.

Так в ухвалі суду у справі №700/187/22[181] вказано, що було допитано двох свідків, ким були свідки для дитини, яка вчинила правопорушення, не вказано в ухвалі. Свідки пояснили суду, що знали про те, що Яна викрала у матері банківську картку та разом з нею вночі знімали гроші та витрачали їх у магазині.

А у справі про викрадення мобільного телефона та подальше заволодіння грошовими коштами очевидцями були знайомі неповнолітні, які спільно з підозрюваним та потерпілою розпивали спиртні напої, а також дівчина з хлопцем, які підійшли пізніше. На пропозицію винного викрасти у потерпілої телефон вони відмовились, тому підозрюваний самостійно витяг з її сумки телефон, поки вона спала. Вказана дівчина побачила в боковій кишені сумки потерпілої банківську картку з чіпом і витягла її; пізніше в магазині розплатилася нею за покупки (у справі вона виступила як свідок)[182].

Інформація щодо **потерпілих** від кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у дослідженій нами судовій практиці є досить обмеженою. Так, за матеріалами вивчених 80 рішень суду, щодо 34 кримінальних правопорушень якоїсь інформації щодо потерпілих не було вказано взагалі, ще у 11 кримінальних правопорушеннях потерпілих не було. Інші дані виявились такими (див. рис. 2.5.4):

50 років і старше – 1 (1,3%);

батько 1971 р.н.; мати 1979 р.н; брат 2012 р.н. – 1 (1,3%);

неповнолітній – 15 (18,8%);

учень 11 класу – 1 (1,3%);

малолітній – 10 (12,5%);

3,5 роки – 1 (1,3%);

потерпілий – юридична особа – 6 (7,5%).

[178] Архівне КП № 12024087060000041. – Рукопис

[179] Архівне КП №120233142150000282. – Рукопис

[180] Червонозаводський районний суд м. Харкова, Вирок від 26.10.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100582038

[181] Лисянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 23.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104934410

[182] Архівне КП 2023082070000920. – Рукопис

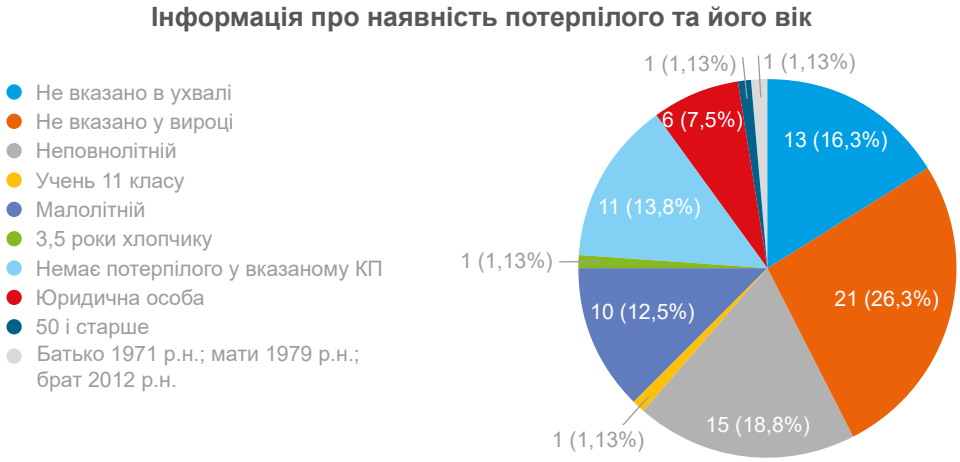

Рис. 2.5.4. Інформація про наявність потерпілого та його вік за результатами вивчення рішень суду

Дослідження матеріалів 30 архівних кримінальних проваджень надало більше інформації й показало, що значна частка потерпілих – 18 осіб (або 60%) – це також неповнолітні (див. рис. 2.5.5), з яких:

- діти до 6 років включно – 1 особа (3,3%);
- діти від 7 до 13 років включно – 3 особи (10%);
- діти від 14 до 15 років включно – 5 осіб (16,7%);
- діти від 16 до 17 років включно – 9 осіб (30%).

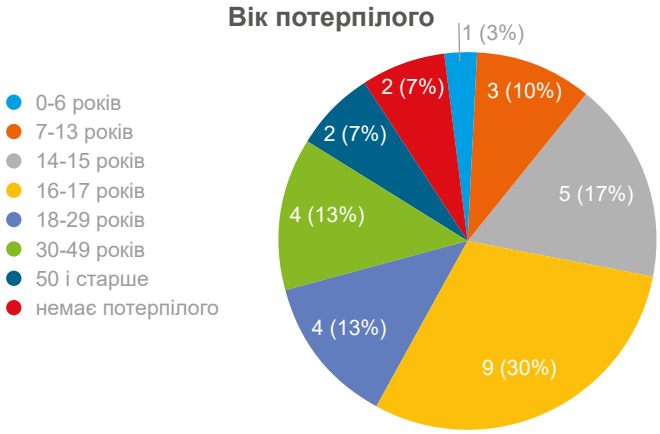

Рис. 2.5.5. Інформація про наявність потерпілого та його вік за результатами вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень

Частка дорослих осіб становила 33,3%, зокрема:

- особи віком від 18 до 30 років – 4 особи (13,3%);
- особи віком від 30 до 50 років – 4 особи (13,3%);
- особи віком старше 50 років – 2 особи (6,7%).

Ще в 2 (6,7%) потерпілими були юридичні особи та також у 2 (6,7%) кримінальних провадженнях потерпілих не було.

Відомості щодо статі потерпілих такі. У досліджених рішеннях суду потерпілих жіночої статі – 19 (23,8%); чоловічої – 34 (42,5); були потерпілі і чоловічої, і жіночої часті – 5 (6,3%); потерпілим є юридична особа – 6 (7,5%); немає потерпілого у КП – 10 (12,5%); не вказано в ухвалі – 13 (16,3%); не вказано у вироці – 21 (26,3%) (див. рис. 2.5.6).

Рис. 2.5.6. Інформація про стать потерпілого за результатами вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень

Досліджені матеріали архівних кримінальних проваджень також показали превалювання потерпілих осіб чоловічої статі – 27 осіб;

- потерпілих жіночої статі – 10 осіб;
- 2 потерпілих – юридичні особи;
- у 2 провадженнях потерпілих не було.

Загальна кількість потерпілих перевищила кількість кримінальних проваджень, оскільки, як було вказано раніше, траплялися багатоепізодні справи, а також були кримінальні правопорушення, у яких було декілька потерпілих (від двох до чотирьох).

Тепер дещо деталізуємо **відомості про відносини між неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення, та потерпілими.** Так, за матеріалами досліджених архівних кримінальних проваджень,

- родинні відносини були між 3 винними і потерпілими;
- як дружні свої відносини охарактеризували 4 винних з потерпілими;
- знайомі (зокрема поверхово) були 8 винних з потерпілими;
- малознайомими були 8 винних і потерпілих;
- незнайомими були 10 винних і потерпілих;
- навчались чи проживали в одному закладі – 6 винних і потерпілих у 2 кримінальних провадженнях;
- винний є клієнтом потерпілого (юридичної особи) – у 1 кримінальному провадженні;
- неприязні, конфліктні – між 1 винним і 1 потерпілим.

За матеріалами досліджених судових рішень, де є інформація про потерпілого (див. рис. 2.5.7):

раніше у них були дружні відносини. Близько двох-трьох місяців до бійки вони побилися об заклад на гроші і їх відносини перейшли у статус конфліктних – 1 (2,3%);

дружні відносини – 1 (2,3%);

знайомі – 16 (37,2%);

малознайомі – 2 (4,7%);

незнайомі – 11 (25,6%);

родинні зв'язки – 5 (11,6%);

перебували у відносинах – 1 (2,3%);

потерпілий – юридична особа – 6 (14%).

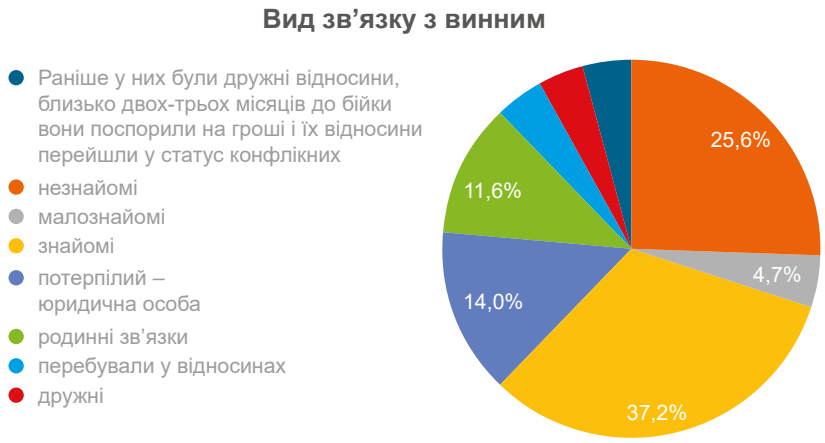

Рис. 2.5.7. Інформація про вид зв'язку потерпілого з винним за результатами вивчення судових рішень

У 25 судових рішеннях вбачається **зв'язок поведінки/діянь потерпілого з вчиненням неповнолітнім кримінального правопорушення.** Наведемо декілька прикладів.

Приклад 1. У вироці у справі №699/673/21 вказано: *«Водночас суд погоджується з позицією обвинуваченого, що до бійки призвела провокативна поведінка самого потерпілого ОСОБА_7, який перший проявив агресивну поведінку щодо ОСОБА_4, перебуваючи в цей час у стані сп'яніння»*[183].

Приклад 2. З тексту вироку у справі №707/2760/21: *«…по вул. Незалежності вона (потерпіла) вела велосипед в руках і переходила через дорогу, яка в тому місці не облаштована ні відповідним знаком, ні пішохідним переходом»*[184].

Приклад 3. У справі №700/187/22 з тексту ухвали вбачається, що дитина знала, де знаходиться/зберігається банківська картка матері та знала від неї пін-код. Дитина взяла банківську картку матері та зняла з неї кошти і розраховувалася в магазині[185].

Приклад 4. В ухвалі апеляційного суду у справі №329/52/21 вказано, що по епізодам крадіжки банківської карти та рюкзака з картами потерпіла перебувала в стані алкогольного сп'яніння та забула рюкзак на березі водойми[186].

[183] Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області, Вирок від 07.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117541037

[184] Черкаський районний суд Черкаської області, Вирок від 28.03.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103769794

[185] Лисянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 23.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104934410

[186] Запорізький апеляційний суд, Ухвала від 20.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118019487

Приклад 5. З вироку у справі №401/2672/22 вбачається, що потерпілий приїхав до магазину на велосипеді, зайшов до середини магазину, а велосипед залишив на вулиці[187].

Приклад 6. У справі №297/80/22 у вироці вказано, що потерпіла показала суду, що статевий акт за місцем її проживання відбувся за взаємною згодою, на статевий акт на території ліцею вона згоди не давала, ініціатором сексуального контакту був обвинувачений[188].

Приклад 7. У справі №446/956/20 у вироці з показів потерпілої: *«Потерпіла ОСОБА_4 показала, що знайома з ОСОБА_1 з першого класу, оскільки навчались в одному навчальному закладі та товаришували впродовж 7 – 8 років, що викликало симпатію одне до одного. У червні 2019 року ОСОБА_1 запросив її до себе в будинок, що за АДРЕСОЮ_1, де з її добровільної згоди вони вступили в статеві зносини природним шляхом, додавши, що неодноразово вступала з ним в статеві зносини, останній добре знав, що їй ще не виповнилося 14 років, статевим життям живе з 10 років. ІНФОРМАЦІЯ_3 від ОСОБА_6 народила дитину»*[189].

Приклад 8. У вироці по справі №303/1841/20 суд зазначив: *«Під час призначення покарання колегія суддів враховує, що померлий ОСОБА_10, перебуваючи в стані сильного алкогольного сп'яніння, фактично спровокував дії обвинуваченого, образивши честь і гідність його матері»*[190].

Під час нашого дослідження матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень вивчалось також питання щодо **шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями,** скоєними неповнолітніми. Ми розглядали реально заподіяну шкоду, а не тільки ту, щодо якої у справах були заявлені відповідні позови, й встановили, що у непоодиноких випадках кримінальним правопорушенням був завданий не один, а декілька видів шкоди, як-от: фізична і моральна; фізична і матеріальна; фізична, моральна і матеріальна. Тому в результаті їх загальна кількість перевищує кількість досліджених матеріалів (див. рис. 2.5.8).

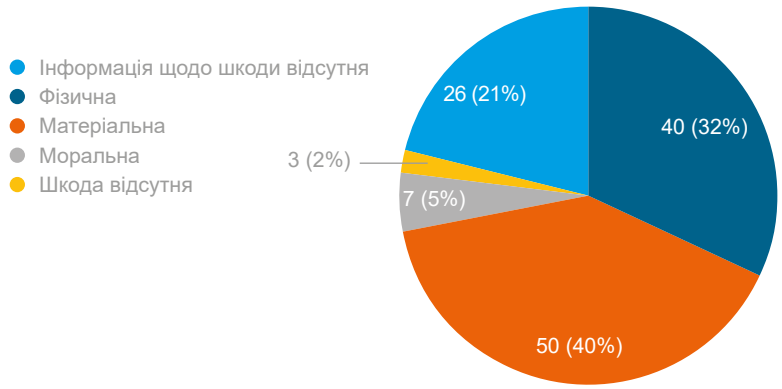

Рис. 2.5.8. Дані щодо видів шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, вчиненими неповнолітніми

Як видно з наведених даних, найбільшу частку становить матеріальна шкода (50 випадків або 40%). Вона включала як безпосередні збитки у вигляді, наприклад, викраденого майна, так і необхідні витрати внаслідок вчиненого діяння (наприклад, витрати на лікування внаслідок завданих тілесних ушкоджень). Найменший розмір матеріальної шкоди у досліджених нами мате-

[187] Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 21.03.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109690737

[188] Берегівський районний суд Закарпатської області, Вирок від 14.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104751395

[189] Буський районний суд Львівської області, Вирок від 23.09.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106402260

[190] Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області, Вирок від 20.05.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89331138

ріалах становив 412,68 грн (справа №465/4573/18[191]) у провадженні, де неповнолітній вчинив крадіжку.

Найбільший розмір матеріальної шкоди становить 4400 євро (КП №12023221110000907), де *«Малолітня викрала у своєї бабусі (яка на той час була її опікуном) грошові кошти в сумі 4400 євро. В подальшому обміняла їх на гривні, більшу частину з яких витратила з друзями та знайомими (на продукти харчування, цигарки, алкоголь, оренду квартири на добу, подарунки друзям та два мобільні телефони). Дівчина здійснила кілька обмінів грошових коштів. В процесі обміну двоє хлопців (один з них повнолітній) частину грошей – близько 26 000 – 28 000 грн – залишили собі, розраховуючи на те, що малолітня не стане перераховувати гроші після обміну (щодо цих осіб матеріали виділені в окреме провадження)»* [192].

На другому місці – ***фізична шкода*** (40 випадків або 32%). Водночас були встановлені такі види фізичної шкоди: тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості – 26 випадків; смерть потерпілого (як в результаті вбивства, так і внаслідок тяжких тілесних ушкоджень) – 9 випадків; фізичне насильство, побиття – 5 випадків.

На третьому місці – ***моральна шкода*** – 7 випадків. Найбільший розмір стягнутої судом моральної шкоди становить 200 000 грн у справі №752/13356/20[193] про заподіяння неповнолітнім іншому неповнолітньому тяжкого тілесного ушкодження.

Ще у 3 випадках шкода як така була відсутня (справи, пов'язані з придбанням неповнолітніми наркотичних засобів).

У 26 випадках (21%) у матеріалах справ та рішеннях суду була відсутня інформація щодо шкоди. Серед іншого, це стосувалось також вчинених малолітніми / неповнолітніми кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості особи. Оскільки потерпілими також є малолітні чи неповнолітні особи, постає питання належного захисту їхніх прав, надання їм необхідної допомоги і послуг, зокрема соціально-психологічного характеру.

Так, відповідно до матеріалів КП №12023121020000710, служба у справах дітей повідомила поліції, що, зі слів матері-вихователькі дитячого будинку сімейного типу (далі – ДБСТ), її малолітня вихованка (13 років) є вагітною. Під час спілкування дівчинка повідомила, що неодноразово вступала в статеві зносини з повнолітнім колишнім вихованцем цього ДБСТ, який продовжував приїжджати провідувати свого молодшого брата, який також проживає в ДБСТ. Після народження хлопчика вона записала його за батьківством старшого брата, однак проведені експертизи показали, що батьківство того виключається, і що батьком вірогідно є молодший брат[194].

На момент вивчення матеріалів дівчина продовжувала проживати з дитинкою в ДБСТ, їй виділили окрему кімнату. Допит дівчини не проводився: спочатку опікунка та соцзахист повідомляли, що вона хворіє, після того психолог ліцею, де вона навчається, написала довідку, що вона не готова до допитів та потребує часу для адаптації у новій для неї ролі та у нових обставинах життя, для закріплення стабільного емоційного стану. Брати також не були допитані, молодший написав пояснення *«Так, знайома мині _____, яка проживає зімною вбудинку сімейного типу за адресою _____. Можу додати що я знею часто спілкуюсь. Написано мною Власно ручно»* (орфографія збережена). Очевидно, потерпіла потребує соціального супроводу та допомоги, а також правничої і психологічної допомоги.

Завершуючи аналіз наявних кількісних та якісних даних стосовно кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в Україні, хочемо нагадати про так званий ***ефект "воронки"***, який виникає в процесі обліку кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили. Відповідно до цього ефекту, на кожному етапі кримінального правосуддя, яке здійснюється офіційними інстанціями, відбувається процес селекції (відбору) кримінальних правопорушень, які перейдуть до наступного етапу.

[191] Франківський районний суд м. Львова, Вирок від 06.12.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86165234

[192] Матеріали архівного КП 2023221110000907 : Рукопис

[193] Голосіївський районний суд м. Києва, Вирок від 15.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118644514

[194] Матеріали архівного КП №12023121020000710 : Рукопис

Так для того, щоб вчинене кримінальне правопорушення потрапило до офіційної статистики, потрібно, щоб інформація про нього надійшла від постраждалих або свідків до правоохоронних органів. Органи кримінального правосуддя перевіряють та оцінюють отриману інформацію щодо можливості віднесення вчиненого діяння саме до кримінального правопорушення; встановлюють та юридично закріплюють точну відповідність між ознаками вчиненого суспільно небезпечного діяння та ознаками складу кримінального правопорушення, закріпленого Кримінальним кодексом.

Водночас ще до початку процесу офіційного реагування із загальної маси кримінальних правопорушень випадають ті діяння, які не були відомі постраждалим або свідкам, або які через помилку не були розцінені як кримінально протиправні (наприклад, власник викраденої речі може помилково вважати, що він її загубив або переклав в інше місце).

Навіть якщо факт вчинення протиправного діяння був виявлений, постраждалі особи або свідки з різних причин можуть не повідомити про це до поліції. Відповідно, такі правопорушення не потрапляють до офіційної статистики.

Ті самі кримінальні правопорушення, щодо яких надійшли заяви чи повідомлення, не просто реєструються відповідними правоохоронними органами – відбувається перевірка достатності даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого приймається рішення про початок досудового розслідування через внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Застосовуючи стратегічні та тактичні криміналістичні засоби та методи, слідчі та оперативно-розшукові підрозділи повинні розкрити кримінальні правопорушення та встановити осіб, які їх вчинили. Однак це їм вдається в середньому лише у 40-45 випадках із 100, тобто у 55 – 60% кримінальних правопорушень особам не вручене повідомлення про підозру у їх вчиненні.

На наступному етапі офіційного процесу селекції настає черга прокуратури вирішити питання, яке рішення слід прийняти стосовно підозрюваних, про яких їм доповіли. Насправді досить значна кількість кримінальних проваджень закривається зі звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності.

Якщо суд погоджується з обвинуваченням, висунутим прокуратурою, та починає розгляд, то під час нього у кримінальному провадженні частина обвинувачених може бути виправдана. Як наслідок – підсудні поділяються на тих, кому винесений виправдувальний вирок, і тих, кому винесений обвинувальний вирок.

На останньому етапі офіційного процесу відбору йдеться про призначення покарань до осіб, визнаних винними. До неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, застосовуються примусові заходи виховного характеру. Решті неповнолітніх може бути призначене покарання. Суди досить часто застосовують покарання, не пов'язані з позбавленням волі, як-от: штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд. Якщо ж було застосоване покарання у виді позбавлення волі, то переважна більшість неповнолітніх була звільнена від його відбування, зокрема з випробуванням. Якщо протягом іспитового строку вони не вчиняють кримінально-караних діянь і повністю виконують покладені на них обов'язки, покаранню у виді позбавлення волі вони не підлягають. Лише відносно мала частка неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, повинна відбувати покарання у місцях позбавлення волі[195].

[195] Schneider, Hans Joachim : Kriminologie von Hans Joachim Schneider. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987. s. 163-167. – Режим доступу: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783112420409/html

Розділ 3.
ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Основні детермінанти індивідуальної кримінально-протиправної поведінки неповнолітніх

Ефективне запобігання кримінальним правопорушенням, які були вчинені неповнолітніми, передбачає попереднє вивчення і їх детермінант. У кримінологічній літературі визнається, що поняття детермінація походить від лат. *determinatio* – обмеження, відділення, визначення, та розуміється як зумовленість злочинності сукупністю явищ, процесів, фактів, виявів, з якими вона пов'язана та якими вона зумовлена.

У роботах, присвячених детермінації злочинності, часто як синонім терміну «детермінант» вживається термін «фактор» (лат. *factor* – той, що робить, виробляє)[196]. В межах нашого дослідження ці терміни також застосовуватимуться як синоніми.

Із усього різноманіття зв'язків між такими явищами, процесами кримінологія найчастіше досліджує причинно-наслідковий зв'язок, зумовлюючий зв'язок та кореляційний зв'язок. Відповідно, **причини** – це ті процеси і явища, які породжують злочинність, як свій безпосередній наслідок. Що ж до умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків[197]. **Умовами** є недоліки, наприклад в системі профілактики або соціальної роботи з сім'ями з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, тощо. Причини і умови злочинності криються у всій сукупності негативних явищ у соціумі, і саме вони зумовлюють існування злочинності як свого наслідку.

На рівні одиничного кримінального правопорушення, як зазначав А. Ф. Зелінський, особливість причинного зв'язку полягає в унікальності події та її випадковості. Тобто окреме конкретне кримінальне правопорушення може статися, а може і не статися, або статися в іншому місці й за інших обставин. Тобто тут можна говорити лише про ту чи іншу ступінь вірогідності вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Так само вірогідний характер мають і уявлення про обставини (умови), котрі сприяють злочинній поведінці[198].

На думку українських та зарубіжних науковців, кримінальні правопорушення неповнолітніх детермінують різноманіття факторів, які поділяють на дві великі категорії – індивідуальні (особистісні) фактори та фактори впливу зовнішнього середовища. Водночас, аналізуючи детермінанти поведінки підлітків, важливо пам'ятати, що їхня особистість ще формується, зокрема під впливом зовнішніх обставин, які визначають її дорослішання, а також сприяють або ускладнюють обставини вчинення кримінального правопорушення. Отже, досліджуючи процес детермінації індивідуальної поведінки неповнолітніх, важливо враховувати 1) особливості формування особистості дитини, яка порушила норми закону про кримінальну відповідальність та 2) обставини вчинення кримінального правопорушення в конкретній ситуації.

У цьому підрозділі вам будуть запропоновані результати проведеного нами онлайн-опитування 5501 респондента з числа працівників ювенальної превенції, поліцейських громади, слідчих, дізнавачів, прокурорів, служб у справах дітей, уповноважених органів пробації, центрів надання соціальних послуг / центрів соціальних служб, закладів середньої та професійної (професійно-технічної) освіти з усіх регіонів України щодо основних груп факторів, які впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.

---

[196] Детермінація злочинності / Велика українська юридична енциклопедія. Т.18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І.Шакун (голова), В.І.Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2019. – с. 111 – 113

[197] Кримінологія. Мультимедійний навчальний посібник. НАВС. – Режим доступу: https://arm.naiau.kiev.ua/books/criminology_20/info/t4.html

[198] Зелінський А. Ф. Кримінологія [Текст] : навчальний посібник. – Харків : Рубікон, 2000. – с. 70-71

Отже, під час онлайн-анкетування респондентів попросили оцінити за шкалою від 1 до 4, наскільки, на їхню думку, кожна із запропонованих груп факторів впливає на вчинення дитиною кримінальних правопорушень (1 – майже не впливають, 2 – впливають певною мірою, 3 – впливають, 4 – впливають найбільше). Результати оцінювання відображено у таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1.

Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо оцінювання груп факторів, які впливають на вчинення дитиною кримінальних правопорушень

Фактори	Не впливають	Впливають певною мірою	Впливають	Впливають найбільше
	у %			
Особистісні фактори дитини (поведінкові та психологічні особливості дитини: імпульсивність, вживання психоактивних речовин та інші шкідливі звички тощо)	6,2	35,2	41,5	17,1
Сімейні фактори (жорстоке поводження з дитиною, низький соціально-економічний статус родини, нехтування потребами дитини тощо)	4,3	26,3	39,7	29,6
Фактори освітнього середовища (низька успішність, брак уваги педагогів до потреб дитини, булінг тощо)	14,4	48,6	30,4	6,6
Фактори, пов'язані з організацією дозвілля (доступність просоціального дозвілля для дитини, організованість її позашкільного часу, залученість до соціально корисної діяльності тощо)	17,7	43,1	30,5	8,7
Фактори найближчого оточення (асоціальний спосіб життя людей з оточення дитини, їхня антисоціальна поведінка тощо)	5,0	27,9	40,2	27,0
Загальні соціально-економічні фактори (економічна криза, низький рівень життя, безробіття, проживання дитини в несприятливих соціальних умовах, несприятливому середовищі громади тощо)	7,6	34,9	38	19,4

Отже, як видно з Таблиці 3.1.1., серед факторів, які, на думку респондентів, **впливають та впливають найбільше** (сума виборів респондентів) визначено ТОП-4 групи факторів:

- сімейні фактори (**69,3%** респондентів обрали цю групу факторів як таку, що впливає (39,7%) та впливає найбільше (29,6%));
- фактори найближчого оточення (**67,2%**);
- особистісні фактори дитини (**58,6%**).
- загальні соціально-економічні фактори (**57,4%**);

Групи факторів, пов'язані з освітнім середовищем та організацією дозвілля, більшість респондентів визначили як такі, що впливають певною мірою (48,6% та 43,1% відповідно) та впливають (30,4% та 30,5% відповідно).

Тенденція щодо найбільш значущого впливу саме груп факторів з ТОП-4 надалі підтверджується відповідями респондентів на наступні запитання в межах опитування, а також даними, отриманими за результатами проведення фокус-груп.

Для конкретизації факторів, які впливають на вчинення правопорушень дітьми, респондентам було запропоновано визначити **ТОП-10 конкретних чинників, які, на їхню думку, впливають найбільше,** обравши зі списку, який містив 25 позицій. Розподіл відповідей респондентів представлено у Таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2.

Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо чинників, що найбільшою мірою впливають на вчинення дитиною кримінального правопорушення

№	Чинники	Всього, %
1.	Погані взаємини між дитиною та батьками, систематичні конфлікти	73,3
2.	Низький соціально-економічний статус сім'ї дитини, неможливість батьків задовольнити потреби дитини	73,6
3.	Вживання алкогольних напоїв/наркотичних засобів у родині (батьками, іншими родичами)	62
4.	Бездоглядність дитини	59
5.	Вживання дитиною алкогольних напоїв/наркотичних засобів	49
6.	Вседозволеність з боку батьків, відсутність належного виховання	48,8
7.	Вплив на дитину значущих дорослих з антисоціальною поведінкою	47,4
8.	Спілкування з однолітками, які ведуть асоціальний спосіб життя	44,1
9.	Домашнє насильство щодо дитини або до інших членів родини, свідком якого є дитина	33
10.	Проведення надмірного часу у гаджетах: соціальні мережі (Тік-Ток, Лайкі), переглядання ютуб, онлайн-ігри тощо	31

Отже, шість із десяти виокремлених респондентами чинників пов'язані з групою сімейних факторів, а саме – особливостями виховання з боку батьків і впливом батьків на дитину (або його відсутністю); дві – з групою особистісних факторів дитини та дві – з групою факторів найближчого оточення.

За підсумками ранжування наданої респондентами оцінки кожного із запропонованих чинників ми отримали такі результати значущості різних груп факторів вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми (за спаданням):

***Сімейні фактори** (**51,4%** – середній відсоток вибору):* погані взаємини між дитиною та батьками, систематичні конфлікти – 73,3%; низький соціально-економічний статус сім'ї дитини, неможливість батьків задовольнити потреби дитини – 73,6%; зловживання членами родини (батьками, іншими родичами) алкогольними напоями / наркотичними засобами – 62,0%; бездоглядність дитини – 59,0%; уседозволеність з боку батьків, відсутність належного виховання – 48,8%; домашнє насильство стосовно дитини або інших членів родини, свідком якого є дитина, – 33,0%; гіперопіка та суворість батьків – 10,1%.

***Фактори найближчого оточення** (**30,1%** – середній відсоток вибору):* негативний вплив на дитину значущих дорослих з антисоціальною поведінкою – 47,4%; наявність в родині особи, яка була засуджена, відбувала покарання в місцях позбавлення волі – 20,1%; спілкування з однолітками, які

ведуть асоціальний спосіб життя – 44,1%; приналежність дитини до деструктивних субкультурних груп – 8,9%.

Особистісні фактори дитини *(**28,5%** – середній відсоток вибору респондентами причин та умов в межах цього фактора як таких, що призводять до вчинення дитиною кримінального правопорушення*): вживання дитиною алкогольних напоїв / наркотичних засобів – 49,0%; особисті якості дитини, її поведінкові прояви, проблеми перехідного віку – 26,0%; психічні розлади у дитини – 18,6%; проведення надмірного часу у гаджетах: соціальні мережі (Тік-Ток, Лайкі), переглядання ютуб, онлайн-ігри тощо – 31,0%; попередній досвід вчинення дитиною дрібних порушень, щодо якого не було проведено необхідної профілактичної роботи – 25,6%; ставлення до факту правопорушення – 20,6%.

Фактори, пов'язані з організацією дозвілля *(**15%** – середній відсоток вибору):* незалученість дитини до позашкільної діяльності (гуртків, музичних шкіл, спортивних секцій тощо) – 23,9%; негативний вплив перегляду дітьми великого обсягу інформації, що ілюструє агресію та насильство – 19,1%; неможливість для підлітків влаштуватися на роботу та отримати необхідні кошти просоціальним способом – 10,8%; соціальну ізоляцію дитини (наприклад, складнощі з адаптацією у новій громаді після внутрішнього переміщення) – 6,1%.

Фактори освітнього середовища *(**14%** – середній відсоток вибору):* шкільна неуспішність, відсутність у дитини зацікавленості в навчанні, пропуски занять – 23,5%; булінг у закладі освіти щодо дитини – 11,9%; негативна атмосфера в закладі освіти та класі (взаємини з вчителями, іншими учнями) – 6,4%.

> Отже, як бачимо, найбільший вплив на вчинення дитиною правопорушень, за результатами оцінки респондентами конкретних чинників, що є змістом цих факторів, так само мають ***сімейні фактори (51,4%), фактори найближчого оточення (30,1%) та особистісні фактори дитини (28,5%).***

Детальніше фактори вчинення правопорушень неповнолітніми також будуть розглянуті у наступному підрозділі в контексті індивідуальних випадків неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення (зокрема через аналіз оцінок ризиків вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, які є основними інструментами роботи органів пробації та установ виконання покарань, де відбувають покарання, пов'язане із позбавленням волі, неповнолітні засуджені) у період з 2020 до 2023 року.

У межах дослідження також було розглянуто питання впливу факторів, пов'язаних з повномасштабним вторгненням росії в Україну у лютому 2022 року, на вчинення дітьми правопорушень.

Так, на запитання онлайн-опитування, **чи вплинуло на вчинення дітьми кримінальних правопорушень, зі справами яких працювали респонденти, повномасштабне вторгнення росії в Україну, 37,3%** респондентів відповіли – «ні»; ***42%*** респондентів було важко надати відповідь на це запитання; **20,7%** відповіли – **«так»**.

Серед практичних працівників, які надали ствердну відповідь, найбільше було слідчих (23,7%), а також про наявність такого впливу зазначили поліцейські офіцери громади / дільничні поліцейські (19,2%), ювенальні поліцейські (14,3%), дізнавачі (11,1%), психологи / соціальні педагоги закладів загальної середньої освіти (9,8%), працівники органів пробації (7,7%).

> Водночас варто зауважити, що як українські, так і зарубіжні дослідники наголошують, що вплив війни, що розгортається на території країни, має безпосередній вплив на зростання рівня злочинності у цій країні, зокрема – злочинності неповнолітніх (Eleanor T. Glueck, 1942; Walter C. Reckless, 1961; Bankole Cole, Adelino Chipaca, 2013; В.І. Тимошенко, В.В. Корольчук, 2023; Н.З. Рогатинська, 2023).

Респонденти, які надали ствердну відповідь, мали змогу пояснити, в чому проявлявся цей вплив. Їхні відповіді можна об'єднати у такі групи, які корелюються з ключовими, вище описаними нами, групами факторів:

Порушення стійкості сімей, що так само негативно впливає на поведінку дитини:

- збільшення кількості сімей, які перемістилися з постраждалих громад внаслідок воєнних дій *(«Особливо це стосується дітей з числа ВПО, які внаслідок зміни місця проживання, втрати друзів та рідних, зміни способу життя, недостатньої уваги з боку батьків чи законних представників, самовільно залишають місце проживання, бродяжать, вчиняють адміністративні, а згодом і кримінальні правопорушення»);*
- збіднiння родин, брак можливостей батьків задовольнити потреби дітей;
- збільшення кількості випадків домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми *(«Батьки втрачають заробітні плати та роботи, не розуміючи, що агресують у бік дитини, а діти себе так поводять у навчальних закладах та у колі спілкування»);*
- збільшення рівня зловживання батьками алкоголем;
- зростання рівня бездоглядності дітей через збільшення кількості розлучень, перебування одного з (а іноді обох) батьків у ЗСУ, та як наслідок **–** обмежені можливості того з батьків, хто залишається з дітьми, забезпечувати родину, водночас займатися достатньо вихованням дітей, приділяти їм належну увагу *(«Бездоглядність дітей внаслідок війни значно зросла, оскільки багато батьків перебувають у лавах ЗСУ, багато загинули, а матері змушені заробляти на сім'ю, а діти залишаються без догляду»; «Зростає кількість розлучень, батьки не справляються, діти – бездоглядні»).*

> *«Батько неповнолітнього пішов служити до ЗСУ, це вплинуло на психічний стан хлопця. Він зв'язався із старшими повнолітніми юнаками, які, маніпулюючи його довірою, спонукали хлопця до вчинення злочину (крадіжки)».*
>
> *«Багато сімей із дітьми втратили домівки, майно, колишній рівень матеріального забезпечення, членів родин, – все це в сукупності впливає на дитину та формує її девіантну поведінку».*
>
> (респонденти онлайн-опитування)

Погіршення психічного стану та поведінки дітей:

- зміщення ціннісних орієнтацій, нормалізація насильства, збільшення рівня агресивної поведінки та жорстокості серед дітей внаслідок того, що діти бачать кожен день *(«Засвоєння дітьми негативного прикладу – насильство навколо спонукає дитину так само вчиняти насильство»; «Діти почали проявляти ненависть один до одного, це як певна захисна реакція щодо всього, що відбувається»);*
- збільшення проявів девіантної поведінки та асоціальних поведінкових проявів як реакція на переміщення, втрату соціальних зв'язків, брак контролю з боку батьків тощо *(«Діти по багато разів переїжджають, втрачають значущі соціальні зв'язки, немов рветься те останнє, що тримало дитину «в рамках»);*
- збільшення рівня замкненості і байдужості дітей, небажання працювати над собою, навчатися і розвиватися через невизначеність; відсутність позитивної життєвої перспективи; втрата інтересу до планування свого майбутнього *(«Дитина не планує своє майбутнє, живе одним днем. Постійний стрес і страх перед завтрашнім днем так само спонукає діяти тут і зараз і не думати про наслідки своїх дій»; «Діти стали більш схильні до суїцидальних настроїв, байдуже ставлення до свого майбутнього»; «Діти кажуть: а навіщо, все одно всі помремо»);*
- перебування дітей у постійному стресі та напрузі, збільшення рівня тривожності, високе емоційне навантаження *(«Діти, які пережили війну або конфлікт, можуть страждати від психологічної травми та стресу, що може сприяти вчиненню правопорушень або антисоціальній поведінці»).*

> *«Після перебування в окупації нашого села у багатьох дітей значно змістились ціннісні орієнтири. Поведінка їхня стала більш розкутою, особливо учні 6-9 класів частіше стали*

керуватись своїми внутрішніми бажаннями і відчуттями, вчиняючи певні дії. Якщо говорити просто й коротко, складається відчуття, що вони хочуть жити, діяти «тут і зараз», отримуючи максимум бажаного від кожної хвилини, часто не озираючись на певні правила, норми, вимоги».

«Підлітки зіткнулися з такими станами, як стрес, тривожність, часткова втрата ідентичності. На початку війни почали закриватись в собі, обирають здебільшого соціальну ізоляцію та асоціальну поведінку. Однією з причин такої поведінки стала нездатність/небажання батьків проговорити проблеми, зумовлені війною, та недостатністю безоплатних закладів психологічної допомоги, де б діти, могли поділитись своїми проблемами».

(респонденти онлайн-опитування)

Відповідей, які стосувалися впливу повномасштабного вторгнення на вчинення кримінальних правопорушень дітьми і які можна віднести до груп «Сімейне середовище» та «Зміна психічного стану та поведінки дітей», було найбільше. Щодо категорії респондентів, які зауважили про цей вплив, найбільше було слідчих та ювенальних поліцейських, а також – поліцейських офіцерів громади / дільничних поліцейських.

Надалі групи відповідей наведено з урахуванням частоти відповідей респондентів: від тих, що траплялися найбільш часто, до тих, які були менш згадуваними.

Дестабілізація та криміналізація суспільства загалом, а відповідно – і дітей:

- погіршення економічної ситуації в країні, безробіття та значне погіршення матеріального стану населення *(«Погіршення економічного рівня в країні та психічний стан в умовах воєнних дій провокують неповнолітнього до вчинення нових правопорушень»);*
- зростання доступу до зброї, поширення наркотичних та психотропних речовин;
- відчуття безкарності через збільшення можливостей для безперешкодних протиправних дій на територіях, де ведуться активні бойові дії або тих, які нещодавно деокуповані, мародерство *(«Наприклад, в період окупації м. Тростянець були відсутні власники всіх торговельних магазинів, аптек тощо, у зв'язку з чим вчинялися крадіжки, так би мовити, «безперешкодно». Безкарність нормалізує таку поведінку та формує певну звичку й надалі так діяти»);*
- нормалізація певних видів протиправної діяльності, що виникає на тлі великих потрясінь і втрат в умовах воєнного стану *(«Знизилося самообмеження, тобто кругом гинуть люди, тому «нічого страшного, якщо я візьму чиюсь машину» і тому подібне»).*

«Високий рівень напруги і тривожності соціуму дестабілізує дитину. Злочини війни стирають межу моральності та аморальності, відбувається раціоналізація власних дрібних правопорушень».

«Відчуття вседозволеності («війна все спише»), безкарності. На перший план виходить базова потреба вижити та жити «тут і зараз».

«Не раз чув від дітей, що вони переконані, що правоохоронним органам «немає часу займатись пошуком злочинців» і важко притягнути до відповідальності».

(респонденти онлайн-опитування)

Погіршення умов для навчання та дозвілля дітей:

- повернення до дистанційного навчання *(«Перехід на онлайн-навчання призвів до того, що контролювати поведінку дитини з боку навчального закладу стало складніше. Я вважаю, якщо б дитина постійно ходила до навчального закладу та була зайнятою, то правопорушення могло б не бути»);*
- скасування навчальних занять через відключення електроенергії, безпекові питання, неможливість деяких дітей навчатися онлайн через відсутність гаджетів *(«Деякі діти почали навчатися*

онлайн, але через відсутність електроенергії та через постійні обстріли втратили можливість навчатися системно»; «Через відсутність можливості купити смартфон чи ноутбук для виходу в онлайн-навчання, діти не навчаються взагалі»);

- збільшення вільного часу у зв'язку з нестабільними графіками навчання та браком корисної зайнятості / дозвілля для дітей *(«Незайнятість дітей в будні та вихідні дні, постійне перебування потенційно асоціальних дітей на вулиці»);*
- відсутність доступних гуртків за місцем проживання дітей.

Збільшення шкідливого контенту у ЗМІ, зокрема в інтернеті:

- зростання рівня насильства та жорстокості у ЗМІ та в соціальних мережах *(«Діти часто користуються гаджетами, та їхній світогляд складається з того, що вони дивляться в мережі інтернет, де багато насильства»);*
- відкритий доступ у ЗМІ, зокрема у соцмережах, до фотографій загиблих цивільних людей та військових негативно впливає на дитячу психіку;
- збільшення впливу на дітей ІПСО та пропаганди.

«У ЗМІ дуже багато висвітлено інформації про жорстокість, що також впливає на поведінку дітей; не блокуються сайти із порнографічним змістом тощо».

«В соціальних мережах, на телебаченні показують насильство в великих обсягах, а не показують, хто був покараний за ці злочини. Повинен бути приклад, що за злочини має бути відповідальність».

(респонденти онлайн-опитування)

Найбільше про вплив шкідливого контенту у ЗМІ вказали респонденти з числа представників закладів загальної середньої освіти (психолог / соціальний педагог) та служби у справах дітей.

Залучення дітей до протиправної діяльності прокримінально налаштованими дорослими

- зростання кількості випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, зокрема і через інтернет *(«Діти можуть долучатися до незаконного переправлення осіб призовного віку за кордон (переважно можуть бути провідниками – показували шляхи переправи через річки) та інших протиправних дій»);*
- поява нових видів злочинів, яких не було раніше, і втягнення дітей у їх вчинення: шахрайство, дестабілізація в громадах, долучення до діяльності ДРГ тощо *(«Дітей вербують як навідників та залучають до іншої діяльності ДРГ через соцмережі»; «Діти долучаються до жебракування під гаслом «допомога ЗСУ»).*

Зменшення можливостей відповідних суб'єктів захисту прав дитини проводити роботу з дітьми, а також виявляти правопорушення

- зменшення можливостей правоохоронних органів займатися профілактичною діяльністю безпосередньо з дітьми *(«Не на всіх територіях активно працює поліція, і не скрізь вона має можливість працювати, саме реагуючи на вчинення правопорушень»; «Велика завантаженість працівників поліції, великий некомплект, виконання сторонніх функції поліції, не пов'язаних з посадовими інструкціями ДОП»);*
- втрата кадрового потенціалу закладами освіти, а також органами і службами, які покликані захищати права дитини та здійснювати профілактику правопорушень *(«Зменшився вчительський потенціал через суттєве переміщення вчителів як в межах країни, так і через виїзд значної частини педагогів за кордон»; «Багато служб не працюють ні з сім'ями, ні з дітьми, бо немає кому»);*

- високий рівень виснаження і втоми, емоційне вигоряння, що впливає на якість виконуваних фахівцями функцій *(«Поява хронічної втоми та емоційного вигорання у дорослих (і фахівців, і батьків), знижує ефективність їхнього педагогічного впливу на дітей»).*

Під час проведення глибинних інтерв'ю національні експерти так само наголошували на тому, що наразі найбільш суттєвими факторами впливу на вчинення дітьми правопорушень є порушення стійкості сімей і послаблення виховної функції, погіршення умов для навчання, відсутність змістовного організованого дозвілля, необмежений доступ дітей до шкідливого контенту в мережі інтернет, а також чинники та обставини, зумовлені війною.

«Враховуючи, що зараз відбувається повномасштабне вторгнення, ми розуміємо, що діти виховуються в неповних родинах; деякі діти взагалі внаслідок вторгнення живуть не з батьками; в інших родинах батьки, можливо, втратили роботу, втратили житло, приділяють багато часу вирішенню питань забезпечення родини і дійсно – недостатньо приділяють уваги дітям. … Якщо дитина неналежно виховується в родині, то її виховує вулиця…».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«Насамперед – це вплив сім'ї. Зараз дуже багато стало неповних сімей, відсутність, наприклад, в сім'ї батька, бо він або воює, або загиблий, або він зник безвісти. Ще вагомою є роль дозвілля … хотілося б більший відсоток залучення дітей до позашкільної освіти, тому що це дійсно дуже впливає на їхнє бачення і майбутнього, і проєктування своєї професійної діяльності…».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«… виховний вплив сім'ї зменшується, діти часто виховуються з матерями, дідусями або бабусями, коли батьки на війні. Натомість вплив на дітей прокримінально налаштованих дорослих збільшується, зокрема в кіберпросторі. Це також вплив російських спецслужб у цьому напрямі. Це і про винагороду за підпали машин, і залучення дітей через телеграм-канали до продажу наркотиків, і інші проблеми. Дітьми дуже легко маніпулювати. Крім того треба не забувати, що через дистанційну форму навчання діти більше часу перебувають без нагляду, не залучені до змістовних форм дозвілля і можуть бути втягнуті в злочинну діяльність».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«Ми бачимо, що злочини, вчинені дітьми, стають більш жорстокими. Більше агресивних злочинів, насильницьких. Зокрема це є реакцією на війну та події навколо. Дитина відчуває агресію стосовно себе, певну незахищеність і виявляє агресію щодо інших як відповідь. Іноді це провокується також контентом у мережі інтернет, адже там діти бачать багато жорстокості і це повторюють…».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Як видно за результатами аналізу відповідей респондентів, умови повномасштабного вторгнення та війни на території України чинять суттєвий вплив на основні фактори вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми:

- **дестабілізують сім'ю** та роблять ще більш значущими сімейні фактори впливу на правопорушення;
- чинять **руйнівний вплив на психіку дитини,** деформують її ціннісні орієнтації, впливають на формування світогляду, нормалізуючи умови агресії та насильства;
- **погіршують умови найближчого оточення,** оскільки навколо дитини зростає рівень напруги, стресу, що відчувають значущі для неї дорослі; підлітки з мінімальним контролем з боку значимих дорослих об'єднуються у групи та залучаються до протиправної діяльності (часто – не без впливу дорослих антисоціальної спрямованості).

Також у часи війни надзвичайно впливовими та взаємопов'язаними з іншими факторами стають **загальні соціально-економічні фактори** (економічна криза, низький рівень життя, безробіття, проживання дитини в несприятливих соціальних умовах, несприятливому середовищі громади тощо). Також вони набувають нових характеристик, таких як підвищення рівня криміналізації та зміщення суспільних настроїв у бік толерування насильства (на це впливає, зокрема, нормалізація життя у ситуації війни і вимушені міри демонструвати агресію, захищаючи цілісність держави).

Окрім того, умови війни також підсвічують видимість таких двох факторів, які загалом, як ми згадували на початку розділу, були визначені респондентами такими, що мають роль, але є менш впливовими на вчинення підлітками правопорушень: **фактори освітнього середовища та фактори, пов'язані з організацією дозвілля.** В умовах, коли вплив сім'ї на дитину зменшується, її особистість формується під впливом дистресу, суспільство і громади дестабілізовані, відсутність просоціального освітнього середовища та організованого, змістовного дозвілля стають надзвичайно значущими. В контексті дозвілля особливого значення набуває безперешкодний доступ дітей до шкідливого для їхньої психіки контенту (пов'язаного з воєнними діями, жорстокістю та насильством) у мережі інтернет, а також посилення інших ризиків, пов'язаних з інтернетом (зокрема залучення дітей до протиправної діяльності через інтернет прокримінально налаштованими дорослими, зокрема представниками країни-агресора).

3.2. Фактори впливу на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в розрізі аналізу життєвих історій та особистісних особливостей засуджених неповнолітніх

Одним із дієвих інструментів визначення факторів, які мають вплив на вчинення правопорушень неповнолітніми та, ймовірно, можуть призвести до повторного вчинення кримінального правопорушення дитиною, яка вже перебуває в конфлікті із законом, якщо не будуть вжиті відповідні заходи, є **оцінка ризиків і потреб** (далі – ОРП).

За результатами ОРП стає можливим з'ясувати, якими **були основні фактори та причини** (індикатори в формі оцінки), що призвели до вчинення дитиною правопорушення, та **яким є ризик вчинення** цією дитиною повторного кримінального правопорушення.

Ризик вчинення повторного кримінального правопорушення – ймовірність вчинення повторного кримінального правопорушення під впливом факторів ризику.

Така оцінка ризиків і потреб кожної дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, є основою всіх розвинених систем кримінальної юстиції, та здатна, **у разі, якщо заповнення форми оцінки відбувається якісно,** забезпечити максимально ефективне запобігання новим злочинам і знижувати ймовірність рецидиву, використовуючи обґрунтовані заходи індивідуального впливу в роботі з неповнолітньою особою та її найближчим оточенням. Саме підхід профілактики, заснований на аналізі факторів ризику конкретної особи, яка вчинила правопорушення (а також факторів сприйняття, тобто умов вчинення правопорушення, і факторів захисту), знайшов своє відображення у рекомендаціях таких міжнародних організацій як Комітет Міністрів Ради Європи, Управління ООН з наркотиків та злочинності, Європейський комітет з запобігання катуванням.

Рекомендація Ради Європи Rec (2003) 20 та Рекомендація Ради Європи Rec (2008) 11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам, рекомендують імплементувати у повсякденну практику такі стандарти, що можуть сприяти у профілактиці повторних кримінальних правопорушень та рецидивів, скоєних неповнолітніми:

- Підготовка неповнолітнього до звільнення повинна розпочинатися з першого дня відбування покарання з використанням спеціальними формами втручання. Такі заходи повинні бути включені в індивідуальний план і повинні бути здійснені завчасно до звільнення.
- Усіх неповнолітніх, винуватість яких встановлено, готують до звільнення спеціальними формами втручання. Такі заходи повинні бути включені в індивідуальний план і повинні бути здійснені завчасно до звільнення.
- **Оцінка потреб неповнолітнього та ризиків вчинення повторного правопорушення має стати першим кроком до плану реінтеграції.**

В Україні впровадження інструментів ОРП уповноваженими органами з питань пробації (далі – органи пробації) розпочалося у 2018 році (хоча пілотування почалося значно раніше) із прийняттям наказу Міністерства юстиції України від 03.12.2018 № 3787/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальне правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення) у віці 14-18 років».

З 2020 року у зв'язку з прийняттям наказу Міністерства юстиції України від 12.02.2020 № 530/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій проведення оцінки ризиків та потреб засуджених неповнолітніх в установах виконання покарань» інструменти ОРП так само почали використовувати й установи виконання покарань, зокрема ті, де відбувають покарання, пов'язані із позбавленням волі, засуджені неповнолітні хлопці та дівчата (ДУ «Кременчуцька виховна колонія» та сектор для тримання неповнолітніх засуджених жіночої статі ДУ «Збаразька виправна колонія (№ 63)»).

Форми ОРП, які розроблені в Україні для визначення ключових **факторів ризику** і **рівня ризику** вчинення повторного кримінального правопорушення під впливом цих факторів ризику, ґрунтуються на найкращих світових практиках, адже вже десятки років такий інструментарій використовується у Канаді, США, Великій Британії, Нідерландах, Чехії, Латвії, Грузії та інших країнах.

Варто зазначити, що форми ОРП, які використовують в пробації та в установах виконання покарань, є такими, що корелюються одна з одною: однаковими є фактори ризику, які підлягають оцінці, водночас різнитися можуть індикатори, які, окрім поточного стану на момент засудження неповнолітньої особи, покликані також відображати і динаміку змін у рівні ризику за кожним з факторів у процесі відбування особою покарання. Індикатори кожної з оцінок враховують специфіку відбування неповнолітньою особою покарання в умовах громади (на обліку органів пробації) та в закритій установі.

> **Форма оцінки ризиків** – формалізований оцінний інструмент, який використовується персоналом органу пробації для складання досудової доповіді про обвинуваченого та організації процесу індивідуальної роботи із засудженою особою у встановленому законом порядку.

Форма оцінки ризиків заповнюється окремо на кожного неповнолітнього як первинно (початкова оцінка), протягом 30-ти днів з потрапляння на облік органу пробації або прибуття для відбування покарання в УВП, так і надалі, з метою моніторингу змін – кожні 6 місяців (проміжна оцінка). Також наприкінці відбування покарання форма оцінки заповнюється знову (підсумкова оцінка).

За результатами початкової оцінки визначається рівень ризику щодо кожного фактора ризику: **високий, середній** або **низький**, а також загальний рівень ризику вчинення неповнолітньою особою повторного кримінального правопорушення. Якщо щодо певного фактора ризику не позначено жодного індикатора, це засвідчує про відсутність ризику за цим фактором.

Також варто зазначити, що вся робота з ресоціалізації неповнолітньої особи має ґрунтуватися на результатах, отриманих після заповнення форми ОРП, – враховуються фактори ризику, з якими потрібно першочергово працювати (вони мають назву «криміногенні потреби неповнолітньої особи»), фактори сприйняття та фактори захисту – ресурси неповнолітньої особи та її найближчого оточення. Також визначається рівень вмотивованості засудженої неповнолітньої особи до змін та готовності працювати для зменшення/усунення факторів ризику.

Варто зауважити, що факторами ризику, які відображені у формі оцінки, розподіляються на статичні та динамічні. Статичні фактори (відображені в частині «Історія правопорушення») пов'язані з історією кримінальних правопорушень засудженої особи, які неможливо змінити, – це життєва історія особи.

Статичні фактори охоплюють, хоча й не обмежуються, такими даними:

- вік на момент скоєння першого правопорушення;
- кількість попередніх злочинів;
- досвід перебування під вартою;
- категорію кримінального правопорушення за останнім вироком;
- наявність обставин, які обтяжують покарання, (за чинним вироком);
- вік, в якому вчинено правопорушення (за чинним вироком), тощо.

Динамічні фактори пов'язані із соціальними та психологічними характеристиками особистості засудженої особи, специфікою її звичок та поведінки, а також з особливостями її найближчого оточення, які можливо змінити певними заходами впливу, у такий спосіб запобігти повторним правопорушенням.

Динамічні фактори є такі:

- стосунки в сім'ї;
- освіта, навчання та працевлаштування;
- дозвілля та відпочинок;

- стосунки з друзями та однолітками;
- вживання психоактивних речовин;
- особисті якості та поведінка;
- ставлення до правопорушення.

Як бачимо, ці фактори цілком корелюються з тими, що були охарактеризовані у підрозділі 3.1. Подальший аналіз буде зосереджено на виявлених в межах дослідження групах факторів, які мають вплив на вчинення кримінальних правопорушень дітьми, та відображаються у формах ОРП, які було проаналізовано:

1. **Сімейні фактори** (у формі ОРП – «Стосунки в сім'ї»).
2. **Особистісні фактори дитини** (у формі ОРП це декілька груп факторів – «Особисті якості та поведінка», «Вживання психоактивних речовин», «Ставлення до правопорушення»).
3. **Фактори найближчого оточення** (у формі ОРП – «Стосунки з друзями та однолітками»).
4. **Фактори освітнього середовища** (у формі ОРП – «Освіта, навчання та працевлаштування»).
5. **Фактори, пов'язані з організацією дозвілля** (у формі ОРП – «Дозвілля та відпочинок»).

Для подальшого аналізу в межах цього дослідження та висвітлення факторів ризику в оцінках неповнолітніх, які перебувають на обліку органу пробації, та відбувають покарання в УВП, до уваги бралися лише первинні оцінки неповнолітніх (без врахування динаміки за час відбування покарання), що демонструють первинну ситуацію впливу кожного з факторів на вчинення неповнолітньою особою правопорушення. Період, за який було проаналізовано форми ОРП, становить з 2020 до 2023 року включно. Форми для аналізу було завантажено із системи ЄРЗО у співпраці з ДУ «Центр пробації» та Департаментом з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України.

Згідно з отриманою інформацією, протягом 2020 – 2023 рр. на облік органів пробації було поставлено **2216 неповнолітніх осіб**, відповідно форми ОРП більшості засуджених було проаналізовано за кожен окремий рік вказаного періоду.

Окремо варто зазначити, що в межах цього дослідження стало можливим тільки часткове отримання інформації від підрозділів органів пробації, які перебувають на окупованій території або були деокуповані (Луганська, Донецька, Запорізька та Херсонська області).

До покарання у виді позбавлення волі протягом 2020 – 2023 рр. була засуджена **81 неповнолітня особа**. Обмеженням в цій частині дослідження є те, що отримання інформації з ЄРЗО стало можливим тільки стосовно неповнолітніх чоловічої статті, оскільки Мелітопольська виховна колонія з 24 лютого 2022 року знаходиться на окупованій території, і отримати необхідні дані в межах дослідження було неможливо.

3.2.1. Сімейні фактори у формах ОРП неповнолітніх засуджених

У формі ОРП як органів пробації, так і УВП, блок, який містить оцінку сімейних факторів, має назву «Стосунки в сім'ї» та містить такі індикатори:

- Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи;
- Погані (конфліктні) стосунки батьків (одного з батьків) або законних представників з неповнолітньою особою;
- Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників;
- Неналежне виховання.

Найбільша кількість неповнолітніх, які **перебували під наглядом органів пробації** протягом 2020 – 2023 років, мали **низький рівень ризику** (Рис. 3.2.1) за цим фактором. Варто зауважити, що «0 балів» також відповідають низькому рівню ризику, але для більшої конкретизації ці дані було виокремлено в окрему категорію. «0 балів» означає відсутність відмітки будь-якого індикатора за цим фактором ризику в формі оцінки, що б міг вплинути на вчинення неповнолітньою особою правопорушень.

Серед розподілу рівнів ризику впливу на протиправну поведінку у сфері сімейних стосунків найбільша кількість неповнолітніх із **високим рівнем ризику** спостерігалася у 2020 році (6,1%) та поступово зменшувалася (до 3,2% у 2022 році), але у 2023 році дещо збільшилася до 4,8%. Середній показник кількості форм оцінок неповнолітніх на обліку в органах пробації, в яких неповнолітні мали високий рівень ризику, за чотири роки – 4,4%. Зниження високого рівня відбувалося через збільшення чисельності неповнолітніх за **середнім рівнем ризику** (середній показник за 4 роки середнього рівня ризику – 24,9%).

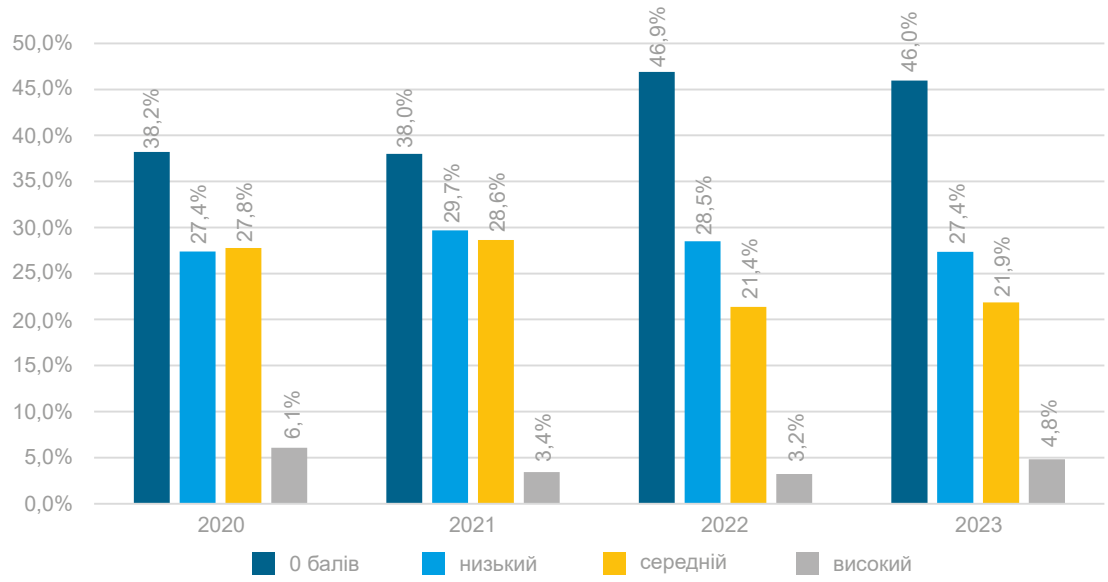

Рис. 3.2.1. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Стосунки в сім'ї» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

За цим фактором ризику варто більш детально розглянути розподіл відсотків серед позначених в оцінках індикаторів (рис. 3.2.2). Так, стабільно висока кількість ОРП містить позначення індикаторів *«Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників»* (найбільший показник – 36,5% у 2021 році; 31,5% у 2023 році; середній показник за чотири роки – 33,7%) та *«Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи»* (найбільший показник 17,2% у 2021 році; 14,1% у 2023 році; середній показник за чотири роки – 14,7%).

Опис індикатора «Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників»: батькам (одному з батьків) або законним представникам неповнолітньої особи складно контролювати її поведінку; неповнолітня особа не підкорялася батьківським вимогам; батьки (один з батьків) або законні представники неповнолітньої особи не мають вільного часу для спілкування з дитиною; неповнолітня особа проживає окремо та не перебуває під наглядом батьків або законних представників.

Опис індикатора «Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи»: батьки або законні представники неповнолітньої особи не цікавилися її життям, байдужі до потреб дитини; не знають, з ким та як неповнолітня особа проводить свій час; не цікавилися і не враховували думки та бажання неповнолітньої особи; байдуже ставилися до стану її здоров'я, зовнішнього вигляду, зокрема одягу; не знають про проблеми дитини або не допомагають у їх розв'язанні.

Рис. 3.2.2. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Стосунки в сім'ї» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Також було досліджено індикатори оцінки ризиків за факторами сприйняття та отримано такі дані щодо кількості неповнолітніх на обліку органів пробації (% від загальної кількості неповнолітніх за 2020 – 2023 рр.), які мали такі обставини, пов'язані з сімейними факторами:

- Наявні фінансові проблеми в родині у 8,4%;
- Неналежні умови проживання у 6,8%;
- Батьки вживають психоактивні речовини – 6,8%;
- Конфлікт між батьками – 5%;
- Пережитий досвід насильства – 4,6% неповнолітніх;
- Досвід жорстокого поводження в сім'ї (були свідками насильства) – 2,2%;
- Пережитий досвід експлуатації, використання у примусовій праці, жебрацтві 0,5%;
- 0,5% (від загальної кількості хлопців, які перебували на обліку впродовж 2020 – 2023 рр.) хлопців мали дітей / їхні партнерки були вагітні, серед дівчат, які були вагітні та / або мали власних дітей, показник становив 6,7% від загальної кількості осіб на обліку за 2020 – 2023 рр.

Щодо сімейних факторів в формах ОРП **неповнолітніх, які перебували в УВП,** було зафіксовано така інформація.

Найбільша кількість **неповнолітніх засуджених в УВП** протягом 2020 – 2023 років мала **високий** та **середній рівень ризику** (рис. 3.2.3) за цим фактором. Так **високий рівень ризику** протягом зазначеного періоду був визначений у 60% (а у 2022 році – навіть у 69,2%) форм оцінок неповнолітніх засуджених.

За даними оцінок, у 2023 році збільшилася кількість неповнолітніх із статусом дитини-сироти/дитини, позбавленої батьківського піклування. Окремо варто звернути увагу на те, що половина підлітків отримала цей статус, вже перебуваючи в установі через смерть батьків, причини смерті батьків не вказані. Загальна кількість неповнолітніх протягом досліджених років, які мали статус дитини-сироти/дитини, позбавленої батьківського піклування – 9. Також, під час вивчення інформації з Щоденників соціально-виховної роботи із неповнолітніми засудженими (далі – Щоденник), встановлено, що досить велика кількість неповнолітніх мали досвід залишення домівки, і ця кількість різко зросла серед підлітків, які були засуджені у 2022 році (з 46,7% у 2020 р. до 80,8% у 2022 р.), в той час, як серед засуджених у 2023 р. спостерігалося незначне зниження цього відсотку – 77,8%.

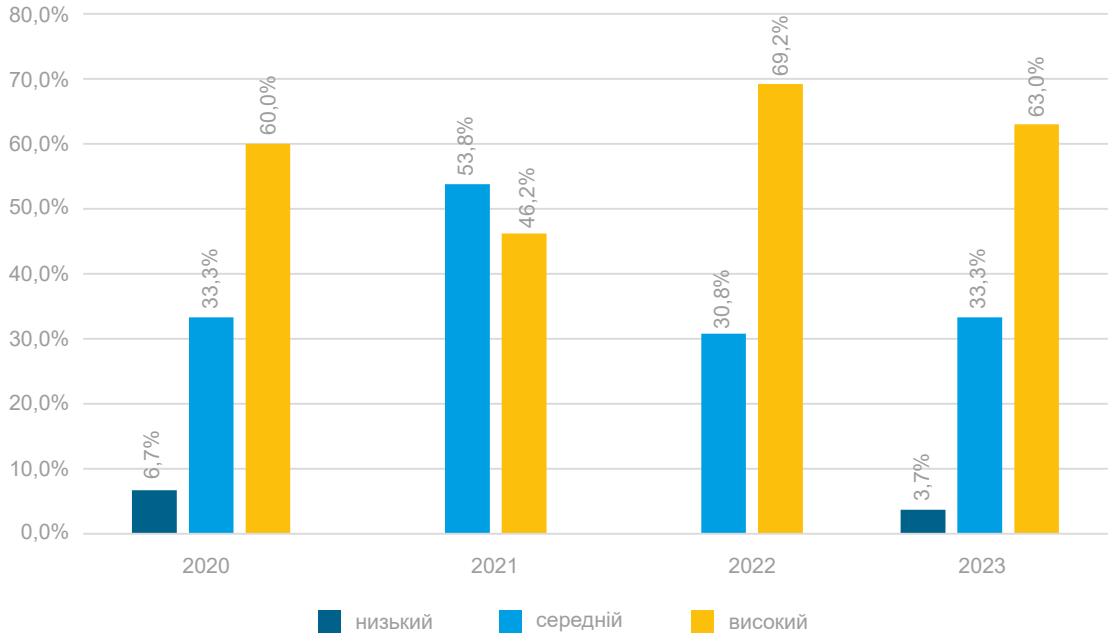

Рис. 3.2.3. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Стосунки в сім'ї» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Розглянувши розподіл відсотків серед позначених індикаторів цього фактора ризику (рис. 3.2.4), можна зазначити, що стабільно висока кількість ОРП містить позначення індикаторів *«Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників»* (найбільший показник – 100% був зазначений у 2020, 2021 та 2023 роках; у 2022 році цей показник становив 96,2%; середній показник за чотири роки – 99%) та *«Неналежне виховання»* (100% у 2021 році та 95,2% – середній показник у 2020, 2021 та 2023 рр.; середній показник за чотири роки – 96,5%), що корелюється із досвідом залишення домівки неповнолітніми. Згідно з інформацією зі Щоденника, тільки у 4 неповнолітніх з 81 наявний досвід пережитого насильства (що, ймовірно, можна пояснити недостатньо глибоким аналізом внутрішньосімейних стосунків неповнолітніх працівниками, які заповнювали форми оцінки ризиків, та браком розуміння феномену насильства, зокрема психологічного, адже високий рівень ризику за індикатором *«Неналежне виховання»* містить ознаки, притаманні психологічному насильству та нехтуванню потребами дитини).

Опис індикатора «Неналежне виховання»: батьки або законні представники були непослідовними у вихованні неповнолітньої особи (періоди жорсткого контролю змінювалися періодами відсутності контролю); схиляли неповнолітню особу до антисоціальних поглядів та поведінки, підтримували антисоціальні цінності тощо; були випадки розпивання спиртних напоїв з батьками або законними представниками; спостерігалася гіперопіка (за неповнолітню особу все вирішували батьки або законні представники); спостерігалася гіпоопіка (батьки або законні представники демонстрували знижену увагу до дитини); спостерігалися маніпулятивні взаємини.

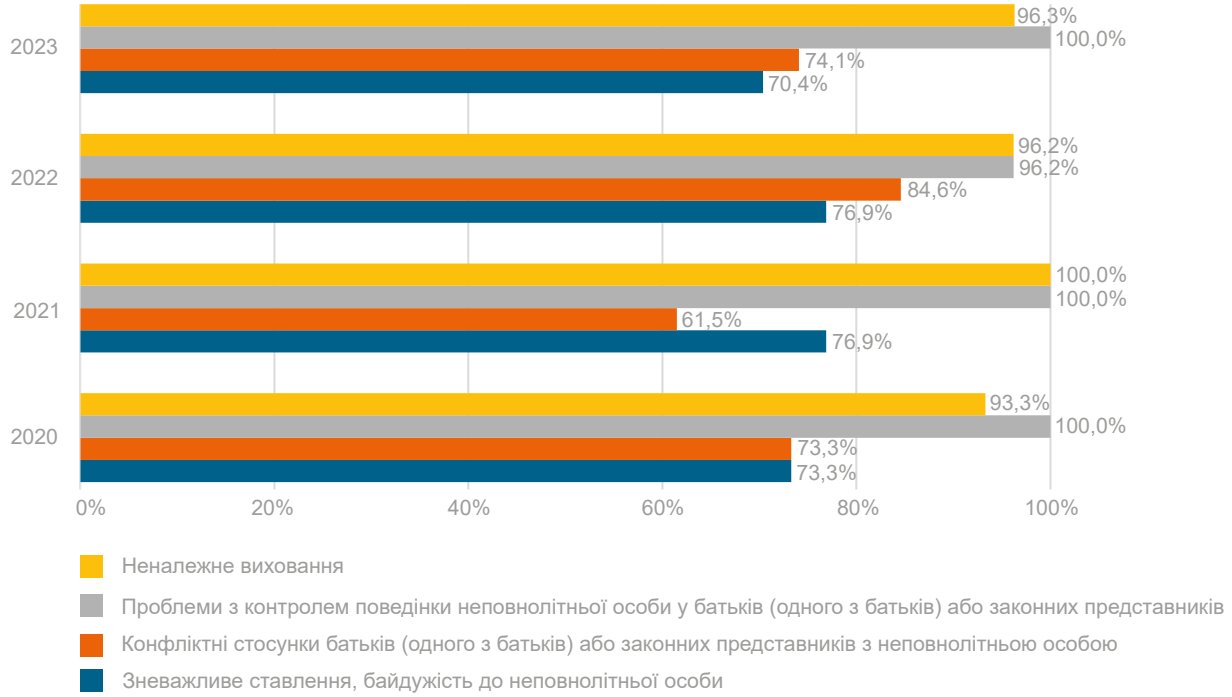

Рис. 3.2.4. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Стосунки в сім'ї» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Отже, узагальнюючи результати аналізу форм оцінок ризиків неповнолітніх на обліках як в органах пробації, так і тих, які відбувають покарання в УВП, в межах сімейних факторів, можна зазначити:

- найбільш позначуваним індикатором і у формах ОРП неповнолітніх на обліку органів пробації, і у формах засуджених неповнолітніх в УВП, є *«Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників»:* середній показник за чотири роки на обліку органів пробації – **33,7%**, в той час як для засуджених неповнолітніх в УВП – **99%**;

- другим за частотою позначення у формах ОРП неповнолітніх на обліку органів пробації є індикатор «*Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи»* (середній показник за чотири роки – **14,7%**), в той час як в формах засуджених неповнолітніх в УВП – *«Неналежне виховання»* (середній показник за 4 роки – **96,5%**);

- загалом неповнолітні засуджені, які знаходяться в установах виконання покарань, мають значно вищий рівень ризику за сімейними факторами, ніж неповнолітні, які перебувають на обліку в органах пробації: так середнє значення показника високого рівня ризику за чотири року у неповнолітніх на обліку в пробації становить **4,4%**, а у неповнолітніх в УВП – **60%**.

Така ситуація може пояснюватися різними обставинами, зокрема, ймовірно, таким:

- діти, які мають вищий ступінь сімейного неблагополуччя, вчиняють кримінальні правопорушення за «тяжчими» статтями, санкція яких пов'язана із позбавленням волі, а також повторно (зокрема, незначний відсоток – під час перебування на обліку органу пробації або ювенальної превенції);

- певний відсоток неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, попередньо перебували у конфлікті із законом та мали історію вчинення правопорушень і до потрапляння в УВП[199], отже, можна припустити, що сім'ї таких неповнолітніх не завжди отримують належні послуги та підтримку, відповідно, проблеми, пов'язані з вихованням дитини, контролем за її поведінкою не вирішуються, що призводить як до подальшого погіршення ситуації всередині родини, так і до погіршення поведінки неповнолітньої особи, яка надалі може вчинити наступне правопорушення і отримати покарання, пов'язане із позбавленням волі.

Водночас, за результатами інтерв'ю, проведених з неповнолітніми, які перебувають на обліку в органах пробації, неповнолітніми, які відбувають покарання в УВП та повнолітніми особами, які були засуджені у віці до 18 років, можна зробити висновок, що саме стосунки в сім'ї діти вважають найбільш вагомим фактором впливу на вчинення ними правопорушення – про негативні наслідки сімейного неблагополуччя та конфліктних стосунків з батьками згадувала переважна більшість учасників інтерв'ю.

«Впливає на дитину найбільше, якщо батьки не приділяють їй уваги. У мене таке було. У мене мама працює, батько мене ненавидить. Я була залишена сама на себе. Мені хотілося уваги батьків… Я почала різати собі руки, «вскриватися». От, подивіться на мене. Потім пішов алкоголь. Хотіла показати, що я і доросла, і от подивитися на мене. Зверніть на мене увагу. …Потім пішли наркотики. Зверніть на мене увагу. Я вживатиму і помру, а ви потім плакати за мною будете. І то був період з 10 до 16 років... Потім я потрапила сюди, а батькам все одно – байдуже».

(дівчина, 17 років, перебуває в УВП)

«Коли я ще був на свободі, то з батьками були доволі напружені стосунки. Дуже багато всяких непорозумінь було … Я втікав з дому. Мені не хотілося сидіти вдома, бачити одне й те саме – одні сварки між батьками – більше нічого. Саме це відложилося ще з самого дитинства … постійні сварки. Я міг на довгий час втікати до друзів, до знайомих. І міг і місяць, і два вдома взагалі не з'являтися…, ніхто мене не шукав…».

(хлопець, 20 років, перебуває в УВП)

«Сім'я впливає найбільше. Я з дитинства розумів більше бабусю, тому що бабуся дарувала мені, так скажемо, дитинство. Водила постійно у всякі секції. Це футбол, їздили разом десь, відпочивали. … І коли батьки на Новий рік чи на якісь святки випивали, то там багато криків було, сварилися, то мені було так страшно, неприємно, чому вони кричать…. Я міг втекти кудись і плакати від страху…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«У мене були батьки спочатку, двоє, батько і матір, а потім з'явився у мене вітчим. Батьки недавно розвелися. І сумно стає, що ти маєш бігати. То у батька, то до матері. Коли був у них ще сімейний стан, то були скандали, а після розводу – не припинилися, ще дужче сваряться. Батьки собою зайняті, на дитину – байдуже, немає ні контролю, нічого. А діти тоді на вулицю йдуть. Зараз бачу – кожен третій скаже, що у нього проблеми в сім'ї, і є чи вітчим, чи мачуха».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Ну, скажем так, попадають ті, кому чогось бракувало. Тобто це діти, яким в свою чергу колись не допомогли, і їм бракувало уваги батьків, любові, сім'ї нормальної. Тобто дітям, в першу чергу, потрібна увага, але не надмірна увага. Бо сильний контроль і вимоги так само можуть ні до чого хорошого не призвести. І ще важливо з дітьми все якось обговорювати, напевно, навчити дитину обговорювати кожен момент, який її турбує або щось, що не подобається, з батьками…».

(хлопець, 20 років, перебуває в УВП)

[199] Протягом 2020-2022 рр. кількість неповнолітніх, які перебували у конфлікті із законом до потрапляння в місця позбавлення волі, зменшувалася з 73,3% у 2020 р. до 61,5% у 2022 р., але у 2023 р. відбулося різке збільшення кількості неповнолітніх, які вже мали протиправну історію, до 77,8%

3.2.2. Особистісні фактори дитини

У формі ОРП як пробації, так і УВП, є декілька блоків, які містять оцінку **особистісних факторів дитини:**

- «Особисті якості та поведінка»;
- «Вживання психоактивних речовин»;
- «Ставлення до правопорушення».

Розглянемо кожен з них.

3.2.2.1. Блок «Особисті якості та поведінка»

Цей блок містить такі індикатори:

- Дефіцит когнітивних навичок;
- Загальна недовіра до інших;
- Самоідентифікація як кримінальної особистості;
- Імпульсивність;
- Фізична агресія;
- Вербальна агресія;
- Спроби маніпулювати / контролювати інших.

За результатами аналізу оцінок неповнолітніх на обліку в органах пробації можна зазначити (Рис. 3.2.5), що протягом чотирьох років відбувалося поступове зниження **високого рівня** ризику щодо впливу цього фактора на прояви протиправної поведінки з 2,5% до 0,7% у 2022 та 2023 роках (середній показник за чотири роки – 1,4%), а **низький** та **середній рівні** ризику коливаються у середніх значеннях 40% і 16,5% відповідно. Доволі високим є відсоток форм оцінок неповнолітніх, в яких не позначений жоден з індикаторів цього фактора (середнє значення за 4 роки – 42%).

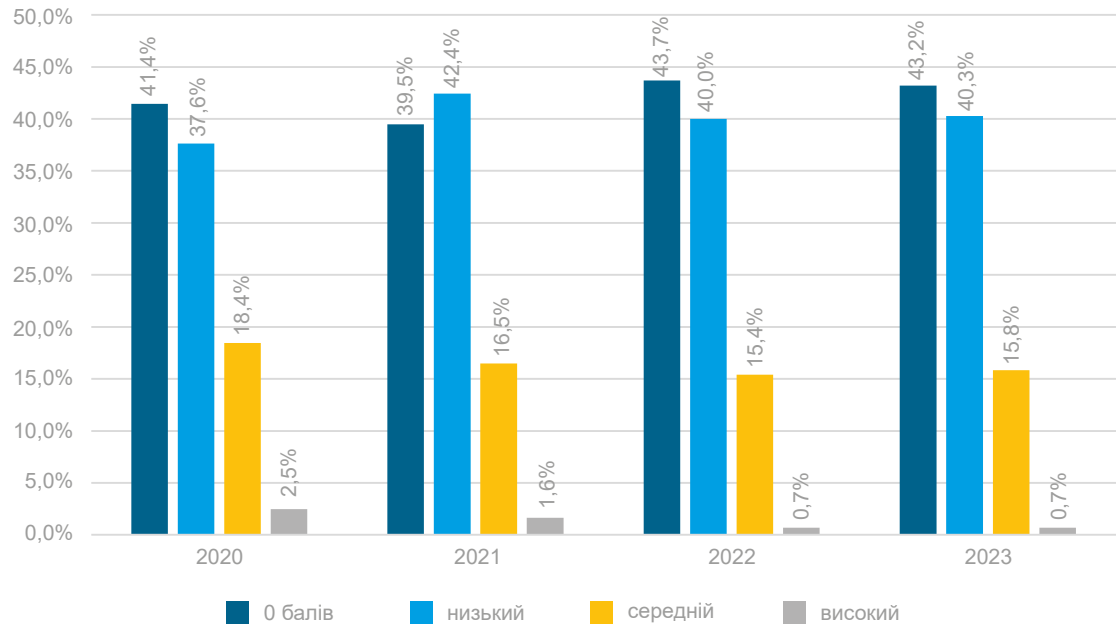

Рис. 3.2.5. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Особисті якості та поведінка» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

За позначеними індикаторами найбільша кількість підлітків на обліку в органах пробації за період, що аналізується, мала «Дефіцит когнітивних навичок», середній показник за 4 роки – 31,2% (рис. 3.2.6). У кількості, що значно вища за інші, у оцінках позначено індикатори «Імпульсивність» (середній показник – 11%, з найвищою позначкою за цим індикатором у 2021 році – 14,1%) та «Фізична агресія» (середній показник – 6,1%, з найвищою позначкою 8,7% у 2020 році). З 2020 до 2023 року зростає кількість підлітків, стосовно яких позначено індикатор «Спроби маніпулювати / контролювати інших» та індикатор «Вербальна агресія».

Окремо варто зазначити, що самоідентифікація себе як прокримінальної особистості притаманна хлопцям (виняток становить лише 2020 р., де цей індикатор було позначено у двох дівчат).

Опис індикатора «Дефіцит когнітивних навичок»: неповнолітня особа не розуміє, що кожна дія має наслідки; не сприймає інші погляди на конкретну подію; не може вчасно зрозуміти, коли починається проблемна поведінка або ситуація; вважає, що не може контролювати власну поведінку; недостатньо розвинені навички щодо встановлення реалістичних цілей.

Опис індикатора «Спроби маніпулювати / контролювати інших»: неповнолітня особа застосовує емоційні маніпуляції або погрози з метою задоволення власних потреб; не вміє висловлювати власні потреби безконфліктно та чітко, схильна до шантажно-демонстративної поведінки у відповідь на прохання чи законні вимоги, або для досягнення своїх цілей.

Опис індикатора «Імпульсивність»: неповнолітня особа зазвичай не може ідентифікувати внутрішні (думки, образи, потреби або емоції) та зовнішні (ситуації, люди, події тощо) чинники, які спричиняють спалахи гніву та інші проблеми у поведінці.

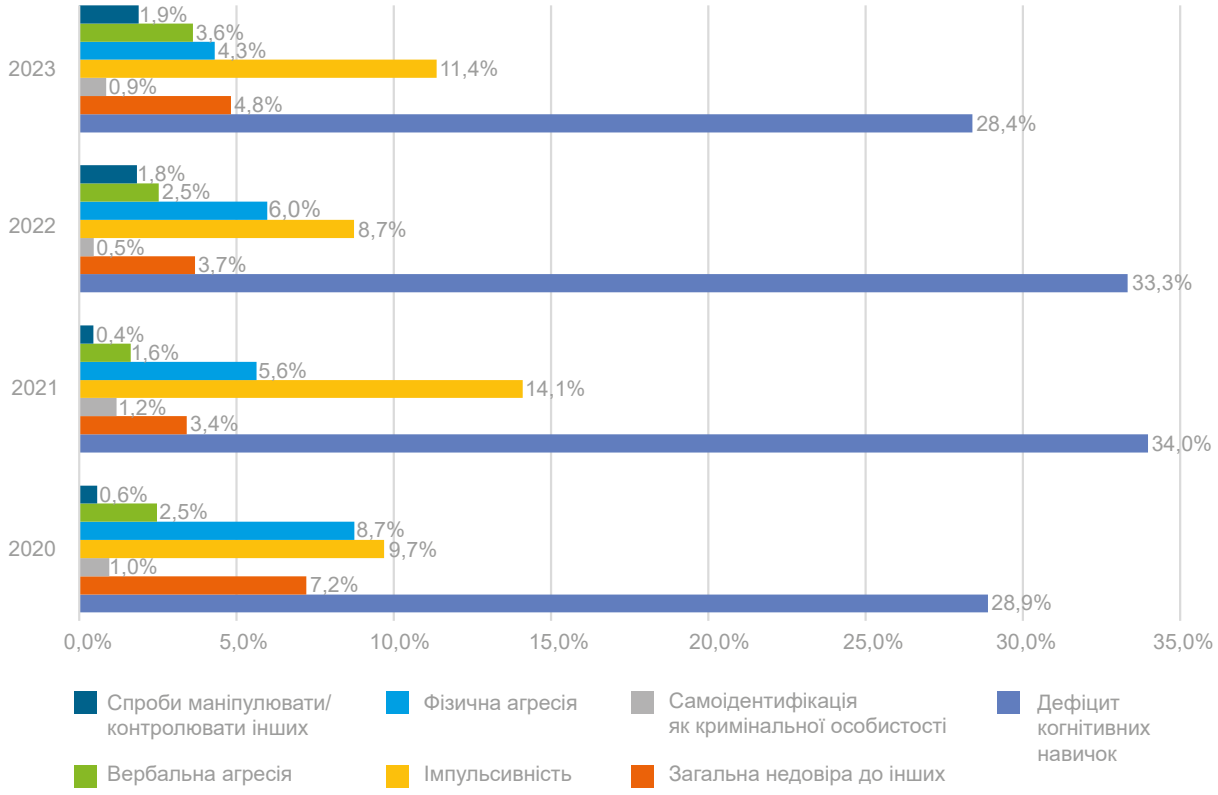

Рис. 3.2.6. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Особисті якості та поведінка» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Надалі розглянемо відображення особистісних особливостей в оцінках ризиків неповнолітніх, які перебували в УВП.

Протягом чотирьох років відбувалося зниження впливу цього фактора ризику на прояви протиправної поведінки (рис. 3.2.7): кількість підлітків, які мають **низький рівень** ризику, – збільшується, винятком став 2021 рік (в цей рік, так само, було засуджено до позбавлення волі найменшу кількість неповнолітніх). Середній показник за низьким рівнем ризику за чотири роки становив 68,5%. **Середній рівень** ризику щодо впливу цього фактора на скоєння неповнолітніми правопорушень за середнім показником за 4 роки становив 30,5%. У 2022 році **високий рівень** ризику щодо впливу особистісних якостей неповнолітнього на прояви у нього прокримінальної поведінки зафіксований у одного підлітка (хлопця, 18 років, якого було засуджено за грабіж, та в оцінці якого було відмічено всі 6 індикаторів), в інші роки (2020, 2021, 2023) оцінок з високим рівнем ризику за цим фактором не було. Відповідно, у середньому за 4 роки показник високого рівня ризику становить 0,9%.

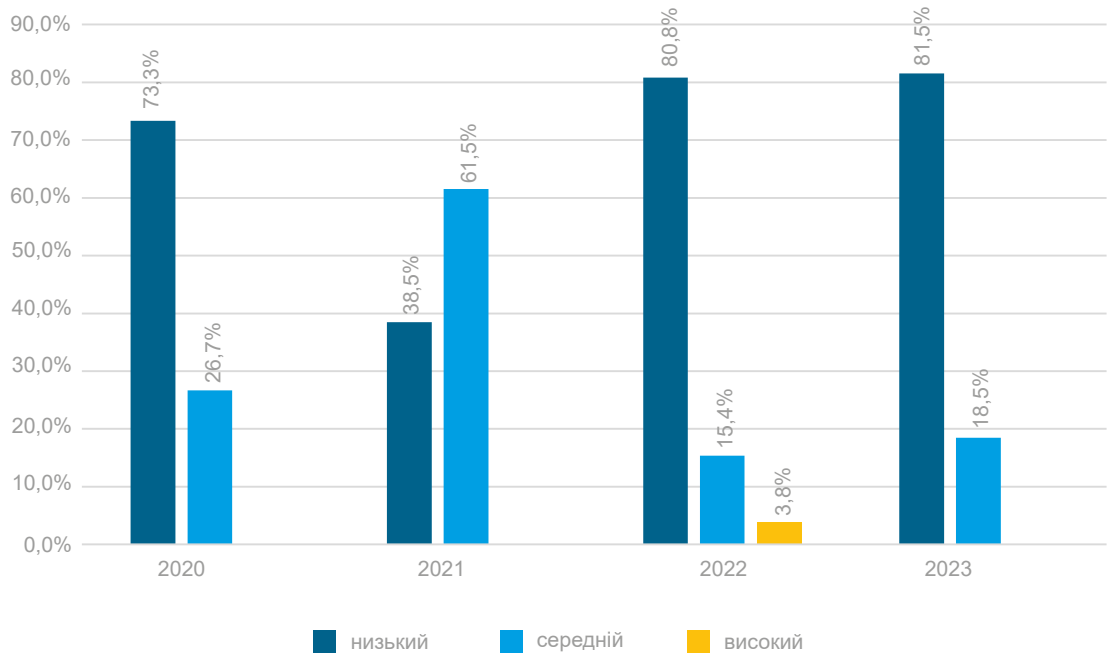

Рис. 3.2.7. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Особисті якості та поведінка» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

За позначеними індикаторами, як і у неповнолітніх на обліку органів пробації, стабільно високу кількість позначень в оцінках засуджених має індикатор *«Дефіцит когнітивних навичок»* (рис. 3.2.8). Водночас, на відміну від пробації, він позначений у кількості оцінок, що у середньому за 4 роки становить 98,1%. Цікавим фактом є зниження кількості підлітків, стосовно яких протягом останніх трьох років позначено індикатори *«Імпульсивність»* (з 38,5% у 2021 році до 11,1% у 2023) та *«Фізична агресія»* (з 46,2% у 2021 році до 14,8% у 2023), водночас варто зазначити, що кількість вчинення кримінальних правопорушень із застосування насильства (зокрема в сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями) за ці роки знаходиться в межі 30% від кількості інших кримінальних правопорушень (виняток становить лише 2022 рік, коли таких правопорушень було 50%).

Згідно з інформацією ЄРЗО, за 4 роки відсоток підлітків, які схильні до самогубства та / або самоушкодження, є стабільним та коливається в межах 20%. Винятком був 2022 рік, коли цей відсоток підвищився майже до 27%, а у 2023 р. знизився до 18,5%.

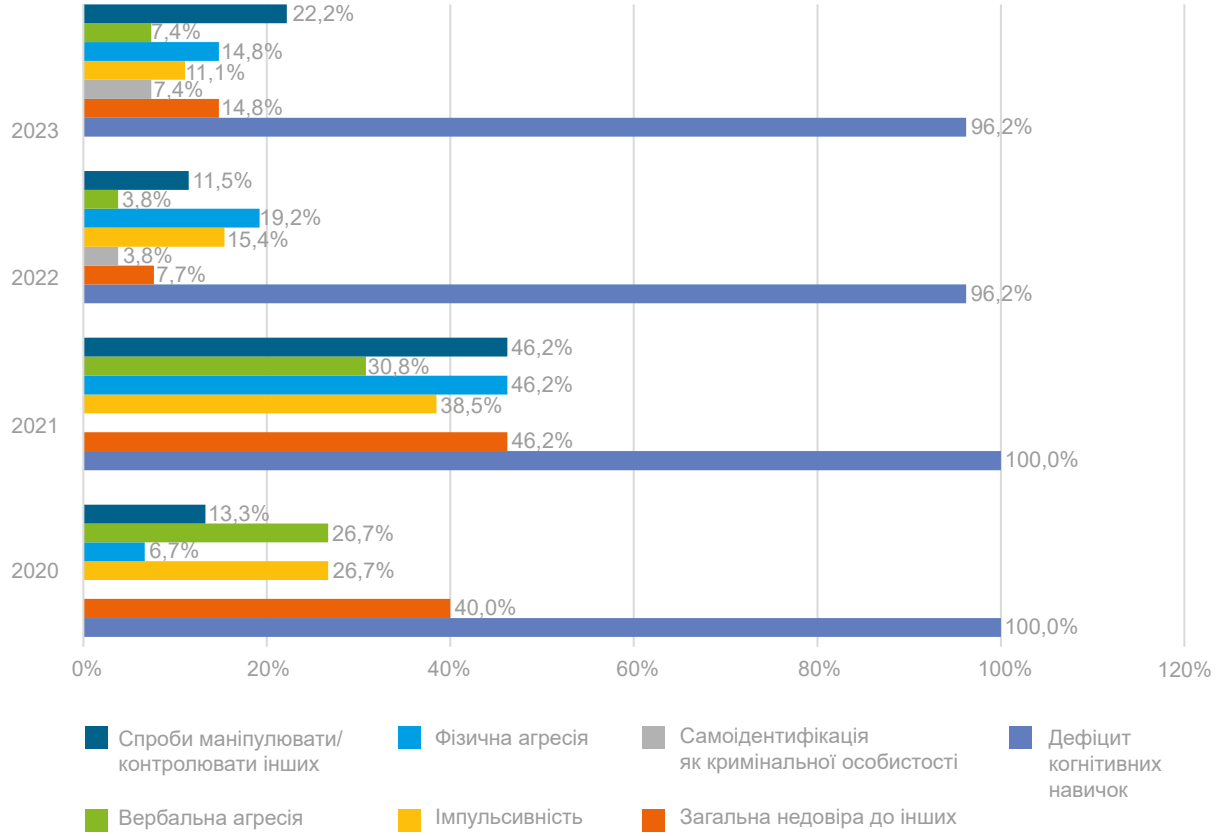

Рис. 3.2.8. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Особисті якості та поведінка» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Потребує окремого дослідження той факт, що показники за всіма індикаторами у 2022 та 2023 роках суттєво знизилися, окрім стабільно високого показника за індикатором *«Дефіцит когнітивних навичок»*. Водночас спостерігається невідповідність даних щодо факторів ризику, визначених під час оцінювання, з видами правопорушень, вчинених дітьми. Зокрема, низькі показники факторів ризику, пов'язаних з вчиненням насильства, на тлі досить високої кількості кримінальних правопорушень із застосуванням насильства. Можна припустити, що це, серед іншого, може бути пов'язано також із якістю заповнення форм оцінок ризиків неповнолітніх уповноваженими працівниками.

Отже, за блоком **«Особисті якості та поведінка»** показники високого рівня ризику в оцінках неповнолітніх засуджених на обліку в пробації є надзвичайно низькими (середній показник за чотири роки – 1,4%), а середній та низький рівні ризику коливаються у середніх значеннях 16,5% і 40% відповідно. Подібну ситуацію фіксуємо в формах ОРП засуджених неповнолітніх в УВП: середній показник високого рівня ризику за чотири роки становить 0,9%, середнього і низького – 30,5% і 68,5% відповідно.

3.2.2.2. Блок «Вживання ПАР»

Цей блок містить такі індикатори:

- Регулярне вживання ПАР;
- Поодиноке вживання ПАР (алкоголю, наркотиків);
- Вважає вживання ПАР за норму/невід'ємною частиною життя;
- Вживання ПАР пов'язане з правопорушенням (-и).

Також серед індикаторів оцінки для неповнолітніх в пробації є індикатор «Помітний шкідливий вплив на навчання, стосунки, побут», а в оцінці для УВП – «Озвучує або має бажання повернутися до вживання ПАР».

Згідно з проведеним аналізом, в оцінках неповнолітніх, які перебували під наглядом органів пробації, домінує **низький рівень** впливу фактора вживання ПАР на їхню протиправну поведінку (рис. 3.2.9). Так середній показник низького рівня впливу цього фактора становив 19,4%. Водночас, за результатами оцінки, виявлено найбільше неповнолітніх, які **взагалі не вживали ПАР:** тобто не спостерігалося навіть поодинокого вживання ні наркотиків, ні алкоголю (середній показник кількості підлітків, які мають 0 балів за цим фактором за 4 роки становить 72,2%).

У 2023 році спостерігається найвища кількість підлітків із **середнім рівнем** впливу фактора вживання ПАР на їхню протиправну поведінку – 9,3% (порівнюючи з 5,3% у 2022 році) через незначне зниження кількості підлітків із низьким рівнем впливу цього фактора. Також відбулося незначне збільшення кількості неповнолітніх з **високим рівнем впливу** цього фактора на вчинення правопорушень (3% у 2023 році, порівнюючи з 1,8% у 2022 році).

Нагадаємо, що у підрозділі 2.4.2 ми зазначали, що відповідно до наявних статистичних даних в цілому по Україні протягом досліджуваного нами періоду часу в середньому 3 – 5% неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. У цьому ж підрозділі також наведені більш детальні дані з цього питання.

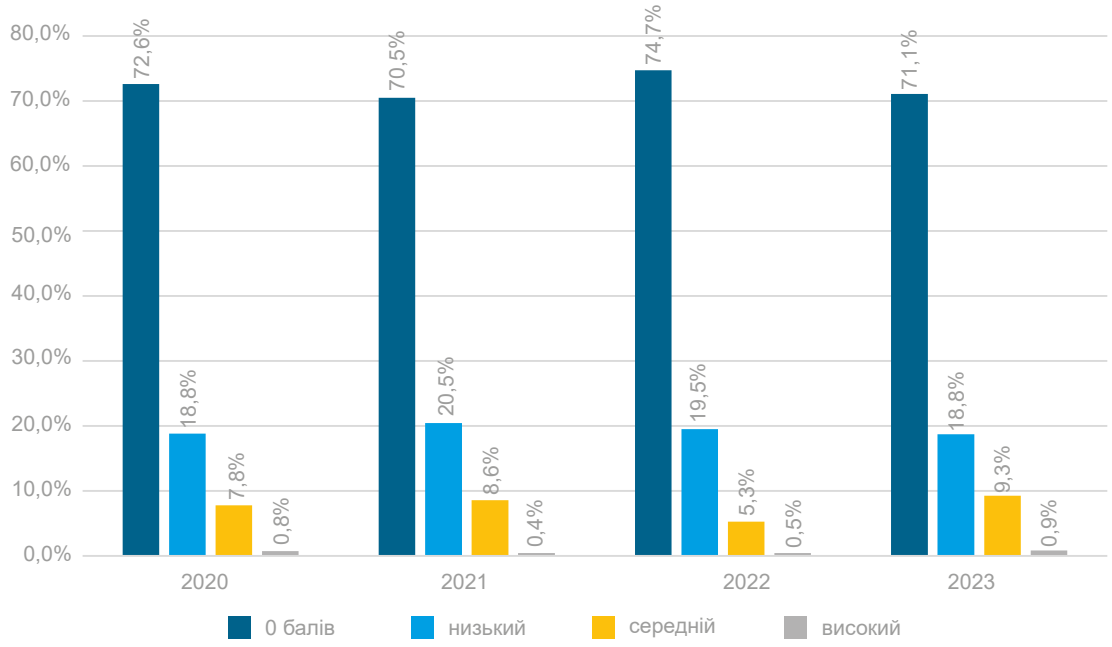

Рис. 3.2.9. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Вживання ПАР» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Аналіз позначених індикаторів демонструє (рис. 3.2.10), що найбільш часто позначається в оцінках ризиків неповнолітніх індикатор *«Поодиноке вживання ПАР»* (середній показник за 4 роки є більш-менш стабільним, та позначений щодо 21,6% неповнолітніх). Водночас у 2022 році відбулося зниження кількості неповнолітніх, щодо яких було позначено індикатор *«Регулярне вживання ПАР»,* порівнюючи з 2021 роком – з 4,3% до 2,8%, однак у 2023 році відбувається його різке зростання – до 5,5% (найвищий показник протягом досліджуваного періоду за цим індикатором).

Окремо варто звернути увагу, що, згідно з позначеними індикаторами, у 2020 – 2021 році хлопці частіше скоювали правопорушення, пов'язані із вживанням ПАР, в той час, як протягом 2022 – 2023 цей показник змінився у бік збільшення кількості дівчат – вони частіше за хлопців вчиняли правопорушення під впливом ПАР.

Загалом у 2023 році у 168 підлітків (28,9% від загальної кількості підлітків на обліку органів пробації за цей рік) позначено хоча б один із індикаторів цього фактора впливу, серед них:

- 12 дівчат, що становить 27,3% від кількості дівчат у цьому році;
- 156 хлопців – 29,1% від кількості хлопців у цьому році.

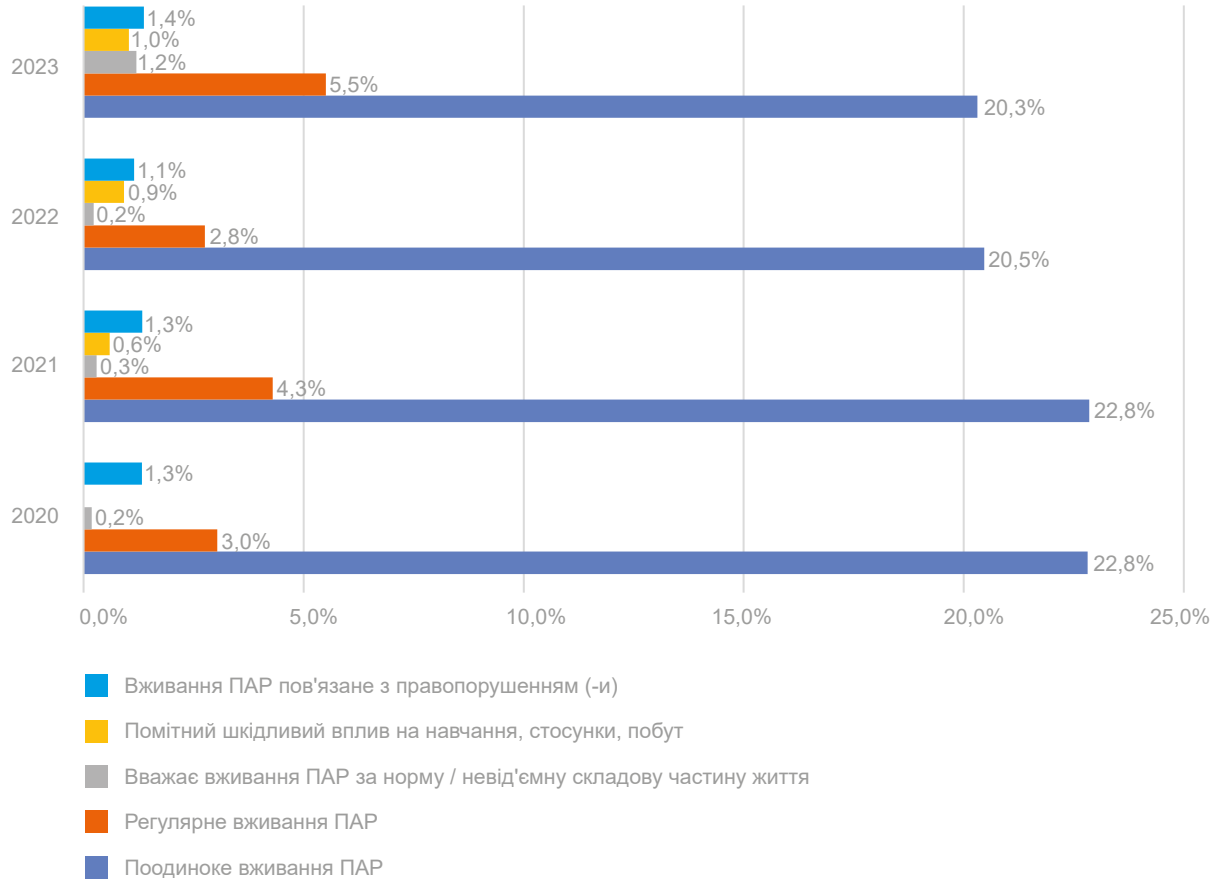

Рис. 3.2.10. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Вживання ПАР» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Надалі розглянемо, як відображений фактор вживання ПАР в оцінках ризиків неповнолітніх, які перебували в УВП.

Згідно з аналізом рівнів впливу, з 2020 року до 2022 року (включно) відбувалося зниження кількості підлітків із **високим рівнем впливу** вживання ПАР на протиправну поведінку, з 40% до 15,4%, середній показник за 4 роки – 26,1% (рис. 3.2.11). Але у 2023 році ця кількість знову зросла до 25,9%. Найбільша кількість засуджених неповнолітніх за всі 4 роки мала **середній рівень впливу** вживання ПАР на протиправну поведінку. Кількість неповнолітніх з середнім рівнем почала збільшуватися з 2021 року: з 53,8% у 2021 році, до 76,9% у 2022 році та 79,4% у 2023 році (середній показник за 4 роки – 67,5%). Найменша кількість неповнолітніх засуджених в УВП мали **низький рівень** впливу цього фактора на їхню протиправну поведінку, який, окрім того, становив 0% у 2020, зріс у 2021 до 23,1%, та надалі зменшувався до 7,7% у 2022 та 3,7% у 2023 році.

Окремо слід звернути увагу, що протягом останніх трьох років серед вибірки наявні по одному підлітку, які не мали досвіду вживання ПАР взагалі.

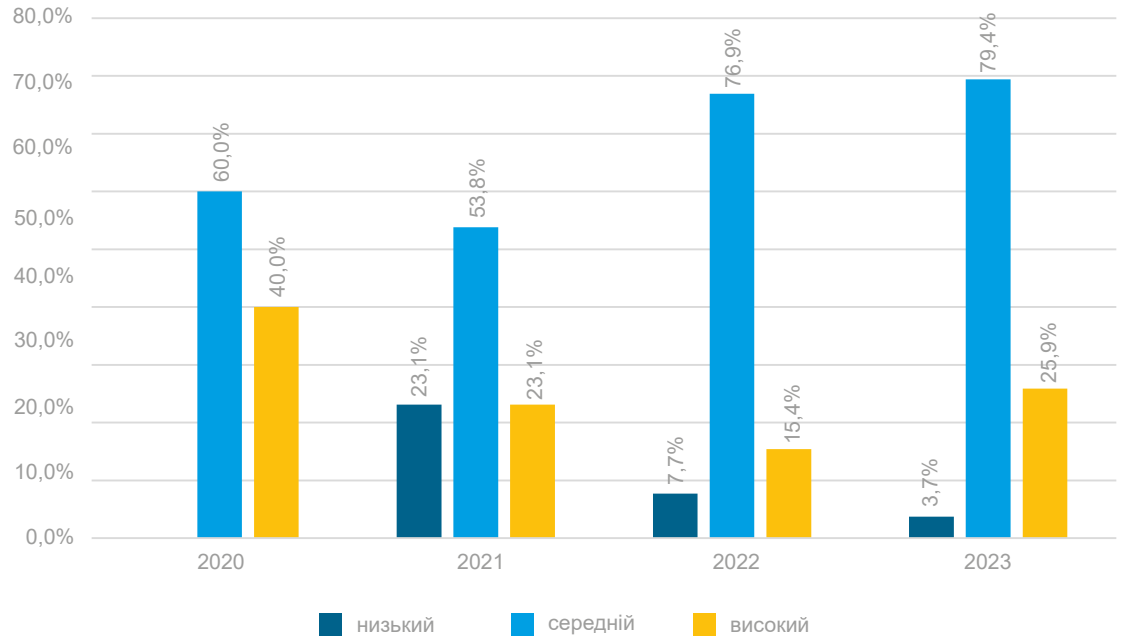

Рис. 3.2.11. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Вживання ПАР» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Щодо аналізу позначених індикаторів (рис. 3.2.12), то він демонструє, що, порівнюючи із 2020 роком, у якому всі 100% підлітків були позначені як такі, що мали досвід регулярного вживання ПАР, у наступні три роки середній показник за цим індикатором становив 84,5%. За всі досліджувані роки тільки один підліток мав досвід поодинокого вживання ПАР.

Кількість неповнолітніх, стосовно яких позначено індикатор «Вживання ПАР пов'язане з правопорушенням» поступово зростає з 40% у 2020 році до 59,3% у 2023 році. Також цікавим фактом є те, що кількість підлітків, які позначені як такі, що планують повернутися до вживання ПАР, навпаки, поступово знижується: з 53,3% у 2020 році до 21,1% у 2023 році (окрім 2022 р. у якому цей показник становив 15,4%), що корелюється зі зниженням кількості підлітків, які регулярно вживали ПАР до потрапляння в місця несвободи. Варто звернути увагу на індикатор, який вказує, що підлітки вважають вживання ПАР невід'ємною складовою частиною свого життя: у 2020 році кількість таких підлітків становила 62,5%, але у 2021 році цей показник становив 0%, і після відбулося зростання до 11,1% у 2023 році. Вочевидь, така різниця між показниками 2020 та 2021 року пов'язана з особливостями заповнення оцінки ризиків відповідальними за її складання фахівцями (тим, як уточнювалася така обставина у підлітків; наскільки підлітки, відповідаючи на запитання, поставлені їм щодо їхніх намірів, були щирими, тощо).

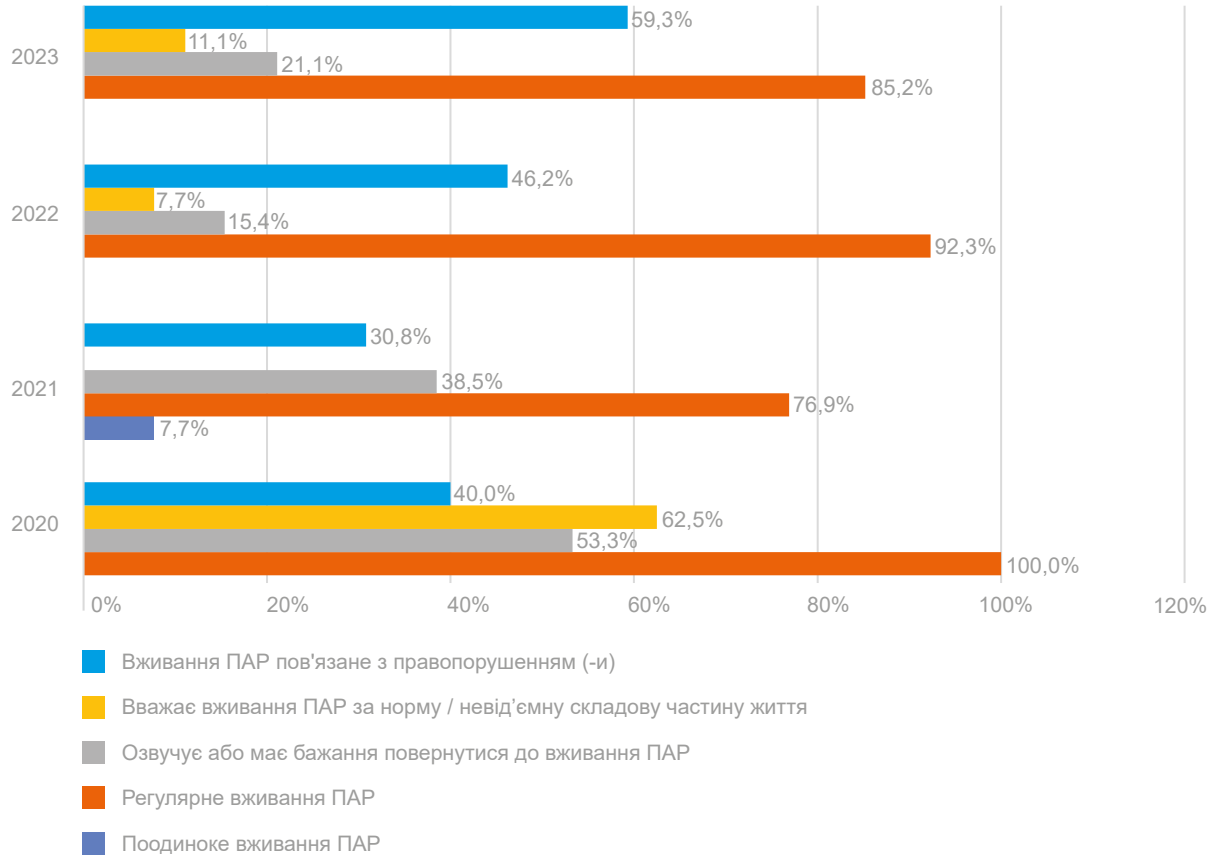

Рис. 3.2.12. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Вживання ПАР» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

«Алкоголь і інші речовини, ми самі розуміємо, ні до чого хорошого воно не призводить. Тому воно дуже сильно впливає. Дуже багато злочинів коїться під час такого стану».

(хлопець, 20 років, перебуває в УВП)

«Ну, це, я думаю, тут і так все зрозуміло. Напитися і комусь піти в морду дати, ну, я думаю, це, скажімо, відсотків, напевно, шістдесят, всіх підлітків у такій ситуації. А щодо наркотиків, ну, це теж… у цій же компанії… там п'яні, ааа, уууу, і понісло потім все інше…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«… коли вип'єш алкоголь, ти вважаєш, що ти всесильний. Кров грає і, грубо кажучи, мізки відключаються. Людина робить те, про що потім жалкуватиме. І так само і при наркотиках. Вона не може за себе заступитися. Ні за себе, ні за своїх рідних, друзів. Просто лізе «на рожон». … Тобто, я це бачив, я це знаю».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Я пила алкоголь… Потім пішли наркотики. І тяжкі наркотики. … Я закрилася в собі. Мені було на той момент комфортніше з наркотиками, з алкоголем, і наодинці. Найголовніше, що призвело до мого злочину, це те, що … я поїхала від мами, я її покинула. Я просто поставила її перед фактом, що все, я їду. … Я поїхала з Донеччини до Дніпра. В Дніпрі я пішла до церкви. Молодіжна, нова якась, там відкрилася. Я в них проживала. І як потім виявилося, то є секта наркоманів. Тому що там вже я знайшла наркотики. Ну, я далі почала там вживати. Ну, потім я вже до подруги переїхала. … А сам випадок, злочин, який я скоїла, стався в стані наркотичного сп'яніння...».

(дівчина, 17 років, перебуває в УВП)

3.2.2.3. Блок «Ставлення до правопорушення»

Цей блок містить такі індикатори:

- Заперечує серйозність своєї поведінки / применшує наслідки своєї поведінки;
- Не розкаюється / немає почуття провини;
- Вірить у прийнятність деяких антисоціальних типів поведінки;
- Вважає, що стосовно деяких осіб / груп можна вчиняти правопорушення.

Кількість неповнолітніх на обліку в органах пробації, які мають **високий рівень впливу** цього фактора на протиправну поведінку (тобто щодо них позначено 3 або всі 4 індикатори цього фактора), протягом 4 років залишається стабільною (рис. 3.2.13) і в середньому становить лише 1,8% (окрім 2021 р., в який відбулося різке зниження до 0,4%). Кількість підлітків, які мають **середній рівень впливу** фактора «Ставлення до правопорушення» (тобто щодо них позначено 2 індикатори зі списку за цим фактором) на вчинення ними протиправних дій, так само є невисокою та за 4 роки в середньому становить 4,2%. **Низький рівень впливу** цього фактора на протиправну поведінку (тобто позначено лише 1 індикатор) в середньому відмічається у 15% неповнолітніх засуджених (найвищим цей показник був у 2020 році – 17,7%).

Показовими для аналізу є дані про неповнолітніх, щодо яких **не позначено жодного індикатора** за цим фактором – найнижчий показник у 2020 році становив 74,7%, а найвищий показник відмічений у 2022 році – 84,1% неповнолітніх. Це означає, що така кількість неповнолітніх, від зворотного, не заперечує серйозності своєї поведінки та не применшує її наслідки; розкаюється та має почуття провини щодо вчиненого; не вважає прийнятними деякі типи антисоціальної поведінки та припустимим вчинення правопорушень щодо певних осіб / груп.

Водночас варто зазначити, що такі суттєві показники щодо кількості неповнолітніх, які за цим фактором мають 0 балів, не корелюються із наявністю кримінальної історії у неповнолітніх.

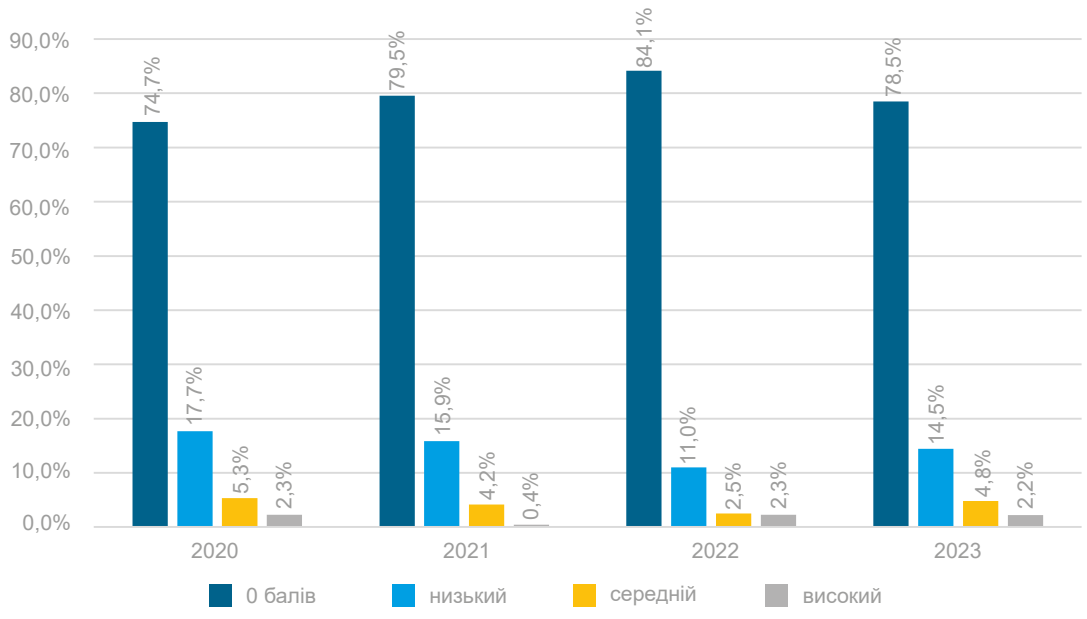

Рис. 3.2.13. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Ставлення до правопорушення» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Щодо оцінюваних індикаторів (рис. 3.2.14), то найбільші показники щодо кількості неповнолітніх, в оцінках яких його позначено, має індикатор «Заперечує серйозність своєї поведінки / применшує наслідки своєї поведінки» (середній показник за 4 роки – 14,8%; найнижчий показник – 11,3% у 2022 році, найвищий – 17,3% у 2020 році). Наступним за кількістю позначень в оцінках неповнолітніх

є індикатор «Не розкаюється / немає почуття провини» та в середньому його мають 3% неповнолітніх. Видимим є стрімке зростання, в 4 рази, кількості підлітків, стосовно яких позначено індикатор «Вірить у прийнятність деяких антисоціальних типів поведінки», з 2022 року (0,9%) до 2023 (3,6%). Індикатор «Вважає, що стосовно деяких осіб / груп можна вчиняти правопорушення» протягом досліджуваного періоду коливається від 0,7% у 2022 році (найнижчий показник) до 2,1% у 2020 році (найвищий показник).

Рис. 3.2.14. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Ставлення до правопорушень» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

У подальшому важливо буде зрозуміти, як саме досліджується наявність індикаторів в межах цього фактора ризику та, наприклад, як оцінюється щирість відповідей неповнолітніх під час проведення оцінки у контексті дійсного ставлення до скоєного.

Надалі розглянемо, як відображений фактор «Ставлення до правопорушень» в оцінках ризиків **неповнолітніх, які перебували в УВП.**

Кількість підлітків, які мають **високий рівень ризику** щодо впливу цього фактора на їхню протиправну поведінку, в середньому за 4 роки становить 11%, водночас найвищими показники цього рівня були у 2021 році – 15,4%, а найнижчими, у 2022 році – 3,8%.

Щодо кількості неповнолітніх, які мають **середній рівень ризику** щодо впливу цього фактора на вчинення ними правопорушень, то з 2021 року до 2023 року спостерігається їхнє зменшення з 38,5% до 14,8%, тобто більше ніж вдвічі (через зростання кількості неповнолітніх з низьким рівнем впливу), середній показник за 4 роки становить – 29,4%.

Кількість неповнолітніх, щодо яких був позначений **низький рівень ризику** впливу цього фактора на протиправну поведінку, протягом 4 років поступово збільшується з 53,3% у 2020 році до 74,1% у 2023 та в середньому становить 59,6% (рис. 3.2.15).

Цікавими є дані про неповнолітніх, щодо яких не позначено жодного індикатора: 2020 рік – 26,7% таких форм оцінок неповнолітніх, в 2021 році – 30,8%, в 2022 році – 46,2%, а в 2023 році спостерігається зниження до 18,5%. І це співвідноситься з наявністю кримінальної історії у неповнолітніх. Так у 2020 році підлітків, які попередньо вже мали конфлікт із законом, було 73,3%, у 2021 році – 69,2%, 2022 р. – 61,5%, а в 2023 р. – різкий стрибок в бік збільшення – 77,8%.

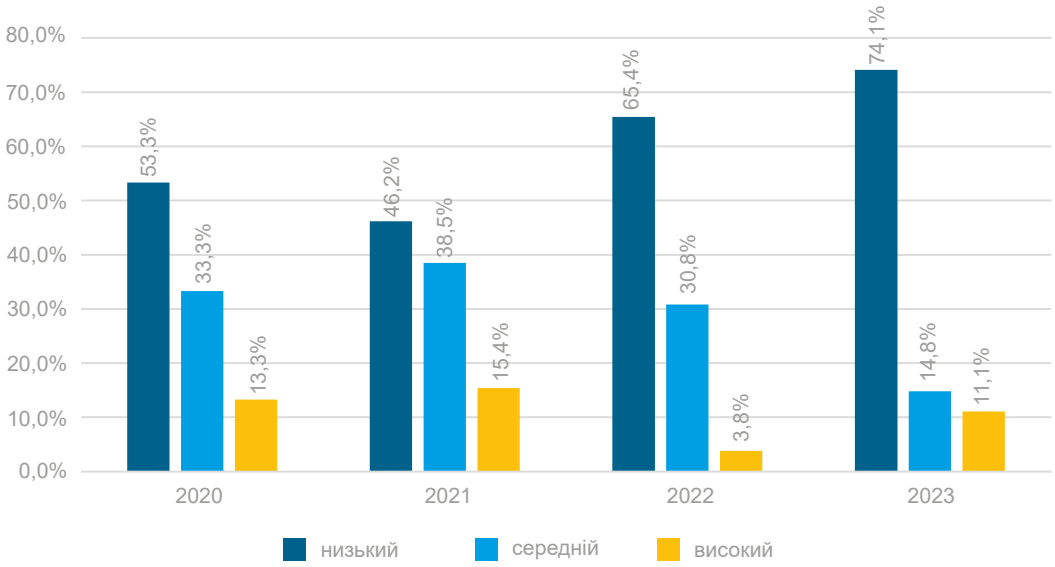

Рис. 3.2.15. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Ставлення до правопорушень» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Найбільш позначуваним в оцінках неповнолітніх засуджених за 4 роки (рис. 3.2.16) є індикатор *«Не розкаюється / відсутнє почуття провини»* (середній показник за 4 роки – 57,1%) та *«Заперечує серйозність своєї поведінки / применшує наслідки своєї поведінки»* (середній показник за 4 роки – 49,1%).

Цікавим є співвідношення між цими індикаторами: в той час, коли показники індикатора *«Заперечує серйозність своєї поведінки / применшує наслідки своєї поведінки»* знижуються (з 66,7% у 2020 до 25,9% у 2023 році), показники індикатора *«Не розкаюється / відсутнє почуття провини»* – стабільно зростають (з 46,7% у 2020 до 74,1% у 2023 році). Наприклад, у 2023 році 74,1% засуджених до позбавлення волі неповнолітніх не розкаювалися у вчиненому і не мали почуття провини, та 25,9% заперечували серйозність своєї поведінки, применшували її наслідки, тобто, за даними оцінки, *велика частина тих, хто не розкаювався у вчиненому, водночас усвідомлювали наслідки скоєного та не заперечували серйозність своєї поведінки.*

Також цікавим є той факт, що відсоткові значення за індикаторами «Вірить у прийнятність деяких антисоціальних типів поведінки» та «Вважає, що стосовно деяких осіб/груп можна вчиняти правопорушення» мають рівні значення у вибірці одного року, тобто, вірогідно, позначалися обидва автоматично у окремих неповнолітніх.

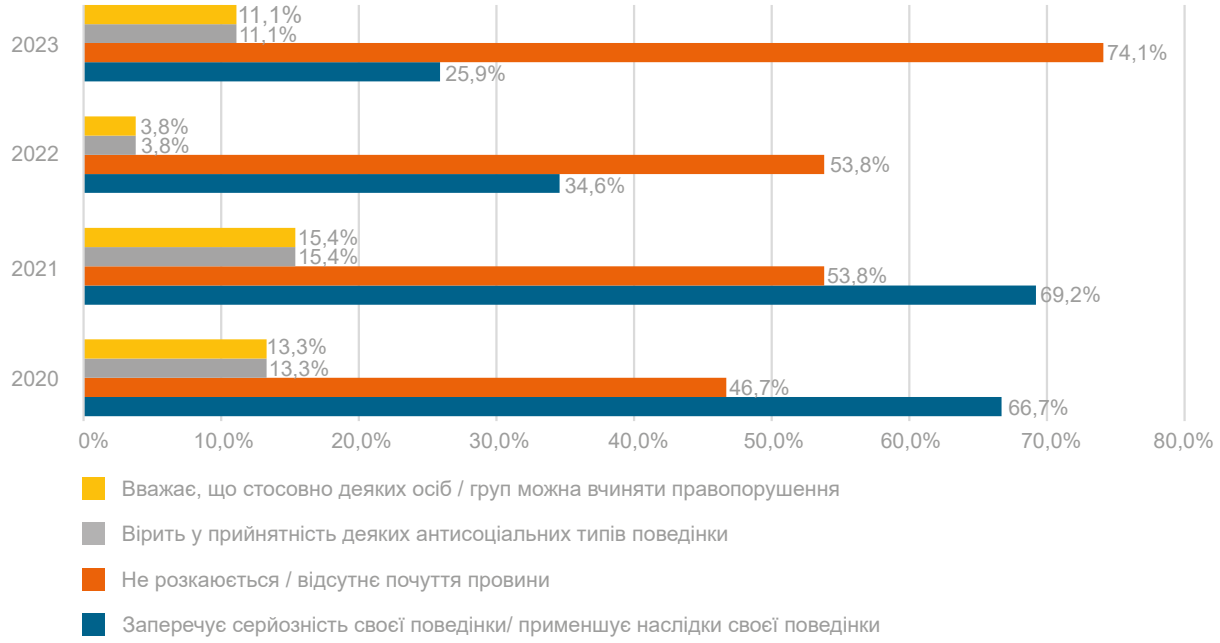

Рис. 3.2.16. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Ставлення до правопорушень» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Отже, узагальнюючи результати аналізу оцінок ризиків неповнолітніх на обліках як в органах пробації, так і тих, які відбувають покарання в УВП, в межах фактора, що стосується **особистості неповнолітньої особи** (охоплює три блоки в ОРП: «Особисті якості та поведінка»; «Вживання психоактивних речовин»; «Ставлення до правопорушення»), можна зазначити таке:

- за блоком **«Особисті якості та поведінка»** показники високого рівня ризику в оцінках неповнолітніх засуджених на обліку в пробації є надзвичайно низькими (середній показник за чотири роки – **1,4%**), а середній та низький рівні ризику коливаються у середніх значеннях **16,5%** і **40%** відповідно. Подібну ситуацію фіксуємо в формах ОРП засуджених неповнолітніх в УВП: середній показник високого рівня ризику за чотири роки становить **0,9%**, середнього і низького – **30,5%** і **68,5%** відповідно;
- найбільш часто позначуваним індикатором блоку «Особисті якості та поведінка» є *«Дефіцит когнітивних навичок»,* тобто невміння здійснювати аналіз наслідків своїх дій, сприймати інший погляд, контролювати власну поведінку та запобігати настанню небажаних її наслідків (найвищий середній показник за чотири роки для неповнолітніх на обліку в органах пробації – **31,2%** і для неповнолітніх в УВП – **98,1%**);
- за блоком **«Вживання ПАР»:** для неповнолітніх на обліку в органах пробації більш характерним є *поодиноке вживання ПАР* (середній показник за чотири роки є більш-менш стабільним та позначений щодо **21,6%** неповнолітніх), а щодо неповнолітніх в УВП – *регулярне вживання ПАР* (середній показник за чотири роки становив **88,6%** неповнолітніх);
- у контексті ставлення до вчиненого правопорушення (блок **«Ставлення до правопорушень»**): найбільш позначуваними індикаторами є ті, що стосуються *заперечення серйозності своєї поведінки / применшення її наслідків* (для неповнолітніх на обліку в органах пробації – середній показник за чотири роки – **14,8%**; для неповнолітніх засуджених в УВП – **49,1%**), а також *відсутності розкаяння / почуття провини* – лише для засуджених в УВП так само (середній показник за чотири роки – **57,1%**).

Так само зберігається тенденція щодо значно вищого значення більшості показників за індикаторами в межах фактора, що стосується особливостей особистості неповнолітньої особи, у неповнолітніх, які відбувають покарання, пов'язане з позбавленням волі, в УВП, та нижчих показників за такими самими індикаторами у неповнолітніх на обліку органів пробації.

«Я думав, чесно кажучи, що мені «з рук зійде». Але не зійшло».

(хлопець, 15 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Вину відчував. Ну, саме дужче, ну, я вину відчував перед цим дядьком [потерпілий]. *На слова оточуючих я не звертав увагу. Ну, хай кажуть. А от перед ним відчував вину…що я зробив… Я їздив до нього з матір'ю і з батьком, і вибачався, і компенсацію давав за лікування, і за речі, які ми в нього забрали».*

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«… ну, ти можеш ще вирішити, хочеш це робити чи не хочеш. Тобто, якщо ти бачиш, що це погано, і ти сам це все усвідомлюєш, що це погано, це сто процентів погано, то у тебе буде ще й вибір, робити це чи не робити. А от якщо не усвідомлюєш, то це вже гірше…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

3.2.3. Фактори найближчого оточення («Стосунки з друзями та однолітками»)

У формах ОРП цей фактор представлений у блоці «Стосунки з друзями та однолітками».

Водночас у формах ОРП, що використовуються як органами пробації, так і УВП, індикатори цього фактора ризику певною мірою різняться, але загалом охоплюють схожі аспекти:

Індикатори в формі ОРП пробації	**Індикатори в формі ОРП УВП**
Деякі друзі з антисоціальною поведінкою; Деякі знайомі з антисоціальною поведінкою; Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою.	Є друзі з антисоціальною поведінкою, які мають вплив на неповнолітню особу; Не має друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою; Погані (конфліктні) стосунки з однолітками.

Розподіл рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх на обліку пробації фактора щодо стосунків з друзями та однолітками, з 2020 до 2023 року (рис. 3.2.17), демонструє доволі невелику кількість неповнолітніх, які мають **високий рівень ризику** щодо впливу цього фактора на вчинення правопорушення, причому за досліджуваний період цей показник щороку *знижувався* (найвищий показник – 2,9% у 2020 році а найнижчий – 1,5% у 2023 році); середній показник цього рівня ризику за 4 роки – 2%. **Середній рівень ризику** щодо впливу цього фактора спостерігався за чотири роки, в середньому у 24,3% неповнолітніх, та так само спостерігається тенденція до *зниження* показників цього рівня з 2020 року (29,8%) до 2023 року (19,1%).

Варто зазначити, що з 2021 року стабільно знижується кількість неповнолітніх, в оцінках яких позначений хоча б 1 індикатор (**низький рівень ризику**) через збільшення кількості ОРП, в **яких не позначено жодного індикатора** (так само – низький рівень ризику) у цій сфері (з 18,2% у 2021 році до 54,2% у 2023 році).

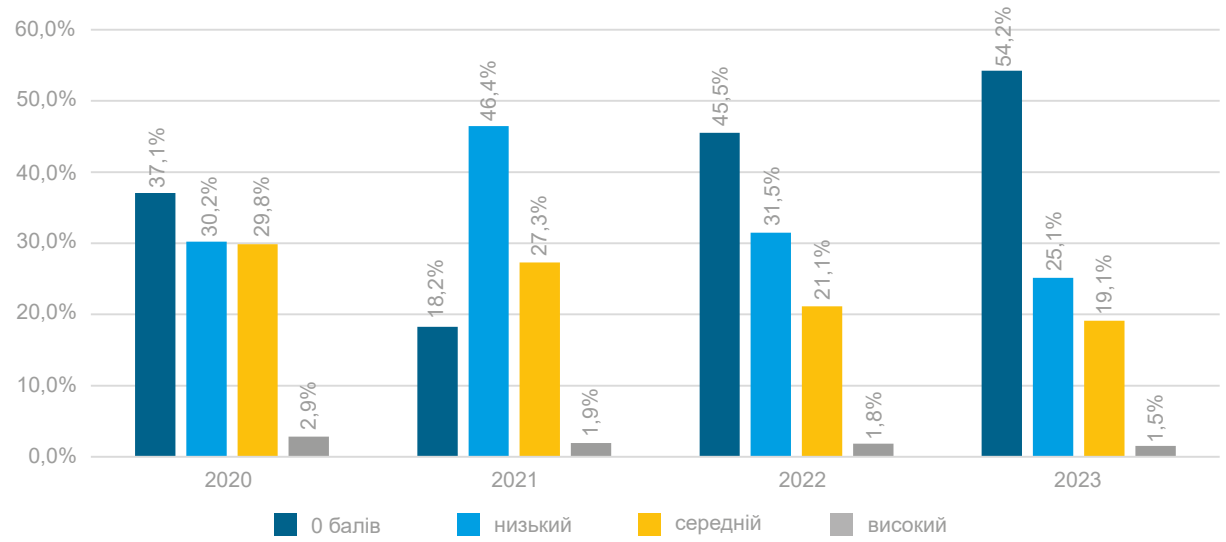

Рис. 3.2.17. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Стосунки з друзями та однолітками» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в пробації у 2020 – 2023 рр.

За результатами аналізу позначених індикаторів (рис. 3.2.18), відбувається зниження показників за індикаторами *«Деякі друзі з антисоціальною поведінкою»*: з 39,2% у 2020 році до 26,2% у 2023 році (середній показник за чотири роки – 35,2%) та *«Деякі знайомі з антисоціальною поведінкою»:* з 20% у 2020 році до 15,7% у 2023 році (середній показник за чотири роки – 17,7%). Індикатор *«Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою»* коливається в межах середнього за чотири роки показника 2,4%. Також варто звернути увагу, що, згідно з методичними рекомендаціями, у разі позначення індикатора щодо наявності друзів з антисоціальною поведінкою, автоматично повинен позначатися індикатор і щодо наявності таких знайомих, але за результатами аналізу відстежується значна різниця у цих показниках, водночас показник наявності таких друзів значно вищий, ніж щодо наявності знайомих, а це суперечить методичним рекомендаціям та свідчить про неточне заповнення форми ОРП, що має суттєвий вплив на рівень ризику за цим фактором в результаті.

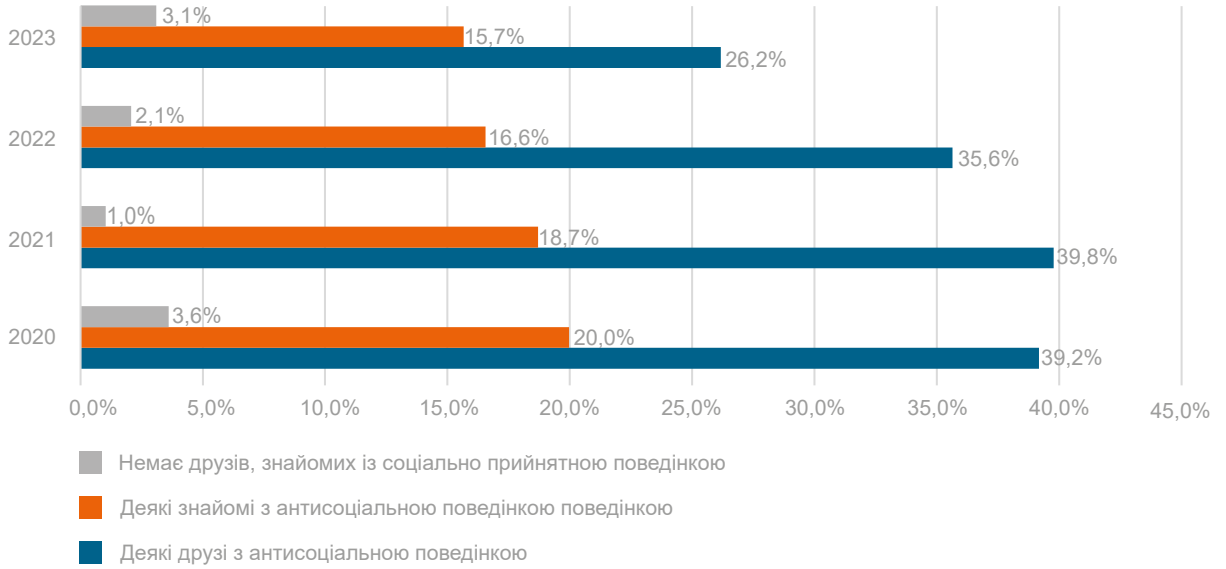

Рис. 3.2.18. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Стосунки з друзями та однолітками» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в пробації у 2020 – 2023 рр.

Також було досліджено один індикатор за факторами сприйняття (умови, які можуть вплинути на вчинення правопорушень), що є дотичним до досліджуваних нами **факторів найближчого оточення:** *“Родичі з кримінальним минулим наявні”* були наявні у 14,2% неповнолітніх на обліку органів пробації (% від загальної кількості неповнолітніх за 2020 – 2023 рр.)

Розподіл рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх фактора стосунків з друзями та однолітками **у неповнолітніх засуджених в УВП,** з 2020 до 2023 року, демонструє таке (рис. 3.2.19). Показники щодо кількості неповнолітніх з **високим рівнем ризику** щодо впливу цього фактора є доволі низькими. У середньому за чотири роки цей показник становить 7,4%, водночас найнижчим він був у 2022 та 2023 роках – 3,8% та 3,7% відповідно. **Середній рівень ризику** щодо впливу цього фактора на прояви протиправної поведінки неповнолітніх суттєво зріс з 7,7% у 2022 році до 25,9% у 2023 році, що відображає і тенденцію зростання кількості правопорушень з початку повномасштабного вторгнення. **Низький рівень ризику** за цим фактором має стабільно високий показник: в середньому за чотири роки – 72%. У 2023 році показники низького рівня ризику дещо зменшилися, порівнюючи з 2022 роком (у цьому році спостерігається найбільший за всі роки показник – 88,5%) через зростання показників середнього рівня ризику.

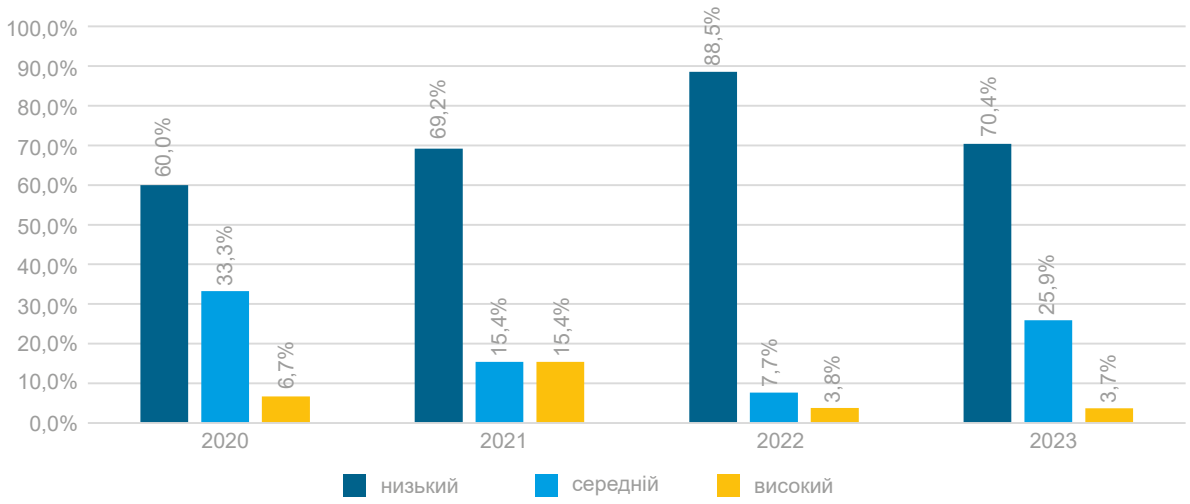

Рис. 3.2.19. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Стосунки з друзями та однолітками» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Найбільш часто позначуваний індикатор *«Є друзі з антисоціальною поведінкою, які мають вплив на неповнолітню особу»* (рис. 3.2.20), відповідно внаслідок позначення цього індикатора (в середньому за чотири роки – в 94,3% форм оцінок неповнолітніх) неповнолітні отримували 1 бал та низький рівень ризику впливу цього фактора на вчинення правопорушення. Інші два індикатора були відмічені у значно меншій кількості форм оцінок. Так показник індикатора *«Конфліктні стосунки з однолітками»* був найвищим у 2020 році (40%) та значно знизився до 2022 (7,7%), а у 2023 році знову суттєво зріс (25,9%), що відображає ситуацію повномасштабного вторгнення та зміну психічного стану неповнолітніх (підвищення рівня конфліктів, ворожості, агресії, про що йшлося у параграфі 3.1). Показник індикатора *«Не має друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою»* найвищим був у 2021 році (30,8%), у 2022 знизився (7,7%) та знову зріс у 2023 році (14,8%).

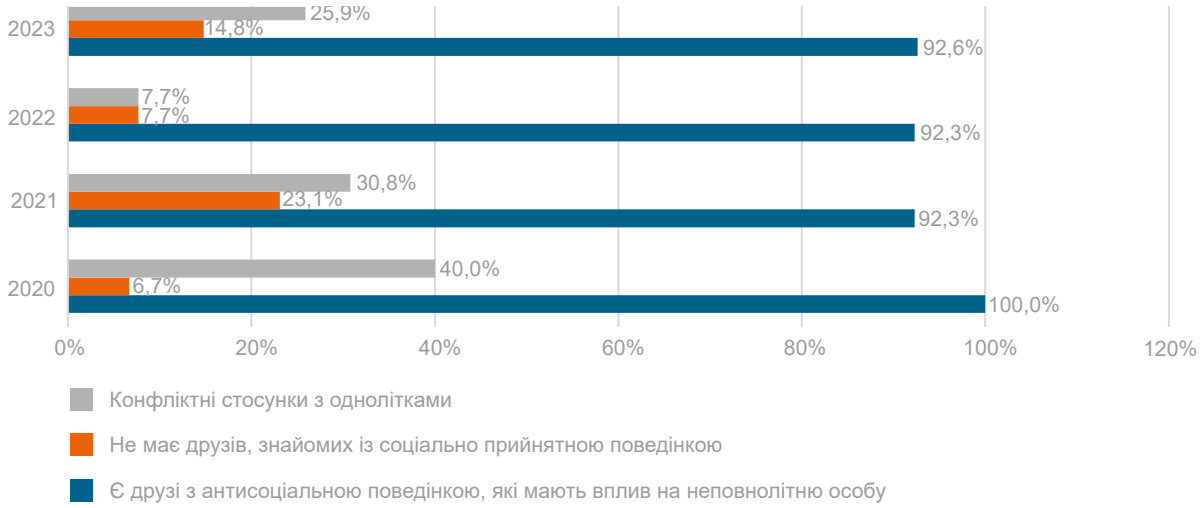

Рис. 3.2.20. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Стосунки з друзями та однолітками» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Отже, узагальнюючи результати аналізу форм ОРП неповнолітніх як на обліку в пробації, так і тих, які відбувають покарання в УВП, за фактором, що стосується **найближчого оточення** (блок в ОРП: «Стосунки з друзями та однолітками»), можна зазначити таке:

- у цьому разі важко порівнювати рівні ризику, адже різняться індикатори і підходи до їх обчислення в формах ОРП органів пробації та УВП за цим блоком, водночас, якщо порівнювати показники окремих, схожих між собою індикаторів, то тут знову фіксуємо суттєву різницю між оцінками неповнолітніх під наглядом пробації та неповнолітніх в УВП: середній показник за 4 роки в оцінках неповнолітніх на обліку в пробації за індикатором *«Деякі друзі з антисоціальною поведінкою»* – **35,2%**, тоді як для неповнолітніх в УВП показник за схожим індикатором *«Є друзі з антисоціальною поведінкою, які мають вплив на неповнолітню особу» в середньому за чотири роки становить* **94,3%** *(а в 2020 році цей показник становив 100%);*
- маючи змогу переглянути позначені індикатори за *факторами сприйняття* (умови, які можуть вплинути на вчинення правопорушень, і які потрібно враховувати, вибудовуючи роботу з неповнолітньою особою), що містяться в формах ОРП неповнолітніх засуджених на обліку в органах пробації, було виокремлено один індикатор, що стосується факторів найближчого оточення: *«Родичі з кримінальним минулим наявні»,* що був позначений у **14,2%** неповнолітніх на обліку органів пробації (% від загальної кількості неповнолітніх за 2020 – 2023 рр.). Можливості проаналізувати відповідний індикатор засуджених в УВП не було.

  «Єдиною причиною була компанія, з якою я спілкувався. Тому що навіть в день скоєння злочину нічого такого не могло «предвєщать», був звичайний день. Я просто працював, я був на роботі, йшов додому, і навіть не планувалося нічого такого, поки не з'явилася ця компанія. Тобто такі «о, пішли-пішли з нами, …пішли», там туда-сюда, там двіж. І от і піддався. Ось це, думаю, вся причина».

  (хлопець, 20 років, перебуває в УВП)

  «Напевно, от, саме перше – це компанія. Потім це вплив інтернету. Тобто, інтернет – це ще та зараза… оці відеороліки, де всі ці бої, всі оці фільми жорстокі, і всі підлітки, вони ж запам'ятовуються все це і потім намагаються повторювати це в реальності».

  (хлопець, 21 рік, перебуває в УВП)

«Перший раз це було з моїм другом, Віталіком, ми тут разом і потрапили. Перший раз це було просто скучно, ми виходили вночі, нам вистачало цього адреналіну, що ми перший раз вийшли, всі сплять, а ми гуляємо. Після чого ми вже думаємо, що вночі можна було б, якщо там відкрито щось десь, забрати або товар, або касу, просто чисто через скуку та брак адреналіну. Я не пам'ятаю, що ми там забрали, там були гроші і ще щось було, ми це продали, нам класно, тепер є гроші. Потім ми вже починаємо це все знову робити, бо, типу, знайшли такий спосіб заробітки, тоді думали, що класно це все».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«У мене все було, ну, в мене все було добре. Я ні на що не жалівся. Просто я йшов додому і опинився не в тому місці, не в той час. І не з правильними людьми. Взагалі не з правильними людьми. Ну, яких я, можливо, тоді ще вважав друзями…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«У мене тоді був друг. … Ми тоді були на Дні народженні нашого знайомого. Ми випили. Ну, там, не дуже багато, пиво ми пили. По 0,5, вроді. І коли ж я його проводив в центр, він мені почав розказувати, ну, про матір, що в неї слабе серце, що йому там не вистачає на операцію. Ну, я не знаю, як там насправді. Ну, і, грубо кажучи, підбив мене, що цей проступок…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

3.2.4. Фактори освітнього середовища («Освіта, навчання та працевлаштування»)

У формах ОРП як органів пробації, так і УВП, цей фактор представлений у блоці «**Освіта, навчання та працевлаштування»** та містить такі індикатори:

- Негативне ставлення до закладу освіти та навчання;
- Порушення порядку в закладі освіти;
- Погані стосунки з учителями (та майстрами – для УВП);
- Низька успішність, часта відсутність;
- Не навчається і не працює (для УВП – не виявляє бажання навчатися і працювати).

Також форми оцінки пробації та УВП різняться щодо шостого індикатора за цим фактором ризику:

- Погані стосунки з однолітками (для пробації);
- Негативне ставлення до праці (для УВП).

Серед розподілу рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх на обліку органів пробації фактора щодо освіти, навчання і працевлаштування, з 2020 до 2023 року (рис. 3.2.21), спостерігалася найбільша кількість неповнолітніх з **низьким рівнем ризику** (середній показник за чотири роки – 36,8%, з найвищою позначкою 40,5% неповнолітніх з низьким ризиком у 2022 році), а також доволі високий відсоток підлітків мають «0 балів» за цим фактором, тобто не позначений жоден індикатор в межах цього фактора (середній показник за чотири роки – 40,1%, з найвищою позначкою 44,8% у 2023 році). У 2021 році найбільша кількість неповнолітніх мала **середній рівень ризику** щодо впливу цього фактора на протиправну поведінку неповнолітніх (26,8%), в інші роки показник середнього рівня ризику не коливався, і перебував, у середньому, на рівні 14,1% (середній показник за чотири роки середнього рівня ризику за цим фактором – 17,7%). У 2020 р. найбільша кількість неповнолітніх мала **високий рівень ризику** щодо впливу цього фактора на протиправну поведінку – 6,8% (у 2023 році цей відсоток становив 6%; середній показник за чотири роки – 5,1%).

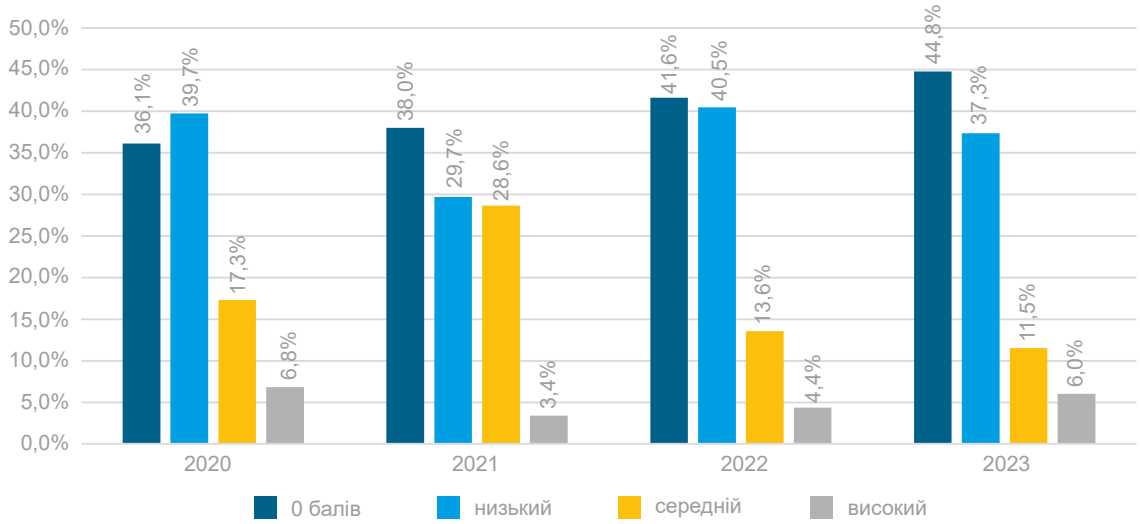

Рис. 3.2.21. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Освіта, навчання та працевлаштування» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Під час розподілу відсотків серед позначених індикаторів цього фактора ризику (рис. 3.2.22), можна спостерігати стабільно високі показники у взаємопов'язаних індикаторах *«Негативне ставлення до закладу освіти і навчання»* (середній показник за чотири роки – 31,3%) та *«Низька успішність»* (середній показник за чотири роки – 29,2%, причому в 2022 році цей індикатор було відмічено у оцінках 41,1% засуджених, а у 2023 році – 15,5%).

Найбільша кількість неповнолітніх, щодо яких було позначено індикатор *«Не навчається і не працює»* у 2022 р. (15,2%), що може бути пов'язано із початком повномасштабного вторгнення і безпековою ситуацією, оскільки у 2023 р. кількість неповнолітніх, які мали позначеним такий індикатор, знижується в 3 рази (до 4,6%).

Окрім того, за інформацією ОРП було встановлено, що 5% мали прояви відставання у когнітивному / розумовому розвитку.

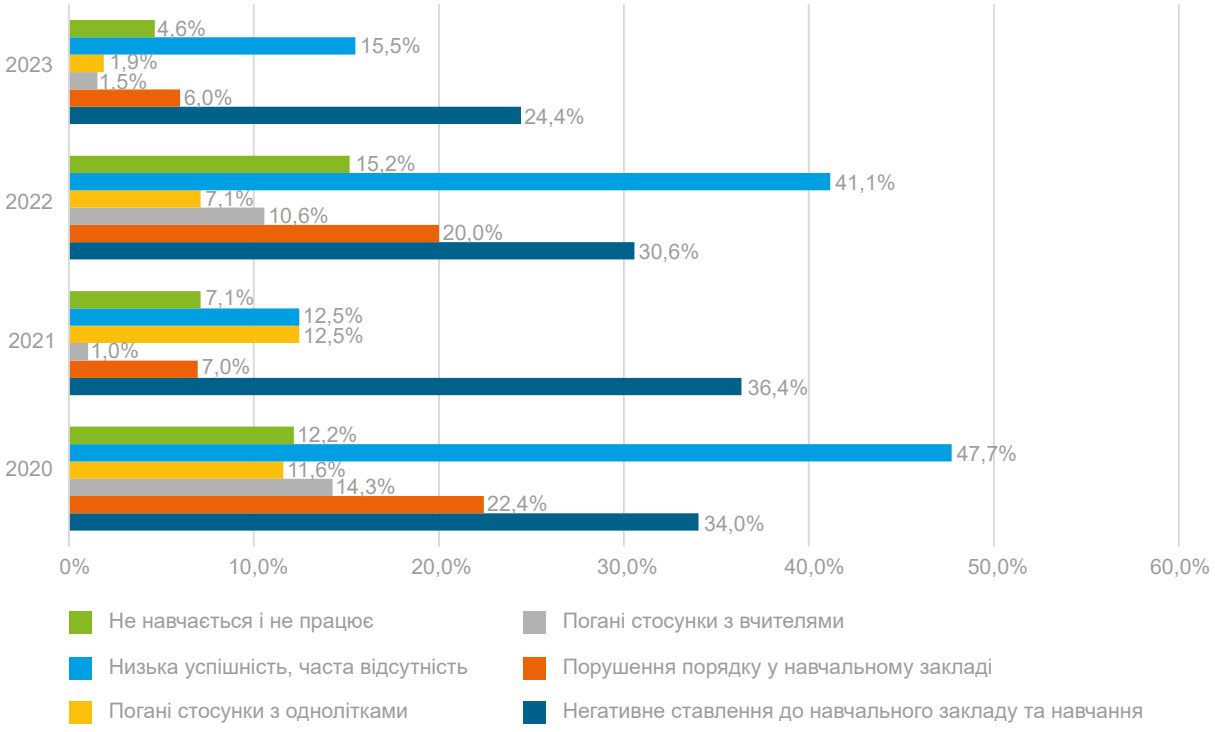

Рис. 3.2.22. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Освіта, навчання та працевлаштування» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Серед розподілу рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх факторів, які стосуються освіти, навчання і працевлаштування, з 2020 до 2022 року, спостерігалося зниження кількості **неповнолітніх засуджених в УВП**, які мають **середній рівень ризику** через збільшення кількості підлітків з низьким та високим рівнями (рис. 3.2.23). У 2023 році відбулося зміщення показників у бік середнього рівня ризику і кількість підлітків, які за результатами ОРП мали цей рівень, становила максимальну кількість за період – 44,4% (середній показник за чотири роки середнього рівня ризику становить 24,5%). Найбільша кількість підлітків, які мали **високий рівень ризику**, спостерігалася протягом 2020 – 2022 рр. (46,2%), в той час, коли середній показник високого рівня ризику за чотири роки становить 40,3%. Найбільша кількість у межах **низького рівня ризику** щодо впливу освіти на протиправну поведінку спостерігалася у 2022 році – 42,3%.

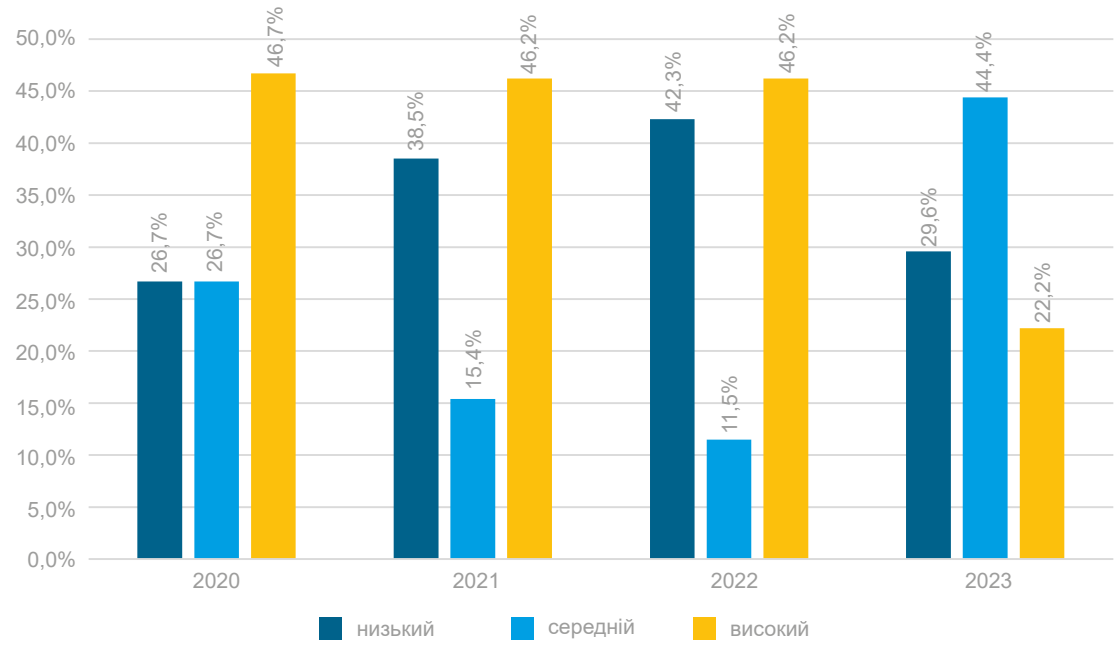

Рис. 3.2.23. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Освіта, навчання та працевлаштування» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Окремо варто звернути увагу, що за досліджувані роки тільки у двох підлітків і лише у 2022 році не було позначено жодного індикатора в цьому факторі ризику, тобто за цим рівнем вони мали «0» балів.

Під час аналізу позначених індикаторів цього блоку (рис. 3.2.24), можна так само, як і у випадку неповнолітніх на обліку в органах пробації, спостерігати стабільно високі показники у взаємопов'язаних індикаторах *«Негативне ставлення до закладу освіти і навчання»* (середній показник за чотири роки – 94,2%) та *«Низька успішність»* (середній показник за чотири роки – 91,6%), а у 2023 році ці індикатори були позначені у 100% засуджених. Додаткового уточнення потребує зв'язок між індикаторами *«Негативне ставлення до праці»* та *«Не виявляє бажання навчатися і працювати»,* оскільки в останньому зазначено і навчання, і працевлаштування. Наприклад, у 2023 році *«Негативне ставлення до праці»* позначено у 11,1% випадків, а *«Не виявляє бажання навчатися і працювати»* – у 51,9%. І водночас саме індикатор щодо негативного ставлення до праці стабільно знижується: з 33,3% у 2020 році до, як вже зазначалося, 11,1% у 2023 році.

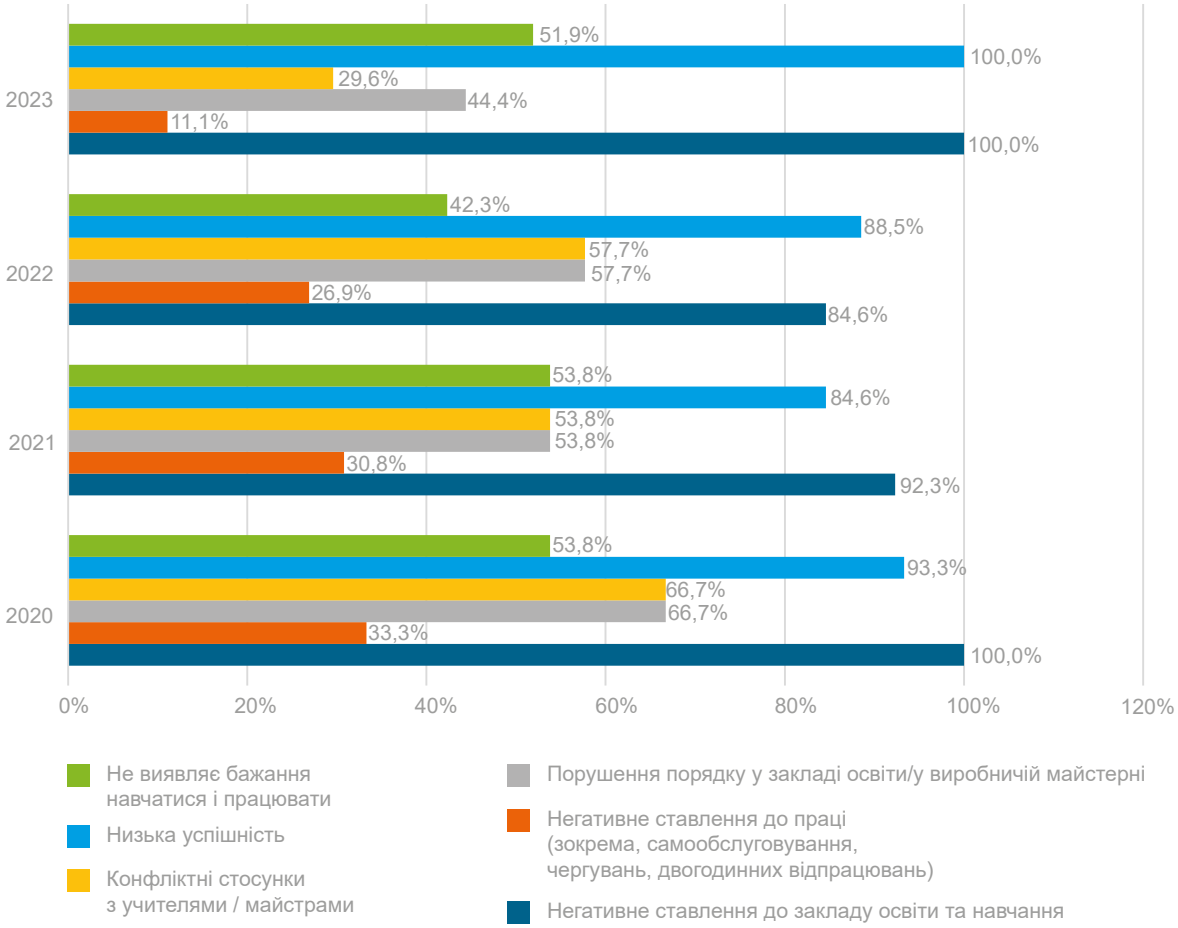

Рис. 3.2.24. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Освіта, навчання та працевлаштування» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Отже, узагальнюючи результати аналізу форм ОРП неповнолітніх як на обліку в пробації, так і тих, які відбувають покарання в УВП, за фактором, що стосується **освітнього середовища** (блок в ОРП: «Освіта, навчання та працевлаштування»), можна зазначити таке:

- середній показник високого рівня ризику в оцінках неповнолітніх засуджених на обліку в органах пробації за цим фактором за чотири роки становить **5,1%**, а у неповнолітніх засуджених в УВП цей показник майже у вісім разів вищий – **40,3%;** середній показник середнього рівня ризику у неповнолітніх на обліку в органах пробації (**17,7%**) дещо нижчий за відповідний показник в формах ОРП у неповнолітніх в УВП – **24,5%**;
- найбільш часто позначуваним індикатором цього блоку в формах ОРП неповнолітніх на обліку в пробації був *«Негативне ставлення до закладу освіти і навчання»* (середній показник за чотири роки – **31,3%**) та *«Низька успішність»* (середній показник за чотири роки – **29,2%**), що так само актуально і для форм ОРП неповнолітніх засуджених в УВП, водночас у останніх показники за цими індикаторами були значно вищими: **94,2%** та **91,6%** відповідно (а у 2023 році обидва показники були позначені у 100% засуджених).
- результати аналізу свідчать про значно вищу педагогічну занедбаність неповнолітніх, які отримують покарання, пов'язане з позбавленням волі, та відбувають його в УВП та демонструють високий зв'язок факторів освітнього середовища, особливо негативного ставлення до закладу освіти і навчання, низької успішності, із ризиком вчинення злочинів, зокрема тих, санкція статей за вчинення яких передбачає покарання у вигляді позбавлення волі.

«Тоді я не хотів не вчитися, нічого. Просто гуляв і ходив на тренування. Тоді це мій спосіб життя був. … Я-то сидів на уроках. Ну, таке, знаєте, сів і просто сиджу. Я і не вслуховувався ні в слова, ні у вчителя. Записував конспекти, писав все, щоб вчитель бачив, що я щось роблю. Ну, особо не вникав в предмети. Ну, от отак і проходив. … Домашні завдання мене тоді дратували».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Приходиш ти в школу, щоб навчатися, а там, замість навчання, тобі підносять таке саме, що і вдома – обзивання, знущання, по суті – насильство. Зрозуміло, що не хочеться знаходитися ні в школі, ні вдома. Ідеш, наприклад, до друзів і таке ж потім і виходить, що скоюється щось протиправне».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«В тій школі, в якій я вчився 9 класів було все нормально. Я хотів після 9 класу йти в училище, але через ось це правопорушення мене вигнали. Відрахували за 1 день до 1 вересня. І я пішов у 10 клас. У нас зараз навчання онлайн. І я не хочу на нього. Я частіше за все – вдома, сплю. Ну, не цікаво ходити на ці онлайн-уроки. Я б краще в училищі вчився».

(хлопець, 15 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Я до вчителів не дуже прислухався. Там десь в класі сидиш і тобі щось розказують… Я навіть не слухав. Отак, в одне вухо впустив, в інше – випустив. … Ну, я не знаю. Це я так для себе вирішив, що я не хочу їх слухати. Нема толку. … Я ж не знаю її, як там, лічность, наприклад. А вдруг вона погана. І буде мені розказувати, що мені робити… ».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

3.2.5. Фактори, пов'язані з організацією дозвілля («Дозвілля та відпочинок»)

У формах ОРП, що використовуються як органами пробації, так і УВП, цей фактор представлений у блоці **«Дозвілля і відпочинок»**, однак індикатори цього фактора ризику певною мірою різняться, хоча загалом охоплюють схожі аспекти:

Індикатори в формі ОРП пробації	Індикатори в формі ОРП УВП
Недостатньо організоване дозвілля; Незалучена [засуджена особа] до просоціальних видів діяльності; Відсутні особисті інтереси.	Негативне ставлення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля; Незалучення / низький рівень залучення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля, суспільного життя; Відсутні особисті інтереси.

Серед розподілу рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх на обліку пробації фактора щодо дозвілля та відпочинку, з 2020 до 2023 року (рис. 3.2.25), спостерігалося зниження кількості неповнолітніх, які мають **високий рівень ризику** щодо впливу цього фактора (з 12,7% у 2020 році до 7,8% у 2022 р. та 7,9% в 2023 році; середній показник за 4 роки – 9,1%). **Середній рівень ризику** щодо впливу цього фактора спостерігався за чотири роки в середньому у 20% неповнолітніх, та цей показник знизився у 2023 році до 16,2%. **Низький рівень ризику** коливався в межах показників від 27,6% (найвищий показник у 2020 році) до 21,4% (найнижчий за період – у 2022 році). Також зросла кількість неповнолітніх, які мають 0 балів за цим фактором, тобто у формах оцінки таких неповнолітніх не позначено жоден індикатор (з 39,9% у 2020 році до 50,9% у 2023 році).

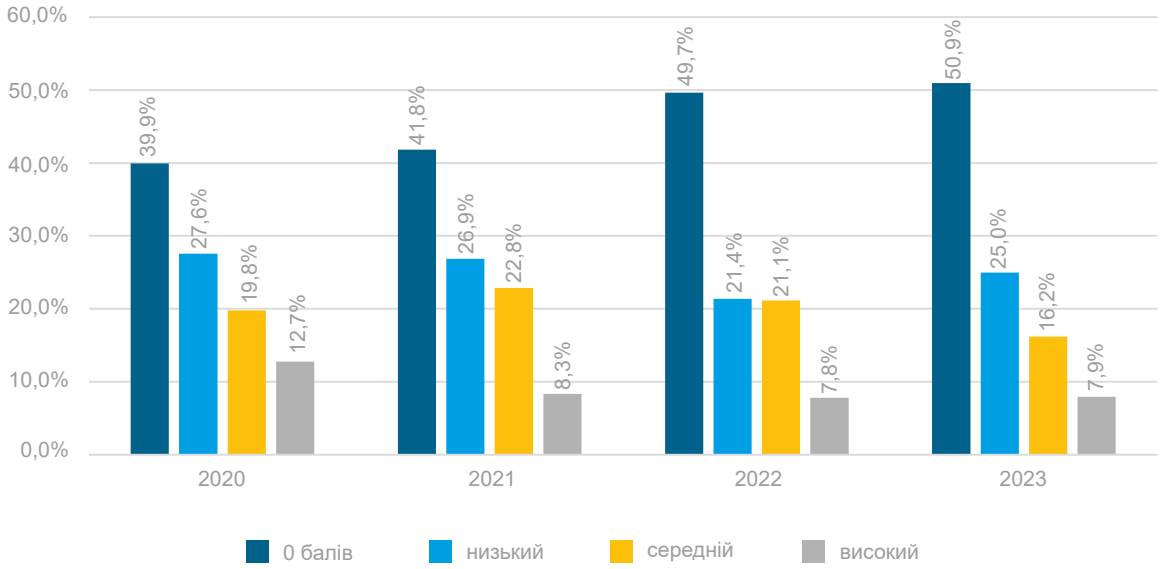

Рис. 3.2.25. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Дозвілля та відпочинок» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Щодо аналізу показників індикаторів в межах цього фактора, графік на рис. 3.2.26 демонструє, що відбувається незначне зниження кількості підлітків, у яких відсутні особисті інтереси (з 4% у 2020 році до 1,9% у 2023 році). Індикатор *«Незалучена [засуджена особа] до просоціальних видів діяльності»* коливається у межах від 12,4% (найнижчий у 2022 році, що потребує окремих розвідок) до 17,1% у 2020 році (середній показник за чотири роки – 14,3%). Найбільш позначуваним у формах ОРП є індикатор *«Недостатньо організоване дозвілля»* (найбільший показник 41,5% у 2021 році, найменший показник – 31,3% у 2023 році; середній показник за чотири роки – 36,5%). Таку тенденцію доволі важко пояснити, порівнюючи ці дані з ситуацією, окресленою у параграфі 3.1., де йшлося про те, що повномасштабне вторгнення доволі суттєво вплинуло на дозвілля неповнолітніх, фактично позбавивши їх дозвілля як організованого та керованого процесу. Водночас два з трьох індикаторів були найбільш часто позначуваними у 2020 році, що загалом відображає вплив пандемії «COVID-19».

Цікавим є те, що стосовно лише щодо 3% підлітків було позначено фактор сприйняття щодо недостатності рекреаційних об'єктів у громаді, водночас середній показник щодо недостатньо організованого дозвілля за оцінюваний період становив 36,5%.

Індикатор щодо *відсутності особистих інтересів* за чотири роки був в середньому позначений в формах ОРП 3,1% неповнолітніх.

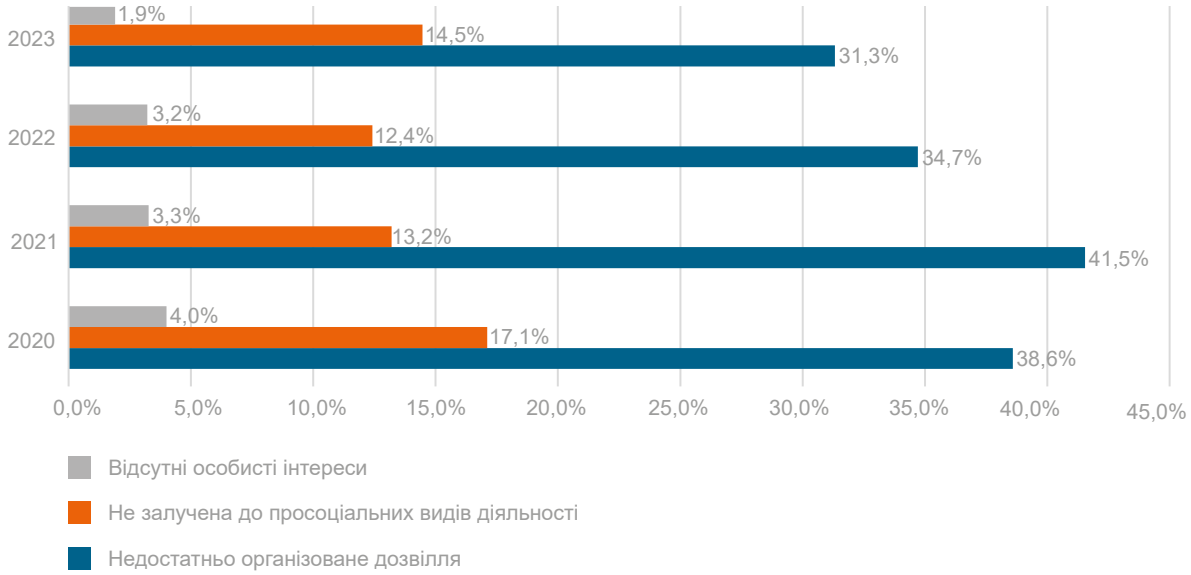

Рис. 3.2.26. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Дозвілля та відпочинок» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації у 2020 – 2023 рр.

Опис індикатора «Недостатньо організоване дозвілля»: неповнолітня особа проводить багато часу за пасивними або неконструктивними заняттями (наприклад, за комп'ютерними іграми, в соцмережах, за переглядом телебачення).

Серед розподілу рівнів ризику щодо впливу на протиправну поведінку неповнолітніх фактора дозвілля і відпочинку у **неповнолітніх засуджених в УВП,** з 2020 до 2022 року так само спостерігалося незначне зниження кількості неповнолітніх з **високим рівнем ризику** щодо впливу цього фактора на прояви протиправної поведінки серед підлітків: з 53,3% у 2020 році до 44,4% у 2023 році (рис. 3.2.27). Загалом, як бачимо, найбільш частим в ОРП неповнолітніх засуджених в УВП був високий рівень ризику впливу фактора дозвілля і відпочинку, середній показник за чотири роки – 42%. **Середній рівень ризику** найбільш часто мали засуджені неповнолітні у 2022 році (38,5%), а **низький рівень ризику** – у 2020 році – 26,7%, окрім того варто зазначити, що цей показник знижувався до 2022 року, а в 2023 піднявся до 25,9%. Також зазначається збільшення кількості підлітків, стосовно яких не було позначено жодного індикатора (у 2020 р. відсутні підлітки із результатом «0» балів в цьому факторі, у 2021 – 1 підліток з «0» балів, 2022 – 3 підлітка, а в 2023 кількість хлопців, щодо яких не позначено жодного індикатора в межах цього фактора, вже становила 5 осіб).

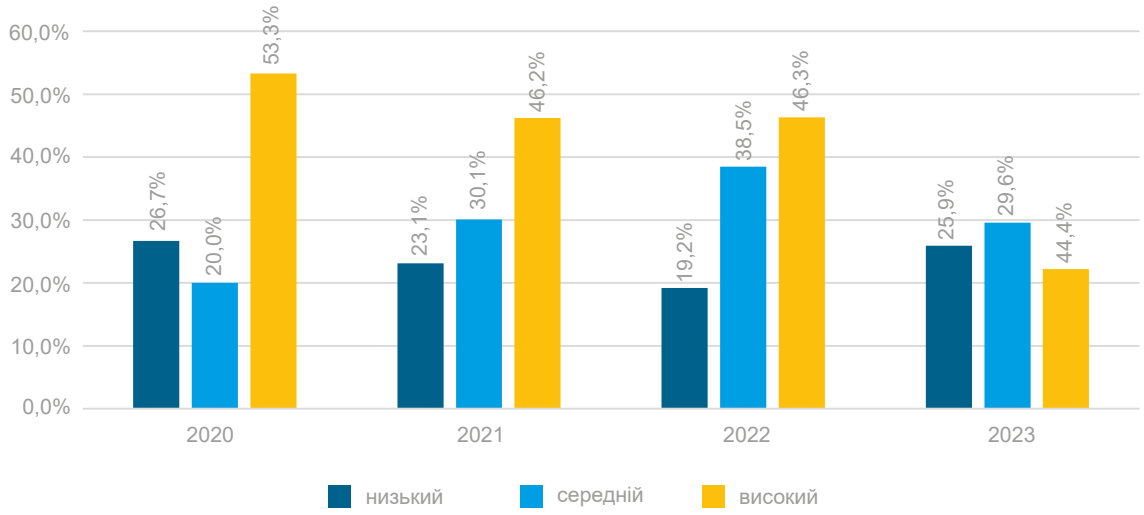

Рис 3.2.27. Розподіл рівнів впливу фактора ризику «Дозвілля та відпочинок» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Кількість підлітків, у яких відсутні особисті інтереси (рис. 3.2.28), коливається у межах 46,2% (у 2021 році) – 51,9% (найвищий показник у 2023 році), а середній показник за чотири роки становить 49,4%. Так само стабільно високим залишається позначення індикатора *«Негативне ставлення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля»* – у середньому за чотири роки він був позначений у 78% форм ОРП. Та найбільш позначуваним є індикатор *«Незалучення / низький рівень залучення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля, суспільного життя»* – 92% у середньому за оцінюваний період. Найбільшим цей показник був у 2022 році – 100% та у 2020 році – 93,3%, що цілком збігається з тенденціями, окресленими у параграфі 3.1, щодо питань організації дозвілля дітей та залучення їх до просоціальних видів діяльності у ці роки.

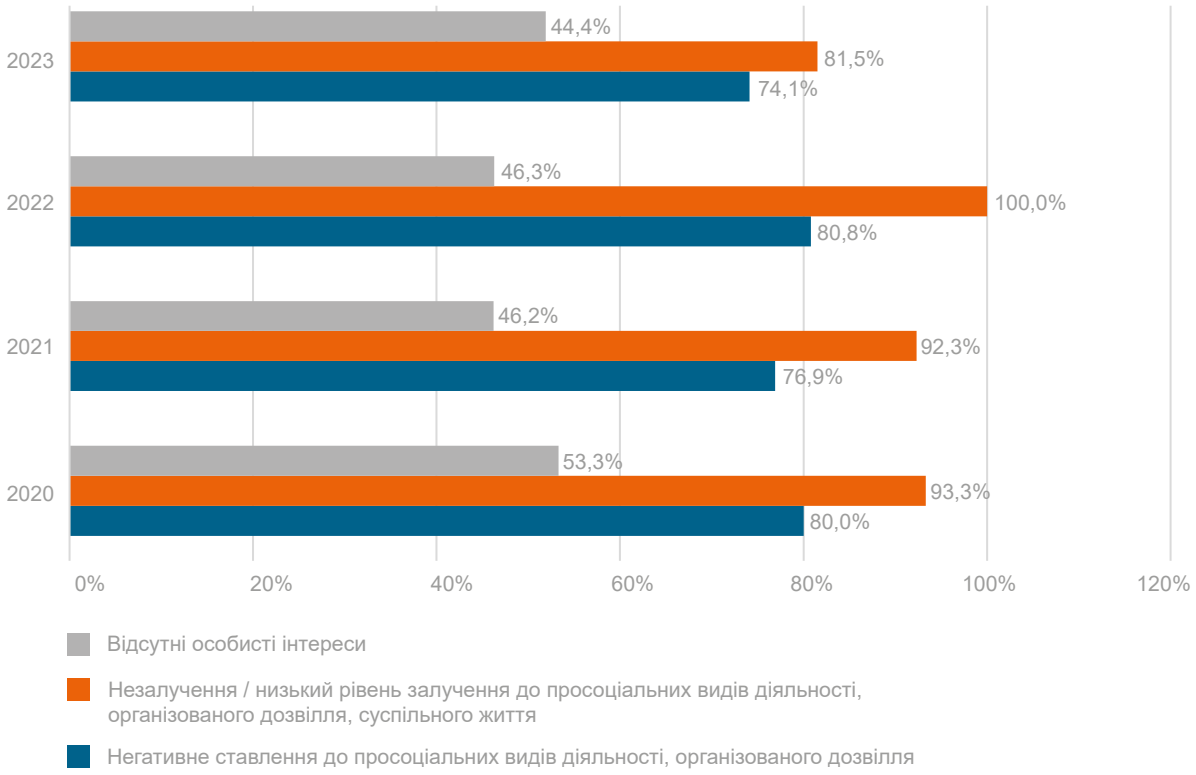

Рис. 3.2.28. Розподіл індикаторів у межах фактора ризику «Дозвілля та відпочинок» за результатами оцінок неповнолітніх, які перебували в УВП у 2020 – 2023 рр.

Опис індикатора «Негативне ставлення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля»: неповнолітня особа виявляла байдужість або демонструвала небажання долучатися до заходів організованого дозвілля (інших просоціальних видів діяльності), які організовуються у відділенні; залучалася до заходів, які організовуються у відділенні лише за умови додаткового контролю.

Отже, узагальнюючи результати аналізу форм ОРП неповнолітніх як на обліку в пробації, так і тих, які відбувають покарання в УВП, за факторами, що стосуються **організації дозвілля** (блок в ОРП: «Дозвілля та відпочинок»), можна зазначити таке:

- *найвищі показники високого рівня ризику* щодо впливу організованого дозвілля та відпочинку на вчинення дитиною правопорушення зазначені у неповнолітніх засуджених в УВП (середній показник за чотири роки – **42%**, тоді як у неповнолітніх під наглядом пробації цей показник становить **9,1%**);
- найбільш позначуваним у формах ОРП неповнолітніх в УВП є індикатор *«Незалучення / низький рівень залучення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля, суспільного життя»* – **92%** у середньому за оцінюваний період (у неповнолітніх на обліку в органах пробації цей показник становить **14,3%**), а в формах ОРП неповнолітніх засуджених на обліку пробації найбільш позначуваний індикатор *«Недостатньо організоване дозвілля»* (середній показник за чотири роки – **36,5%**);
- індикатор щодо *відсутності особистих інтересів* за чотири роки був в середньому позначений в формах ОРП **3,1%** неповнолітніх на обліку в органах пробації, а у неповнолітніх засуджених в УВП в середньому за цей же період – в **49,4%** форм (що є в шістнадцять разів вищим показником).
- Така тенденція загалом відповідає виявленим тенденціям і щодо інших факторів ризику, та може бути пов'язана як зі значно вищою соціальною дезадаптацією неповнолітніх засуджених до позбавлення волі та, відповідно, вищим рівнем незалученості до просоціального, організованого дозвілля, так і з особливостями заповнення форм оцінки (підходи до визначення наявності того чи іншого індикатора, що в подальшому потребує окремого вивчення і врегулювання).

«Коли в мене був вільний час, я любила посидіти в телефоні, в Тік-Току. Тік-ток знімала. … Ні, ні, не любила нікуди, не ходити, не гуляти. Я один раз пішла, пам'ятаю не раз, я в центр в бар. Ну шо там, одні алкаші, алкоголіки, там нема з ким поговорити».

(дівчина, 17 років, перебуває в УВП)

«Бабуся мене колись водила на футбол, коли був маленький. Потім, ні, нікуди я не ходив. З друзями тільки у двір».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

3.2.6. Порівняння результатів аналізу оцінок ризиків засуджених неповнолітніх на обліку органів пробації та тих, які перебувають в УВП

Якщо порівняти середні значення рівнів ризику по кожному з факторів ризику, які було проаналізовано, в оцінках ризику неповнолітніх засуджених, які перебували на обліку в органах пробації та знаходилися в УВП у 2020 – 2023 рр., можемо побачити ситуацію, відображену на рис. 3.2.29.

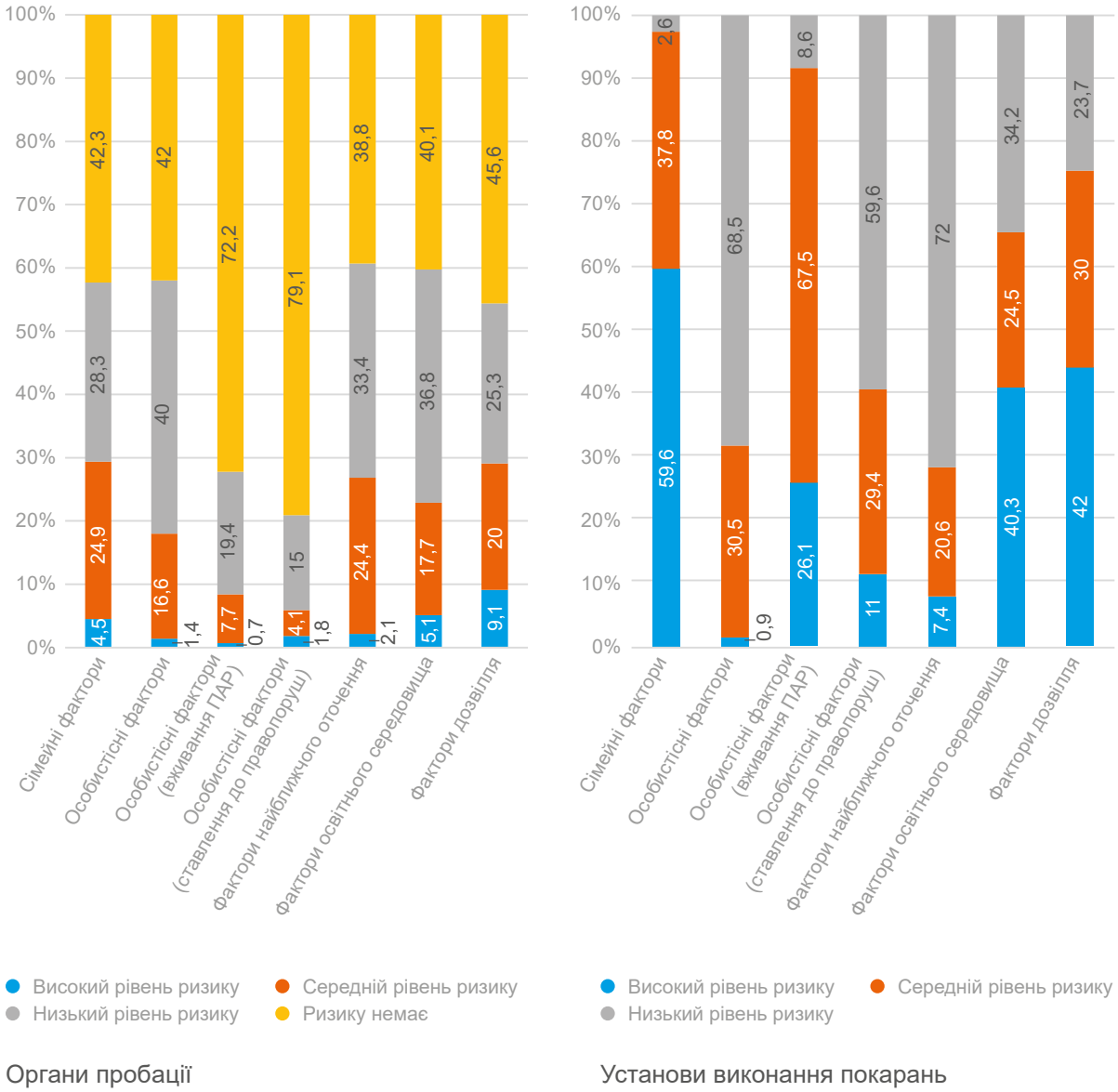

Рис. 3.2.29. Розподіл рівнів ризику відповідно до факторів ризику вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітніми на обліку в органах пробації та засуджених в УВП (середні значення за 4 роки, 2020 – 2023 рр.)

В оцінках ризику неповнолітніх засуджених, які перебувають на обліку в органах пробації, факторами, де є найбільший відсоток високого і середнього рівня ризику, є:

- **Сімейні фактори** (назва в ОРП *«Стосунки в сім'ї»*): 4,5% – високий рівень ризику та 24,9% – середній рівень ризику **(разом – 29,4%)**;
- **Фактори, пов'язані з організацією дозвілл**я (назва в ОРП *«Дозвілля і відпочинок»*): 9,1% – високий рівень ризику та 20% – середній рівень ризику **(разом – 29,1%)**;

- **Фактори найближчого оточення** (назва в ОРП: *«Стосунки з друзями та однолітками»*): 2,1% – високий рівень ризику та 24,4% – середній рівень ризику **(разом – 26,5%)**;

- **Фактори освітнього середовища** (назва в ОРП *«Освіта, навчання та працевлаштування»*): 5,1% – високий рівень ризику та 17,7% – середній рівень ризику **(разом – 22,8%)**;

- **Особистісні фактори в контексті якостей і поведінки** (назва в ОРП: *«Особисті якості та поведінка»*): 1,4% – високий рівень ризику та 16,6% – середній рівень ризику **(разом – 18%)**.

В УВП найбільші показники високого і середнього рівнів ризику можемо бачити щодо таких факторів:

- **Сімейні фактори** (назва в ОРП *«Стосунки в сім'ї»*): 59,6% – високий рівень ризику та 37,8% – середній рівень ризику **(разом – 97,4%)**.

- **Особистісні фактори** в контексті вживання ПАР (назва в ОРП *«Вживання ПАР»*): 26,1% – високий рівень ризику та 67,5% – середній рівень ризику **(разом – 93,6%)**.

- **Фактори, пов'язані з організацією дозвілля** (назва в ОРП *«Дозвілля і відпочинок»*): 42% – високий рівень ризику та 30% – середній рівень ризику **(разом – 72%)**.

- **Фактори освітнього середовища** (назва в ОРП *«Освіта, навчання та працевлаштування»*): 40,3% – високий рівень ризику та 24,5% – середній рівень ризику **(разом – 64,8%)**.

- **Особистісні фактори в контексті ставлення до правопорушення** (назва в ОРП *«Ставлення до правопорушення»*): 11% – високий рівень ризику та 29,4% – середній рівень ризику **(разом – 40,4%).**

Отож, навіть за умови різних показників високого, середнього і низького рівнів ризику у формах оцінки неповнолітніх як в УВП, так і на обліку в органах пробації, у сукупності в**исокого і середнього рівнів ризику відзначається домінування сімейних факторів.** Відповідно, ситуація, відображена в формах оцінки ризику, кореспондується з думкою респондентів онлайн-опитування, що викладена у підрозділі 3.1.

За всіма факторами ризику в формах оцінки ризиків неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах пробації, показники високого та середнього рівнів ризику значно нижчі, ніж в оцінках засуджених неповнолітніх, які перебувають в УВП. Загалом така ситуація може свідчити про те, що в установи виконання покарань потрапляють неповнолітні, рівень соціальної дезадаптації яких є значно вищим, ніж у тих неповнолітніх, які потрапили на облік до органів пробації.

Також, важливо зазначити, що у питаннях заповненні оцінки надзвичайно високу роль відіграє компетентність фахівця, який збирає інформацію та заповнює форму, його уміння і навички встановлювати контакт з неповнолітньою особою та його/її сім'єю, що дозволяє зібрати деяку чутливу інформацію, оцінити ситуацію та заповнити форму оцінки ризиків коректно. Також, занепокоєння викликає той факт, що у формах оцінки ризику обох категорій неповнолітніх найменш часто позначаються індикатори, які потребують від уповноваженого на їх заповнення персоналу спеціальних знань. Так, наприклад, індикатори особистісних факторів ризику (що стосуються особистих якостей і поведінки) в ОРП неповнолітніх засуджених як в пробації, так і в УВП, позначаються вкрай рідко та часто незаслужено залишаються поза увагою персоналу. Ймовірно це пов'язано з тим, що оцінка наявності у неповнолітньої особи таких характеристик потребує належних психологічних знань та використання відповідного інструментарію. Водночас, серед персоналу органів пробації, наприклад, на сьогодні працює менше 3% психологів.

Отож, збільшення кількості кваліфікованих фахівців з психологічною освітою, зокрема йдеться про органи пробації, постійне навчання персоналу та його методична підтримка у питаннях заповнення форм оцінки ризиків дадуть змогу максимально повно заповнювати форми оцінки ризику та в подальшому результати аналізу таких даних дадуть змогу як належним чином організовувати профілактичні втручання в громадах (підсилюючи фактори захисту до кожного з факторів ризику, які впливають на поведінку неповнолітніх найбільше), так і аналізувати ефективність проведеної роботи із засудженими.

3.3. Фактори кримінально-процесуального характеру

3.3.1. Фактори кримінально-процесуального характеру (процедурні фактори), які вбачаються з аналізу судової практики

Під час аналізу детермінант вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень окремий фокус уваги було приділено впливу факторів кримінально-процесуального характеру, тобто так званих процедурних факторів. Авторки дослідження шукали відповідь на запитання, чи впливає процедура досудового розслідування та судового розгляду, і зокрема її якість та відповідність міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, на подальше/повторне вчинення дитиною кримінальних правопорушень. Вказані фактори аналізувались за допомогою опрацювання матеріалів архівних кримінальних проваджень та судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, глибинних інтерв'ю та інших емпіричних даних, що детально описані у підрозділі 1.2.

Для відповіді на поставлене запитання важливо виокремити:

1) якими є особливості процедури/контакту дитини з системою правосуддя, в чому саме вони полягають?

2) чи мають ці особливості вплив на вчинення дитиною, яка вже опинилася у конфлікті із законом, подальших кримінальних правопорушень?

Особливості процедури / контакту дитини з системою правосуддя

Міжнародні стандарти та національні нормативно-правові акти визначають низку особливостей процедури, тобто перелік певних умов та критеріїв, яким має відповідати контакт дитини, яка потрапила в конфлікт з законом, із системою правосуддя (як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду).

До таких особливостей процедури можна віднести:

- загальні критерії, яким має відповідати дружнє до дитини правосуддя (тут йдеться про доступність, швидкість, відповідність віку та індивідуальним особливостям або характеристикам, збалансованість прав учасників процесу тощо);
- принципи дружнього до дитини правосуддя (зокрема забезпечення найкращих інтересів дитини, повага до гідності, недискримінації та приватного життя тощо);
- передбачені національним процесуальним законодавством додаткові гарантії для дитини, яка потрапила у конфлікт з законом (як-от: право мати законного представника, право на захист, дружність та швидкість процедури загалом, зрозумілість і вмотивованість судових рішень).

Правосуддя, дружнє до дітей, належить до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, з огляду на принципи дружнього до дитини правосуддя (вказані нижче) і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи.[200]

Рада Європи 17 листопада 2010 року ухвалила Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, з метою, щоб правосуддя завжди було доброзичливим до дитини, незалежно від того, хто вона, і що вона зробила.

Правосуддя, дружнє до дитини, повинно відповідати таким критеріям:

- доступність;
- відповідність віку;
- швидкість розгляду;
- належне виконання;
- адаптованість та націленість на задоволення потреб і прав дитини;

[200] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. – Режим доступу: https://rm.coe.int/16804c2188

- повага до прав дитини, зокрема право на справедливий судовий розгляд, право на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі й гідності.

До принципів правосуддя, дружнього до дитини, що закріплені у міжнародних та європейських стандартах, належать такі:

- забезпечення найкращого інтересу дитини;
- участь дитини;
- гідність дитини;
- недискримінація;
- верховенство права.

До додаткових гарантій, відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які має дитина, яка потрапила в конфлікт з законом, можна віднести:

- закрите судове провадження (впродовж усього судового розгляду або його окремої частини);
- невідкладність та першочерговість;
- наявність спеціально уповноваженого суб'єкта здійснення кримінального провадження (ювенального дізнавача, слідчого прокурора, судді);
- наявність законного представника;
- обов'язкова участь захисника;
- участь психолога (або педагога) під час процесуальних, зокрема слідчих дій за участі дитини;
- скорочені строки досудового розслідування та судового розгляду;
- наявність досудової доповіді;
- зрозумілість та вмотивованість судового рішення.

Більш детальну інформацію щодо кожного з наведених загальних критеріїв та основних принципів дружнього до дітей правосуддя, а також додаткових гарантій, можна отримати з публікації за наведеним нижче посиланням[201].

Вплив особливостей процедури на подальше чи повторне вчинення дитиною кримінальних правопорушень

Враховуючи міжнародні стандарти, принципи правосуддя, дружнього до дитини, додаткові гарантії, що закріплені КПК України, аналіз доступних судових рішень та архівних кримінальних проваджень здійснювався зокрема й за такими критеріями:

- швидкість, частота та дружність контакту дитини з системою правосуддя;
- реалізація права мати законного представника та його роль (наскільки це можна простежувати з судових рішень);
- реалізація права на захист;
- призначення та проведення психіатричних експертиз;
- мотиви суду під час вирішення питання про вжиття заходів кримінально-правового впливу до дитини (зокрема врахування щирості каяття).

Щодо ***швидкості, частоти та дружності контакту дитини з системою правосуддя***, в фокусі уваги були такі критерії:

- кількість слідчих (розшукових) дій та процесуальних дій за участі дитини, зокрема їх кількість, наявність та обґрунтованість повторних допитів;

[201] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. – Режим доступу: https://rm.coe.int/16804c2188

- зрозумілість процедури (того, що відбувалося) для дитини;
- наявність в матеріалах кримінальних проваджень та судових рішеннях інформації про відібрання біологічних зразків у дітей, включно з наявністю згоди дитини та згоди законного представника на таке відібрання;
- тривалість строків досудового розслідування та судового розгляду (там, де їх можна відстежувати в судових рішеннях), розумність таких строків;
- участь психолога.

Так само окремо аналізувались дотримання таких гарантій як:

- реалізація права мати законного представника;
- реалізація права на захист;
- особливості призначення та проведення судово-психіатричних експертиз;
- зрозумілість та вмотивованість судового рішення

Аналіз 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі кількості процесуальних, зокрема слідчих (розшукових), дій за участі дитини** показав, що з тексту судових рішень не завжди можна простежувати точну кількість таких дій за участі дитини, оскільки не завжди в тексті судового рішення вказана така інформація.

З оглянутих рішень вбачається:

- найменша кількість процесуальних дій, проведених за участі дитини, – 1 (одна);
- найбільша кількість процесуальних дій за участі дитини – 6 (шість).
- в середньому за участі дитини проводилася 1-2 (одна-дві) слідчі дії (обрахунок здійснено виключно відповідно до наявної у судових рішеннях інформації).

З оглянутих 30 (тридцяти) архівних кримінальних проваджень вбачається:

- в середньому дій за участі дитини проводилось 5 (п'ять) процесуальних, зокрема слідчих (розшукових) дій;
- найменша кількість процесуальних дій, проведених за участі дитини, – 1 (одна);
- найбільша кількість процесуальних дій за участі дитини – 9 (дев'ять).

Аналіз 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі кількості допитів за участі дитини** показав, що лише з однієї ухвали (у справі №310/9169/18[202]) апеляційного суду вбачається, що дитину допитували двічі. І це пов'язано виключно з тим, що в ухвалі описано участь дитини в судовому засіданні в суді апеляційної інстанції. З текстів інших оглянутих судових рішень не вбачається, що було проведено допити дитини в кількості більше одного, що може свідчить про розуміння та дотримання суб'єктами, які реалізують певну стадію кримінального провадження, стандартів дружнього до дитини правосуддя.

З оглянутих 30 (тридцяти) архівних кримінальних проваджень вбачається:

- в середньому дій за участі дитини проводиться 1 (один) допит (середнє значення – 1,3);
- найменша кількість допитів, проведених за участі дитини – 1 (один);
- найбільша кількість допитів за участі дитини – 3 (три).

Отже, аналіз доступних матеріалів показав, що найбільша кількість процесуальних дій, які проводилися за участі дитини, – 6 (шість), відповідно до аналізу 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень. З оглянутих 30 (тридцяти) архівних кримінальних проваджень вбачається, що в середньому дій за участі дитини проводилось 5 (п'ять) процесуальних дій (найбільша кількість – 9).

[202] Запорізький апеляційний суд, Ухвала від 15.05.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81985255

Безумовно, на кількість проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини впливає кваліфікація, оскільки в одній справі є потреба провести тільки допит, в іншій, крім допиту, інші слідчі (розшукові) дії. Водночас, важливим є ретельне планування необхідної кількості слідчих (розшукових) дій за участі дитини, яка скоїла кримінальне правопорушення, з урахуванням індивідуального підходу, що враховує обставини справи, вік та особливості дитини. Важливо пам'ятати, що контакт дитини із системою правосуддя завжди є стресом для дитини, тому він має бути мінімальним з урахуванням найкращих інтересів дитини та інтересів правосуддя.

Сама по собі кількість залучення дитини до слідчих (розшукових) дій не є фактором впливу на подальшу протиправну поведінку дитини, водночас важливо враховувати наскільки були дотримані права дитини під час проведення слідчої (розшукової) дії, яка мова звернення до дитини використовувалась, чи мали місце стереотипні висловлювання, тощо. Оскільки ставлення до дитини з боку працівника поліції, прокурора, судді, адвоката тощо під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії формує у дитини її ставлення до системи правосуддя у цілому.

Щодо **зрозумілості процедури** (того, що відбувалося за участі дитини) для дитини, то тут можна звернути увагу на кілька цитат дітей, які були опитані в межах дослідження:

У відповідь на запитання:

Чи тобі пояснювали, що відбувається? Що буде далі? Чи були зрозумілими ці пояснення?

Респонденти відповідали:

«Я знав, що це і як… Уже не виправити і, в принципі, я понесу за це рано чи пізно покарання. Ну, скажімо так, після цього моменту я жив якось одним днем. Тобто, я не думав, що буде завтра. Я сьогодні і живу сьогодні. Завтра буде завтра».

(хлопець, 20 років, перебуває у виховній колонії)

«Батьки поступово мені пояснювали, що відбувається. Тому що я не розумів, тому що це була перша моя судимість, взагалі».

(хлопець, 21 рік, перебуває у виховній колонії)

«Коли вони приїхали додому, то ще не пояснили нічого. Лише коли ми в участок поїхали, то тоді пояснили, що мені може бути і що я зробив».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Так, говорили, що це погано і що туди краще не потрапити, це поліцейські говорили. І підказували, що не можна так робити».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Так, пояснював. Ну, і участковий це пояснював наш. І поліцейський, який займався моїм ділом. Все мені пояснював».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Которі мене зловили? [прим.: уточнення щодо того, хто пояснював] *Ну, це, вроді, як опера. Не дуже приємно. Просто під'їхала машинами, перегородила дорогу, виліз чоловік, почали на мене наїжджати».*

«Та, ну… [прим.: говорили] *про те, що я – вор, там таке. Ну, якось я не звертав на це увагу. Я з ними також спілкувався не дуже, тому що... ну, я їх не дуже добре сприймаю».*

«Ніхто нічого не пояснював. Я якось, ну, не слухався і з ними спілкувався так, як я хотів».

(хлопець, 15 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Ні. Все, як хоче прокурор… щось він там мені пояснював. Просто він говорив... «Згоджуйся зі мною. Що я тобі скажу, підтверджуй, говори все «да»…».

(дівчина, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Сначала до мене зайшли з обиском. Мені почали зачитувати мої права. Тоді обшукали всю квартиру, що щось знайшли, що не знайшли. Потім ми поїхали в відділення».

«Знайомий, який працював в поліції, він розповів, що там буде, як воно далі буде йти. Я все зрозумів. Потім ми чекали прокурора... Ну, і все. Ми там все попідписували. Ну і поїхали додому».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Ну, так. Але в мене там був, це не інспектор, а як він називається? Слідча. Ось. І вона, коротше, в мене там 4 чи 5 епізодів, я не пам'ятаю точно, але один з них вона мені переписала 100%, тому що, ну, типу, я всі епізоди, які я скоюю, я і про них розказав. … Але вона сказала, що це зараз треба буде довго переписувати, змінювати пояснення, буде легше просто, щоб ти сказав, що так-так і все».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

З 16 (шістнадцяти) опитаних дітей у конфлікті з законом – 10 (десять) зазначили, що їм тією чи іншою мірою пояснили, що і як буде відбуватися. З відповідей дітей вбачається, що не завжди пояснення вони отримували саме від тієї людини, яка була дотична до реалізації певної стадії кримінального процесу, і не завжди така інформація була надана вчасно і в цілком доступній та зрозумілій формі. Двоє з шістнадцяти дітей зазначили, що не отримали доступних та зрозумілих пояснень про те, що і як буде відбуватися. Одна дівчина зазначала про погрози з боку працівників поліції, один хлопець повідомив, що працівники оперативного відділу на нього *"наїжджали".*

Тобто загалом можна зробити проміжні висновки, що процедури за участі дітей поступово стають більш дружніми, проте досі трапляються і випадки, коли підходи дружнього до дитини правосуддя не реалізуються, діти не отримують вчасно інформації про їхні права і про те, що і як буде відбуватися. Опитані неповнолітні згадували, що й досі трапляються випадки погроз від представників правоохоронних органів на адресу дітей та певне упереджене ставлення, відверте схиляння погоджуватись з тим, що дитині говориться такими представниками.

Аналіз судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі відібрання біологічних зразків у дитини** показав, що із текстів 6 (шести) рішень вбачається інформація про проведення експертиз та інших слідчих дій із біологічними зразками дитини. Тобто можна припустити, що таким діям передувало відібрання біологічних зразків.

З оглянутих кримінальних проваджень вбачається, що в 1 (одному) з 30 кримінальних проваджень є інформація про те, що законний представник не надав згоди/дозволу на відібрання біологічних зразків у дитини і, відповідно, відібрання не відбулося.

З матеріалів 18 (вісімнадцяти) кримінальних проваджень не вбачається інформації про наявність згоди законного представника на відібрання біологічних зразків. З матеріалів 11 (одинадцяти) кримінальних проваджень вбачається наявність такої згоди.

Щодо наявності в матеріалах кримінальних проваджень згоди самої дитини на відібрання біологічних зразків, то лише в 1 (одному) з 30 кримінальних проваджень є згода дитини, в 4 кримінальних провадженнях є згода законного представника, в двох кримінальних провадженнях є підписи законних представників в протоколах про відібрання зразків.

Отже, питання відбору біологічних зразків потребує більш детального вивчення, проте навіть на основі досліджених судових рішень та кримінальних проваджень можна стверджувати, що існує практика, коли діти чи їхні законні представники лише ставлять підпис у відповідному документі (зазвичай протоколі), і цей підпис вважається "згодою". Хоча, очевидно, що для того, щоб надати згоду, людина (як повнолітня, так і неповнолітня) має чітко розуміти, що і з якою метою буде відбуватися, і це право має бути їй роз'яснене, тому практика

відібрання біологічних зразків та надання згоди потребує покращення щодо якісного та зрозумілого інформування про права, обов'язки та можливості.

Аналіз 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі строків досудового розслідування** показав, що в текстах судових рішень зазвичай відсутня інформація, необхідна для вирахування строку досудового розслідування, згідно з правилами КПК України. Проте з моменту внесення відомостей в ЄРДР до дати реєстрації матеріалів кримінального провадження в суді можна відслідкувати такі найкоротші та найдовші строки:

- 3 (три) дні – найкоротший строк;
- 2 (два) роки 9 (дев'ять) місяців і 9 (дев'ять) днів – найдовший строк.

Щодо строків судового розгляду, то із 80 (вісімдесяти) оглянутих рішень можна прослідкувати, що з моменту реєстрації матеріалів кримінального провадження в суді до ухвалення рішення по суті (обвинувачення/вирішення клопотання про застосування ПЗВХ чи звільнення від відповідальності) наступні найкоротші та найдовші строки:

- 3 (три) дні – найкоротший строк судового розгляду;
- 3 (три) роки 9 (дев'ять) місяців 7 (сім) днів – найдовший строк судового розгляду;

Щодо розумності строків досудового розслідування та судового розгляду, то, по-перше, у випадках, коли строки чітко не визначені законом, назвати їх розумними чи ні, буде оціночним судженням.

По-друге, із зазначеної інформації вбачається досить велика різниця між найкоротшими та найдовшими строками.

По-третє, деякі кримінальні провадження (досудове розслідування та/або судовий розгляд) відбувалися під час дії карантину, дії воєнного стану, що впливає на такі строки.

Аналіз 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі участі психолога у кримінальному провадженні щодо дитини**, показав, що у шести рішеннях вказано інформацію про участь психолога в тій чи іншій формі, чи його присутність під час судового розгляду.

В ухвалі справи №953/2711/24[203] зазначено, що психолог був учасником судового процесу та після допиту дитини в засіданні висловив свою думку: "*Психолог ОСОБА_5 в судовому засіданні ніяких застережень не виказав*".

У вироці по справі №464/4559/23[204] зазначено, що психолог був учасником проходження неповнолітнім програми відновлення для неповнолітніх та учасником судового процесу. Цитата з вироку: "*Взяв участь у Програмі відновлення для неповнолітніх до Порядку реалізації пілотного проєкту, яку пройшов успішно за участі психолога*".

У тексті вироку справи №465/4573/18[205] вказано, що в судовому засіданні обвинувачена була допитана в присутності психолога та законного представника.

У трьох судових рішеннях (справа №710/396/22[206], справа №705/5740/23[207], справа №465/4463/21[208]) психолог зазначений у вступній частині як окремий учасник судового процесу.

Отож, хоча присутність психолога у кримінальному провадженні набуває більшої видимості, це питання потребує подальшого розвитку. Також, на жаль, не в усіх судових рішеннях можна побачити та виміряти, якою саме була роль психолога в цьому провадженні і як таке залучення вплинуло на дитину та на кримінальне провадження.

---

[203] Київський районний суд м. Харкова, Ухвала від 10.05.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

[204] Сихівський районний суд м.Львова, Вирок від 20.12.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115768989

[205] Франківський районний суд м. Львова, Вирок від 06.12.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86165234

[206] Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/11472646

[207] Уманський міськрайонний суд Черкаської області, Ухвала від 16.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114949211

[208] Франківський районний суд м.Львова, Ухвала від 15.07.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98436528

Важливо, щоб фахівці, які працюють з дітьми, які потрапили в конфлікт з законом, розуміли, що залучення психолога до кримінального провадження за участі дитини – це не лише про виконання вимог КПК України, це і про адаптацію процедури до потреб та можливостей дитини, про фокус уваги на причинах і факторах, які вплинули на дитину/призвели до вчиненого, та про можливість почути дитину, і вже на початках (під час першого контакту) думати про те, як зробити процедуру контакту дитини з системою правосуддя дружньою і швидкою, наскільки це можливо.

Щодо реалізації права мати законного представника та його ролі під час кримінального провадження.

Як вже зазначалось вище, завдяки положенням ст. 10 КПК України, *неповнолітні особи (тобто діти) в межах кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.* Однією з таких гарантій є обов'язкове залучення законного представника дитини до кримінального провадження, у разі, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітня особа.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України, до кримінального провадження як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники неповнолітньої особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки та піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній.

Особа, яка буде визначена законним представником відповідно до постанови чи ухвали суду про залучення законного представника:

- є незмінною;
- має брати участь в усіх процесуальних діях за участі дитини у процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого;
- підлягає заміні у виняткових випадках, а саме у випадку, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам дитини, яку він представляє. За рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК України.

Згідно зі ст. 488 КПК України у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника.

Представник органу опіки та піклування може залучатися як законний представник для здійснення представництва інтересів дитини в процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого у разі:

- відсутності можливості залучення до участі в процесуальній дії законних представників з числа батьків (усиновлювачів), опікунів чи піклувальників, інших близьких родичів дитини;
- наявності конфлікту інтересів між інтересами дитини та її батьками/законними представниками, про що виноситься процесуальне рішення уповноваженої особи (постанова або ухвала).

Важливим під час визначення законного представника є дотримання принципу найкращих інтересів дитини та дитиноцентрованого підходу, що передбачає врахування думки дитини, якщо її вік та рівень розвитку дозволяє висловити свою думку.

Основні функції та задачі законного представника в кримінальному провадженні:

Визначені в кримінальному процесуальному законі:

- бути присутнім поряд з дитиною;
- ставити запитання та заперечувати проти запитань.

Ті, які випливають з міжнародних стандартів та підходів дружнього до дитини правосуддя:

- знати, що таке найкращі інтереси дитини, як їх визначати, вміти їх визначати індивідуально для кожної дитини з урахуванням обставин кейсу (ситуації), умов життя та потреб дитини;
- діяти в найкращих інтересах дитини (тобто вміти їх визначати та реалізовувати);

- вміти бути безпечним дорослим, розпізнавати потреби дитини та релевантно на них реагувати;
- вміти будувати (інвестувати час та ресурси) у побудову довірливих стосунків;
- вміти надавати допомогу та підтримку;
- знати/розуміти, яким є обсяг прав дитини в кримінальному провадженні та сприяти в реалізації прав (право на безоплатну правничу допомогу (далі – БПД), право відводу, право на клопотання тощо);
- вміти простими словами пояснювати дитині складні речі;
- бачити перед собою насамперед дитину, а потім ситуацію, яка відбувається.

У відповідь на запитання:

Хто був твоїм законним представником у справі? Як поводився твій законний представник (пасивно/активно)? Чи відчував ти підтримку від законного представника?

Діти в конфлікті з законом відповідали:

«Так, мама. Вона по максимуму старалася допомогти. Я навіть здивувався, що постійно підтримує мама, що все буде нормально, якось вийдемо. Тобто, підтримка була».

(хлопець, 20 років, перебуває у виховній колонії)

«Мати. Ну, так як у мене вітчим, тому мати».

(хлопець, 21 років, перебуває у виховній колонії)

«Мама. Ну, так. Ну, мама, казала: "Для чого ти взяла той телефон?". "Ну, не треба було!"».

(дівчина, 15 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Опікун. Вона сказала, як є, що тебе можуть від 8 до 15 років посадити…».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Матір. Все пояснювала, помагала. Можна сказати, що і оправдовувала мене».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Мама моя. Звісно, підтримувала. Плакала».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Мама. Підтримку? Я б так не сказав, тому що я більше знаю в цій сфері, як себе треба вести, ніж вона».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Ну, не було такої підтримки [прим.: з боку матері]. *Та просто було, як обично. Ну, як повсякденну в житті».*

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

Аналіз 80 (вісімдесяти) судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень **в розрізі ролі законного представника** показав, що в текстах судових рішень в переважній більшості позиція і роль законного представника зведена до формулювань:

- *"не заперечує"* проти клопотання, яке відповідає інтересам дитини;
- *"підтримує"* таке клопотання.

Важливим є висновок про те, що вкрай рідко в текстах судових рішень є формулювання, де законні представники описують характеризуючі дані дитини і просять суворо не карати чи застосувати примусові заходи виховного характеру, які б відповідали інтересам дитини.

В ухвалі у справі №211/422/18[209] зазначено таке:

«*Прокурор у судовому засіданні підтримала клопотання та просила застосувавши до ОСОБА_5 примусові заходи виховного характеру* ***у вигляді направлення малолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення строком на 1 рік. Малолітній*** *ОСОБА_5,* ***його законний представник ОСОБА_6 та захисник ОСОБА_7,*** *представник служби у справах дітей …,педагог КПНЗ «Центр дитячої та юнацької творчості «Гармонія» Криворізької міської ради ОСОБА_9* ***підтримали це клопотання***».

Складно погодитися з тим, що така позиція законного представника (як і позиція сторони захисту) відповідають найкращим інтересам дитини, оскільки направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків є найсуворішим заходом серед примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до дитини.

За результатами дослідження 30 (тридцяти) архівних кримінальних проваджень можна сказати, що мають місце випадки, коли законні представники не володіють функціями та компетентностями, якими, відповідно до міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя, має володіти законний представник. До прикладу: не розуміють, в чому полягають найкращі інтереси дитини, та не знають, як їх враховувати, не є безпечними дорослими для дитини (можуть кричати або плакати, або звинувачувати дитину під час слідчих дій за їх участю), не вміють надавати підтримку, надають згоди на певні дії у випадках, коли самі не розуміють наслідків такої згоди. Ці фактори, тобто відсутність знань та навичок законних представників, у деяких випадках, особливо, коли це співпадає з не надто активною позицією адвоката дитини в судовому процесі і певним “тиском авторитетом” (мова йде про те, що законні представники можуть сприймати дії людей, які працюють в системі правосуддя, як виключно авторитетні, а також переважно не мають знань та навичок, як заперечити таким діям або зупинити у випадку, коли вони не відповідають найкращим інтересам дитини) можуть призвести до того що, дитина опиниться сам на сам з системою правосуддя, відчуватиме, що система не чує її і справедливості немає. **Саме тому, вкрай важливо, щоб з дитиною в процесі її контакту з системою правосуддя взаємодіяли навчені та компетентні законні представники, в тому числі з ССД, які вміють ідентифікувати та враховувати принцип найкращих інтересів дитини в кожному конкретному випадку та на кожному етапі такого контакту.**

Щодо реалізації права на захист та його ролі під час кримінального провадження.

В оглянутих 80 (вісімдесяти) судових рішеннях не вказано інформації про те, чи захисник дитини був адвокатом системи БВПД, чи був залучений у приватному порядку. Лише в одній справі (№214/4372/19[210]) в ухвалі про внесення виправлень до досліджуваного судового рішення зазначено, що захисником дитини був адвокат системи БВПД[211].

У 79 (сімдесяти дев’яти) рішеннях міститься інформація про участь в судовому розгляді адвоката як захисника дитини, щодо якої розглядалися матеріали судом.

З 1 (однієї) ухвали про застосування ПЗВХ вбачається, що в судовому розгляді брали участь неповнолітній обвинувачений, його законний представник, захисник, малолітня особа стосовно якої розглядалося клопотання про застосування ПЗВХ, і її законний представник. Тобто один захисник був учасником процесу, і з тексту ухвали не вбачається, чи діяв захисник в інтересах обох дітей, чи когось одного (справа №712/8010/22[212]).

З оглянутих 30 (тридцяти) архівних кримінальних проваджень вбачається:

- у 6 (шести) кримінальних провадженнях адвокат був за договором, тобто не з системи БВПД;
- у 21 (двадцять одному) кримінальному провадженні адвокат був залучений з системи БВПД;

[209] Довгинцівський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 18.10.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77198549

[210] Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 08.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83544247

[211] Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 15.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83649815

[212] Соснівський районний суд м. Черкаси, Ухвала від 14.11.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107310738

- з матеріалів 1 (одного) кримінального провадження немає змоги встановити, адвокат був з системи БВПД чи за договором;
- в 2 (двох) кримінальних провадженнях немає інформації про те, що у дитини був адвокат;

З матеріалів одного кримінального провадження вбачається, що на час хвороби основного адвоката (з системи БВПД) для участі в окремих процесуальних діях (допит підозрюваного, проведення слідчого експерименту, обрання міри запобіжного заходу) залучався інший адвокат з системи. Адвокат на окрему процесуальну дію був залучений в день проведення окремих слідчих дій, тому складно уявити, що він міг зібрати певні документи чи займати в інший спосіб активну позицію. З ухвали про обрання запобіжного заходу – домашнього арешту – вказано, що адвокат (як і законний представник) не заперечував проти обрання запобіжного заходу.

Отож, наявність адвоката в кримінальному провадженні за участі дитини – це важлива складова дружнього до дитини правосуддя. Проте не менш важливо розуміти, що самого факту участі адвоката не достатньо для того, щоб назвати процедуру дружньою до дитини. Для того, щоб участь адвоката в кримінальному провадженні була дружньою до дитини, вкрай важливо, щоб ці фахівці мали знання та навички щодо того, як взаємодіяти з дітьми, і на яких права/гарантіях/особливостях фокусувати увагу. **Не менш важливим також є розуміння обов'язку адвоката (як і всіх залучених фахівців, які взаємодіють з дитиною) діяти саме в найкращих інтересах дитини та зробити процес взаємодії таким, щоб він так само сприяв переосмисленню дитиною вчиненого.**

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що у переважній більшості випадків захист дитини у кримінальному провадженні здійснюють адвокати системи БВПД.

У відповідь на запитання:

Чи був у тебе адвокат? Якою була ваша взаємодія? Чи роз'яснював тобі адвокат, що буде відбуватись? Чи часто ви бачились? Чи тобі було комфортно бути поруч з адвокатом?

Діти в конфлікті з законом відповідали:

«Так, був, державний адвокат. Не все мені подобалося. Були моменти, що я його поправляв. Ну, але взагалі, ми якось кожну дію обговорювали разом. Співпраця була на нормальному рівні. Він поясняв все перед кожним засіданням суду. Він питався у мене, коли потрібно було, запитував моєї думки, як би я хотів і так далі».

(хлопець, 20 років, перебуває у виховній колонії)

«Приватний. Він більше з батьками спілкувався. Ну, вони просто розуміли, що я – дитина, я нічого не зможу зробити. Що я йому нічого не поясню. Ну, і батьки не розуміли, чому взагалі так виходить, що, допустимо, які ми документи не подаємо, вони взагалі відклонені».

(хлопець, 21 рік, перебуває у виховній колонії)

«Так. Мені дали адвоката. Зі мною був адвокат на суді».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Так, адвокат каже: "Все буде добре". Будемо боротися за все, щоб тобі дали умовний термін, так як раніше ти ніде не був і не потрапав нікуди. Будемо намагатися умовний термін, але це не точно. Але я намагаюся, все що з моїх сил я зроблю».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Був. (називає ім'я та прізвище адвоката). Це приватний. Вона мені розказала, що буде найкраще, щоб, чи зменшити срок мені, чи вийти на умовно, чи, там, штраф у якомусь розмірі, поясняла, що може бути. Ми сиділи разом в суді. Комфортно, так. Цей адвокат мене витягнув, що я щас і не в колоні, а на волі, просто відмічаюся. Так що я їй вдячний».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Так, був адвокат. Хороший дуже. Так, роз'яснював. Він роз'яснював мені все, як має бути. Було якось впевненіше з ним».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Адвокат. Так, був адвокат. Мені одразу його надали. Ну, і згадуємо, що завдяки цьому адвокату, якраз у мене все нормально сталося».

(хлопець, 15 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«І то… був ще такий адвокат, ой. Він нічого не говорив… Ми з ним тоді зустрілися, коли в мене вже суд проходив. Цей адвокат нічим мені не допоміг"

(дівчина, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Ну, так, був цей адвокат, ну, як сказати, він, згоден, кваліфікований, але, ну, мені він не сподобався. Тобто, він каже: "збирайте гроші, щоб відкупитися". Ну, мені здається, що він просто ці гроші хотів присвоїти собі. Тому що, ну, по ньому було видно. Тобто, він якийсь не зібраний був весь час. Нічого не пояснював, нічого не показував. І все. От тільки тоді, як суд був, тоді і бачились з ним. Тому мені було все рівно на нього. … Говорив, іноді, що треба говорити, і все.»

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Так. Державний, призначений був. Хороша жіночка. Ну, як треба було, так і спілкувалися. Ну, там, до суду, ну, просто так стояли, кофе пили. Я, мама і адвокат. Говорили просто, взагалі, навіть не по темі, просто так, щось поговорили. Ну, коли приємна людина, то з нею приємно поспілкуватися. Там не було такого, щоб окремо зустрітися, поговорити…. Так просто перед судом, отак випить кофе, просто поговорити, зайти вже там, вирішувати далі це все в суді…».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«У нас був державний адвокат. Адвокат взагалі ніякий. Пару слов сказав на суді і все».

(хлопець, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«Адвокат попався якось мені не дуже нормально. Він просто вставав, опускав голову, сказав, я згоден з вами, пане суддя. Все, сів далі. Підписав щось, взяв 100 гривень, поїхав. Це державний адвокат. Я з ним, навіть, не спілкувався».

(хлопець, 16 років, перебуває на обліку в органі пробації)

«В мене був "державний адвокат". Він (адвокат) не міг нормально спілкуватися, він бубнів щось».

(дівчина, 17 років, перебуває на обліку в органі пробації)

Отож, в більшості випадків, формально, право на захист було реалізовано. Однак, важливо звертати увагу не тільки на формальну присутність захисника, а й на якість його роботи, на інформування дитини про її права та можливості, щоб, до прикладу, визнання вини було не стратегією захисту з метою застосування пом'якшуючої обставини, а, насамперед, волею дитини, яка прийняла рішення після того, як була вислухана і почута та отримала в доступній і зрозумілій для неї формі всю необхідну для прийняття такого рішення інформацію. Адже саме такий підхід дозволяє переосмислити вчинене та змінити свою поведінку у майбутньому.

Щодо призначення та проведення судово-психіатричних експертиз

Із 80 (вісімдесяти) оглянутих судових рішень у 14 (чотирнадцяти) кримінальних провадженнях було проведено судові психіатричні експертизи. Із них:

- у 4 (чотирьох) рішеннях щодо 4 (чотирьох) дітей вказано інформацію про перебування дитини на обліку у психіатра;

- в 9 (дев'яти) рішеннях щодо 9 (дев'яти) дітей психіатричну експертизу проведено за відсутності інформації про перебування дитини на обліку у психіатра;
- в 1 (одному) рішенні щодо 1 (однієї) дитини з тексту вбачається, що у кримінальному провадженні було проведено судову-психологічну експертизу, але висновки експерта не описані в ухвалі. Прокурор в клопотанні зазначав, що малолітньому було відомо, що потерпіла є психічно хворою, тому імовірно, що експертиза була проведена щодо потерпілої, а не особи, яка вчинила правопорушення.

Із чотирнадцяти рішень, в яких міститься інформація про проведення судово-психіатричної експертизи:

- у 4 (чотирьох) висновках експерта вказано, що дитина мала/має певні особливості психічного розвитку, але за своїм психічним станом могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними;
- у 7 (семи) висновках експерта вказано, про те, що не виявлено у дитини клінічних ознак психічних та поведінкових розладів, і вона могла керувати своїми діями та усвідомлювати їх;
- у 2 (двох) висновках експерта вказано, що наявні у дитини особливості психічного розвитку тією чи іншою мірою впливали на її здатність усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними (справа №446/956/20[213], справа №710/396/22[214]).

У вироці по справі №753/20142/21[215] дитину було засуджено за вбивство батька, матері та молодшого брата (кваліфікація: п. 1, 2,13 ч. 2 ст. 115 КК України). У межах кримінального провадження було призначено та проведено судово-психіатричну експертизу. Цитата з висновку судово-психіатричного експерта:

«… *експерт вказав, що сімейна ситуація у родині ОСОБА_6 була складною, що пов'язано зі зловживанням його батьками алкогольними напоями, частими скандалами та бійками між ними. Крім того,* ***батьки били підекспертного, забирали його стипендію та гроші, які йому час від часу вдавалося заробити, щоб придбати собі алкогольні напої. Вищезазначена ситуація мала для підекспертного довготривало-психотравмуючий характер, знижувала якість його життя, блокувала особистісно-значущі потреби в збереженні здоров'я, позитивного душевного стану, супроводжувалася емоційними переживаннями негативного спектру: сорому приниження, страху, безпорадності та інше***».

У вироці у справі №446/956/20[216] вказано:

«*Згідно з висновком судово-психіатричного експерта № 203 від 13.05.2020, ОСОБА_1 хронічним захворюванням чи недоумством не страждав та не виявляв ознак тимчасового чи будь-якого іншого хворобливого розладу психічної діяльності, а* ***виявляв розумову відсталість в ступені помірно вираженої дебільності. Наявні у нього розлади психічної діяльності, хоча і не досягли рівня хворобливих розладів, однак мали значний вплив у досліджуваній ситуації на раціональність прийняття рішень, розуміння власного місця та ролі в досліджуваній ситуації, передбачення наслідків своїх дій та здатність регулювати свою поведінку. Тому в період інкримінованих йому дій, ОСОБА_1 , міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, однак не повною мірою.*** *Зараз ОСОБА_1 психічними захворюваннями не страждає, виявляє розумову відсталість в ступені помірно вираженої дебільності, що не позбавляє його здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Розумова відсталість є вродженою вадою розвитку інтелекту. Застосування заходів медичного характеру не потребує*».

Дії неповнолітнього суд кваліфікував за ч. 4 ст. 152 КК України.

---

[213] Буський районний суд Львівської області, Вирок від 23.09.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106402260

[214] Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726460

[215] Дарницький районний суд м. Києва, Вирок від 01.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114584964

[216] Буський районний суд Львівської області, Вирок від 23.09.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106402260

У справі №710/396/22[217] в ухвалі про застосування до дитини ПЗВХ відсутня інформація про перебування дитини на обліку у психіатра. Водночас у висновку судово-психіатричного експерта встановлено наявність особливостей психічного розвитку дитини. Цитата з ухвали:

«*... у ОСОБА_9 на період часу, до якого відноситься скоєння кримінального правопорушення, відмічалися прояви психічного розладу у формі легкої інтелектуальної недостатності (рівень межової розумової відсталості на межі легкої дебільності) з помірно вираженими емоційно-вольовими розладами (F-91.2 за міжнародною класифікацією хворою 10- перегляду) з проявами нестійкості, незрілості, розгальмованості емоцій, інфантильності, некритичності –* ***через що підекспертний, який не досяг віку, із якого настає кримінальна відповідальність, не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними****. На теперішній час у ОСОБА_9 , який не досяг віку, із якого настає кримінальна відповідальність, відмічаються прояви психічного розладу у формі легкої інтелектуальної недостатності (рівень межової розумової відсталості на межі легкої дебільності IQ = 70) з помірно вираженими емоційно – вольовими розладами, з проявами нестійкості, розгальмованості емоцій, інфантильності, некритичності – через що він нездатний усвідомлювати свої дії і керувати ними. Водночас у ОСОБА_9 не виявляються розлади психотичного рівня, прояви патологічної навіюваності і патологічного фантазування – що* ***не позбавляє його здатності правильно сприймати зовнішню сторону юридично значущих подій, давати про них покази під час проведення слідчих дій і під час розгляду справи в суді.*** *За своїм психічним станом на теперішній час ОСОБА_9 не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, не потребує застосування заходів медичного характеру, а потребує амбулаторного нагляду у лікаря психіатра*».

Дії дитини кваліфіковано за ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК України.

Важливо розуміти, що призначення та проведення судово-психіатричних експертиз так само має розглядатися як складова системи правосуддя, яка, відповідно, так само має бути дружньою до дитини. Тобто, під час призначення і проведення таких експертиз процедура має бути максимально адаптованою до потреб та можливостей дитини, дитина має розуміти, що і як та навіщо відбувається, і фахівці, які призначають та проводять такі експертизи, повинні мати відповідні навички. Додатково важливо враховувати, що діти, з якими проводяться такі експертизи, можуть мати особливості (захворювання, розлади психіки і поведінки тощо), і відповідно це також потребує від дотичних фахівців докладання додаткових зусиль для того, щоб зробити контакт дитини з цим елементом системи правосуддя більш дружнім, встановити потрібні особливості належним чином.

Не менш важливим є розуміння того, що сам факт проведення судово-психіатричної експертизи для дитини вже є травмуючим, оскільки система «перевіряє дитину в питаннях її психічного здоров'я», і відповідно дитина якийсь час може жити з відчуттям, що «зі мною щось не так», і це відчуття істотно впливає на якість життя дитини та на готовність переосмислити вчинене. **Тому, важливо, щоб призначення і проведення судово-психіатричних експертиз було не тільки дружньою до дитини процедурою, а й застосовувалось лише тоді, коли є всі підстави вважати, що проведення такої експертизи буде необхідних і доцільним, відповідати інтересам слідства і не суперечитиме/відповідатиме інтересам дитини. Також варто зазначити, що питання якості та впливу проведених судово-психіатричних експертиз на дитину потребує додаткового вивчення.**

Щодо зрозумілості та вмотивованості судового рішення про вжиття заходів кримінально-правового впливу до дитини

В більшості судових рішень мотиви суду зводяться до того, яку інформацію та дані суд врахував та яку міру покарання вважає доцільним застосувати, який вид ПЗВХ застосувати чи звільнити від відповідальності з підстав, передбачених у статтях 45-48 КК України.

Водночас, є судові рішення, які містять розгорнуті мотиви ухваленого рішення. Прикладом таких рішень є судові рішення одного з суддів Малиновського районного суду м. Одеси. Можна стверджувати про неформальний підхід цього судді, врахування ним наявності чи відсутності розкаяння неповнолітнього, аналіз його поведінки в процесі судового розгляду.

[217] Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726460

Наприклад, у вироці Малиновського районного суду м. Одеси від 13.11.2023 у справі №521/8864/22[218] суддя присвятив розділ мотивам призначення покарання:

«***4. Мотиви призначення покарання.***

4.2. Даючи оцінку особистості обвинуваченого, судом встановлено, що ОСОБА_3 на час вчинення кримінального правопорушення знаходився у віці 17 років. На час постановлення вироку йому виповнилось 18 років. ***Виріс в сім'ї з однією матір'ю. Батька ніколи не знав. Зі слів матері знає, що він помер. У матері також не було батьків. Рідних сестер і братів не має. Має двоюрідних брата та сестру (діти сестри матері). Закінчив лише 9 класів загальноосвітньої школи. Більше ніде не навчається. Не вступив до училища, оскільки не мав паспорту. Про навчання і отримання спеціальності думає, однак реальних кроків в цьому напрямі не здійснює. Приблизно з 14 років він постійно намагається працювати на різних роботах. Зазвичай знайомі пропонують йому виконувати приватні роботи у людей на їхніх присадибних ділянках. Під час розгляду провадження працював у Совіньйоні у приватному домоволодінні, виконував садівницьку роботу. На час ухвалення вироку працював різноробочим на будівництві приміщення для УЗД в МКЛ № 11.*** *…*

4.5. Можливо оцінити ***особистість ОСОБА_3 як людину, яка виросла на вулиці і створила собі принципи вуличної боротьби: «хто фізично сильніший, той і правий».*** *Така ментальність і ставлення до оточуючих і свідчить про втрату розумності у діях людини, про втрату можливості діалогу у складних ситуаціях.* ***Ситуативні власні фізичні переваги у свідомості ОСОБА_3 превалюють над здоровим глуздом та людяністю. Хоча він здатний відкрито казати про свої помилки, емоційно, він до кінця не розуміє всі негативні наслідки вчиненого. І це насамперед наслідки відсутності загального культурного розвитку людини, його освіченості, вихованості. Закони вулиці, постійна боротьба за виживання, обмежене сімейне виховання створили умови для створення такого типу людини, де вирішення конфлікту за допомогою власної фізичної сили є найкращим засобом врегулювання будь-якої складної ситуації.***

4.6. Є очевидним, що ОСОБА_3 хоча вже є повнолітнім, ***однак він представляє великий обсяг роботи для психологів та вихователів, насамперед як особистість, як людина. Молодий вік та певне критичне мислення показують, що він ще не втрачена людина для суспільства. Ще можлива певна індивідуальна робота з особою, яка призведе до позитивних змін на краще як в характері обвинуваченого, так і в емоційному фоні останнього*** *…»*

Більш повно матеріал розділу, присвяченого мотивам призначення покарання у цій справі, представлено у додатку 2.

Варто звернути увагу, що у кримінальному провадженні, де дії дитини кваліфіковано за ч. 1 ст. 115 КК України (умисне вбивство), є приклад, коли **суд навів окреме обґрунтування щодо свого рішення застосувати ст. 69 КК України та призначити покарання нижче нижчої межі.** Також в цьому вироці суд описав, що під час призначення покарання врахував обставини, за яких було вчинено кримінальне правопорушення.

Зокрема, у вироці у справі №303/1841/20[219]:

«*З урахуванням особи винного, колегія суддів приходить до переконання, що виправленню, перевихованню обвинуваченого може сприяти покарання, лише пов'язане з його ізоляцією від суспільства з призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією ч. 1 ст. 115 КК України. Водночас суд враховує його неповнолітній вік, належне усвідомлення протиправної поведінки, щирість показів, присутність намірів до змін на краще. Визначене обвинуваченому покарання, на переконання колегії суддів, відповідатиме меті покарання, гуманності, справедливості* ***і не потягне за собою порушення засад виваженості, що включає наявність***

[218] Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 13.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114859734

[219] Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області, Вирок від 20.05.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89331138

розумного балансу між захищуваними інтересами суспільства та правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Під час призначення покарання колегія суддів враховує, що померлий ОСОБА_10, перебуваючи в стані сильного алкогольного сп'яніння, фактично спровокував дії обвинуваченого, образивши честь і гідність його матері. Крім того, обвинувачений після вчинення кримінального правопорушення відразу викликав швидку допомогу та зателефонував до правоохоронних органів, повідомивши, що вбив людину*. Стосовно вчинення обвинуваченим злочину в стані алкогольного сп'яніння, суд зазначає, що обвинувачений, будучи неповнолітнім, вживав алкогольні напої зі свідком ОСОБА_11, який усвідомлював, що ОСОБА_30 не досяг відповідного віку, за якого дозволено вживати алкогольні напої*».

У вироці у справі №610/169/24 [220] суд окремо навів мотиви застосування ст. 69 КК України та призначення неповнолітньому покарання нижче нижчої межі:

«Зважаючи на викладене, сукупно суд вважає, що перелічені вище відомості про загалом позитивну особу обвинуваченого, його неповнолітній вік, обставини, що пом'якшують покарання, та відсутність обставин, що обтяжують покарання, відсутність у потерпілих претензій, є такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчинених ОСОБА_4 кримінальних правопорушень і впливають на пом'якшення покарання. ***З метою надання молодій людині шансу на виправлення та перевиховання, зміну своєї поведінки, покарання можливо призначити із застосуванням положень ст. 69 КК України, тобто більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (від 5 років позбавлення волі)****».*

У цьому рішенні суд окремо мотивував рішення про звільнення дитини від відбування покарання:

«Враховуючи вищенаведені встановлені обставини, позитивну особу обвинуваченого, його ставлення до вчиненого, щире каяття, сприяння розкриття і розслідуванню кримінальних правопорушень, належну процесуальну та конструктивну поведінку в суді, припинення вчинення нових кримінальних правопорушень, примирення з потерпілими, відшкодування їм завданої шкоди, відсутність претензій з їхнього боку тощо, обвинуваченому необхідно дати шанс на виправлення, яке ще можливе без відбування цього покарання, у разі застосування ст. 75, 76, 104 КК України – звільнення від відбування покарання з випробуванням і покладанням обов'язків. Саме таке покарання є необхідним і достатнім в якості кари за скоєне, для виправлення та запобігання новим кримінальним правопорушенням, ***а також не буде становити «особистий надмірний тягар для особи», адже відповідатиме справедливому балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи, будуть враховані інтереси усіх суб'єктів кримінально-правових відносин****. Тримання обвинуваченого в ізоляції від суспільства на цей час є надмірним та невиправданим».*

Таким чином, аналіз судових рішень показав наявність прикладів застосування судами видів та строків покарання із врахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх та життєвих обставин, в яких ці діти опинилися, а також обґрунтування того, як призначення саме такого виду та строку покарання сприятиме зміні їх поведінки та подальшій ресоціалізації.

Водночас, ідентифікація та зазначення в мотивувальній частині судового рішення такого факту, як вчинення кримінального правопорушення неповнолітньою особою, не завжди зазначається в судових рішеннях саме як пом'якшуюча покарання обставина. З оглянутих судових рішень у трьох справах (справа № 459/3007/23, справа № 756/4200/24 , справа № 521/19113/19) є інформація про вчинення кримінального правопорушенням неповнолітньою особою і водночас в текстах рішень не зазначено, що суд врахував цю обставину як пом'якшуючу покарання обставину, відповідно до п. 3) ч. 1 ст. 66 КК України. Так само у двох вироках (справа № 464/4559/23 та справа №332/814/21) не вказано про встановлення та врахування судом пом'якшуючих покарання обставин.

Щодо питання щирості каяття

У досліджених судових рішеннях суд під час призначення покарання звертав увагу на те, чи було щире каяття та інші, пом'якшуючі покарання обставини.

[220] Балаклійський районний суд Харківської області, Вирок від 23.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118546753

Під час глибинних інтерв'ю кілька респондентів висловили альтернативні думки щодо можливості та необхідності враховувати щире каяття під час призначення покарання.

«... до дітей ми не можемо застосовувати поняття «каяття», а тим більше вимірювати його щирість, ступень його щирості… Дитина у віці до 18 років, та … до 21, можливо, не розуміє цю категорію. Просто треба це прийняти через психологічні особливості розвитку дитини. Подивіться на системи юстиції інших країн. Ніхто цього не робить [прим.: не оцінює щирість каяття]. Коли дитина скоює злочин – це проблема суспільства, громади, механізмів, інститутів, всіх навколо…. А у нас що? Це проблема дитини і родини. Ми намагаємося знайти крайнього і винного навколо. … Треба йти від зворотного: що привело дитину до цього злочину. Крапка. А ми визначаємо щирість каяття. Що нам це дає? … Це «совковий» підхід, виключно. Більш того, він тотально репресивний, тому що каяття це пов'язано з покаранням і відчуттям, і своїм ставленням до свого проступку і ставленням до майбутнього покарання…?

Коли ти інтерв'юєш хлопців з Кременчуга [прим.: УВП «Кременчуцька виховна колонія»], *ти це прямо бачиш. Він на той момент, ну … не усвідомлював того, що це є злочином. Яке в нього буде каяття? … І зараз, якщо він не усвідомив, як ми можемо переконатися в тому, що він дійсно кається. Тому, для мене це – стара історія, про яку я вже багато з ким проговорив. Ми саме через це не можемо перейти до більш якісної роботи, скажімо, реабілітаційної роботи, адаптаційної, ресоціалізаційної...».*

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«... це, в принципі, такий суб'єктивний фактор [прим.: щирість каяття]*… як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Як ми оцінюємо, що дитина розкаялась? По-перше, крім її слів, що я щиро каюсь, вона має якось виказати своєю поведінку.*

… вона має сприяти слідству розказати, як все відбувалося насправді. Вона може ініціювати зустріч з потерпілою, вона може пропонувати якісь відшкодування шкоди. Але тут також є такі особливості, розумієте, дитина вона може в душі розкаятись, але висловити це на загал, що вона відчуває щодо того, що сталося, не всі можуть.

На практиці ми звертаємо на таке: чи співпрацює дитина зі слідством, чи надає свідчення достовірні, оскільки розслідування триває. І, в принципі, по експертизам можна зрозуміти, чи достовірні ці свідчення, чи ні. Чи намагається якось згладити свою вину, чи намагається якимось чином відшкодувати шкоду…

Але нам не вистачає тут думки фахівців. Якби нам експерти, можливо психологи, могли більш глибше проаналізувати поведінку дитини… дати щодо цього якийсь свій фаховий висновок, нам це було б дуже корисно. Тому що ми це на свій розсуд робимо. Ми дивимось просто по поведінці дитини і своє вже переконання, яке ми маємо за тривалий час роботи.

Але ми також можемо помилятися».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Отже, питання щирості каяття є доволі суб'єктивним фактором і, враховуючи засади дитиноцентрованого правосуддя, на сьогодні підходи до визначення та врахування щирості каяття мають бути переглянуті.

Підсумовуючи аналіз в розрізі процедурних факторів, хочемо підкреслити, що на вчинення неповнолітніми повторних кримінальних правопорушень також можуть впливати **фактори кримінально-процесуального характеру (процедурні фактори):**

кількість допитів та інших слідчих дій (багаторазовість допитів та інших слідчих дій, без врахування індивідуального підходу, віку, особливостей дитини, обставин справи, їхнє проведення не у відповідності до вимог правосуддя, дружнього до дитини, не сприяє встановленню істини у справі, реалізації справедливого правосуддя та формує у дитини зневіру до системи правосуддя в цілому, не сприяючи її виправленню);

відібрання біологічних зразків у дитини та наявність згоди дитини чи законного представника на відібрання зразків (як правоохоронні органи відбирають/збирають біологічні зразки та чи отримують на такі дії згоду дитини або законного представника);

строки досудового розслідування та судового розгляду (до строків судового розгляду застосовується критерії «розумності строку», що в принципі є оціночним поняттям та включає необхідність врахування обставин конкретної справи, кримінальне провадження здійснюється від декількох днів до декількох років);

залучення психолога до проведення процесуальних дій (участь психолога під час слідчих чи інших процесуальних дій за участі дитини є додатковою гарантією для неповнолітніх та елементом правосуддя, дружнього до дитини);

участь законного представника (роль законного представника часто зводиться до формальної присутності під час проведення тієї чи іншої процесуальної дії);

своєчасне реагування системи правосуддя на дії законного представника, які не в інтересах дитини;

реалізація права на захист.

Саме така особливість системи правосуддя для дітей, як дружність на кожному етапі і при кожній взаємодії з дитиною, створює умови для ресоціалізації дитини з першого кроку, з першого її контакту з системою правосуддя, та сприяє переосмисленню дитиною вчиненого і зміні її поведінки.

3.3.2. Застосування примусових заходів виховного характеру як фактор кримінально-процесуального характеру

У межах дослідження окрему увагу було приділено застосуванню примусових заходів виховного характеру (далі також – ПЗВХ), як фактору кримінально-процесуального характеру.

Важливо враховувати, що, відповідно до ч. 5 ст. 33 Закону України «Про охорону дитинства», примусові заходи виховного характеру за вчинення дитиною кримінального правопорушення застосовуються виключно судом. Тобто дитина, щодо якої є підстави застосувати ПЗВХ, має пройти ускладнений шлях кримінальної юстиції, часом, не зовсім дружньої.

«…в нас ніби ці діти не притягуються до кримінальної відповідальності. Разом з тим вони проходять всі кримінальні процедури, які проходять діти, які досягли віку кримінальної відповідальності. І фінальну крапку в їхній справі також ставить суд…».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Тому важливо під час застосування ПЗВХ враховувати підходи правосуддя, дружнього до дитини, а так само малолітній вік дитини. Не врахування цих аспектів посилить ризик того, що дитина може зневіритись у системі правосуддя у досить ранньому віці, що матиме зворотний від бажаного вплив на її поведінку та не сприятиме попередженню скоєння такими дітьми правопорушень у майбутньому.

Окремої уваги потребує такий виховний захід, як **поміщення дитини до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення**. Варто зауважити, що це найсуворіший виховний захід, який має застосовуватись у крайніх випадках. Під час глибинних інтерв'ю експерти висловили думки, що загалом інститут спеціальних навчально-виховних установ для дітей та підлітків у тому вигляді, як вони існують зараз, має бути змінено: починаючи від того, під підпорядкуванням якого органу установи мають бути, до того, які послуги та умови ці установи мають забезпечувати дітям.

До повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, у сфері управління МОН перебувало Макіївське професійне училище соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка (селище Балахівка, Кірово-

градська область) та Комишуваська школа соціальної реабілітації (селище Комишуваха, Запорізька область). Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 05.03.2022 № 234 «Про евакуацію вихованців Комишуваської школи соціальної реабілітації» до Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка було евакуйовано вихованців Комишуваської школи соціальної реабілітації. На сьогодні у Комишуваській школі соціальної реабілітації учні не утримуються. 17.10.2024 на підставі ухвали Петрівського районного суду Кіровоградської області від 09.10.2024 вихованця Комишуваської школи соціальної реабілітації переведено до Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 14.08.2024 № 1133 «Про зміну найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка», змінено найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка на Центральноукраїнське професійне училище соціальної реабілітації.

Загалом питання доцільності функціонування цього закладу потребує окремого подальшого вивчення з урахуванням міжнародної практики та досвіду ресоціалізації дітей такої категорії. Під час глибинних інтерв'ю це питання обговорювалось з національними експертами.

> *«Цей заклад [професійне училище соціальної реабілітації] не має бути в МОНі. Мені здається, що це заклад соціального захисту має бути. Він має бути під Міністерством соціальної політики. Це має бути зовсім інша ідеологія перевиховання і головне – послуг для дитини [...]. Закордоном дитина в певні дні може відвідувати родину, до неї вільно можуть приїздити батьки у визначені строки, дитина періодично може залишати цей заклад за певних умов...*
>
> *Ну, в супроводі, звісно, законних представників в канікулярний період. Це має бути зовсім інша філософія перевиховання дитини. Те, що ми зараз маємо, це, вибачте, це не заклад виховний, це катівня. …Навіть у колонії дитина може вийти, отримавши умовно дострокове звільнення, а в цьому училищі – ні. Тобто, це "клітка", радянщина, де матеріально-побутові умови межують з нелюдським поводженням».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Станом на жовтень 2024 року у Центральноукраїнському професійному училищі соціальної реабілітації утримується 11 вихованців[221].

№	За вчинення яких діянь направлено до закладу освіти	Дата прибуття до училища соцреабілітації (дата переведення)	Дата вибуття	Строк, на який направлено	Статті Кримінального кодексу України
1	Крадіжка	11.10.2022	14.03.2025	2 роки 6 місяців	ч. 2, ч. 3 ст. 185 КК України
2	Незаконне заволодіння транспортним засобом	20.02.2023	08.02.2025	2 роки	ч. 1 ст. 289 КК України
3	Крадіжка	26.05.2023	28.04.2026	3 роки	ч. 3 ст.185 КК України
4	Крадіжка. Незаконне заволодіння документами	06.07.2023	09.05.2025	2 роки	ч. 4 ст. 185, ч. 1 ст. 357 КК України
5	Порушення правил безпеки дорожнього руху	21.09.2023	30.05.2025	До повноліття 30.05.2025	ч. 1 ст. 286 КК України
6	Придбання та зберігання наркотиків. Незаконне поводження зі зброєю	10.01.2024	12.04.2025	1 рік 9 місяців	ч. 1 ст. 263 ч. 2 ст. 307 КК України

[221] За інформацією МОН, відповідь на запит № 5/1217-24 від 26.10.2024

№	За вчинення яких діянь направлено до закладу освіти	Дата прибуття до училища соцреабілітації (дата переведення)	Дата вибуття	Строк, на який направлено	Статті Кримінального кодексу України
7	Хуліганство	20.02.2024	08.08.2025	До повноліття 08.08.2025	ч. 1. ст. 296 КК України
8	Незаконне виготовлення наркотичних засобів. Придбання та зберігання наркотиків	09.04.2024	19.03.2025	1 рік	ч. 1. ст. 309, ч. 3. ст. 307 КК України
9	Порушення правил безпеки дорожнього руху	09.04.2024	12.09.2026	2 роки 6 місяців	ч. 2 ст. 286 КК України
10	Крадіжка	16.05.2024	13.06.2025	1 рік 9 місяців	ч. 4 ст. 185 КК України
11	Крадіжка	17.10.2024	18.08.2026	3 роки	ч. 4 ст. 185 КК України

Також аналіз судової практики показав, що трапляються випадки, коли до тієї самої дитини декілька разів застосовується поміщення до спеціальної навчально-виховної установи. До прикладу: ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 21.03.2021 у справі №521/18450/20[222]. В цій ухвалі перед судом постала дитина, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, і до якої судом **вже вдруге** застосовано найсуворіший вид примусових заходів виховного характеру – направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Мотивам застосування до дитини найсуворішого ПЗВХ суд присвятив майже весь розділ під назвою «**III. Висновки суду»:**

«*4.13. Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на певний строк, є найсуворішим примусовим заходом виховного характеру, що передбачений у ч. 2 ст. 105 КК.*

4.14. Визначаючи такий вид заходу, суд враховує особистість малолітнього, його умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості ОСОБА_3 .

*4.15. Так, **ОСОБА_3 ріс у сім'ї з матір'ю та вітчимом. В нього є ще три брати, один молодший і два старших. В сім'ї, зі слів, нормальні стосунки. Вітчим раніше судимий.** До затримання навчався у 6 класі Одеської загальноосвітньої школи № 46 I-III ступенів з професійним навчанням. **Фактично навчатись не бажав, оскільки системно вчиняв правопорушення проти власності. Стоїть на обліку в поліції, як малолітня особа, яка схильна до вчинення правопорушень. В теперішній час, зі слів, бажає навчатись. Шкодує про скоєнні вчинки. Розуміє, що у випадку настання віку 14 років, його може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, і наслідки можуть бути зовсім іншими, ніж зараз. Розуміє, що для нього краще в теперішній час знаходитись під наглядом у вказаній спеціальній установі.***

4.16. Суд також враховує, що до ОСОБА_3 10.06.2020 року Малиновським районним судом м. Одеси вже застосовані примусові заходи виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, на строк 1 рік, де він станом на день розгляду клопотання перебуває.

*4.17. У цьому випадку, **на жаль обставини особистості, які встановлені судом, свідчать про схильність ОСОБА_3 до вчинення протиправних дій. Очевидно, малолітній не розуміє суспільні відносини життя і право власності кожної людини на свою річ. Межі володіння для нього очевидно не існує. Бажання володіти певними благами, які йому не належать, переважає над здоровим глуздом та звичайним людським стримуванням до поганого вчинку.***

[222] Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 25.03.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

4.18. Системність вчинення правопорушень протягом достатньо тривалого періоду часу, що зазначено в ухвалі суду від 10.06.2020 року, 8 епізодів таких незаконних дій, різних за ступенями тяжкості, довільність своїх дій і вчинення їх не вимушено, зокрема під час вчинення цього правопорушення, створює думку про формування стійкого злочинного характеру у ОСОБА_3.

4.19. ***Задля розумного виправлення особи, зміни його свідомості, направлення думок виключно на позитивні дитячі думки і мрії, вихователям та психологам, які проводять свою роботу у спеціальній навчально-виховній установі для дітей і підлітків, очевидно, необхідний певний час****. Зі слів ОСОБА_3 ,* ***знаходження в такій установі протягом серпня 2020 року – березень 2021 року позитивно вплинуло на останнього. Він проходить навчання за загальної системою школи. Навчається досить добре. З улюблених предметів виділяє фізику. Намагається вчити математику. Літературу та історію сприймає гірше.***

4.20. Отже, обставини і факти, встановлені судом, свідчать про необхідність застосування до малолітнього ОСОБА_3 найсуворішого примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення. Інші примусові заходи виховного характеру, очевидно, не зможуть забезпечити тієї виховної ролі, яку має не меті закон для осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння.

4.21. Строк такого заходу необхідно встановити у вигляді 1 року. ***Заявлений прокурором строк у вигляді двох років, на думку суду, є занадто суворим. ОСОБА_3, хоча і вчинив суспільно небезпечне діяння, яке відноситься до тяжких кримінальних правопорушень, натомість він і досі залишається дитиною, яка потребує певної поблажливості та розумного милосердя.*** *Окрім того, суд враховує, що до ОСОБА_3 в теперішній час застосовані примусові заходи виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи строком на 1 рік.*

4.22. Оскільки кримінальний закон не регулює питання застосування примусових заходів виховного характеру одного виду за кількома судовими рішеннями, суд вважає за можливе під час визначення остаточного строку такого заходу застосувати загальні засади права ***та початок строку відбуття заходу виховного характеру рахувати з моменту закінчення відбуття малолітнім ОСОБА_3 примусових заходів виховного характеру, які призначені йому за ухвалою Малиновського районного суду м. Одеси від 10.06.2020 року. Відповідно строк застосування заходу за цим судовим рішенням розпочнеться з 10.06.2021 року».***

З судової практики також можна побачити, що у зв'язку з неналежним вихованням дитини та нездатністю законних представників забезпечити позитивний виховний вплив на дитину та контроль за її поведінкою, до дитини може застосовуватися ПЗВХ у найсуворішому вигляді. До прикладу: у справі №397/1049/17[223] в ухвалі суд навів аргументи щодо застосування до дитини найсуворішого примусового заходу виховного характеру та аргументував недоцільність застосування більш м'якого:

«*.. суд вважає за необхідне застосувати до ОСОБА_4 примусові заходи виховного характеру … у виді направлення до спеціального навчально-виховного закладу.* ***На думку суду, саме такий захід виховного характеру є необхідним та достатнім для виправлення малолітнього ОСОБА_4 і запобігання вчиненню ним нових суспільно-небезпечних діянь.*** *Жоден інший примусовий захід виховного характеру не забезпечить його виправлення. Передачу малолітнього ОСОБА_4 під нагляд матері суд вважає недоцільною, оскільки остання через часту відсутність вдома (15 днів кожного місяця) не належно займається вихованням дитини, тому нездатна забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою*».

На практиці проблемним питанням залишається питання здійснення контролю за застосуванням ПЗВХ. Національним законодавством не передбачено, у який спосіб рішення про застосування до неповнолітніх ПЗВХ (що не стосуються поміщення до спеціальної навчально-виховної установи) має виконуватись, так само не визначено, який суб'єкт здійснює контроль за виконанням таких рішень. Відповідно до п. 19 Постанови пленуму Верховного Суду від 15.05.2006 №2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», *з метою здійснення контролю за виконанням рішення про застосування примусового заходу виховного характеру суд своєчасно інформує про це рішення уповноважених осіб служби у справах*

[223] Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Ухвала від 27.09.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76856954

неповнолітніх та кримінальної міліції у справах неповнолітніх[224]. Водночас законодавством не передбачено інформування судом служби у справах дітей щодо прийнятого рішення, що призводить до того, що таке інформування відбувається не у всіх випадках. Також варто зауважити, що законодавство не наділяє служби у справах дітей повноваженнями щодо здійснення контролю за виконанням рішень про застосування ПЗВХ. Фактично на практиці виконання норми постанови пленуму Верховного Суду відбувається у «ручному режимі» за ініціативою ювенальних прокурорів. Питання щодо контролю за виконанням ПЗВХ також обговорювалось під час глибинних інтерв'ю з національними експертами.

«…прокурори в судових дебатах можуть прямо говорити: "Прошу рішення направити в Службу у справах дітей та до ювенальної превенції". ... і вони надалі звертаються просто супровідним листом: «Скеровуємо вам рішення щодо Іванова, до якого застосовані примусові заходи виховного характеру», але, на жаль, на цьому все. … [прим.: далі, на наступному етапі] може бути здійснена оцінка потреб... І на цьому все, оцінили потреби, а чи забезпечили ми в подальшому ті потреби цієї дитини… відсутня будь-яка інформація».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Опитані нами експерти акцентували увагу також на тому, що на суд покладається обов'язок контролювати виконання судових рішень, зокрема про застосування ПЗВХ.

Водночас, як повідомили експерти під час глибинних інтерв'ю:

«… як правило, судді не досліджують [прим.: стан виконання прийнятих рішень]. *Вони застосували заходи, на нас покладено певний контроль за виконанням. Суддя, фактично, виключно для себе може поцікавитись, що відбувається далі з дитиною. Але коли потім з суду матеріали пішли далі – суддя може вже й забути про цю справу, й не перевіряє, що там відбувається. Хоча є обов'язок контролю за виконанням судових рішень …».*

Фактично судді не проявляють ініціативи щодо того, як застосовуються визначені ними примусові заходи виховного характеру щодо дитини. Щодо цього ***для суддів важливо мати чіткі алгоритми щодо перевірки застосування ПЗВХ, які були ними зазначені.***

Як бачимо, питання застосування та здійснення контролю за виконанням судового рішення про застосування ПЗВХ містить багато прогалин, які мають бути усунуті на законодавчому рівні.

Отож, інститут застосування до дитини такого ПЗВХ, як направлення до спеціальних навчально-виховних установ для дітей та підлітків, у тому вигляді, як він існує зараз, потребує перегляду. Випадки, коли діти двічі потрапляють до таких закладів, не повинні мати місця. Подальшого аналізу потребує також питання проведення з дітьми, які перебувають у такій установі, заходів, спрямованих на зміну ними своєї поведінки.

[224] У документі вживається застаріла назва органу, наразі це – підрозділ ювенальної превенції.

Розділ 4.
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЕНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ

4.1. Міжнародні стандарти щодо запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх, проведення роботи з дитиною у конфлікті із законом

Цей розділ присвячений аналізу міжнародних стандартів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи щодо формування державної політики, реалізація якої має бути направлена на профілактику кримінальних правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення. Окремо приділено увагу міжнародним стандартам, які стосуються захисту дитини в умовах збройного конфлікту.

Аналізуючи міжнародні стандарти, варто підкреслити, що в документах вживаються терміни *"неповнолітній", "малолітній", "дитина",* під якими розуміється «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку». Крім того, відповідно до ***п. 11 Рекомендації Ради Європи Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції***[225]**,** пропонується *"передбачити можливість поводження з молодими людьми віком до 21 року нарівні з неповнолітніми".* Віковий критерій може бути застосований у випадках необхідності надання підтримки та захисту молодій особі, і так само здійснення з нею взаємодії.

1. Формування державної політики, реалізація якої направлена на профілактику кримінальних правопорушень серед неповнолітніх

Державна політика щодо неповнолітніх має бути направлена на забезпечення такого захисту і піклування щодо кожної дитини, які необхідні для її добробуту. Без будь-якої дискримінації дитина має отримати такий захист, який є необхідним для подолання складної життєвої ситуації, в якій вона опинилась. ***Європейська соціальна хартія (переглянута)***[226] закріплює: *"діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються"* (п. 7 частини I), *"належний соціальний, правовий та економічний захист"* (ст. 17). Захист та піклування дитина має отримати з боку її родини, громади та держави загалом.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила)[227], підкреслюють про важливість у *"сприянні благополуччю неповнолітнього та його або її сім'ї".* Відповідно до п. 1.3 Пекінських правил, вжиття заходів щодо забезпечення благополуччя кожної дитини у суспільстві зменшить *"потребу у втручанні з боку закону".* Водночас наголошується, що дитина, яка потрапила у конфлікт з законом, має отримати *"ефективне, справедливе та гуманне поводження".*

Відповідно до ***ст. 4 Конвенції ООН про права дитини***[228]**,** "*держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції".* Важливим критерієм забезпечення державної політики щодо неповнолітніх є наявність необхідних законів та політик, а так само *"виділення та ефективне освоєння достатніх державних ресурсів для повного здійснення затвердженого законодавства, стратегій, програм",* що перед-

[225] Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції. – Режим доступу: https://search.coe.int/cm#%7B%22CoEObjectId%22:%5B%2209000016805df0b3%22%5D,%22sort%22:%5B%22CoEValidationDate%20Descending%22%5D%7D

[226] Європейська соціальна хартія (переглянута). – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

[227] Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile

[228] Конвенція ООН про права дитини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

бачено ***п. 21 Зауважень загального порядку № 19 (2016) "Про державні бюджетні асигнування для здійснення прав дітей"***[229].

У **Зауваженнях загального порядку № 10 (2007) "Права дітей у рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх"**[230] Комітет ООН з прав дитини (надалі – КПД) підкреслив, що однією з найважливіших цілей імплементації Конвенції є сприяння повному і гармонійному розвитку дитини, як особистості, її талантів та розумових і фізичних здібностей, що передбачено статтями 6 та 29 Конвенції. Дитина має бути підготовленою до самостійного та відповідального життя у вільному суспільстві, в якому вона може виконувати корисну роль з повагою до прав людини та основних свобод, що закріплено статтями 29 та 40 Конвенції. У цьому контексті батьки несуть відповідальність за дотримання її прав. Якщо дитина зростає в умовах, які несуть у собі ризик потрапляння у складні життєві обставини, що у подальшому матиме наслідок – вчинення протиправної поведінки, це не відповідає принципу забезпечення найкращого інтересу дитини. З метою недопущення потрапляння дитини у конфлікт з законом державна політика має бути направлена на забезпечення таких прав дитини, як:

- право на захист від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи або зловживання (ст. 19 Конвенції);
- право на відновлення свого здоров'я (ст. 24 Конвенції);
- право на соціальний захист (ст. 26 Конвенції);
- право на достатній життєвий рівень (ст. 27 Конвенції);
- право на освіту (ст. 28 Конвенції);
- право на відпочинок та дозвілля (ст. 31 Конвенції);
- право на захист від економічної експлуатації (ст. 32 Конвенції);
- право на захист незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами (ст. 34 Конвенції);
- право на ювенальну юстицію (ст. 40 Конвенції).

> «***Система ювенальної юстиції*** визначається як формальний компонент більш широкого підходу до боротьби зі злочинністю серед молоді. Окрім ювенальних судів, вона охоплює такі офіційні органи або установи, як поліція, прокуратура, адвокатура, служба пробації та пенітенціарні установи. Вони тісно співпрацюють із суміжними установами, такими як органи охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, а також з неурядовими організаціями, такими як служби підтримки потерпілих і свідків".
>
> Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20
> щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю
> серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції

Формування політики, реалізація якої направлена на профілактику кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, вимагає від держави інтегрувати у свою державну політику в галузі правосуддя щодо неповнолітніх ***Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи)***[231].

---

[229] Зауваження загального порядку № 19 (2016) "Про державні бюджетні асигнування для здійснення прав дітей". – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F19&Lang=ru

[230] Зауваження загального порядку № 10 (2007) "Права дітей у рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх". – Режим доступу: https://www.refworld.org/legal/general/crc/2007/en/43085

[231] Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh

> "***Запобігання злочинності серед неповнолітніх*** є найважливішим аспектом попередження злочинності в суспільстві. Беручи участь у законній, соціально корисній діяльності та виробляючи гуманістичний погляд на суспільство і життя, молодь може бути вихована на засадах, що не допускають злочинної діяльності. Для того, щоб запобігання злочинності серед неповнолітніх було ефективним, необхідні зусилля всього суспільства загалом з метою забезпечення гармонійного розвитку підлітків за поваги до їхньої особистості та заохочення її розвитку з раннього дитинства".
>
> п.п. 1, 2 Ер-Ріядських керівних принципів

Важливо підкреслити, що, відповідно до ***п. 57 Ер-Ріядських керівних принципів,*** держави *"мають розглянути питання про заснування посади омбудсмена або аналогічного незалежного органу для молодих осіб, який забезпечував би дотримання прав та інтересів дітей та кваліфіковане звернення до наявних служб".* До компетенції омбудсмена або іншого органу, КПД пропонує віднести:

- контроль за імплементацією Ер-Ріядських керівних принципів, Пекінських правил і Правил, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

Вочевидь така посада або орган має контролювати загалом забезпечення прав кожної дитини, яка вступила у контакт із системою правосуддя, відповідно до тих міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна.

На рівні Ради Європи важливим документом, який стосується питань профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, є **Рекомендації Ради Європи Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції.**

Розглянемо деякі стандарти, які містяться в різних міжнародних документах, практичне впровадження яких сприятиме зменшенню кількості дітей, які потрапляють у конфлікт із законом.

- ***Формування відповідального батьківства та міцна підтримка родини з боку держави***

Ер-Ріядські керівні принципи наголошують, що в державі має впроваджуватись політика, яка *"сприяє вихованню дітей в умовах стабільної та благополучної сім'ї"* (п. 13). Якщо батьки або особи, які їх замінюють, нездатні з певної причини забезпечити дитині *"комфорт та стабільність"*, такій родині має бути надана підтримка та запропоновані різні послуги для подолання складних життєвих ситуацій. Першочергово з боку держави мають вживатись заходи щодо формування у особи навички відповідального батьківства. *"Слід вживати заходів і розробляти програми, щоб забезпечити сім'ям можливість одержувати інформацію про роль і обов'язки батьків щодо розвитку дитини та догляду за нею, сприяючи у такий спосіб формуванню позитивних взаємовідносин між батьками та дітьми, інформуючи батьків про проблеми, які турбують дітей і молодих людей, та сприяючи залученню молоді до життя сім'ї та діяльності громад"* ***(п. 16 Ер-Ріядських керівних принципів).***

Надання необхідної допомоги батькам або особам, які їх замінюють, у виконанні ними батьківських обов'язків є дуже важливим. Така допомога має бути спрямована не тільки на запобігання негативним ситуаціям, а й – більшою мірою – на сприяння більш повній реалізації батьківського потенціалу. У ***Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей"***[232] КПД підкреслив, що *"інвестиції у виховання та освіту дітей з раннього віку"* матимуть свій позитивний наслідок – *"нижчий рівень насильства та злочинності в майбутньому"* (п. 10). З цією метою на рівні громад важливо впроваджувати широкі інформаційні кампанії щодо програм налагодження взаємостосунків між батьками та дітьми, зміцнення партнерських відносин, формування безпечного середовища у школах, проведення різних культурних заходів та дозвілля. Такі заходи матимуть профілактичний характер вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми у майбутньому.

[232] Зауваження загального порядку № 24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F24&Lang=ru

Якщо дитина потрапила у конфлікт з законом, важливо заохочувати батьків (або осіб, які їх замінюють) до усвідомлення та прийняття ними відповідальності за протиправну поведінку дітей. На цьому наголошує ***п. 10 Рекомендації РЄ Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції.*** Батьки мають бути належним чином проінформовані про можливу "допомогу, підтримку та настанови. Вони повинні бути зобов'язані за необхідності відвідувати консультації або курси для батьків, забезпечувати відвідування дитиною школи і допомагати офіційним органам у застосуванні громадських санкцій і заходів".

- ***Запобігання та протидія випадкам жорстокого поводження з дитиною***

Відповідно до ***п. 53 Ер-Ріядських керівних принципах,*** *"слід ухвалити та забезпечити дотримання законодавства, що забороняє жорстоке поводження з дітьми та молодими людьми та їхню експлуатацію, а також використання їх як знаряддя у злочинній діяльності". Так само у* ***Зауваженнях загального порядку № 8 (2006) "Право дитини на захист від тілесних покарань та інших жорстоких або принижуючих гідність видів покарання"***[233] *КПД зауважив, що "першою метою законодавчої реформи, покликаної заборонити тілесні покарання дітей у сім'ї, є профілактика: не допускати насильства щодо дітей через зміну поглядів і практики, наголошуючи на праві дітей на рівний захист і створюючи чіткі підстави для захисту дітей і розвитку позитивних, ненасильницьких і таких, що передбачають участь, форм виховання дітей" (п. 40). Окрім цього, захист дитини "від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включно з сексуальними зловживаннями" є конвенційним зобов'язанням держави, яке закріплене у* ***ч. 1 ст. 19 Конвенції ООН про права дитини.*** *Тому мають бути розроблені "соціальні програми з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї",* які можна впроваджувати на рівні громад.

У ***Зауваженнях загального порядку № 13 (2011) "Право дитини на свободу від усіх форм насильства"***[234] КПД підкреслив, що *"створення шанобливого і сприятливого для виховання дитини середовища, вільного від насильства, сприяє формуванню особистості дітей і соціально-орієнтованих, відповідальних і активних громадян у місцевих громадах і суспільстві загалом. Дослідження показують, що діти, які не зазнали на собі насильства і розвиваються у здоровому середовищі, з меншою ймовірністю стануть схильними до насильницьких дій як у дитинстві, так і коли вони стануть дорослими. Запобігання насильству в одному поколінні призводить до зменшення можливості прояву насильства в наступному поколінні".* В цих зауваженнях КПД підкреслив, що *"захист дитини має починатися з проактивного запобігання всім формам насильства, а також передбачати пряму заборону всіх форм насильства (п. 46). Тому дуже важливим є застосування різних превентивних заходів, які зазначені у* ***п. 47 вказаних Зауважень загального порядку № 13 (2011),*** зокрема таких:

- боротьба зі стереотипами щодо дітей;
- поширення інформації про загальний позитивний напрям Конвенції про захист дитини;
- розвиток широкої міжвідомчої взаємодії, включно з організаціями громадянського суспільства та ЗМІ;
- підтримка дітей у їхньому захисті самих себе;
- здійснення програм «наставництва»;
- надання підтримки батькам та особам, які забезпечують догляд за дітьми;
- ефективна робота психіатричних служб, служб, відповідальних за лікування у разі зловживання наркотичними речовинами;
- забезпечення роботи різних центрів з підтримки сім'ї для сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

[233] Зауваження загального порядку № 8 (2006) «Право дитини на захист від тілесних покарань та інших жорстоких або принижуючих гідність видів покарання». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F8&Lang=ru

[234] Зауваження загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від усіх форм насильства». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F13&Lang=ru

- забезпечення можливості роботи притулків і кризових кімнат для батьків (переважно жінок), які зазнали домашнього насильства;

- попередження вчинення насильства щодо дитини, зокрема, через розвиток і реалізацію послуг в громадах.

- ***Надання допомоги безпритульним дітям***

Відповідно до ***п. 38 Ер-Ріядських керівних принципів,*** держава має нести відповідальність *"за надання допомоги безпритульним дітям і надавати їм необхідні послуги".* Кожна дитина, яка опинилась на вулиці, має отримати всю допомогу, якої потребує. Інформація про таку можливість, включно з контактними даними різних служб, має бути доступною для дітей. У ***Зауваженнях загального порядку № 21 (2017)*** *"Про дітей у ситуаціях вулиці"*[235] *КПД зазначив, що "підтримка батьків і законних опікунів є основоположною для запобігання потраплянню дітей у ситуації вулиці та зміцнення програм возз'єднання сімей для дітей, які вже перебувають у ситуаціях вулиці* (п. 48). Тому є важливим створення та забезпечення роботи мережі різних спеціалізованих служб підтримки, які будуть працювати з дитиною та її родиною. КПД підкреслив, що *"державам слід виділяти кошти для здійснення програм підтримки сім'ї з використанням підходу, орієнтованого на права дітей, які можуть, як це було доведено, розірвати замкнене коло подій, коли люди з покоління в покоління живуть в умовах, що погіршують становище дітей, які зрештою опиняються в ситуаціях вулиці".*

- ***Здійснення профілактики через систему освіти***

Система освіти має слугувати так само для того, щоб зменшити ризик потрапляння дитини до системи правосуддя, більше того – у конфлікт із законом. Дітям, які вже перебувають у складних життєвих обставинах, має бути приділена особлива увага. Відповідно до ***п. 24 Ер-Ріядських керівних принципів,*** *"системи освіти мають приділяти особливу увагу молодим людям, які входять до груп соціального ризику. Необхідно розробити і повною мірою використовувати спеціалізовані програми профілактичного характеру, а також навчальні матеріали, навчальні програми, методику та відповідні засоби".* Розроблені матеріали для неповнолітніх мають бути орієнтованими першочергово на дітей та їхній вразливий стан. *"За допомогою різноманітних навчальних програм необхідно привертати увагу викладачів та інших дорослих, а також учнів до проблем, потреб і поглядів молодих людей, особливо тих з них, які належать до груп, які перебувають у менш благополучному або менш сприятливому становищі, а також до етнічних або інших меншин і груп з низьким доходом"* **(п. 27 Ер-Ріядських керівних принципів).** Окрему увагу слід приділити питанню сексуальної освіти та репродуктивного здоров'я з огляду на те, що останнім часом збільшилась кількість повідомлень у ЗМІ щодо вчинення сексуального насильства дітьми щодо дітей. У ***Зауваженнях загального порядку № 20 (2016) "Про здійснення прав дитини в підлітковому віці"***[236] КПД зазначив, що *"освіту з питань сексуального та репродуктивного здоров'я, що ґрунтується на наукових даних і стандартах у сфері прав людини та розроблену за участю підлітків, слід зробити частиною обов'язкової шкільної програми та позакласним предметом для підлітків, які не відвідують школу. Слід приділяти увагу забезпеченню прав гендерної рівності, сексуального та репродуктивного здоров'я, відповідального ставлення до статусу батьків, а також профілактиці ранньої вагітності та інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом. Інформація має подаватися в альтернативних форматах для того, щоб забезпечити її доступність для всіх підлітків, особливо підлітків з інвалідністю"* (п. 61).

- ***Мінімізація випадків потрапляння дитини у конфлікт з законом***

Потраплянню дитини у конфлікт з законом може сприяти перегляд національного законодавства щодо визначення мінімального віку притягнення дитини до кримінальної відповідальності та тих правопорушень, за вчинення яких неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності.

Відповідно до ***п. 23 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, п. 4 Рекомендації Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила***

[235] Зауваження загального порядку № 21 (2017) «Про дітей у ситуаціях вулиці». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F21&Lang=ru

[236] Зауваження загального порядку № 20 (2016) «Про здійснення прав дитини в підлітковому віці». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F20&Lang=ru

щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам[237]***,*** мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинен бути занадто низьким та повинен бути визначений законом. Наразі немає єдиного підходу до визначення мінімального віку кримінальної відповідальності. В різних країнах вік є різним та корелюється від 8 до 18 років. *"Європейська мережа дитячих омбудсменів (ENOC) виступає за підняття цього віку до 18 років і рекомендує розвивати інноваційні системи реагування на всіх правопорушників у віці до повноліття, які дійсно зосереджені на їх (пере)навчанні, реінтеграції та реабілітації"* (п. 79 Пояснювальної записки Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей). Відповідно до ***п. 4.1. Пекінських правил,*** *"нижня межа такого віку не повинна встановлюватися на надто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості".* У ***Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей"*** КПД підкреслив, що *"раннє втручання щодо дітей, які не досягли мінімального віку кримінальної відповідальності, вимагає вжиття міждисциплінарних заходів реагування, що враховують інтереси дитини, на перші ознаки поведінки, які, якби дитина досягла мінімального віку кримінальної відповідальності, розглядалися б як правопорушення"* (п. 11). Важливим є розроблення спеціалізованих програм раннього втручання, так само втручанню має передувати комплексна, індивідуальна оцінка потреб дитини.

Відповідно до ***п. 80 Пояснювальної записки Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей***[238]***,*** *"система кримінального права не повинна автоматично приводиться в рух дрібними правопорушеннями, скоєними дітьми, коли більш конструктивні й освітні заходи можуть бути більш успішними".* У ***Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей"*** КПД підкреслив важливість *"декриміналізації дрібних правопорушень".* До таких правопорушень можуть бути віднесені зокрема ті, які часто є *"наслідком злиднів, безпритульності або домашнього насильства".* Так само важливо, щоб діти, які постраждали від сексуальної експлуатації, у подальшому не підлягали кримінальному переслідуванню, до прикладу, за заняття проституцією.

Відповідно до п. 5.1 ***Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила)***[239]***,*** *"у належних випадках і коли це узгоджується з правовою системою, поліцію, прокуратуру або інші установи, що займаються кримінальними справами, слід наділяти правом звільняти правопорушника від відповідальності, якщо, на їхню думку, немає необхідності порушувати справу з метою захисту суспільства, запобігання злочинності або забезпечення дотримання закону і прав потерпілої особи".*

Для цього в межах правової системи мають бути розроблені чіткі критерії для звільнення від відповідальності або початку досудового розслідування. Токійські правила наголошують, що у випадку дрібних правопорушень щодо неповнолітнього мають проводитись заходи, не пов'язані з позбавленням волі.

Запобігання потраплянню дитини у конфлікт із законом має здійснюватись системно, відповідно до програми запобігання злочинності серед неповнолітніх, розробленої на основі досліджень. Важливим є періодичний контроль за виконанням таких програм, про що вказано у ***п. 48 Ер-Ріядських керівних принципів.***

Коли дитина потрапила в конфлікт із законом, важливо забезпечити їй таке поводження, щоб не допустити повторних випадків потрапляння дитини у поле зору системи правосуддя. Практичні фахівці *"повинні бути готовими враховувати у своїй роботі особливі потреби молоді, а також знати й* використовувати максимально можливою мірою програми та наявні служби допомоги"***(п. 58 Ер-Ріядських керівних принципів).***

---

237 Рекомендація Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам. – Режим доступу: https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134

238 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. – Режим доступу: https://rm.coe.int/16804c2188

239 Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf

- ***Доступність послуг / програм для дітей щодо запобігання складним життєвим ситуаціям***

Ер-Ріядські керівні принципи наголошують на тому, щоб держави вжили всіх заходів для забезпечення системи послуг та підтримки для молодих людей з метою подолання тих складних життєвих ситуацій, з якими вони можуть стикатись. Зокрема такі послуги *"повинні включати програми спеціального лікування молодих наркозалежних, у яких основна увага має приділятися догляду, консультуванню та терапевтичній допомозі"* (п. 35). Важливим критерієм ефективності програм, які розробляються для допомоги і підтримки дітей та молоді, є залучення дітей та молоді до розроблення таких програм, участь в яких має бути добровільною. Про це зазначається у п. 50 Ер-Ріядських керівних принципів. *"Втручання з неповнолітніми правопорушниками повинні, наскільки це можливо, ґрунтуватися на наукових даних про те, що працює, з ким і за яких обставин"* ***(п. 5 Рекомендації РЄ Rec(2003)20).***

- ***Співпраця з засобами масової інформації (ЗМІ)***

Реалізовуючи державну політику щодо профілактики кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, важливо активно залучати ЗМІ. Важливо забезпечити якомога менший показ на телебаченні, в інтернеті, онлайн-мережах інформації, яка містить у собі шкідливий контент для дитини. ***Ер-Ріядські керівні принципи у п. 43*** наголошують на необхідності звести *до мінімуму показ матеріалів, пов'язаних із порнографією, наркотиками та насильством [...] та пропагувати принципи рівноправності".* Через ЗМІ на рівні громад важливо розповсюджувати інформацію *"про наявність у суспільстві відповідних послуг і можливостей для молоді"* ***(п. 42 Ер-Ріядських керівних принципів).***

- ***Налагодження міжвідомчої співпраці на рівні громади***

Профілактика злочинності серед неповнолітніх є комплексним явищем, тому працювати у цьому напрямі так само важливо спільно, з максимальним залученням різних органів і служб. Відповідно до ***п. 21 Рекомендації РЄ Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції,*** *"реагування на злочинність неповнолітніх має плануватися, координуватися та здійснюватися місцевими партнерствами, до складу яких входять ключові державні установи – поліція, служба пробації, органи у справах молоді та соціального захисту, судові органи, органи освіти, зайнятості, охорони здоров'я та житлово-комунального господарства, а також волонтерський та приватний сектори".* Відповідно до вказаної рекомендації, міжвідомча співпраця має охоплювати такі фокуси:

- *навчання фахівців, які працюють з неповнолітніми;*
- *надання послуг;*
- *обмін інформацією (враховуючи захист персональних даних та особливості роботи деяких фахівців);*
- *стандарти роботи фахівців та контроль ефективності їхньої роботи;*
- *поширення кращих практик.*

2. Проведення роботи з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення

Неповнолітні особи, які вчинили кримінальні правопорушення, потребують спеціалізованого втручання та особливого поводження. Однією із цілей ювенальної юстиції є – *"ресоціалізація та реінтеграція"* правопорушників, що закріплено у **Рекомендації Ради Європи Rec(2003)20.** Тому дитина, яка вступила у конфлікт із законом, має отримати таке ставлення до неї, яке *"сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших"* ***(ст. 40 Конвенції про права дитини).***

Відповідно до **Рекомендації Ради Європи Rec(87)20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх»[240],** втручання у життя дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, має "відбуватись переважно у звичному для неї оточенні" (п. 11). Водночас заходи втручання мають враховувати забезпечення права на освіту, повагу до особистості дитини та сприяти її особистому розвитку. Так

[240] Рекомендація Ради Європи Rec(87)20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

само Конвенція ООН про права дитини наголошує, що фахівці, які працюють з дитиною, мають враховувати вік дитини та її прагнення до змін.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй містять рекомендації, дотримання яких у подальшому мінімізує скоєння дитиною повторних правопорушень Такі рекомендації містяться в:

- ***Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила),***
- ***Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила),***
- ***Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила)[241].***

Пекінські правила підкреслюють важливість на всіх етапах досудового розслідування та судового розгляду надавати неповнолітньому необхідну допомогу в *"забезпеченні житлом, здобутті освіти або професійної підготовки, працевлаштуванні або будь-якої іншої допомоги, яка може виявитись корисною і практичною, з метою сприяння процесу перевиховання"* (п. 24.1). У п. 26 Пекінських правил так само зазначається, що, коли дитина потрапляє у місце несвободи, важливим є забезпечення опіки, захисту, здобуття освіти та професійної підготовки. Неповнолітній має отримати необхідну соціальну, психологічну, медичну, фізичну допомогу. Загалом отримання освіти для неповнолітнього, якого позбавили волі, є вкрай важливим. Для цього важлива міжвідомча взаємодія, метою якої має бути отримання неповнолітнім повноцінної освіти після завершення відбування покарання. Так само батьки та особи, які їх замінюють, мають право на відвідування неповнолітнього у місці несвободи, що передбачено п. 26.4 Пекінських правил. Крім цього, неповнолітньому має бути забезпечено надання підтримки після звільнення з місця несвободи. З цією метою важливо створити мережу закладів "проміжного типу". До прикладу, це можуть бути *"виправні установи з ослабленим режимом, виховні будинки, центри денної підготовки та інші"* (п. 29.1).

Токійські правила визначають, що метою нагляду за неповнолітнім, який вчинив кримінальне правопорушення, є скорочення рецидивів та *"включення правопорушника в життя суспільства, який звів би до мінімуму ймовірність повторного вчинення злочинів"* (п. 10.1). Заходи, які застосовуються до неповнолітнього правопорушника, мають допомогти йому працювати над собою з урахуванням характеру вчиненого правопорушення. *"Порядок нагляду і поводження слід періодично переглядати і за необхідності коригувати"* (п. 10.3). Так само Токійські правила рекомендують надавати неповнолітньому правопорушнику *"психологічну, соціальну та матеріальну допомогу, можливості для зміцнення зв'язків із суспільством для полегшення їхнього повернення до нормального життя в суспільстві"* (п. 10.4).

Гаванські правила наголошують на наданні допомоги неповнолітнім після відбування ними покарання, так само мають вживатись заходи для "*боротьби з упередженнями щодо таких неповнолітніх".* Фахівцями, які у подальшому будуть працювати з неповнолітнім після звільнення, *"повинні проводитися консультації, і вони повинні мати доступ до неповнолітніх, які утримуються у виправній установі, з метою надання їм допомоги в їхньому поверненні в суспільство"* (п. 80).

Стандарти щодо підготовки неповнолітнього до звільнення містяться у двох важливих рекомендаціях Ради Європи: **Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20 та Рекомендація Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам.** Обидва міжнародних документи рекомендують імплементувати у повсякденну практику такі стандарти, що можуть сприяти у профілактиці повторних кримінальних правопорушень та рецидивів, скоєних неповнолітніми:

- Підготовка неповнолітнього до звільнення повинна розпочинатися з першого дня відбування покарання з використанням спеціальних форм втручання. Такі заходи повинні бути включені в індивідуальний план і повинні бути здійснені завчасно до звільнення.

[241] Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила). – Режим доступу. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

- Усіх неповнолітніх, винуватість яких встановлено, готують до звільнення спеціальними формами втручання. Такі заходи повинні бути включені в індивідуальний план і повинні бути здійснені завчасно до звільнення.

- Оцінка потреб неповнолітнього та ризиків вчинення повторного правопорушення має стати першим кроком до плану реінтеграції.

- Необхідно вжити заходів для забезпечення поступового повернення неповнолітнього до життя у вільному суспільстві. Такі кроки мають включати додаткову відпустку, часткове або умовне звільнення в поєднанні з ефективною соціальною підтримкою.

- Необхідно інвестувати ресурси в реабілітаційні заходи після звільнення, які в усіх випадках повинні плануватися і здійснюватися у тісній співпраці із зовнішніми установами.

- Має бути тісна співпраця з різними органами і службами, щоб надати підтримку неповнолітньому щодо:

    - повернення його до сім'ї чи пошуку прийомної сім'ї та допомоги у розвитку інших соціальних стосунків;

    - пошуку житла;

    - продовження навчання;

    - працевлаштування;

    - направлення до відповідних закладів соціальної та медичної допомоги;

    - надання грошової допомоги.

- Представникам таких служб і органів має бути наданий доступ до неповнолітніх у закладах для надання їм допомоги у підготовці до звільнення.

Водночас викликом для системи може бути те, що ані родина, ані представники громади можуть не долучатися до профілактичних заходів, які проводяться з неповнолітнім протягом його перебування у місці несвободи на етапі підготовки до звільнення.

3. Захист дитини в умовах збройного конфлікту

Збройний конфлікт та його наслідки так само можуть мати свій негативний вплив на дитину та її поведінку у майбутньому, тому це питання потребує особливої уваги.

Відповідно до ч. 4 ст. 38 Конвенції про права дитини, *"держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними"*. Про захист дітей від негативного впливу війни та збройного конфлікту так само наголошує КПД у **Зауваженнях загального порядку 9 (2006) "Права дітей з інвалідністю"[242].** Зокрема КПД наголошує на тому, щоб *"діти, яких торкнувся збройний конфлікт, мали доступ до належних медичних і соціальних послуг, включно з психологічною реабілітацією та соціальною реінтеграцією"*.

Особлива увага має приділятись тим місцям, де перебуває велика кількість дітей, які були змушені переїхати у зв'язку з війною, до прикладу, таборам для біженців тощо. В таких місцях має бути забезпечено *"захист, добробут та розвиток кожної дитини"* **(п. 34 Зауважень загального порядку № 13 (2011) "Право дитини на свободу від усіх форм насильства".**

Ситуації, коли діти стали сиротами або були позбавлені батьківського піклування, примусово розлучені з родиною через збройний конфлікт та/або вимушений переїзд, можуть бути тими чинниками, *які "чинять на дітей різний вплив, залежно від їхньої особистої стійкості, віку та обставин життя, а також наявності широкого кола джерел допомоги та альтернативного догляду"* **(п. 36 (b) Зауважень загального порядку 7 (2005) "Забезпечення права дитини у ранньому дитинстві"[243])**.

[242] Зауваження загального порядку № 9 (2006) «Права дітей з інвалідністю». – ежим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F9&Lang=ru

[243] Зауваження загального порядку 7 (2005) «Забезпечення права дитини у ранньому дитинстві». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F7%2FRev.1&Lang=ru

Так само політика профілактики правопорушень серед неповнолітніх має включати обмеження доступу дітей до зброї. Відповідно до **п. 55 Ер-Ріядських керівних принципів,** *"слід розробити законодавство, що обмежує і контролює доступ дітей та молоді до всіх видів зброї, і забезпечити дотримання такого законодавства".*

"До дітей, які були завербовані збройними силами і озброєними групами в порушення застосовчих норм міжнародного права і обвинувачуються у скоєнні злочинів під час збройних конфліктів, слід ставитися насамперед як до жертв порушення норм міжнародного права. Рада [Безпеки ООН] також наполегливо закликала держави-члени розглянути можливість застосування як альтернативи судовому переслідуванню та взяттю під варту заходів несудового характеру, спрямованих на реінтеграцію дітей, і закликала їх дотримуватися належних процесуальних норм щодо всіх дітей, затриманих через їхній зв'язок зі збройними силами та озброєними групами" **(п. 100 Зауважень загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей").**

4.2. Національна нормативно-правова база з питань запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх

Правові основи діяльності суб'єктів щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх визначає Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»[244], який був прийнятий у 1995 році. Стаття 1 вказаного Закону визначає доволі обмежене коло суб'єктів, на які покладено здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Зокрема, до таких суб'єктів належать:

центральний орган виконавчої влади, що з***абезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей,*** центральний орган виконавчої влади, що ***реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей,*** відповідні структурні підрозділи обласних, Київської міської, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

уповноважені підрозділи органів Національної поліції;

приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;

школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

притулки для дітей;

центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Так само до профілактики правопорушень серед дітей, відповідно до вказаного Закону, у межах своєї компетенції долучаються інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

Варто зауважити, що, попри те, що міжнародні стандарти звертають особливу увагу на важливу роль системи освіти у здійсненні профілактичних заходів з метою запобігання потраплянню дитини у конфлікт із законом, цей Закон не наділяє заклади освіти повноваженнями щодо здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Закон України «Про освіту» так само не передбачає проведення працівниками закладів освіти роботи щодо запобігання вчиненню здобувачами освіти правопорушень. Відповідно до ст. 76 цього Закону, соціально-педагогічний патронаж у системі освіти забезпечує лише профілактику та запобігання булінгу (цькування). На необхідності перегляду законодавства у сфері освіти з метою закріплення за педагогічними працівниками повноважень щодо проведення виховної роботи з дітьми, профілактики правопорушень серед дітей наголошували експерти під час проведення глибинних інтерв'ю.

«Освіта зайняла в певний час позицію, що в закладах освіти мають навчати, а виховувати – десь там вдома, на вулиці, деінде. І от сьогодні ми маємо результати вихолощення законодавства, де були певні обов'язки, покладені на освітянську галузь щодо виховання дитини. Адже дитина майже половину свого часу, третину так точно, проводить в навчальному закладі, і заперечувати, що під час цього процесу здійснюється все-таки виховання цієї дитини, важко».

«… як на мене, перше, що треба зробити, – це переглянути освітнє законодавство в контексті того, щоб, можливо, повернути деякі норми, які раніше були в старому законодавстві, які накладають певний обов'язок педагогічних працівників щодо роботи з дітьми, в тому числі і пов'язаних з профілактикою правопорушень, можливо, посилення взаємодії між освітянами і правоохоронними органами».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

[244] Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text

Стаття 3 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» дає доволі формальне визначення, що розуміється під профілактикою правопорушень серед дітей. Так "***під профілактикою правопорушень серед дітей*** розглядається діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації, незалежно від форм власності, за місцем проживання".

Крім цього, стаття 4 вищезгаданого Закону закріплює основні завдання центрального органу виконавчої влади, що ***реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей,*** серед яких, зокрема, проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них.

Проведення профілактичної роботи з дітьми також передбачає Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»[245], відповідно до якого одним із завдань суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання. Соціальна профілактика в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає здійснення системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; проведення інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань сім'ї та дітей, є Міністерство соціальної політики України (надалі – Мінсоцполітики), що визначено Положенням про Міністерство соціальної політики України[246], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. ***Проте у згаданому положенні не передбачено завдань і повноважень Мінсоцполітики щодо забезпечення профілактики правопорушень серед неповнолітніх або проведення роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом.***

Повноваженнями щодо реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини наділена ***Національна соціальна сервісна служба України (надалі – Нацсоцслужба),*** утворена постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. № 783 як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики. Згідно з Положенням про Національну соціальну сервісну службу України[247], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. № 783, серед основних завдань, що покладаються на Нацсоцслужбу є:

1) реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення з питань:

   надання соціальних послуг та провадження соціальної роботи;

   соціальної підтримки сім'ї, соціального захисту бездомних осіб;

   соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування зазначених видів покарання;

   запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми;

2) реалізація державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Для виконання визначених для неї завдань Нацсоцслужба забезпечує:

   координацію діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад з питань соціального захисту населення щодо органі-

[245] Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text

[246] Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text

[247] Положення про Національну соціальну сервісну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. № 783. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44

зації роботи з надання соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі безпритульним дітям;

здійснення контролю за дотриманням прав дітей у спеціальних установах для дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», інших закладах соціального захисту дітей;

ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

проведення роботи із захисту прав дітей, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, організації соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей;

проведення координаційно-аналітичної роботи, пов'язаної з діяльністю центрів соціальних служб, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, центрів соціальної підтримки дітей та сімей, притулків для дітей, інших закладів для дітей;

здійснення управління системою соціальної роботи та надання соціальних послуг, зокрема шляхом координації заходів з виявлення сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, забезпечення соціального супроводу таких сімей/осіб, а також заходів щодо соціальної профілактики складних життєвих обставин;

загальну координацію соціального патронажу осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Водночас ***Положенням про Нацсоцслужбу так само не передбачено завдань і повноважень щодо здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом.***

Крім цього, у вересні 2023 року постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 р. № 1048 було утворено ***Державну службу України у справах дітей*** як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, і який реалізує державну політику, зокрема у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення (далі – Держдіти).

Основними завданнями новоутвореного органу, згідно з Положенням про Державну службу України у справах дітей[248], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 р. № 1048, визначено такі:

1) реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення;

2) забезпечення в межах повноважень, визначених законом, проведення моніторингу дотримання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, фізичними особами вимог законодавства у сфері захисту прав дітей;

3) координація надання соціальної підтримки та соціальних послуг сім'ям з дітьми, дітям, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомним сім'ям, сім'ям патронатних вихователів, дитячим будинкам сімейного типу, усиновлювачам;

4) координація та методичне забезпечення в межах повноважень, визначених законом, діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів системи надання соціальних послуг, суб'єктів соціальної роботи та інших суб'єктів, що забезпечують надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми, в тому числі з питань формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей, розвитку сімейних форм виховання.

[248] Положення про Державну службу України у справах дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 р. № 1048. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15

Служба для виконання визначених для неї завдань:

здійснює організаційно-методичне забезпечення діяльності органів опіки та піклування, служб у справах дітей щодо здійснення опіки та піклування, забезпечення прав та інтересів дітей;

координує діяльність органів виконавчої влади з питань захисту прав дитини;

забезпечує взаємодію центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, підприємств, установ та організацій, громадських об'єднань, суб'єктів системи надання соціальних послуг з питань забезпечення прав та інтересів дітей, соціальної підтримки та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми;

забезпечує ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах,

проводить роботу з цивільно-правового захисту дітей, їхніх законних представників;

здійснює в межах повноважень, визначених законом, координацію діяльності служб у справах дітей;

здійснює в межах повноважень, передбачених законом, організаційно-методичне забезпечення та надання соціальної підтримки та соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяє забезпеченню здійснення заходів щодо виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;

координує здійснення заходів щодо соціальної профілактики складних життєвих обставин сімей з дітьми.

Однак Положенням про Держдіти так само не передбачено жодних повноважень цього органу щодо питань здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом. Крім цього, наразі в положеннях про Нацсоцслужбу та Держдіти наявне дублювання повноважень щодо питань, пов'язаних з реалізацією державної політики у сфері захисту прав дитини.

Неузгодженість підзаконних нормативно-правових актів із законами України та між собою обумовлена численними реорганізаціями міністерств та органів влади, до повноважень яких віднесено проведення роботи із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей.

Це призвело до втрати повноважень щодо забезпечення профілактики правопорушень серед неповнолітніх на рівні центральних органів виконавчої влади, а також відсутності чіткого визначення змісту діяльності щодо організаційно-методичного забезпечення та координації служб і установ, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, Нацсоцслужби та новоствореної Держдіти, щодо проведення роботи з дітьми, які вчинили правопорушення.

На місцевому рівні одним з важливих суб'єктів, діяльність якого спрямована на захист прав дитини, є ***служби у справах дітей.*** До основних завдань і повноважень служб у справах дітей обласної, Київської міської державної адміністрації та служб у справах дітей районної, районної у місті Києві державної адміністрації, відповідно до типових положень (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2007 р. № 1068)[249], належить:

реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

визначення пріоритетних напрямів поліпшення на відповідній території становища дітей, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвиткові, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

організація розроблення і здійснення на відповідній території заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, їхнього фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, запобігання бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

[249] Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2007 р. № 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text

надання місцевим органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам у межах своїх повноважень практичної, методичної та консультаційної допомоги у вирішенні питань щодо соціального захисту дітей і запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

забезпечення у межах своїх повноважень здійснення контролю за додержанням законодавства щодо соціального захисту дітей і запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

організація і проведення разом з відповідними структурними підрозділами центральних і місцевих органів виконавчої влади, науковими установами соціологічних досліджень, підготовка статистичних та інформаційних матеріалів про причини і умови вчинення дітьми правопорушень, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціального захисту дітей, їхніх прав та інтересів;

організація і проведення разом з іншими структурними підрозділами держадміністрації, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції заходів щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень.

Основними завданнями та повноваженнями служб у справах дітей міських, районних у містах рад та служб у справах дітей сільських, селищних рад щодо запобігання вчиненню дітьми правопорушень та забезпечення соціального захисту дітей, відповідно до примірних положень, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 р. №518[250], є такі:

реалізація на території територіальної громади державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

організація і проведення разом з виконавчими органами міської, районної у місті ради, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції заходів щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність і безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

організація та проведення разом з виконавчими органами міської, районної у місті ради, науковими установами досліджень у сфері соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень; підготовка інформаційно-аналітичних і статистичних матеріалів про причини та умови вчинення дітьми правопорушень;

здійснення у межах компетенції контролю за дотриманням законодавства з питань соціального захисту дітей і запобігання вчиненню ними правопорушень.

Отже, служби у справах дітей наділені певними повноваженнями щодо запобігання вчиненню правопорушень неповнолітніми. Водночас окремо визначені повноваження щодо роботи з дитиною, яка вчинила правопорушення, – відсутні.

На невизначеність повноважень служб у справах дітей щодо роботи з дітьми у конфлікті з законом звертали увагу національні експерти під час глибинних інтерв'ю:

«Далі, за законом, у Служби у справах дітей, за великим рахунком, крім організації роботи мультидисциплінарної команди, немає ніяких обов'язків щодо дитини, яка потрапила в поле зору, щодо якої ще не розпочали судовий розгляд у кримінальній справі, де треба бути присутнім, чи надавати якісь характеристики і так далі. Тобто в неї дуже по мінімуму якихось обов'язків. По суті, вона є таким статистом, не більше того. Тому мені здається, що тут не зовсім той суб'єкт визначений. І від цього йдуть і певні проблеми»

(з глибинного інтерв'ю з експертом).

[250] Наказ Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 р. № 518 «Про затвердження примірних положень про службу у справах дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-21#Text

Наразі національне законодавство не виокремлює таку категорію дітей як **«діти у конфлікті з законом».** З урахуванням визначеного Законом України «Про охорону дитинства»[251] терміну ***«дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах»,*** *дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення, має вважатися такою, що перебуває у складних життєвих обставинах у зв'язку з перебуванням у конфлікті із законом (потрапляння дитини внаслідок цього чинника в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток встановлюється за результатами оцінки потреб дитини).* Також в нормативно-правових актах, що стосуються дітей у конфлікті з законом, використовуються терміни *«діти, схильні до вчинення правопорушень», «діти, які схильні до протиправної поведінки», «діти, які виявили схильність до асоціальної поведінки»,* однак законодавством не визначено, яких саме дітей віднесено до таких категорій.

Для забезпечення соціального захисту дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, законодавством передбачено інформування про виявлення такої дитини служб у справах дітей, які координують діяльність щодо захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Так Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» зобов'язує уповноважені підрозділи органів Національної поліції інформувати відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, а також про дітей, які перебувають на профілактичному обліку органів Національної поліції (частина друга статті 5 Закону). Водночас на рівні підзаконних актів, що регламентують питання взаємодії суб'єктів захисту прав дитини, не визначено алгоритми дій і обов'язковість такого інформування, що може впливати на практичне виконання цієї норми.

Алгоритм взаємодії щодо виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, організації роботи з такими дітьми встановлено Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження[252], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585 (далі – Порядок № 585).

Для організації надання допомоги та підтримки дитині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, Порядок № 585 передбачає:

проведення оцінки рівня безпеки дитини (у разі виявлення умов та обставин, що свідчать про жорстоке поводження з дитиною або загрозу її життю та здоров'ю);

вжиття, у разі необхідності, заходів щодо організації надання дитині необхідної медичної та психологічної допомоги;

проведення оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах;

утворення міждисциплінарної команди з числа суб'єктів взаємодії для забезпечення соціального захисту дитини;

складання та реалізацію індивідуального плану соціального захисту дитини (за формою, затвердженою наказом Мінсоцполітики від 26.03.2021 р. № 151, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 20 травня 2021 р. за № 669/36291).

Водночас Порядок № 585 не визначає особливостей роботи з дитиною, яка вчинила адміністративне та/або кримінальне правопорушення, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, не передбачає передання інформації про таких дітей службам у справах дітей для організації їхнього подальшого соціального захисту, а також ведення єдиного обліку таких дітей. Отже, ***наразі відсутній єдиний для всіх суб'єктів алгоритм роботи з дітьми, які вчинили правопорушення, та надання їм соціального захисту.*** Теоретично, щодо організації соціального захисту дитині у конфлікті з законом може застосовуватися алгоритм дій, передбачений Порядком № 585. Водночас для цього служба у справах дітей має отримати інформацію про таку дитину та взяти її на облік як таку, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Однак такий порядок дій прямо не зазначено у законодавстві, що має наслідок – не ідентифікація дітей у конфлікті з законом як таких, які перебувають у складних життєвих обставинах та, відповідно, надання соціального

[251] Закон України «Про охорону дитинства». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[252] Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13

захисту дитині такої категорії, а так само її найближчому оточенню. Відповідно, зміст роботи з дитиною та коло залучених фахівців і суб'єктів також залежить від того, на обліку якого органу чи служби перебуває дитина.

Для запровадження ефективної міжвідомчої взаємодії суб'єктів захисту прав дитини щодо проведення роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, уніфікації форм роботи з такими дітьми та забезпечення надання їм комплексу необхідних послуг є потреба врегулювання питання забезпечення соціального захисту дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, постановою Кабінету Міністрів України та подальше узгодження дотичних відомчих нормативно-правових актів.

Важливу роль у профілактиці правопорушень серед дітей відіграє соціальна робота, здійснення якої покладається на центри соціальних служб. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», основними завданнями районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів соціальних служб є проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми; надання особам та сім'ям з дітьми комплексу соціальних послуг відповідно до їхніх потреб з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин.

Для реалізації своїх повноважень центри соціальних служб утворюють денні служби (відділення), що, серед іншого, здійснюють соціальний патронаж дітей та молодих людей, які перебувають у конфлікті з законом, що передбачено Типовим положенням про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб[253] (затверджено постановою КМУ від 1 червня 2020 р. № 479).

Проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення, також є одним із основних завдань центрів надання соціальних послуг, які відповідно до Типового положення про бюджетний (комунальний) заклад «Центр надання соціальних послуг»[254] (затверджено постановою КМУ від 3 березня 2020 р. № 177) забезпечують соціальний патронаж осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування таких покарань на підставах, передбачених законом.

Відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»[255], під *соціальним патронажем* розуміється комплекс заходів державної підтримки та допомоги звільненим особам, які здійснюються з метою сприяння цим особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів. Так само, відповідно до ст. 21 Закону України "Про соціальні послуги"[256], рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) приймається стосовно осіб, до яких застосовуються заходи пробації. Водночас, механізм практичної реалізації цієї норми не визначено.

Отже, національним законодавством передбачено, що надавачі соціальних послуг мають працювати з такими категоріями дітей у конфлікті з законом, як: звільнені з установ виконання покарань та ті, які перебувають на пробації. Інші категорії дітей у конфлікті з законом не охоплені, і соціальний захист та, відповідно, соціальні послуги іншим категоріям дітей у конфлікті з законом (як от ті діти, які вчинили адміністративні правопорушення або щодо яких здійснюється досудовий розгляд) будуть надаватись, якщо оцінка потреб підтвердить, що вони перебувають у складних життєвих обставинах.

---

253 Типове положенням про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#n68

254 Типове положення про бюджетний (комунальний) заклад «Центр надання соціальних послуг». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF#Text

255 Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text

256 ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1#w1_1

Ключова роль щодо профілактики правопорушень серед дітей та проведення роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, належить ***поліцейським.*** Згідно зі ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», уповноважені підрозділи органів Національної поліції *зобов'язані:*

проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;

виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;

виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей;

вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей;

відвідувати правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками);

вносити підприємствам, установам та організаціям, незалежно від форм власності, обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми;

вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей.

Повноваження органів Національної поліції щодо запобігання вчиненню правопорушень також закріплені Законом України «Про Національну поліцію»[257]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція, відповідно до покладених на неї завдань:

здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі.

Такими самими повноваженнями також наділена Національна поліція як центральний орган виконавчої влади, який, відповідно до Положення про Національну поліцію[258], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877, реалізує державну політику у сфері протидії злочинності.

Безпосередньо профілактичну роботу з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, проводять підрозділи ювенальної превенції, серед основних завдань яких, згідно з Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України[259], затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 р. № 1044, є:

[257] Закон України «Про Національну поліцію». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

[258] Положення про Національну поліцію. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n16

[259] Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n167

проведення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;

внесення до підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності, обов'язкових для розгляду подань про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень;

участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей;

проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їхніми батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною;

відвідування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, за місцем їхнього проживання разом зі службою у справах дітей для з'ясування умов проживання;

виклик дітей та їхніх батьків, інших законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, вчинене дитиною;

вжиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень.

Інструкцією визначено, що взяттю на профілактичний облік підрозділу ювенальної превенції підлягає дитина:

1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;

2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;

3) звільнена зі спеціальної виховної установи;

4) яка вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також, щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;

5) яка впродовж року два і більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності;

6) яка впродовж року два і більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

7) яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

Так само діяльність підрозділів ювенальної превенції є багатофункціональною. Недостатня кількість ювенальних поліцейських (що є проблематичним питанням для всіх суб'єктів захисту прав дитини) можуть створювати перешкоди у здійсненні заходів, спрямованих на профілактику.

Водночас функціонування підрозділів ювенальної превенції як спеціалізованого підрозділу органів Національної поліції, уповноваженого на роботу з дітьми, не передбачено Законом України «Про Національну поліцію», а питання діяльності цих підрозділів, їх основні завдання та повноваження врегульовано лише відомчими наказами Міністерства внутрішніх справ. Крім цього, потребує врегулювання питання узгодженості повноважень між різними підрозділами Національної поліції, які дотичні до проведення профілактичної роботи, а також координації діяльності поліцейських щодо здійснення профілактики правопорушень.

На важливості визначення координаційного органу щодо здійснення профілактики правопорушень підрозділами Національної поліції наголошували національні експерти під час глибинних інтерв'ю: *«Тобто у нас багато підрозділів його здійснюють: здійснюють і сектори протидії домашньому насильству, які ми створили, здійснюють поліцейські офіцери громади, здійснюють дільничні офіцери поліції, здійснюють ювенальні поліцейські, патрульний поліцейський там якимось чином, ніхто не знає, також дотичні. І проблема в тому, що немає координаційного одного органу, який би координував всю цю роботу, тому що кожен із підрозділів вирішує самостійно, де, як, пріоритетність і так далі здійснювати ці заходи, однак, чи є ефективність, ну, ніхто не аналізує звісно. Немає підрозділу, який би координував».*

Повноваженнями щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень наділені також ***органи пробації,*** до завдань яких, згідно з Законом України «Про пробацію»[260], серед іншого, належить проведення соціально-виховної роботи із засудженими, реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про пробацію», соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про пробацію», пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень.

Згідно з частиною сьомою ст. 12 Закону України «Про пробацію», орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх, засуджених до пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Водночас ***Положенням про Мінсоцполітики не передбачено завдань, спрямованих на виконання цього повноваження.***

Для забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, пробації щодо неповнолітніх та певних видів адміністративних стягнень щодо неповнолітніх осіб утворено уповноважений орган з питань пробації – ***сектор ювенальної пробації.*** Відповідно до Типового положення про сектор ювенальної пробації[261], затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5, до основних завдань сектору ювенальної пробації належать:

взаємодія з органами і службами у справах дітей, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, під час здійснення заходів пробації щодо неповнолітніх;

розроблення та реалізація заходів щодо роботи із неповнолітніми особами, які сприятимуть мінімізації ризику вчинення нових правопорушень, шляхом застосування методики оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення (далі – оцінка ризиків);

сприяння залученню неповнолітніх осіб до виховних заходів та соціально корисної діяльності, до заходів, спрямованих на мотивацію позитивних змін особистості, поліпшення соціальних стосунків та профілактику правопорушень;

забезпечення взаємодії з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, щодо заходів соціальної профілактики, соціальної реабілітації та соціального супроводу неповнолітніх;

реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення неповнолітніх засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

[260] Законом України «Про пробацію». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

[261] Типове положення про сектор ювенальної пробації. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text

Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі[262], затверджено наказом Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. Згідно з цим Порядком, до функцій уповноваженого органу з питань пробації під час здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи належать:

проведення профілактичних та виховних бесід із засудженою особою;

здійснення збору інформації, необхідної для оцінки ризиків;

проведення оцінки ризиків;

проведення спільно зі службами у справах дітей ознайомлювальних, профілактичних бесід з батьками неповнолітніх, їхніми законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення кримінального правопорушення.

Під час проведення соціально-виховної роботи уповноважений орган з питань пробації забезпечує:

складання індивідуального плану роботи із засудженими особами з урахуванням оцінки ризиків;

аналіз виконання індивідуального плану роботи із засудженими особами;

аналіз виконання засудженою особою обов'язків, покладених на неї судом та відповідно до закону;

застосування диференційованого підходу під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим особам;

сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисній діяльності засуджених осіб;

сприяння у вирішенні соціальних проблем неповнолітнього, у тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема, шляхом повідомлення структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади для організації проведення оцінювання потреб дитини / сім'ї у соціальних послугах;

сприяння у залученні неповнолітніх засуджених осіб до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти;

ініціювання перед службами у справах дітей, структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади, структурними підрозділами з питань охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій питання щодо направлення неповнолітнього до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Попри наявність кола суб'єктів, наділених повноваженнями з питань профілактики правопорушень серед дітей, на рівні центральних органів виконавчої влади ***не визначено органу, який координує діяльність щодо запобігання вчиненню неповнолітніми правопорушень та проведення роботи з дітьми, які вчинили кримінальне правопорушення.***

Водночас, з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини, постановою Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357 було утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх (далі – Міжвідомча координаційна рада) як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, одним із основних завдань якого є сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади із забезпечення розвитку політик і практик, що відповідають міжнародним

[262] Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text

стандартам щодо забезпечення інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, стали жертвами або свідками злочинів.

Відповідно до Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх[263], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. №357, Міжвідомча координаційна рада відповідно до покладених на неї завдань розробляє та реалізує стратегію трирівневого попередження підліткової злочинності дітей загалом, дітей, що належать до груп ризику, та дітей, що вчинили злочини.

Для запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих також на зниження рівня злочинності, виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. №1027 було схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, одним із основних напрямів реалізації якої визначено профілактику правопорушень серед дітей. Впродовж 2019 – 2023 років реалізовано План заходів з виконання Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, в межах якого виконано низку завдань за цим напрямом.

З метою подальшої імплементації стандартів правосуддя, дружнього до дитини, підготовано проєкт Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на 2025 – 2028 роки та відповідний Операційний план заходів з її реалізації. Однією зі стратегічних цілей нової Стратегії пропонується визначити впровадження комплексного міжвідомчого підходу до профілактики правопорушень серед дітей та проведення соціально-виховної роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень.

Проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, забезпечення соціальної, педагогічної та психологічної реабілітації дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, в межах наданих повноважень покладається на ***спеціальні установи для дітей,*** до яких належать:

- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації (підпорядковані Міністерству освіти і науки) є спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, одним із основних завдань яких є забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Зокрема до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації за рішенням суду направляються діти віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації – діти віком від 14 років. Проте наразі в Україні функціонує лише 1 школа соціальної реабілітації та не залишилося жодного училища соціальної реабілітації.

У Заключних зауваженнях та рекомендаціях Комітету ООН з прав дитини, отриманих Україною ще у 2011 році, зазначено, що «Комітет серйозно занепокоєний тим, що, незважаючи на встановлений законом мінімальний вік кримінальної відповідальності на рівні 14 років, на території держави-учасниці діють школи соціальної реабілітації для дітей віком від 11 до 14 років, які скоїли «суспільно небезпечні діяння» та рекомендовано Україні «розглянути можливість ліквідації шкіл соціальної ре-

[263] Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text

абілітації, де можуть утримуватися діти віком від 11 до 14 років, які були визнані винними у скоєнні суспільно небезпечних діянь; розробити альтернативні заходи для роботи з такими дітьми». У зв'язку з цим є нагальна потреба пошуку альтернативи таким закладам та розвитку спеціалізованих послуг для дітей у конфлікті з законом, що відповідатимуть потребам дітей цієї категорії, сприятимуть їхній ресоціалізації та соціально-психологічній реабілітації. На необхідності створення закладів нового типу для дітей, які перебувають у конфлікті з законом, також наголошували експерти під час проведення глибинних інтерв'ю.

> *«Нам сьогодні треба створювати новий тип закладів: це малесенькі заклади для дітей, які вчинили правопрушення і не можуть, з якихось причин, продовжувати жити вдома. Не з точки зору їх ув'язнення, а з точки зору надання їм самим допомоги: як навчитися жити без бажання порушити законодавство».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Центри медико-соціальної реабілітації дітей створюються в державній системі охорони здоров'я за визначенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді (такого органу на сьогодні не існує) і центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації.

Основними завданнями центру медико-соціальної реабілітації є створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації, а також реабілітації дітей з девіантними формами поведінки, що призводить до їхньої соціальної дезаптації, надання психологічної допомоги їхнім сім'ям, робота з батьками. Проте мережу таких закладів так і не було створено, й наразі в Україні не функціонує жодного такого закладу.

Приймальники-розподільники для дітей є спеціальними установами органів Національної поліції, що призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років, до яких діти поміщаються за рішенням суду. Зокрема у приймальники-розподільники для дітей поміщаються діти, які:

досягли 11-річного віку, та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності;

підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчально-виховних закладів, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю (на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб);

самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, в яких вони перебували (на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб);

перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать) (на строк, необхідний для передання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36 годин);

залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держави свого постійного проживання (на строк, необхідний для передачі їх батькам, особам, які їх замінюють, або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання).

Згідно з Положенням про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України[264], затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 р. №560, до основних завдань приймальників-розподільників належать, зокрема:

[264] Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#n16

проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій;

виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів та правопорушень;

дотримання прав дітей;

взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до приймальників-розподільників.

Водночас до повноважень приймальників-розподільників не належить здійснення соціально-психологічної реабілітації та ресоціалізації дітей, поміщених до таких установ.

Притулки для дітей служби у справах дітей є закладами соціального захисту для тимчасового перебування дітей віком від 3 до 18 років. Відповідно до Типового положення про притулок для дітей служби у справах дітей[265], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. №565, до притулку приймаються діти, які: заблукали; були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують і місце знаходження їхніх батьків не встановлено; залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); залишили сім'ю чи навчальний заклад; вилучені уповноваженим підрозділом органу Національної поліції із сімей, перебування в яких загрожувало їхньому життю і здоров'ю; втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; не мають постійного місця проживання і засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти; самі звернулися по допомогу до адміністрації притулку; відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк; постраждали від домашнього насильства та/або вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (у разі неможливості проживання дитини з батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно неї або за її участю та за умови відсутності контакту між постраждалою від домашнього насильства дитиною та дитиною, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі).

Основними завданнями притулку є:

соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади;

створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей є закладами соціального захисту, що створюються для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Згідно з Типовим положенням про центр соціально-психологічної реабілітації дітей[266], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87, основними завданнями центру є:

здійснення соціального захисту дітей, прийнятих до центру;

надання дітям комплексу соціальних послуг;

проведення соціально-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;

сприяння поверненню дитини до біологічної сім'ї;

забезпечення відвідування дітьми загальноосвітніх або інших навчальних закладів чи індивідуального навчання з урахуванням потреб та можливостей дитини;

сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;

[265] Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF#Text

[266] Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text

надання психологічної та інших видів допомоги батькам (або особам, які їх замінюють) дітей, які перебувають в центрі, спрямованої на повернення дитини до сім'ї;

розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дитини для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

Одним із напрямів діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації дітей є соціальна, психологічна, педагогічна реабілітація, що передбачає здійснення заходів виховного характеру, спрямованих на корекцію навчання, емоційного стану дитини, формування особистісних якостей, які сприятимуть інтеграції дитини у суспільство, оволодінню нею уміннями та навичками самообслуговування, правилами поведінки та спілкування з оточуючими.

До центрів соціально-психологічної реабілітації дітей приймаються: діти з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби; діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють; діти, які зазнали будь-якої форми насильства, зокрема домашнього насильства, та діти, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (у разі неможливості проживання дитини з батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно неї або за її участю та за умови відсутності контакту між постраждалою від домашнього насильства дитиною та дитиною, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі), крім тих, які вчинили домашнє насильство у вигляді актів насильства кримінального характеру, діти, які постраждали від торгівлі дітьми; безпритульні діти.

Попри низку суттєвих переваг центрів соціально-психологічної реабілітації, порівнюючи з іншими установами для дітей, схильних до вчинення правопорушень (розвинена мережа, спрямованість на надання підтримки дитині та її реабілітацію, відкритість, можливість отримання послуг в умовах стаціонарного та/або денного перебування тощо), вагомою перешкодою для якісної реабілітації дітей у таких закладах є нерозмежованість категорій дітей, які отримують в них допомогу. Зазвичай в цих закладах разом перебувають діти, які постраждали від жорстокого поводження, та діти, які вчинили правопорушення (щодо яких відсутнє кримінальне провадження через брак доказів чи з інших причин), діти-кривдники та діти з девіантною поведінкою, які мають досвід вживання алкоголю, наркотичних і токсичних речовин. Це зумовлює потребу створення спеціалізованих закладів (відділень) для дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, та дітей з девіантною поведінкою, у яких робота з дітьми має проводитися спеціально підготовленими фахівцями та за відповідними програмами соціально-психологічної реабілітації.

Соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) є закладом соціального захисту для проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей.

Відповідно до Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)[267], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 р. № 1291, такий заклад приймає дітей, що: заблукали; бродяжать або жебракують, місце знаходження батьків яких не встановлено; залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють; залишили сім'ю, заклад соціального захисту дітей або інший заклад; втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи; повернулися з місць позбавлення волі; підкинуті та безпритульні; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, яким перебування в сім'ї загрожує життю і здоров'ю.

Для проведення роботи з дітьми в центрі можуть утворюватися такі структурні підрозділи: відділення роботи з безпритульними дітьми; відділення екстреної (первинної) допомоги; відділення соціальної реабілітації; відділення ресоціалізації; відділення сімейної адаптації; юридична служба; служба «Телефон довіри для дітей»; відділення тимчасового проживання; відділення професійної орієнтації та трудового навчання; інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана із соціально-психологічною реабілітацією дітей.

[267] Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-%D0%BF#Text

Водночас в Україні відсутня мережа таких соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок), так само як і мережа інших спеціальних установ для дітей, функціонування яких передбачено Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», зокрема шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, центрів медико-соціальної реабілітації дітей, що унеможливлює доступ дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, до послуг соціальної, психологічної та педагогічної реабілітації. Крім цього, законодавством встановлено, що до притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок) не приймаються діти, які вчинили кримінальне правопорушення і щодо яких прийнято рішення про затримання, тримання під вартою або поміщення до приймальника-розподільника для дітей.

Також, попри те, що Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» наділяє вищезгадані заклади повноваженням щодо профілактики правопорушень серед дітей, типовими положеннями про відповідні заклади не передбачено завдань стосовно виконання такого повноваження. У зв'язку з вищезазначеним перелік спеціальних установ для дітей, їх завдання та функції, зміст і форми роботи потребують перегляду та узгодження з умовами і викликами сьогодення.

Крім цього, діти, які перебувають у конфлікті з законом, можуть отримувати соціальні послуги в діючих закладах і установах, що є надавачами таких послуг, зокрема в центрах соціальних служб, центрах надання соціальних послуг, центрах соціальної підтримки дітей та сімей та інших.

Так, відповідно до пункту 22 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого Постановою КМУ № 585[268], діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання послуги із соціально-психологічної реабілітації, згідно з програмою, затвердженою Мінсоцполітики, зокрема в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, центрах соціальної підтримки дітей та сімей, у інших надавачів соціальних послуг. Програма для дитини, яка вчинила жорстоке поводження (у тому числі дитини-кривдника та булера), може бути частиною послуги із соціально-психологічної реабілітації та має на меті визначення і подолання або мінімізацію складних життєвих обставин дитини, зокрема факторів, що спричинили поведінку дитини, яка вчинила жорстоке поводження, за допомогою формування у неї необхідних життєвих компетенцій.

Наразі Класифікатор соціальних послуг[269], затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429, передбачає ***послугу «соціально-психологічна реабілітація» (код 017.2),*** зміст якої включає короткотермінове проживання, проведення психологічного консультування та психолого-педагогічної корекції; сприяння в отриманні освітніх послуг; здійснення трудової адаптації; інформування та/або консультування; представництво інтересів; розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; надання допомоги в отриманні медичних послуг; повернення дитини до біологічної родини. Отримувачами цієї послуги є:

- діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування;
- особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- діти з поведінковими порушеннями через розлучення батьків;
- діти та дорослі, які зазнали жорстокого поводження;
- діти та дорослі, які постраждали від домашнього насильства;
- діти та дорослі, які перебувають / перебували в спеціалізованих або інтернатних закладах, після довготривалого лікування / перебування в медичних закладах.

Отже, послуга соціально-психологічної реабілітації наразі не передбачає роботу з дітьми, які вчинили кримінальне або адміністративне правопорушення, зокрема вчиняють домашнє насильство або булінг. З огляду на це та враховуючи, що робота з дітьми у конфлікті з законом має певні особливості, доцільним є внесення змін до Класифікатора соціальних послуг щодо виокремлення

[268] Постанова КМУ від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text

[269] Наказ «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text

послуги соціально-психологічної реабілітації дітей у конфлікті з законом. Водночас варто зазначити, що пунктом 9 Плану заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність[270], затвердженого Наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 червня 2023 року №150/445/2077/5/187, передбачено розроблення проєкту державного стандарту соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації для неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення. Проте державний стандарт такої соціальної послуги, а також програма соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дотепер не затверджені Мінсоцполітики.

Також наразі ***відсутня типова програма для дітей-кривдників (дітей, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі).*** Забезпечення розроблення та затвердження типових програм для кривдників, зокрема з урахуванням віку, стану здоров'я, статі кривдника, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», належить до повноважень Мінсоцполітики як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Крім цього, варто взяти до уваги, що ***соціальні послуги надаються виключно на добровільних засадах*** на підставі звернення дитини або її законного представника. Чинне законодавство передбачає випадки, у яких уповноважений орган приймає рішення про обов'язкове надання соціальних послуг. Так, відповідно до частини п'ятої статті 21 Закону України «Про соціальні послуги», рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) приймається стосовно:

1) батьків, які не виконують батьківських обов'язків;

2) осіб, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми;

3) осіб, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону;

4) осіб, яких судом направлено на проходження програми для кривдників;

5) в інших випадках, передбачених законом.

Отже, рішення про обов'язкове надання соціальних послуг може прийматися лише стосовно дітей, які вчинили домашнє насильство або насильство за ознакою статі, а також неповнолітніх, щодо яких застосовуються заходи пробації. Водночас підставою для розгляду питання про надання соціальних послуг та подальшого прийняття такого рішення є заява особи або її законного представника про надання соціальних послуг або звернення, повідомлення інших осіб в інтересах дитини, яка потребує соціальних послуг.

Варто також зауважити, що законодавством не визначено механізм реалізації норми Закону про обов'язковість надання соціальних послуг, що створює проблеми щодо її застосування на практиці.

Однією з основних соціальних послуг, що надаються під час здійснення соціальної роботи, є ***соціальна профілактика.*** Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги»[271], соціальна профілактика належить до базових соціальних послуг, надання яких забезпечується Київською міською державною адміністрацією, районними, районною у місті Києві державною адміністрацією, виконавчими органами міських рад міст обласного значення, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад.

Зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги профілактики визначає Державний стандарт соціальної послуги профілактики[272], затверджений наказом Мінсоцполітики від 10.09.2015 р. №912.

---

[270] План заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4#w1_15

[271] Закон України «Про соціальні послуги». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

[272] Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text

Послуга соціальної профілактики – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру. Отримувачами цієї соціальної послуги можуть бути особа, сім'я, група осіб, яка (які) через складні життєві обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, бездомністю, відбуванням покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо, користується (-ються) заходами, що становлять зміст соціальної послуги (на індивідуальному рівні).

Завданнями надання цієї соціальної послуги є:

попередження виникнення проблем та негативних явищ на рівні особистості, сім'ї, групи, громади;

попередження загострення вже існуючих проблем або негативних явищ;

вплив на формування позитивних ціннісних орієнтацій та мотивування отримувачів послуги до зміни поведінки та/або подолання складних життєвих обставин;

мінімізація ризику повторення (рецидиву) проблем або негативних явищ;

адаптація, інтеграція та реінтеграція, ресоціалізація тих отримувачів соціальної послуги, які зазнали негативних наслідків у результаті обставин, які виникли, або поглиблення (погіршення) проблем та негативних явищ.

Соціальна послуга може надаватись на таких рівнях: усього суспільства, окремого регіону, адміністративно-територіальної одиниці (рівень громади); окремого закладу, організації, установи (рівень групи); окремого індивіда чи його сім'ї (індивідуальний рівень).

На рівні громади соціальна послуга надається через виконання затверджених профілактичних програм, у яких передбачається, зокрема, проведення кампаній із залученням засобів масової інформації, масових заходів. На рівні групи соціальна послуга надається через виконання профілактичних програм, розроблених для закладів, організацій та установ. На індивідуальному рівні соціальна послуга надається через виконання індивідуальних програм, розроблених для окремих осіб і сімей.

Залежно від ступеня розвитку проблеми або соціального явища визначається вид соціальної профілактики: первинна, вторинна та третинна соціальна профілактика. Послуга первинної соціальної профілактики надається, якщо проблема/негативне явище у отримувачів послуг не сформовані; вторинної – за наявності високого ризику розвитку проблеми/негативного явища у отримувача послуги; третинної – якщо проблема/ негативне явище існує та завдає негативних наслідків.

У межах первинної соціальної профілактики передбачається навчання та просвіта з питань попередження виникнення девіантної поведінки та правопорушень.

До заходів вторинної соціальної профілактики належить навчання та просвіта отримувачів послуг з питань організації виховного та корекційного процесів з дітьми та молоддю, які мають девіантну поведінку та схильні до вчинення правопорушень.

Третинна соціальна профілактика передбачає здійснення комплексу заходів з метою попередження рецидивів негативних явищ, асоціальної або ризикованої поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на ресоціалізацію учасників проблемних ситуацій та осіб, які постраждали від наслідків негативних явищ, та їх адаптацію до вже існуючої у них проблеми за умови відновлення особистісного і соціального статусу такої особи, сім'ї, групи.

До завдань третинної соціальної профілактики належать:

реабілітація алко- і наркозалежних та осіб, які мають інші види залежностей, сприяння у вирішенні отримувачами послуг інших проблем з фізичним та психічним здоров'ям;

соціальна та психологічна реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу отримувачів послуг;

ресоціалізація отримувачів послуг;

попередження рецидивів шляхом мотивування до зміни способу життя через формування відповідної системи цінностей, а також знань, умінь та навичок.

Заходи послуги третинної соціальної профілактики за змістом відповідають заходам первинної та вторинної соціальної профілактики, однак орієнтовані на подання інформації, формування цінностей та мотивації, які б дозволили отримувачу послуг змінити ризиковану поведінку на безпечну, подолати проблеми, негативні явища, складні життєві обставини.

До заходів послуг третинної соціальної профілактики входять навчання та просвіта, в тому числі через створення та супроводження функціонування груп взаємодопомоги, терапевтичних спільнот отримувачів послуг, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають девіантну, делінквентну поведінку, перебувають у конфлікті з законом тощо, з метою сприяння у подоланні проблеми, негативного явища чи складних життєвих обставин, відновлення соціального статусу, ресоціалізації.

Водночас законодавством не передбачено затвердження на загальнонаціональному рівні типових або примірних програм профілактичної роботи з дітьми та не встановлено вимог щодо змісту таких програм, особливостей їх впровадження. Для проведення профілактичної роботи з дітьми у конфлікті з законом наразі використовуються програми, розроблені переважно громадськими організаціями в межах пілотних проєктів, реалізованих за підтримки міжнародних донорів, та рекомендовані центральними органами виконавчої влади для використання відповідними органами, службами сфери їх управління, які уповноважені на проведення профілактичної роботи з дітьми.

Банк програм для неповнолітніх у конфлікті з законом[273], розміщений на сайті Мінсоцполітики (програми «Управління гнівом», «Вчимося керувати емоціями», «Вибір до змін» та інші, а також методичні матеріали щодо впровадження профілактичних програм). На сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України розміщено банк профілактичних та корекційних програм для дітей у контакті із законом[274], а також навчальних програм для спеціалістів в галузі профілактики правопорушень серед дітей та роботи з дітьми у контакті із законом.[275]

Крім цього, уповноваженими органами з питань пробації реалізуються пробаційні програми, затверджені наказами Міністерства юстиції України, зокрема: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок», «Подолання домашнього насильства». Пробаційні програми для неповнолітніх спрямовані на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості та призначаються за рішенням суду.

Варто зазначити, що повноваженнями у сфері протидії злочинності також наділена прокуратура. Так, відповідно до частини другої статті 25 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їхні перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності.

Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності затверджено наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 №28.

Завданнями такої координації є:

розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності;

визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою

[273] Банк програм для неповнолітніх у конфлікті з законом. – Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/content/bank-program-dlya-profilaktiki-socialnogo-siritstva.html

[274] Банк профілактичних та корекційних програм для дітей у контакті із законом. – Режим доступу: https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/korysni-posylannya/

[275] Навчальні програми для спеціалістів в галузі профілактики правопорушень серед дітей та роботи з дітьми у контакті із законом. – Режим доступу: https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/informatsijna-baza-psyholohiv-ta-sotsialnyh-pedahohi/najkraschi-rozrobky-metodyky-treninhy-zhurnaly/

сприяння у виконанні завдань кримінального провадження;

розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності.

Основною формою координації є проведення координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Водночас рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами.

Відповідно до вищезгаданого Порядку, координація може здійснюватися також в інших формах, зокрема таких:

проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів;

створення міжвідомчих робочих груп;

здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності;

обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень;

розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування;

розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів;

розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності;

ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

Також, відповідно до статті 17 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», прокурори здійснюють нагляд за додержанням законів уповноваженими підрозділами органів Національної поліції, приймальниками-розподільниками для дітей, школами та професійними училищами соціальної реабілітації, спеціальними виховними установами Державної кримінально-виконавчої служби України через реалізацію своїх повноважень щодо нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, та повноважень щодо нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах та під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Аналіз чинного законодавства щодо питань профілактики правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом виявив нагальну потребу перегляду та вдосконалення чинних нормативно-правових актів, передусім Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», що визначає повноваження відповідних суб'єктів у цій сфері, а також розроблення та прийняття нормативно-правових актів, що визначатимуть зміст та особливості роботи з дітьми у конфлікті з законом, зокрема механізм міжвідомчої взаємодії щодо питань соціального захисту дітей цієї категорії.

4.3. Практики профілактичної роботи та надання послуг дітям, які вчинили кримінальні правопорушення

4.3.1. Практики профілактичної роботи з дітьми

У межах дослідження вивчались практики здійснення профілактики для запобігання випадкам вчинення дітьми кримінальних правопорушень (первинної профілактики) та проведення профілактичної роботи з дітьми, які вже опинилися у конфлікті із законом.

Серед заходів первинної профілактики, які проводяться у громадах, 90,2% респондентів онлайн-опитування зазначили про інформаційно-просвітницькі заходи у закладах освіти, як про найпоширеніші. Найбільше про це зазначали психологи / соціальні педагоги закладів освіти (майже 100% опитаних респондентів цієї групи).

Наступними за кількістю отриманих відповідей були:

- *проведення рейдів з метою виявлення дітей, які здійснюють бродяжництво.* Про цей захід зазначили 46,6% респондентів, з яких найбільшою мірою саме представники служби у справах дітей та ювенальні поліцейські, які безпосередньо проводять цей захід;
- *поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів (розміщення інформаційних матеріалів у громадському транспорті, магазинах тощо)* – 42,7% респондентів, з яких найбільше про це зазначили представники закладів освіти, найменше – слідчі, дізнавачі, ювенальні прокурори;
- *впровадження профілактичних занять за структурованою програмою із залученням дітей з груп ризику, вразливих груп* – 37,2% респондентів. Серед таких відповідей, найбільший відсоток мали відповіді працівників закладів освіти. Найменше – служб у справах дітей, пробації, ювенальних прокурорів.
- *освітлення вулиць, забезпечення транспортної доступності від різних місць проживання до місць надання послуг дітям* – 36,9%. Результати опитування показали, що найбільше про це зазначили представники служби у справах дітей, закладів освіти, поліцейські офіцери громади / дільничні офіцери поліції. Найменше – слідчі, дізнавачі.
- *забезпечення доступності послуг в громаді (освітні, культурні, дозвіллєві, медичні, соціальні тощо) для різних груп дітей, зокрема тих, які мають ознаки вразливості.* Про забезпечення доступності дітей до всіх видів послуг повідомили 36,6% респондентів. З яких найбільше – представники закладів освіти. Найменше – слідчі, дізнавачі, ювенальні прокурори.

Слід зазначити, що деякі відповіді мають досить оптимістичне бачення наявності умов для забезпечення профілактики та профілактичних заходів в громадах. Особливо це стосується доступності різних видів послуг, про брак яких йдеться в більшості національних звітів і документів, особливо для дітей, сімей з дітьми з сільської місцевості, та тих, які належать до вразливих груп і часто мають обмежені можливості для отримання послуг.

Більш детальна інформація про профілактичні заходи, які забезпечуються у громадах, наведена у таблиці 4.3.1.

Таблиця 4.3.1.

Профілактичні заходи, про застосування яких в громадах зазначили респонденти у межах онлайн-опитування

Вид заходу	Всього, %	Ювенальний поліцейський, %	Поліцейський офіцер громади / дільничний офіцер поліції, %	Слідчий, %	Дізнавач, %	Ювенальний прокурор, %	Працівник пробації, %	Працівник ССД, %	ФСР, %	Психолог / соціальний педагог закладу загальної середньої освіти, %	Психолог / соціальний педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти, %	Заступник директора з навчально-виховної роботи, %	Практичний психолог, %	Керівник / заступник керівника, %	Інспектор, %	Прокурор, %
Проведення інформаційно-просвітницьких заходів у закладах освіти	90.2	95.8	92.5	82.7	81.7	89.4	93.4	94.1	100.0	99.1	99.6	95.8	92.3	73.3	85.2	100.0
Проведення рейдів з метою виявлення дітей, які здійснюють бродяжництво	46.6	85.7	59.7	25.5	27.1	34.7	29.3	90.1	66.7	48.7	44.8	62.5	30.8	33.3	63.0	25.0
Впровадження профілактичних занять за структурованою програмою із залученням дітей з груп ризику, вразливих груп	37.2	41.0	35.2	32.4	30.1	28.8	25.1	17.7	33.3	63.4	61.1	62.5	61.5	26.7	55.6	25.0
Забезпечення доступності послуг в громаді (освітні, культурні, дозвіллєві, медичні, соціальні тощо) для різних груп дітей	36.3	38.2	38.9	28.4	26.8	27.1	37.5	57.1	33.3	50.4	41.8	54.2	46.2	6.7	48.1	50.0
Освітлення вулиць, забезпечення транспортної доступності від різних місць проживання до місць надання послуг дітям	36.9	35.2	45.5	26.9	28.7	41.2	35.3	60.1	33.3	45.2	44.4	45.8	46.2	20.0	48.1	50.0

Вид заходу	Всього, %	Національний поліцейський, %	Поліцейський офіцер громади / дільничний офіцер поліції, %	Слідчий, %	Дізнавач, %	Оперативний працівник, %	Працівник пробації, %	Працівник ССД, %	ФСР, %	Психолог / соціальний педагог закладу загальної середньої освіти, %	Психолог / соціальний педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти, %	Заступник директора з навчально-виховної роботи, %	Практичний психолог, %	Керівник / заступник керівника, %	Інспектор, %	Прокурор, %
Залучення лідерів (-ок) громадської думки, ЗМІ до популяризації здорового способу життя	19.9	28.5	20.1	11.0	11.0	11.8	22.5	22.7	0.0	29.7	38.9	58.3	38.5	6.7	25.9	0.0
Поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів (розміщення інформаційних матеріалів у громадському транспорті	42.7	55.3	46.1	32.2	34.5	32.4	36.8	54.7	0.0	52.5	56.9	62.5	46.2	20.0	51.9	25.0
висвітлення історій успіху	16.5	19.3	20.6	11.2	14.6	9.4	16.5	9.9	0.0	20.6	24.3	37.5	15.4	0.0	25.9	25.0
Систематична робота, зокрема надання спеціалізованих послуг підліткам, які вчинили правопорушення	42.6	59.4	41.3	30.4	31.1	38.8	56.1	48.8	66.7	46.7	56.9	66.7	53.8	40.0	44.4	25.0
Не проводяться / не знаю	1.4	0.4	0.8	3.0	2.7	1.8	0.4	0.5	0.0	0.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

З отриманих даних слід звернути увагу, що 42,6% респондентів зазначили про таку діяльність, як *надання спеціалізованих послуг підліткам, які вчинили правопорушення.* Цей захід було віднесено респондентами до первинної профілактики в контексті запобігання випадкам вчинення правопорушення повторно. Найбільше про наявність цього заходу зазначили представники закладів освіти, пробації, ювенальні поліцейські. З огляду на ці групи респондентів, під спеціалізованими послугами, ймовірно, розуміють впровадження пробаційних програм, здійснення соціально-виховної роботи з дітьми у конфлікті із законом, вжиття заходів індивідуальної профілактики з ними.

Учасники фокус-групових дискусій, обговорюючи питання заходів первинної профілактики, які впроваджуються у громадах, більшою мірою акцентували увагу на таких:

- *інформаційно-просвітницькі заняття з дітьми у закладах освіти,* які проводяться ювенальними поліцейськими, шкільними офіцерами поліції, а також виступи перед батьками на батьківських зборах, тематичні тижні / дні / заходи, зокрема, з протидії булінгу, домашнього насильства. Думки респондентів, які взяли участь у фокус-групових дискусіях, та тих, які долучилися до онлайн-опитування, є одностайними щодо найбільшого поширення практики інформаційно-просвітницьких занять.

Деякі учасники фокус-груп зазначили про участь центрів соціальних служб у проведенні цих занять, деякі – навпаки наголосили, що надавачі соціальних послуг працюють більш індивідуально з вразливими групами дітей і сімей за місцем їхнього проживання. Також зазначалося про участь служб у справах дітей у реалізації профілактичних занять.

Інформаційно-просвітницькі заняття можуть проводитися за певним планом, погодженим в деяких випадках зі структурним підрозділом з питань освіти і науки, в деяких – безпосередньо закладом освіти (зокрема було наголошено на їх автономності у цих рішеннях). В деяких випадках такі плани не розробляються, а робота здійснюється за попередньої домовленості – узгоджується час, зміст заходу.

Слід додати, що деякі учасники фокус-груп зазначали зниження активності у проведенні таких занять після початку переведення навчання в онлайн-формат під час карантину і також після початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну. Деякі – акцентували, що адаптувались в цих умовах і організовують заняття онлайн, наголошуючи на оптимізації часу для проведення (підключення онлайн є швидшим, ніж фізична присутність у різних закладах освіти).

Суттєвим обмеженням для проведення системної профілактичної роботи є брак кадрового потенціалу ювенальних поліцейських, який посилився після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

> *«В принципі, у нас є проблема, будемо це червоною ниткою по всіх питаннях пронизувати – це недостатня кількість ювенальних поліцейських для здійснення тих функцій, які на них покладені вже; 20% ювенальних поліцейських зараз з автоматами воює, не здійснюючи там профілактичну діяльність, звісно».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Крім того, не переглядався кількісний склад ювенальних поліцейських, інших працівників соціальної сфері у зв'язку з переміщенням дітей в інші громади, особливо у випадках суттєвого збільшення дітей.

Практиками було наголошено на важливості ролі поліцейських у проведенні занять з профілактики, оскільки *«люди у формі»* викликають більшу увагу дітей до тем, що обговорюються, привносять певну новизну у спілкування з дітьми, адже вчителі контактують з ними щодня. Також зазначалося про роль громадських організацій у проведенні профілактичних занять. В тих випадках, коли це практикується, було відмічено можливості забезпечити більш професійний та системний підхід, враховуючи ресурси громадських організацій. Особливо зазначалось про наявність у громадських організацій описаних матеріалів, програм, за якими проводяться заняття, роздачу дітям інформаційно-просвітницьких матеріалів, можливість друку яких є зазвичай обмежена для комунальних закладів, державних органів, а також про залучення фахівців, які мають тренерські навички.

Обговорюючи питання застосування програм для проведення інформаційно-просвітницьких занять, було наголошено на практиці отримання певних програм від Міністерства освіти і науки, також зазначено про приклад взаємодії з Науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, у межах якого забезпечується необхідна підготовка фахівців.

«…У нас є Науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, який запровадив певні модулі, що під час підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації дають певні знання і вміння педагогам. Кожен рік на початку нового року Міністерство надсилає нам лист, і в цьому листі є певні посилання на ті чи інші профілактичні програми, які розміщені на сайті Інституту модернізації змісту освіти. Також впродовж року проводяться різнопланові заходи. Є заходи з медіаграмотності, є заходи з «16 днів проти насильства»».

(учасник фокус-групи)

- *профілактичні бесіди з дітьми і їхніми батьками.* Про цю практику говорили як про досить поширену, акцентуючи увагу, що така робота забезпечується з дітьми, які порушують правила поведінки.

В цьому контексті також зазначалось про діяльність рад профілактики правопорушень у закладах освіти, яка забезпечується у співпраці з ювенальною превенцією (якщо така рада створена).

За інформацією Управління ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, здійснення обліку, збору, узагальнення даних щодо кількості проведених превентивних заходів і формування на їх підставі статистичної звітності обліками Національної поліції України не передбачено. Водночас, відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (наказ МВС від 19.12.2017 № 1044), підрозділами ювенальної превенції ведеться профілактичний облік дітей, схильних до вчинення правопорушень, й інформація про вжиття профілактичних заходів, проведених з дітьми, які перебувають на такому обліку, вноситься до обліково-профілактичної справи дитини. Цією ж Інструкцією передбачено внесення відомостей про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські ювенальної превенції здійснюють профілактичну роботу. Тобто виглядає так, що дані мають вноситися в інформаційну підсистему, але не передбачено їх узагальнення на національному рівні.

Водночас у межах дослідження Управління ювенальної превенції надало інформацію про всеукраїнські та окремі превентивні заходи, проведені у період з 2021 до 2023 року. Також було поінформовано, що під час відвідування закладів освіти поліцейські проводять просвітницькі заходи, особлива увага приділяється правилам безпечної поведінки під час воєнного стану, мінній безпеці, дотриманню правил дорожнього руху та перетинання проїжджої частини, протидії булінгу, а також безпечного інтернет-середовища. Усього за зазначений вище період здійснено майже 17,8 тис. різних інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, інтерактивних бесід, зустрічей та тематичних занять) з учнями, батьками та адміністрацією закладів освіти.

Щодо заходів, які реалізуються у межах профілактичної роботи з дітьми у конфлікті із законом, результати онлайн-опитування показали найчастіше застосування ***профілактичних бесід.*** 93,4% респондентів зазначили саме про цей захід, до того ж – однаково на всіх рівнях: районному, міському, сільському / селищному. Також, як і у межах первинної профілактики, під час профілактичної роботи з дітьми у конфлікті із законом застосовується ***проведення інформаційно-просвітницьких заходів,*** про що вказали 69,6% респондентів, 32,3% респондентів повідомили про ***організацію групової профілактичної роботи*** з цими дітьми за програмами профілактики. Найбільше про застосування профілактичних програм повідомили фахівці із соціальної роботи (100%), заступники директора з навчально-виховної роботи закладів освіти (66,7%), психологи / соціальні педагоги закладу професійної (професійно-технічної) освіти (64%), психологи / соціальні педагоги закладу загальної середньої освіти (57,6%).

Відповіді щодо інших заходів, організація яких забезпечується у межах профілактичної роботи з дітьми, є такими:

- 70,2% респондентів вказали про ***відвідування дитини та сім'ї у межах профілактичної роботи, 39,4% – про складання індивідуального плану / програми роботи з дитиною, відповідно до потреб та забезпечення його реалізації.*** Найбільше про складання плану зазначили працівники пробації (88,7%) та ювенальні поліцейські (71,4%);

- 39% респондентів вказали про ***організацію надання психологічної допомоги дитині, членам її сім'ї.*** Зокрема найбільше про це повідомили практичні психологи (76,9%), психологи /

соціальні педагоги закладу професійної (професійно-технічної) освіти (72%) та психологи / соціальні педагоги закладу загальної середньої освіти (65,6%);

- 38% респондентів зазначили про ***надання соціальних послуг відповідно до потреб,*** зокрема найбільше – фахівці із соціальної роботи (100%) та фахівці служб у справах дітей (64,5%). Імовірніше, працівники служб у справах дітей мали на увазі перенаправлення дитини для отримання соціальних послуг або підняття цього питання у межах організації соціального захисту дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, оскільки вони не є надавачами цих послуг;
- 14,2% респондентів вказали про ***забезпечення можливості відвідування дитиною програм ресоціалізації та соціальної адаптації.*** Цей захід найбільше застосовується ювенальними поліцейськими (23,3%).

Як показали результати опитування, найчастіше представники різних органів та служб застосовують проведення профілактичних бесід, інформаційно-просвітницькі заходи та відвідування дитини та сім'ї.

Учасники фокус-групових дискусій, обговорюючи профілактичні заходи, наголошували, що профілактична робота з дітьми у конфлікті із законом має проводитись і проводиться індивідуально, зокрема з метою вирішення труднощів сім'ї, розвитку батьківського потенціалу для догляду та виховання дитини. Оскільки сім'я визначалась учасниками як один з основних факторів впливу на вчинення дитиною правопорушення, то вони наголошували, що своєчасне виявлення сімей груп ризику, надання їм необхідної допомоги, з одного боку, буде забезпечувати превенцію вчинення дитиною правопорушення. З іншого – робота з дитиною, яка вже вчинила правопорушення, має передбачати обов'язкову роботу з її сім'єю для подолання / зменшення впливу чинників вчинення цього правопорушення, зокрема надання їм необхідних соціальних та інших послуг.

«Первинна і вторинна [прим. профілактика] *проводиться в сім'ї, для того, щоб потреби дитини були забезпечені ще до того, як дитина щось вчинить, тоді робота проводиться на те, щоб усунути ці причини».*

(учасник фокус-групи)

Про важливість підтримки сім'ї говорили також діти, молоді люди під час інтерв'ю, опираючись на власний досвід, досвід друзів. В контексті цього вони наголошували на важливості сім'ї мати бажання змінюватися і підтримки відповідних фахівців, служб сім'ї в цих змінах.

«...найчастіше, коли великі трудності в сім'ї, це я знаю, у мене друзі такі були, що ось така малозабезпечена сім'я. І найчастіше такі батьки не намагаються вийти з цієї кризи якось. А навпаки – туди входять ще дужче. Але якщо людина старається, і це видно, що вона старається, то зрозуміло, що може і держава це побачити, і підмогти якось і фінансово, і якось морально, неморально, не знаю, допомогти дітей в нормальну школу влаштувати, щоб вони там отримали якесь певне знання, щоб поступили, пішли далі вчитися, щоб вони вже побачили, що можуть щось. Батьки побачать, що вони не самі, знаєте, як «волк-одіночка», а що їм допомагають, що вони не будуть себе відчувати самі, а що вже побачать, що їм допомагають, і вже їм захочеться дужче старатися».

(хлопець, 20 років, перебуває у виховній колонії)

Вивчення питання профілактичної роботи засвідчує, що практики її впровадження складаються досить по-різному в регіонах і громадах. Це пов'язано з кадровим потенціалом (про брак якого неодноразово згадувалось щодо ювенальних поліцейських, фахівців із соціальної роботи), рівнем підтримки органів місцевого самоврядування цієї діяльності, виділення необхідного фінансування для цього, а також розумінням змісту профілактичної роботи, забезпечення її системності, послідовності фахівцями на місцях. В деяких випадках більше уваги приділяється заходам загальної профілактики з широкими групами дітей, в деяких – на забезпеченні більш індивідуального підходу з дітьми груп ризику.

Проблеми, пов'язані із забезпеченням профілактичної роботи, були підкреслені відсутністю одного координаційного органу, який би відповідав за планування, реалізацію, оцінювання ефективності профілактичних заходів.

> *«Проблема в тому, що немає координаційного одного органу, який би координував всю цю роботу, тому що кожен із підрозділів вирішує самостійно, де, як, пріоритетність і так далі здійснювати ці заходи, однак, чи є ефективність, ну, ніхто не аналізує звісно.».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

> *«Цей орган повинен координувати роботу всіх інституцій, причетних до цього питання, і здійснювати свою діяльність, починаючи з роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, не з погляду надання послуг і проведення оцінок, а саме переслідуючи мету виявлення тих груп ризику, які можуть потенційно потрапити до груп дітей, які перебувають у контакті з законом. Вони повинні вести облік таких дітей, таких сімей, тому що, знову-таки, ця робота перетинається не лише з роботою з дитиною безпосередньо, а і з роботою в сім'ях, з роботою в закладах освіти, роботою в закладах позашкільної освіти. Ну, і звичайно вже поліція, суди, пробація, організації (недержавного сектора, я маю на увазі), які здійснюють свою діяльність в певному регіоні і можуть надавати послуги. Тобто вони повинні знати, кому потрібно надавати такі послуги. Не просто знати, а вони повинні формувати алгоритм виявлення таких ситуацій, виявлення ризиків, вони повинні мати потенціал для того, щоб ці ризики мінімізувати, усунути і для того, щоб вести певний облік цієї роботи, базу цих людей. Знову-таки, це я не вигадую, ми бачили таку роботу, наприклад, в Нідерландах. Вони ведуть картотеки таких дітей, там це дуже велика проблема, пов'язана з дітьми з сімей громадян інших країн, які переїхали туди. Вони ведуть картотеки, вони їх навіть розділяють по ризикам, по групам ризику. Вони постійно, щотижня обговорюють результати спостережень і заходів, наприклад, з дітьми, схильними до лідерства в групах дітей, які здійснюють протиправну діяльність. Це у них на особливому рахунку, і у них про це звітують вчителі, і вони приймають рішення, які кращі заходи проводити з такими дітьми, з їхніми батьками».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Це призводить до дублювання діяльності, браку спрямованого і системного впливу профілактичної роботи.

> *«Ну, наприклад, на місці ювенальний поліцейський не знає, коли, куди і як, яким чином здійснює профілактичну роботу, наприклад, патрульна поліція. Хоча він мав би знати, що в цій школі сьогодні-завтра-післязавтра працює патрульний, там, по кібербезпеці, наприклад. Так, все, значить у цю школу протягом цього місяця, ну, грубо кажучи, вже немає сенсу йти, треба охопити трошки більше, інші школи і так далі. Він про це не знає. Він на четвертий день приходить туди ж і розказує про кіберзлочини, попередження і так далі. Цьому кажуть: «так у нас вже три дні тому все розказали, ми все знаємо».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

На думку одного з учасників фокус-груп, системності цій роботі надавав План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (виконання якого вже завершено), в якому досить комплексно відображалися питання профілактики. Завдяки цьому документу більш системна робота проводилась і в їхній області. Ця думка демонструє необхідність структурування видів заходів, які можуть застосовуватись у межах профілактичної роботи, підбираючи заходи, які довели свою ефективність, мають науково-обґрунтовані підходи.

Важливим також є запровадження системи моніторингу і оцінювання ефективності цієї діяльності. По-перше, це дасть змогу розробникам і виконавцям відслідковувати результативність, по-друге – вносити необхідні коригування, адвокатувати питання фінансування, кадрового забезпечення. Наразі оцінювання ефективності профілактичної роботи системно не проводиться, що не дає змоги об'єктивно визначати її результативність та вплив.

Згадувалось також про практику обласних програмних документів, які визначають питання профілактичної роботи:

> *«У нас в області розроблена програма обласна, яка здебільшого налаштована на влаштування дітей в сімейній формі виховання, але вона також містить і профілактичні заходи. І в межах цієї програми у нас із ювенальною поліцією підписана низка наказів, декілька відпрацювань торгових точок. І друге, це обстеження сімей, там де батьки не займаються належним вихованням дітей. І про ці сім'ї щокварталу інформують і працівники ювенальної поліції, служби у справах дітей, освіта, і відпрацьовують конкретно по цих сім'ях. Це також дає змогу слідкувати».*

(учасник фокус-групи)

Підсумовуючи, слід акцентувати увагу, що учасники фокус-групових дискусій та респонденти онлайн-опитування в контексті забезпечення профілактичної роботи наголошували на актуальності реалізації таких заходів:

- Інформаційно-просвітницькі заходи й інформаційні кампанії, спрямовані на формування відповідального ставлення дітей до своїх дій, підвищення їхньої обізнаності про наслідки правопорушень, відповідальність за їх вчинення.

> *«Ми проводимо дослідження, а це вже наше друге дослідження, от, злочини серед неповнолітніх. Ми зробили рандомний вибір закладів і зробили, так, це були і приватні школи, і державні, проводили заняття на тему кібербулінгу. Ми проводили анкетування анонімне, це були класи з сьомого по дев'ятий. І я вам хочу сказати, діти не розуміють, що таке кримінальна відповідальність. Не просто, що таке "добре", "погано", так можна робити, так не можна. А от саме кримінальна відповідальність і те, що ви робите, це стаття Кримінального кодексу, і ви вже є суб'єктом, ви вже можете нести кримінальну відповідальність. І вони цього не розуміють, для них це було: "В сенсі", "А як це?", "А що це?" І потрібно, ми наводили їм конкретні приклади щодо кримінальної відповідальності. Вони були шоковані, дуже багато запитань виникло».*

(учасник фокус-групи)

> *«Я вважаю, що треба, знаєте, коли поліція, служба безпеки, пожежники приїжджають в школу, і пояснюють, що буде. А от там з класу другого-третього діти будуть вже розуміти, що можна, що не можна. І я думаю, що поліції можна так само приїжджати хоча б там, не знаю, раз на пів року, заходити в кожний клас і пояснювати, що так і так – не можна. Їм (поліції) вже треба показати суворість, що доросле життя, це не… Що треба знімати «рожеві окуляри», і вже розуміти, що там щось буде. Тобі треба думати наперед, а не як зробив, а потім вже думаєш».*

(респондент інтерв'ю для дітей та молодих людей)

- Індивідуальна робота з дітьми з груп ризику, а також з тими, хто вчинив правопорушення, зокрема адміністративне, та з їхніми сім'ями, надання їм необхідних послуг і забезпечення адресної роботи щодо подолання / мінімізації впливу чинників вчинення правопорушення. В цьому контексті наголошувалось на важливості тісної співпраці між соціальними службами та правоохоронними органами, щоб забезпечити комплексну роботу.

Водночас, національні експерти під час глибинних інтерв'ю звертали увагу на невизначеність змісту та особливостей здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку, потребу запровадженні нових інструментів роботи з такими дітьми, а також розширення / чіткого визначення категорій переліку дітей, які беруться на профілактичний облік, обсягу та змісту профілактичної роботи з ними:

«У нас чітко не прописано, що саме ми маємо робити під час індивідуальної профілактики з дітьми, які перебувають на обліку", "...ми проводили певний пілотний проєкт у зв'язку з запровадженням нового інструменту – це оцінка ризиків та потреб дитини, яка передбачає здійснення аналізу наявних у дитини, яка перебуває на профілактичному обліку в поліції, факторів ризику, що впливають на рівень ймовірності вчинення цією дитиною правопорушень подальших, її потреб, а також, так скажемо, факторів сприйняття та захисту, які необхідно враховувати під час планування та проведення індивідуально-профілактичної роботи з нею».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

«… оця дискусія, вона є, вона залишається….Тобто, якщо потім виявиться, що той же велосипед вкрала абсолютно інша дитина, а ми тут все, щось здійснювали якусь профілактику до невинуватої по суті дитини. Ця дитина має бути в полі зору, звісно. Але питання і обсягу цих профілактичних заходів…».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

- Активізація громадськості та залучення місцевого населення до виявлення правопорушень, як ефективного методу підвищення рівня обізнаності про дитячу злочинність та забезпечення своєчасного втручання. Громадяни, які активно повідомляють про підозрілі випадки або поведінку, допомагають правоохоронним органам швидше реагувати та запобігати можливим злочинам.
- Організація цікавої і корисної зайнятості для дітей, заходів дозвілля, розвитку, зокрема через забезпечення доступності до гуртків, клубів, спортивних секцій, молодіжних центрів тощо. Належне забезпечення цих заходів залежить від місцевих органів влади, тому важливо ці питання адвокатувати, планувати необхідні ресурси для цього.

Про активне дозвілля, цікаву зайнятість говорили діти і молоді люди під час інтерв'ю, як важливу умову для запобігання випадкам вчинення правопорушень:

«Ну, якщо дитина гуляє або зв'язалась з якоюсь компанією, може їй треба якісь заняття, може їй треба в якусь секцію записатися, щоб в неї не було так багато вільного часу. Щоб погані думки не лізли в голову».

(респондент інтерв'ю для дітей та молодих людей)

Під час глибинних інтерв'ю з експертами національного рівня також наголошувалось на комплексному підході для забезпечення профілактики правопорушень і на важливості заходів, запропонованих практиками. Крім того, зазначалось про важливість своєчасного виявлення дітей і сімей, які мають певні ознаки вразливості, і забезпеченні для них необхідної допомоги соціальними службами.

«Вчасне виявлення вразливості у родин, а вразливість може бути різна. Вона може бути пов'язана з тим, що батьки дуже багато працюють, а дитина залишається сама по собі. ...виявлення якихось вразливих моментів, нюансів і максимально включення, надання допомоги родині з дітьми, окремо дитині, у тому числі і батькам, тому що інколи треба психологічні чи сімейні консультації, психологічна, психосоціальна підтримка для батьків. Тому що можуть втрачатися через зайнятість батьків взаємовідносини в родині, і це все може призводити до того, що можуть збільшуватися правопорушення серед дітей. Тому соціальна служба має відігравати так само велику роль».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

4.3.2. Алгоритми роботи з дитиною у конфлікті із законом

Наявність алгоритмів та інструментів для роботи з дитиною у конфлікті із законом є важливою для забезпечення системності, комплексного підходу і послідовності у здійсненні заходів профілактики, надання необхідних послуг і впровадження реабілітаційних програм.

У межах дослідження вивчалось питання не тільки наявності алгоритмів, а і їх зрозумілості для органу / служби / установи / закладу, який представляли респонденти. Отже, 88% респондентів онлайн-опитування повідомили, що наявні алгоритми для них є зрозумілими (таблиця 4.3.2).

Таблиця 4.3.2.

Відповіді респондентів щодо наявності зрозумілих алгоритмів роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення для органу / служби / установи / закладу, який представляли опитані фахівці

Отримані відповіді	Кількість, респонденти	Відсоток, респонденти
Так	4842	88.0
Ні	639	11.6
Немає відповіді	20	0.4
Всього	5501	100.0

Серед фахівців, для яких алгоритми є зрозумілими, найбільше про це зазначили ювенальні поліцейські, ювенальні прокурори, психологи, соціальні педагоги та заступники директорів з виховної роботи закладів освіти, найменше – прокурори.

Відповіді про достатню зрозумілість алгоритмів для більшості респондентів загалом підтверджуються і результатами обговорення цього питання під час фокус-групових дискусій. Більшість учасників впевнено розповідали про алгоритми, які застосовуються фахівцями органів / служб / закладів на місцях.

Слід звернути увагу, що учасники фокус-груп представляли регіони, залучені до реалізації проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, і зазначали про навчання, які для них проводяться, підтримку у розвитку цих напрямів роботи. Під час обговорення алгоритму ними наголошувалось на усталеній практиці організації роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, важливими компонентами якої є:

- інформування і залучення необхідних суб'єктів захисту прав дитини;
- залучення до роботи з дитиною психолога (хоча відмічався брак цих фахівців);
- організацію роботи з батьками дитини (хоча це вдається не у всіх випадках через їхню відмову співпрацювати);
- проведення допиту дитини за методикою «зелена кімната».

> *«Ну, він* [прим. алгоритм] *майже вже дійшов до автоматизму. Тобто виявляють криміногенні потреби і йде праця над цими кримінальними потребами. Також до роботи залучаються батьки, хоча не всі батьки йдуть на контакт і не дають згоду на роботу з собою безпосередньо. У нас є сектор ювенальної пробації, який надає психологічну допомогу. Тобто теж робить скринінг і виявляє, які є труднощі в сім'ї, і надає допомогу батькам в разі згоди, якщо вони таку згоду надають. Якщо ні – йде праця безпосередньо з неповнолітніми. У нас є така проблема як недостатність психологів. Психологи є в трьох чи чотирьох підрозділах по області, щодо цього є така проблема, що ми залучаємо з інших установ, таких як центри соціальних служб, якщо вони там є і вільні, і можуть приділили нам час. А так робота налагоджена».*
>
> (учасник фокус-групи)

Акцентувалась увага на міжвідомчій взаємодії, коли виявляється дитина, яка вчинила правопорушення. Зокрема йшлося про повідомлення про цей випадок до служби у справах дітей для органі-

зації соціального захисту дитини та до центру соціальних служб / центру надання соціальних послуг для організації надання необхідних соціальних послуг. Представниками служб у справах дітей наголошувалось, що соціальний захист таких дітей організовується. Водночас для поставлення дитини на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і організації її подальшого соціального захисту необхідні результати оцінки потреб, яка підтвердить наявність цих обставин, оскільки саме собою потрапляння дитини у конфлікті із законом не є підставою для взяття на такий облік.

> *«Перше, в яку службу у справах дітей повідомляють. Наприклад, злочин скоєний в У.* [назва міста]. *Вважається кримінальна справа по факту, де скоєний злочин. А діти зазвичай приїжджають у місто з усієї області. Яку службу повідомляють? Яка служба буде працювати? Це перше. Друге, сам факт того, що дитина скоїла злочин, це не означає, що вона знаходиться в складних життєвих обставинах. І це зовсім не є підставою для того, щоб Служба у справах дітей взяла цю дитину на облік. Підставою буде, якщо соціальна служба, соціальний фахівець, зробить оцінку потреб дитини і вкаже, що ця дитина в складних життєвих обставинах. І тільки тоді це буде підставою для того, щоб служба взяла на облік».*
>
> (учасник фокус-групи)

Законом України «Про охорону дитинства» термін «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» передбачає, що це дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку, серед іншого, з перебуванням у конфлікті із законом.

> *«І коли до нас в службу надходить тільки інформація від органів ювенальної превенції, до прикладу, чи від органів пробації про те, що є дитина, яка перебуває у конфлікті із законом. Відповідно, служба у справах дітей, той орган, який координує десь діяльність з питань захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, вживає заходів, звертається зі зверненням до відповідних органів соціального захисту щодо проведення оцінки потреб дитини такої сім'ї. І якщо за результатами оцінки потреб підтверджується наявність складних життєвих обставин, такі діти беруться на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. В подальшому для таких дітей, відповідно, утворюється, міждисциплінарна команда, до якої входять різні дотичні фахівці, і такій дитині, ну, дитині і її сім'ї надаються відповідні соціальні послуги».*
>
> (учасник фокус-групи)

> *«І ще раз звертаю увагу, що для того, щоб ця дитина була взята на облік служби у справах дітей, то це має бути доказовість, що вона в складних життєвих обставинах. А цю обставину нам дають соціальні працівники».*
>
> (учасник фокус-групи)

За даними Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» на обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувало 276 дітей, підставою взяття яких було саме перебування у конфлікті із законом, з них 14 дітей мають статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування (лист Нацсоцслужби № 0000-02.1-5/5649-2024/7080 від 19.04.2024). В листі, на жаль, не було надано уточнень щодо актуальної дати цих даних, але, враховуючи термін підготовки листа, ця дата може бути у межах закінчення першого кварталу 2024 року. З огляду на це, для порівняння кількості дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, з тими, хто перебуває на цьому обліку, доцільно брати за основу 2023 рік. Отже, у 2023 році було 2529 випадків вчинення дітьми кримінальних правопорушень. В той час, як на обліку, у першому кварталі 2024 року перебувало 276 дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, підставою взяття яких було перебування у конфлікті із законом (що становить близько 11%). Хоча учасники фокус-груп зазначали, що сім'ї, в яких виховуються діти у конфлікті із законом, в більшості випадків мають ознаки вразливості, перебувають у складних життєвих обставинах.

> *«Якщо чесно, підключаємо, тому що, беручи до уваги, з яких сімей діти вчиняють у нашому регіоні кримінальні правопорушення, звичайно, це переважна більшість, 90% – це неблагополучні, як раніше казали, сім'ї, тобто сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах. І те, про що я хочу сьогодні весь час говорити, звичайно, це про те, що не вистачає такої роботи саме з батьками. Якщо до дитини ми можемо достукатись методом переконання, бесідами цими, то дитина залишається все ж таки з батьками, коли йде ювеналь-*

ний поліцейський або служба у справах дітей. І вдома відбувається все, що відбувалося й до цього, або це батьки вже зловживають алкоголем, або це сімейне насильство, або ще якісь негативні чинники. І тому, було б дуже класно, якби вже усі заклади освіти наші працювали для того, аби мали змогу не онлайн зустрічатися, як з дітьми, так і з батьками. І вже освітяни підключались би і на батьківських зборах пропрацьовували з батьками саме, на мій погляд, це 99% успіху, коли будемо працювати з батьками, доводити до них, що негативна поведінка дітей починається з них. Тоді у нас буде величезний, колосальний успіх».

(учасник фокус-групи)

Аналіз національного законодавства, проведений у межах цього дослідження, а також практика його застосування засвідчили, що ***дитина, яка вчинила кримінальне чи адміністративне правопорушення, є у статусі підозрюваної / обвинувачуваної, або не досягла віку кримінальної відповідальності, може отримувати соціальні послуги за наявності ознак вразливості або складних життєвих обставин, визначених в результаті оцінювання потреб.***

«Це питання постанови КМУ №585[276] про роботу з дітьми в складних життєвих обставинах, порядок діяльності відповідний, який має певні суперечності. Тобто, з одного боку, дитина, яка скоїла правопорушення, має бути поставлена на профілактичний облік. З іншого боку, вона ставиться на профілактичний облік і облік в СЖО на підставі оцінки потреб. Оцінку потреб здійснює не Служба у справах дітей. Тому, навіть якщо поліцейські їх проінформували, служба у справах дітей звертається, і ми пам'ятаємо про процедуру по 585, до центру соціальних служб або безпосередньо, або через управління соціального захисту населення, і ті вже замовляють у відповідного суб'єкта цю оцінку потреб. І не завжди результати оцінки є такими, що дитина має ознаки складних життєвих обставин. І у служби це єдина правова підстава для постановки на облік. Це означає, що треба вносити зміни в 585, виключати обставину оцінки потреб, або оцінка потреб має бути як додаткова. Тобто дитина береться на облік, а оцінка потреб здійснюється з іншою метою, тобто як складова частина, яка має лягти в основу індивідуального плану роботи з дитиною в межах діяльності мультидисциплінарної команди. Або, в принципі, питання обліку дитини за такою обставиною, можливо, варто було б покласти, в принципі, на рішення мультидисциплінарної команди і за результатами розгляду питання вже приймати рішення про постановку. Тому що покладання обов'язку і, умовно кажучи, «переведення стрілок» на службу у справах дітей, вона в цьому випадку не той суб'єкт, який надає оцінку тим чи іншим обставинам».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Так само важливо забезпечити, щоб дитина не просто була поставлена на облік служби у справах дітей, з нею має проводитись ефективна робота, спрямована на зменшення ризиків вчинення дитиною протиправної поведінки у майбутньому. На цей аспект звернули увагу національні експерти під час глибинних інтерв'ю:

«Я вважаю, що облік в нас не для того, щоб просто поставити на облік і на цьому крапка. Облік в нас ведеться для того, щоб у подальшому з дитиною проводилась якась певна робота; щоб вивчалися її потреби, причини і умови: що сталося з дитиною, що до цього призвело, і як цьому запобігти в подальшому».

(з глибинного інтерв'ю з експертом).

Загалом робота служби у справах дітей на місцях ускладнюється відсутністю достатньої кількості фахівців, які розуміються на правах дітей. Це питання ми обговорювали з національними експертами.

«Я вважаю, що, на жаль, оця децентралізація, яка відбулася у нас пару років назад, ми дуже втратили багато фахівців, які були дотичні до захисту прав дітей – це Служба у справах дітей. Зараз ці фахівці, які вони в територіальних громадах, особисто я знаю пару прикладів, де бралися просто люди. Їм треба допрацювати до пенсії. Вони не розуміють специ-

[276] Постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text

фіки роботи, вони не розуміють, в чому ця робота. Є певні труднощі, оскільки ця людина живе у громаді, і їй треба працювати, можливо навіть зі своїми родичами і кумами. І тут розумієте, певний супротив: вона не хоче робити ту роботу, яку вона має робити – це одне. Інше – фахівці не кваліфіковані, вони не знають, що вони мають робити, що входить в їхні обов'язки».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Слід додати, що під час аналізу судових рішень виявлено, що інформація про перебування дитини на обліку служби у справах дітей містилася не в усіх справах (загалом було проаналізовано 80 судових рішень). Зокрема щодо 8 дітей було зазначено про перебування на обліку, з них 7 – як такі, що опинилися в складних життєвих обставинах. У рішеннях щодо 18 дітей містилася інформація про те, що вони не перебувають на обліку, з них щодо 7 – що вони не перебувають на обліку саме як такі, що опинилися в складних життєвих обставинах. Важливо зазначити, що в одній ухвалі у справі №202/4404/17 вказано, що дитину було взято на облік у службі у справах дітей після вчинення нею кримінального правопорушення.

Окремо слід зазначити, що в 4 судових рішеннях щодо 4 дітей вказано, що сім'я, в якій виховується дитина, яка вчинила правопорушення, перебуває на обліку як така, що опинилися в складних життєвих обставинах; щодо однієї дитини в рішенні (справа №740/4541/23) зазначено, що сім'я, у якій виховується неповнолітній, перебуває на обліку як багатодітна.

З огляду на відмінності у даних і на зауваження окремих учасників фокус-груп складається ситуація, що деякі з дітей, які перебувають у конфлікті із законом, можуть ставитися на цей облік, але не у зв'язку саме з цією обставиною. Це може здійснюватися на основі наявності інших чинників, виявлених під час оцінювання потреб. Практика соціальної роботи засвідчує, що часто дитина і її сім'я може мати більш ніж одну складну життєву обставину.

Вочевидь ці питання потребують чіткого врегулювання і введення до національного законодавства поняття «дитина у конфлікті із законом», визначення особливостей алгоритму роботи у цих випадках, щоб уникнути ситуацій, коли такі обставини не виявляються, і дитина може бути не охоплена необхідною роботою служб у справах дітей, а також надавачів соціальних послуг, які не виявляють складні життєві обставини, і, відповідно, дитина у конфлікті із законом і її сім'я не отримує соціальних послуг, що може вплинути на попередження вчинення кримінального правопорушення повторно.

«Воно абсолютно йде по-різному, тому що кримінальний процес, наприклад, це процес зі своїми вимогами, своїм кодом. А процес нашої безпосередньої діяльності по забезпеченню соціального та правового захисту дитини в будь-якому статусі – це паралельний процес. Там свої вже [прим. особливості]*, там в межах цього складається, звичайно, індивідуальний план соціального захисту дитини, але це вже в межах діяльності СЖО».*

(учасник фокус-групи)

Загалом відсутність скоординованого підходу до соціального захисту та надання соціальних послуг дитині у конфлікті з законом, першочергово тій, яка вчинила кримінальне та адміністративне правопорушення та є у статусі підозрюваної / обвинувачуваної, призводить до того, що на практиці діти такої категорії часто не охоплюються соціальними послугами. Під час глибинних інтерв'ю національні експерти так само підтвердили, що у служб у справах дітей немає розуміння, як працювати з дитиною у конфлікті з законом:

«От, зараз в пілотних регіонах, де ми пишемо службі, що дитина вчинила правопорушення, отримуємо часто відповідь: "Нащо ви нам це пишете, що ми з цим маємо робити?". Тому що немає розуміння на місцях».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

На підтвердження цього, серед відповідей респондентів, які взяли участь в онлайн-опитуванні, щодо питань, які потребують врегулювання / уточнення / роз'яснення 43,5% від загального числа тих, які зазначили про недостатньо зрозумілі алгоритми роботи з дитиною, зазначили про потребу системного врегулювання питань взаємодії і визначення алгоритму роботи з дитиною, яка вчинила правопорушення для працівників різних підрозділів / установ / закладів. Цей алгоритм має охоплю-

вати всі питання взаємодії між відповідними суб'єктами, особливості спілкування з дитиною, реалізації профілактичних заходів.

Досить значний відсоток, а саме 44%, зазначили, що їм важко відповісти, що саме потребує врегулювання / уточнення / роз'яснення, хоча алгоритми для них є незрозумілими.

4% зазначили про потребу у врегулюванні питань контролю і відповідальності батьків, у разі вчинення дитиною правопорушення. Менше одного відсотка відмітили потребу у врегулюванні та роз'ясненні питань про забезпечення індивідуального підходу у роботі з дитиною, проведення профілактичної та корекційної роботи, зокрема щодо визначення закладів, які таку роботу мають проводити.

6% зазначили, що нічого не потребує, хоча перед цим зазначали про брак зрозумілих алгоритмів роботи з дитиною.

Серед інших одиничних відповідей, які не стосуються безпосередньо наявності зрозумілих алгоритмів роботи з дитиною, але впливають на можливість їх застосування, було зазначено про брак кадрів, низьку відповідальність фахівців окремих структур, а також про обмеження для роботи з дітьми, що виникають у зв'язку з відсутністю ювенальних поліцейських саме в громаді. Також було зазначено про низьку актуальність нормативно-правових документів, які не завжди відповідають реаліям сьогодення, недостатньо чітке визначення особливостей залучення / участі різних суб'єктів до роботи з дитиною, залучення законного представника дитини, захисника, труднощі взаємодії суб'єктів, які працюють з дітьми. Наводимо в цьому контексті деякі відповіді респондентів онлайн-опитування:

- *«Кримінальний процесуальний кодекс України встановив суперечливі правила стосовно залучення педагога, психолога або лікаря для неповнолітнього підозрюваного / обвинуваченого. Ці правила не уніфіковані».*
- *«Визначитись щодо можливості залучення представника служби у справах дітей по ст. 496 КПК, коли він вже залучений по справі у якості законного представника дитини від органу опіки та піклування (ст. 44 КПК)».*
- *«70% НПА застарілі і не відповідають реаліям сьогодення».*
- *«Експеримент «Ювенальний слідчий» не працює у районній місцевості, де всього троє слідчих».*
- *«Залучення захисника, представника неповнолітнього під час слідчої дії триває довгий час, але дитину заборонено утримувати більше однієї години, в подальшому в суді захисник «розвалює» справу через це, хоча в суб'єкта є умисел на вчинення кримінального правопорушення та він реально винний».*
- *«Насамперед потребує врегулювання питання взаємодії органів, які працюють з дітьми, оскільки органи, які не належать до кримінального провадження (такі як відділ освіти, патрульна поліція тощо), посилаються на те, що у органів прокуратури немає повноважень на витребування інформації, та не взаємодіють з правоохоронними органами».*
- *«Питання взаємодії з органами ювенальної превенції і районних відділків поліції. Ювенального інспектора не допросишся приїхати з профілактичними заходами, ці інспектори постійно міняються, залучені до патрулювання і постійно чергують на блокпостах. Коли до них звертаєшся з проханням відвідати навчальний заклад, вони постійно зайняті, з 4 спроб зустрітись вдалася 1. А районний відділ поліції взагалі не хоче працювати!».*
- *«Потребують перегляду та оновлення діючі стандарти та порядки превентивного обліку та профілактичної роботи з дітьми, які вступили у конфлікт із законом, відповідно до чинних реалій, якими будуть передбачені реальні, а не формальні підходи до роботи з дітьми вказаної категорії».*
- *«При кожному ВП має працювати мінімум два працівника ювенальної превенції для успішно роботи з дітьми та підлітками, інакше в громаді, в якій немає на постійній основі працівника ювенальної превенції, немає змоги комплексно працювати з окремими дітьми-порушниками та здійснювати активну профілактику правопорушень. Поліцейські офіцери громади, крім власних презентацій, не мають жодного інвентарю для роботи з малолітніми».*

Слід зазначити, що навчання фахівців, які вони проходили за останні 5 років, не мають безпосереднього суттєвого впливу на підвищення розуміння ними алгоритмів роботи з дитиною. Так з тих, для кого алгоритми є зрозумілими, навчання проходили 24,1%, з числа тих, хто зазначив про брак зрозумілих алгоритмів, – навчання проходили 22,8%.

4.3.3. Взаємодія суб'єктів роботи з дитиною у конфлікті із законом

Вивчаючи питання наявності зрозумілих алгоритмів роботи з дитиною у конфлікті із законом, практики їх застосування, також вивчалось питання міжвідомчої взаємодії, яка зокрема забезпечується у межах реалізації цих алгоритмів та передбачає організацію профілактичної роботи, надання послуг дітям.

На питання про достатню чіткість визначених суб'єктів, які мають бути залучені до роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, їхні завдання та рівень залучення 90% респондентів надали ствердну відповідь (таблиця 4.3.3.).

Таблиця 4.3.3.

Відповіді респондентів щодо чіткості визначених суб'єктів, які мають бути залучені до роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, їхніх завдань, рівня залучення

Отримані відповіді	Кількість, респонденти	Відсоток, респонденти
Так	4946	90.0
Ні	543	9.9
Немає відповіді	4	0.1
Всього	5493	100.0

З 10% респондентів, для яких суб'єкти визначені недостатньо чітко, найбільше про це зазначили прокурори (25%).

Аналізуючи відповіді респондентів щодо питань, які потребують уточнення / роз'яснення, 39% з тих, для яких суб'єкти визначені недостатньо чітко, зазначили про потребу врегулювання алгоритму дій всіх суб'єктів, із визначенням відповідальних за облік дітей, здійснення профілактичної роботи; чіткого уточнення (формування переліку) всіх дотичних суб'єктів з розподілом їхніх обов'язків, особливостями залучення до роботи під час ведення випадку. Найбільше про таку потребу зазначили працівники закладів освіти, прокурори та поліцейські офіцери громади / дільничні офіцери поліції.

Слід зазначити, що ці відповіді є тотожними до відповідей про потребу у врегулюванні / уточненні алгоритмів роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення (інформація зазначена в попередньому підрозділі цього розділу).

Водночас зазначалося про потребу *«зменшення кола фахівців, які контактують з дитиною в процесі досудового розслідування та мають вплив на слідство, обмеження повноважень прокурора»*.

Також 18% від респондентів, для яких суб'єкти визначені недостатньо чітко, зазначили про потребу в уточненні питань, пов'язаних із залученням окремих фахівців, зокрема психолога, педагога, працівника служби у справах дітей, адвоката, медіатора.

> *«Залучення психологів у законодавстві не прописано, Офіс Генерального прокурора вимагає, тому необхідно залучити у центрі вторинної безоплатної допомоги психологів, яких можна залучати до слідчих дій. Щоб у них був графік чергувань як у адвокатів».*
>
> (респондент онлайн-опитування)

> *«Не вистачає конкретики щодо функцій і міри участі закладу освіти загалом, а також кожного з працівників окремо (соціальний педагог, психолог, викладач-предметник, майстер ви-*

робничого навчання, класний керівник, заступник директора з виховної роботи тощо) у роботі з дитиною, яка вчинила правопорушення або стоїть на обліку у ювенальній превенції».

(респондент онлайн-опитування)

36% респондентів зазначили, що їм важко відповісти, що саме потребує уточнення / роз'яснення, і це досить високий відсоток серед тих, які відчувають брак розуміння особливостей цієї взаємодії. Також 6,7% зазначили, що нічого не потребують, хоча перед цим надавали відповіді про таку потребу.

Серед іншого були зазначені потреби у своєчасному навчанні фахівців з урахуванням плинності кадрів (особливо під час воєнного стану), уточнення завдань і функцій служб у справах дітей щодо обліку дітей, алгоритму роботи з ними, а також надавачів соціальних послуг, взаємодія з якими не є чітко зрозумілою за відсутності відповідних порядків (останнє підкреслено *«втратою чинності наказу про співпрацю уповноважених органів КВІ»,* який деякими фахівцями згадувався як такий, що сформував певну практику, яка досі застосовується, навіть за відсутності відповідного документа).

Під час фокус-групових дискусій неодноразово наголошувалось на важливості міжвідомчої взаємодії і відмічалось це, як одна з сильних сторін на місцях. В цьому також допомагає участь у пілотному проєкті щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Зокрема згадувалось про діяльність координаційних рад, міжвідомчих робочих груп, які забезпечують розгляд питань роботи з дітьми у конфлікті із законом, як на рівні громади загалом, так і індивідуальні випадки роботи з конкретною дитиною та її сім'єю.

Наводився приклад взаємодії, під час якої органи прокуратури залучаються до визначення потреб у створенні необхідних служб, вживають заходів щодо забезпечення органами місцевого самоврядування належного укомплектування служб у справах дітей.

«Ми, коли ці всі заклади запроваджуються, намагаємося між собою комунікувати, для того, щоб вони були не бездумно створені і територіально розташовані, для того, щоб був присутній фахівець з кожних зі служб в конкретній громаді або на кілька громад. Бо ми не можемо дитину за 5 хвилин "доставити" в Барнахус, який за 200 кілометрів, працювати з нею там. Тобто такі речі — це якраз про первинне виявлення, діагностування проблеми і роботу з нею. У нас була кілька років тому, проблема з фахівцями ОТГ, коли повноваження передалися з районних адміністрацій безпосередньо фахівцям громад. Ми це питання проаналізували дуже ґрунтовно і в більшості (90%) ми зобов'язали органи територіальні через суд створити таку посаду (прим. фахівці служби у справах дітей) від одного до двох, залежно від кількості дітей.

У нас, наприклад, є список по працівниках освіти, який працює на територіях, є по службі у справах дітей, пробації, соціальних служб. Ми створили інтерактивну карту в Google-формі з нанесенням всіх міток відповідних і контактів усіх служб, які дотичні по громадах. Це безпосередньо був наш проєкт обласної прокуратури, ми його самостійно реалізували. Брали територіальну громаду і в ній зазначали всіх фахівців, які прямо там працюють, це ювенальна превенція, там служба у справах дітей, центр соціальних служб, освітянський представник обов'язково, представник прокуратури і приміщення, де можна з дитиною працювати. Тобто це не тільки школа, це зовсім не про відділ поліції, це, наприклад, "Зелені кімнати", у нас їх шість в регіоні, які вже зараз працюють. Так, ми долали логістичні труднощі, і я думаю, що багато проблем не продукується через загальнодержавний рівень, їх саме видно з території, і тільки потім ми маємо про це заговорити. І на такий масштаб. І тому я стільки часу займаюся і говорю про це».

(учасник фокус-групи)

Результати онлайн-опитування показали досить налагоджену взаємодію між різними органами і службами на місцях. Узагальнені дані щодо оцінювання респондентами рівня взаємодії наведені у таблиці 4.3.4.

Таблиця 4.3.4.

Результати оцінювання респондентами взаємодії з різними установами, організаціями та закладами у роботі з дітьми у конфлікті із законом

Групи респондентів	Рівень взаємодії за оцінками респондентів		
	Високий	**Середній**	**Нижче середнього**
Дізнавачі	ювенальні поліцейські служби у справах дітей	працівники пробації працівники інших під-розділів поліції центри безоплатної вторинної правничої допомоги (далі – центри БПД) органи прокуратури заклади освіти	заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг представники організацій громадянського суспільства
Слідчі	служби у справах дітей ювенальні поліцейські інші підрозділи поліції заклади освіти органи прокуратури	органи пробації заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг представники громадянського суспільства	
Ювенальні поліцейські	органи пробації служби у справах дітей інші підрозділи поліції заклади освіти заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг	органи прокуратури центри БПД представники організацій громадянського суспільства	
Працівники пробації	служби у справах дітей ювенальні поліцейські надавачі соціальних послуг	інші підрозділи поліції органи прокуратури центри БПД заклади освіти	заклади охорони здоров'я представники організацій громадянського суспільства
Поліцейські офіцери громади / дільничні офіцери поліції	служби у справах дітей ювенальні поліцейські інші підрозділи поліції заклади освіти	органи пробації заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг	органи прокуратури центри БПД представники організацій громадянського суспільства

Групи респондентів	Рівень взаємодії за оцінками респондентів		
	Високий	**Середній**	**Нижче середнього**
Заступники директорів з навчально-виховної роботи закладів освіти	ювенальні поліцейські служби у справах дітей	інші підрозділи поліції	органи пробації органи прокуратури центри БПД заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг представники організацій громадянського суспільства
Психологи / соціальні педагоги закладу загальної середньої освіти	служби у справах дітей ювенальні поліцейські	інші підрозділи поліції надавачі соціальних послуг	органи прокуратури центри БПД заклади охорони здоров'я представники організацій громадянського суспільства
Психологи / соціальні педагоги закладу професійної (професійно-технічної) освіти	служби у справах дітей ювенальні поліцейські	органи пробації інші підрозділи поліції	органи прокуратури центри БПД заклади охорони здоров'я надавачі соціальних послуг представники організацій громадянського суспільства
Працівники служби у справах дітей / фахівці з соціальної роботи	органи пробації ювенальні поліцейські інші підрозділи поліції заклади освіти заклади охорони здоров'я	органи прокуратури центри БПД представники організацій громадянського суспільства	

Ювенальні прокурори оцінили рівень взаємодії з усіма органами і службами (органами пробації, ювенальними поліцейськими, службами у справах дітей, іншими підрозділами поліції, центрами БПД, закладами освіти та охорони здоров'я, надавачами соціальних послуг, представниками громадянського суспільства) на середньому рівні. Водночас варто зауважити, що представники цих органів і служб так само оцінили рівень взаємодії з ювенальними прокурорами на середньому рівні.

Як видно з отриманих даних, більшість респондентів зазначили про високий рівень з ювенальними поліцейськими, службами у справах дітей. Водночас, відмічаючи підрозділи / служби / заклади, з якими здійснюється взаємодія, простежується тенденція щодо найбільш поширеної її практики з огляду на включення тих чи інших суб'єктів у роботу за відповідними напрямами. Зокрема, якщо

заклади освіти більше включені у діяльність з первинної профілактики, то їх взаємодія є найбільш поширеною з ювенальними поліцейськими та службами у справах дітей.

Крім цього, респонденти зазначали про наявність взаємодії з органами місцевого самоврядування, волонтерами пробації та релігійними організаціями / церквами.

Респонденти також надали оцінку ефективності взаємодії їхнього органу, служби, установи, закладу з цими органами, службами і закладами. Найбільший відсоток респондентів надали високі оцінки ефективності взаємодії з ювенальною превенцією, службою у справах дітей і закладами освіти. Дані про оцінювання ефективності наведені у таблиці 4.3.5.

Звертаємо увагу, що, відповідаючи на це питання, респонденти не могли відмітити орган, установу, службу, заклад, який вони представляють.

Таблиця 4.3.5.

Результати оцінювання респондентами ефективності взаємодії з різними установами, організаціями та закладами у роботі з дітьми у конфлікті із законом

Назва органу та служби	Ефективність взаємодії, відсоток респондентів
Ювенальна превенція	74,5%
Служба у справах дітей	69%
Заклади освіти	67,6%
Інші підрозділи поліції	60,8%
Заклади охорони здоров'я	54%
Центри надання соціальних послуг, центри соціальних служб, інші надавачі соціальних послуг в громаді	54%
Уповноважені підрозділи з питань пробації	53,1%
Центри БПД	52%
Ювенальні прокурори	50%
Правозахисні, громадські, благодійні організації	44%

Як видно з отриманих даних, взаємодія з правозахисними, громадськими та благодійними організаціями потребує більшої уваги. Як було вже зазначено вище, громадські організації можуть надати підтримку у впровадженні ефективних заходів профілактики правопорушень, використовуючи ресурси проєктних ініціатив.

4.3.4. Практики надання послуг дітям у конфлікті із законом

У межах дослідження вивчались види доступних послуг, їх відповідність потребам дитини у конфлікті із законом, надання адресної допомоги, спрямованої також на запобігання випадкам вчинення правопорушення повторно.

На питання щодо наявних в громаді послуг для цієї групи дітей респонденти у межах онлайн-опитування мали змогу зазначати про всі послуги, які їм відомі, як такі, що надаються.

Здебільшого названі послуги або заходи (часто були зазначені саме заходи) мали загальні формулювання (не за видами та/або назвами послуг), а швидше за спрямованістю цих послуг. З огляду на отримані відповіді, інформацію про послуги (заходи) можна згрупувати так (таблиця 4.3.6).

Таблиця 4.3.6.

Послуги (заходи), які надаються дітям у конфлікті із законом в територіальних громадах

Профілактичні (бесіди, співпраця із службами, відвідування за місцем проживання)	Соціальні	Психологічні	Інформаційно-просвітницькі	Юридичні / правничі	Різні	Жодні	Важко відповісти	Всього, респондентів (кількість та %)
1497	814	558	241	124	419	167	512	4332
34.6%	18.8%	12.9%	5.6%	2.9%	9.7%	3.9%	11.8%	100.0%

Як видно з цих даних, найбільше респонденти зазначили про профілактичні послуги, і в цьому випадку йшлося більшою мірою про заходи. Це може бути пов'язано з тим, що, дійсно, для цієї групи дітей такі заходи є найбільш поширеними, а також респонденти найбільше обізнані саме з профілактичною роботою для цієї групи дітей.

Що стосується соціальних послуг, про поширеність яких зазначили 18,8% респондентів, то у змісті їхніх відповідей не завжди йшлося про послуги, спрямовані саме на роботу з дітьми у конфлікті із законом. Зокрема зазначались такі як:

- *соціальне супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також соціальний супровід дітей, які перебувають під опікою, піклуванням;*
- *соціальна та психологічна адаптація дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа з метою підготовки до самостійного життя, організація здійснення наставництва;*
- *або йшлося загалом про «надання соціальних послуг, відповідно до потреб» чи про «забезпечення роботи з дитиною і її сім'єю для подолання ситуації вразливості / складних життєвих обставин».*

Деякі відповіді респондентів швидше ілюстрували завдання роботи з дитиною – наприклад, «залучення до соціального життя, організація дозвілля» тощо. Також були надані загальні фрази, такі як: «Згідно з Конституцією Україні», «згідно з вимогами» або зазначені загальні назви послуг / методи роботи: «індивідуальна робота», «інформаційні», «психологічні», «інформаційно-просвітницькі», «консультації», «проведення занять, тренінгів», «соціальні послуги». В деяких випадках до послуг було віднесено «роботу служб у справах дітей», «роз'яснення законодавства» або загалом – «роз'яснення», «співпрацю з ювенальною поліцією», «соціальну допомогу», яка не є послугою. Також зазначалися назви закладів, які надають різні види послуг.

Загалом аналіз змісту відповідей на це питання показує брак розуміння назв видів послуг, обізнаності про їх наявність в громаді, їх зміст та спрямованість, зокрема на роботу з дітьми у конфлікті із законом. Водночас варто згадати, що представників надавачів соціальних послуг, а саме: фахівців із соціальної роботи / соціальних працівників було лише 3 респонденти. Отже, на це питання відповідали представники інших суб'єктів, які також мають бути обізнані щодо наявних в громаді послуг, працюючи з дітьми цієї групи, та сприяти організації їх надання відповідно до потреб дитини.

Водночас такі відповіді можуть свідчити про брак або відсутність в громадах послуг, спрямованих на задоволення потребі дітей цієї групи. Цю думку підсилюють і більшість експертів національного рівня, які брали участь в інтерв'ю:

> *«Про послуги важко щось додати, адже громади у нас ще не настільки потужні для того, щоб мати спроможність розвинути достатню чисельність послуг, зокрема які б сприяли профілактиці правопорушень, з одного боку. З іншого боку, навіть на рівні району чи в гро-*

мадському секторі ми так само не маємо достатньо послуг для того, щоб задовольнити потреби кожної окремої громади. Я маю на увазі, коли йдеться про закупівлю послуги, якщо громада її потребує. Тобто оцей ринок послуг в Україні на сьогодні не сформований. І це означає, що на місцевому рівні є вакуум, і ринок треба розвивати».

«У мене питання, чи взагалі в класифікаторі сьогодні є послуги для таких дітей. Мені виглядає, що їх немає, але це може бути абсолютно моя суб'єктивна думка, оскільки я не практик в цих питаннях, я можу помилятися. Якщо соціальний супровід сімей в СЖО, вона, мені здається, більше орієнтована на батьків. А тут, можливо, треба більше орієнтуватись на дитину, але разом з батьками. Соціально-психологічна реабілітація може бути, може її просто треба переглянути, підсилити і більше розписати, але так, як вона сьогодні сформульована, то вона сформульована для дітей, і там немає сім'ї. А тут важливо, мені здається, все-таки робити послугу для сім'ї з акцентом на дитину. Ну, тому що, якщо дитина в конфлікті із законом, все одно є якісь проблеми у батьків. Там треба буде просто розібратися, в чому ця проблема: чи в їхній зайнятості, чи в їхній стомленості, чи в їхніх стосунках всередині родини, може, вони не побудовані чи не сформовані, можливо, в них немає сім'ї як такої».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

В деяких випадках були названі конкретні соціальні послуги, які можуть більшою мірою відповідати на потреби дітей у конфлікті із законом. Так було зазначено соціальний супровід дітей у конфлікті з законом (ймовірно, йшлося про соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах), соціальну адаптацію, соціальну інтеграцію, консультування, посередництво, соціальну профілактику, соціально-психологічну реабілітацію.

Учасники фокус-груп, обговорюючи питання наявних для дітей у конфлікті із законом послуг, переважно згадували про соціальну послугу соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, як комплексну, у межах якої забезпечується робота з усією родиною дитини. Також зазначалося про практики надання соціальних послуг інформування, консультування, соціальної профілактики.

«Звичайно, робота з сім'єю ведеться і соціальні послуги, ну, в принципі, надаються першочергово, складається акт оцінки потреб сім'ї і особи. Послуги ці можуть бути різні, відповідно до виявленої потреби. Це може бути і послуга «соціальний супровід», якщо, ну, досить виявляється багато певних потреб, які потрібно задовольнити і працювати з сім'єю. В більшості це може бути послуга консультування, коли направляються батьки до психолога для консультації, тому що дуже часто бувають конфлікти між батьками і дітьми, і це теж може спровокувати різні правопорушення тим, що дитина йде в таку досить сумнівну компанію. Ну, в основному це соціальний супровід або послуга консультування, але зазначу про те, що не завжди може центр соціальних служб надати цю послугу, тому що, якщо подається Декларація про те, що батьки платоспроможні, в принципі, безплатної послуги немає. Тому може надаватися там, так, одноразово, але все одно це надається і перенаправляється, наприклад, в інші також громадські організації».

(учасник фокус-групи)

Питання безоплатного надання соціальних послуг дітям у конфлікті із законом та їхнім сім'ям виникало неодноразово під час дослідження. В Законі України «Про соціальні послуги» ця група отримувачів не визначена серед тих, які можуть отримувати всі види соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів незалежно від доходу. За рахунок бюджетних коштів передбачено отримання соціальних послуг з інформування, консультування, надання притулку, представництва інтересів, перекладу жестовою мовою, а також соціальних послуг, що надаються екстрено (кризово). Інші соціальні послуги вони можуть отримувати безоплатно у разі, якщо середньомісячний сукупний дохід отримувача послуги становить менше двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб. Отже, якщо сукупний дохід перевищує встановлений розмір, і дитина та її сім'я потребує, наприклад соціальної послуги соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, то ця послуга може бути надана з установленням диференційованої плати, або за рахунок отримувача соціальних послуг, або третіх осіб (залежно від середньомісячного сукупного доходу). За умови низької мотивації до змін, отримання соціальних послуг за плату виглядає досить нереа-

лістичним для більшості випадків. Слід врахувати, що зазвичай ці діти не мають власного доходу, і охоплюючи послугами сім'ю дитини, до уваги береться дохід сім'ї.

«Те, що сьогодні є – діти у складних життєвих обставинах, сім'ї у складних життєвих обставинах, якщо вони не є малозабезпеченими, вони не потрапляють в цю систему безоплатних соціальних послуг. А ми ж прекрасно розуміємо, що у нас далеко не всі діти, які вчиняють правопорушення, походять із малозабезпечених родин. Це означає, що ці діти і їхні сім'ї не є в системі безоплатних соціальних послуг. І знову ж таки, в контексті одержання соціальних послуг закон не має підходу з погляду «дитина-суб'єкт». Тобто закон пішов шляхом «сім'я, родина». Якщо дитина походить із якоїсь там сім'ї в прив'язці до доходу, то дитина сама доходу не має власного. Це означає, що всі діти стовідсотково гіпотетично мають бути одержувачами безоплатних послуг, натомість закон виділив категорію діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, постраждалі від домашнього насильства, торгівлі людьми тощо. Тому це наслідки недосконалого законодавства, яке, на мій погляд, також треба переглянути».

(з глибинного інтерв'ю з експертом)

Важливою складовою частиною роботи з дитиною у конфлікті із законом відмічено надання послуг психологом. Про це зазначили 12,9% респондентів у межах онлайн-опитування.

Учасники фокус-груп також неодноразово наголошували на важливості залучення психолога і пошуку цих ресурсів на місцях. У багатьох громадах стикаються з браком таких фахівців. Також зауважувалося про невизначеність питання надання дитини у конфлікті із законом психологічних послуг (ким, коли, на яких засадах). Учасники фокус-груп зазначали, що психолог може бути у надавача соціальних послуг, якого можна залучати під час надання соціальних послуг дитині і сім'ї (якщо вони отримують такі послуги). Може бути в пробації, в закладі освіти, але ці можливості (особливо пробації) досить сильно обмежені.

«Також питання полягає в тому, що деякі діти після проведення слідчого розгляду або слідчих дій із психологами, просять подальших зустрічей з психологом. Це питання також не врегульовано, тому що формально ми провели слідчу дію, а далі з дитиною потрібно працювати. І не кожен психолог візьметься безоплатно проводити цю роботу. На цей час немає в нас таких механізмів, які б в подальшому здійснювали з дитиною психологічну корекцію, скажімо так. Хотілося б це питання вирішити і, можливо, дійсно знайти вирішення цих проблем, узгодити механізм подальшої взаємодії слідчого, психолога і дитини, яка потрапила в конфлікт із законом. Якщо, звичайно, в дитини є таке бажання, тому що діти різні, деякі взагалі не йдуть на контакт і не бажають навіть психолога на першочергових слідчих діях. Ось такі моменти в практичній діяльності».

(учасник фокус-групи)

Проблемним є питання оплати праці психологів, визнання їхньої ролі і цільове залучення до роботи з дітьми.

«Я б хотіла ще наголосити, з мого погляду, ми всі говоримо про превенцію в плані ювенальної, але дуже великий блок відіграють інші служби. От, наприклад, у нас в регіоні, і це проблема дуже складна, – це проблема шкільних психологів. Ми її неодноразово піднімали. І було таке питання, що, це Департамент освіти підняв насамперед, ці 0,25 ставок психолога в окремих закладах. Це жодним чином не, по-перше, не мотивує фінансово, по-друге, не дає можливості особі розвиватися, коли їй треба начитати ще, грубо кажучи, 200 годин, для того, щоб ставку напрацювати, плюс потім ще працювати педагогом, класним керівником, мати кілька навчальних заходів до кінця дня. То про яку ефективність роботи шкільної служби психологів ми будемо говорити, коли це 0,25 ставки у більшості сільських регіонів? І це наш біль, тому ми ініціювали це питання перед Міністерством освіти, як з боку нашого департаменту освіти, так і по лінії органів прокуратури для перегляду цих ставок. Це про такі загальнодержавні речі, які ми намагаємося показати як індикатор на своєму регіоні. І от коли ми беремо участь у пілотному проєкті щодо спільної роботи психологів з дітьми в межах КП, ми зіткнулися з тим, що ці психологи не мають жодної можливості ефективно працювати в тому контексті, що у них немає матеріальної забезпеченості, у них немає часового проміжку, щоб працювати з дітьми, бо вони зайняті

іншими роботами, і це проблема. І ця проблема на сьогодні не вирішена, тому я для всіх наголошую, що це проблема, яка має бути почута на загальнодержавному рівні. Бо психолог — це та компетентна людина, яка надасть дитині насамперед первинну допомогу, навіть просто поговорити з нею».

(учасник фокус-групи)

Також учасниками фокус-груп наголошено на проблемі забезпечення влаштування дитини у сімейні форми виховання у разі, якщо відбувається її вилучення з сім'ї. Учасники наголошували, що пріоритетним є влаштування дитини у сімейну форму, зокрема сім'я родичів або під патронат. Водночас згадувалось, що патронат не завжди є доступним, оскільки немає достатньої кількості сімей патронатних вихователів в громадах. Також не в усіх випадках патронатні вихователі готові працювати з дітьми у конфлікті із законом.

Як можливість влаштування дитини, згадували центри соціально-психологічної реабілітації, зазначаючи, водночас, про несумісність груп дітей, які можуть перебувати у цих закладах. Зокрема проблемними є випадки, коли діти, які вчинили правопорушення, перебувають разом з постраждалими дітьми. Ці групи дітей мають отримувати допомогу і реабілітаційні послуги з урахуванням їхніх потреб і у відповідному для цього підтримуючому середовищі, що важко забезпечити одночасно для різного контингенту дітей.

«Є центр соцреабілітації, але це також не вихід. Я проти того, щоб дитину безпідставно або при першій такій потребі влаштовувати до закладу. Не кожна дитина сприймає це все, – "Ок, я буду краще тут". Так, в більшості дітей є образа, деякі діти вважають, що їх таким чином, вибачте. Тому, я ж кажу, дуже гарна послуга – це патронат над дитиною, який дає змогу залишити дитину в громаді й надавати послуги і дитині, і батькам цієї дитини, але не вистачає спеціалізації. На сьогодні ми зіткнулися з тим, що дітей, які вчинили правопорушення, навіть крадіжки, от в патронат, ну, не беруть. На сьогодні, так, вони мають право вибору, патронатні вихователі, "Яку дитину ми візьмемо". У нас був випадок такий в області, коли дитину, яка вчинила крадіжки, влаштували в патронат, вона в патронаті вчинила крадіжку, і все вже, все, забирайте, влаштовуйте її, куди хочете. От, а якби це були спеціалізовані сім'ї, які пройшли відповідне навчання і розуміли, як працювати з такою дитиною по відповідній програмі, це було б дуже доречно. Це була б і профілактика повторних злочинів, і взагалі, профілактика злочинності».

(учасник фокус-групи)

«У нас є випадки влаштування дітей, які вчинили злочин, до наших Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Там їм було добре, там ними опікувалися, як і іншими дітьми. Але тут такий конфлікт вбачається: діти відібрані у батьків, постраждалі від різних видів домашнього насильства. І з ними ж у нас проживає дитина, яка вчинила злочин. Для цих дітей мають бути окремі Центри реабілітації. Це не має бути якесь там СІЗО або колонія. Це такий самий Центр реабілітації, але він вузько направлений саме для цих дітей. Ну, це наш погляд із практики. Такі Центри реабілітації, які мають фахівців навчених, які можуть допомогти реально конкретній дитині, спеціалізованою своєю програмою, підтримкою. Дуже хороший ефект від того всього є».

(учасник фокус-групи)

Якщо розглядати відповіді на питання щодо наявних послуг в контексті рівня роботи респондентів онлайн-опитування, то вони мають приблизно однаковий розподіл як для міського, так і сільського / селищного і районного рівнів. Виключенням є те, що фахівці, які працюють одночасно на міському та сільському / селищному рівні, не надали відповіді про те, що жодних послуг не надається. Також ця група фахівців найменше (у відсотках) повідомила про те, що їм «важко відповісти», які послуги надаються. Тобто їхня обізнаність або наявність послуг може бути вищою, порівнюючи з тими рівнями, на яких працюють інші групи фахівців (таблиця 4.3.7).

Таблиця 4.3.7.

Відповіді респондентів про надання послуг дітям у конфлікті із законом, за рівнем, на якому вони працюють

Рівень, на якому працюють респонденти, кількість, %		Юридичні, правничі	Соціальні	Психологічні	Профілактичні (бесіди, співпраця із службами, відвідування)	Інформаційно-просвітницькі	Різні	Жодні	Важко відповісти	Всього
міський	кількість	46	288	204	525	81	169	72	177	1562
	%	2.9	18.4	13.1	33.6	5.2	10.8	4.6	11.3	100.0
міський, сільський / селищний	кількість	4	4	3	5	0	2	0	1	19
	%	21.1	21.1	15.8	26.3	0.0	10.5	0.0	5.3	100.0
районний	кількість	40	292	192	552	79	124	55	187	1521
	%	2.6	19.2	12.6	36.3	5.2	8.2	3.6	12.3	100.0
районний рівень, міський рівень	кількість	9	35	26	64	10	21	6	19	190
	%	4.7	18.4	13.7	33.7	5.3	11.1	3.2	10.0	100.0
районний рівень, сільський / селищний	кількість	1	7	10	15	3	7	1	3	47
	%	2.1	14.9	21.3	31.9	6.4	14.9	2.1	6.4	100.0
сільський / селищний	кількість	24	188	123	336	68	96	33	125	993
	%	2.4	18.9	12.4	33.8	6.8	9.7	3.3	12.6	100.0
Всього	кількість	124	814	558	1497	241	419	167	512	4332
	%	2.9	18.8	12.9	34.6	5.6	9.7	3.9	11.8	100.0

Вивчаючи питання наявності послуг для дітей у конфлікті із законом, було досліджено практику отримання дітьми цих послуг. 53,5% респондентів зазначили, що діти в більшості випадків отримують послуги. Водночас більше 20% респондентів було важко відповісти на це питання, що може свідчити про їхню низьку обізнаність щодо охоплення цих груп дітей необхідними послугами, відповідно, брак практики включення цих фахівців у роботу з випадками. Лише 9,7% зазначили, що діти отримують послуги комплексно, що дає змогу охопити різні питання роботи з дитиною і впливати на чинники, що зумовили вчинення правопорушення (таблиця 4.3.8).

Таблиця 4.3.8.

Відповіді респондентів щодо отримання дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, послуг

Варіанти відповідей	Респонденти, кількість	Респонденти, %
У більшості випадків не отримують	196	3.6
У більшості випадків отримують	2945	53.5
Важко відповісти	1340	24.4
Отримують послуги комплексно	535	9.7
Отримують, але разові послуги	485	8.8
Всього	5501	100.0

В розрізі належності респондентів до професій / сфер діяльності, найбільш позитивними щодо отримання дітьми послуг були відповіді працівників пробації (63% з них вважають, що діти отримують послуги в більшості випадків), ювенальних поліцейських та поліцейських офіцерів громади / дільничних офіцерів громади (по 60% з них мають таку саму думку) та служб у справах дітей (59%).

Респондентами були зазначені основні причини не отримання дітьми послуг. Серед цих відповідей найбільшу частку, 46,5%, становить відсутність бажання / мотивації у дитини їх отримувати та байдужість до цього батьків, фахівців навколо дитини. Очевидно, що над формуванням і підтримкою мотивації дитини потрібно працювати (а не просто визнавати її відсутність), що не завжди є у фокусі уваги фахівців. Причиною браку роботи з мотивацією може бути недостатність навичок у фахівців, а також нерозуміння, як підтримати дитину на шляху до змін.

Наступним за кількістю відповідей є брак або відсутність фахівців для надання послуг, про що зазначили 23,7% респондентів, а також відсутність послуг як таких.

> *«Треба говорити про те, що в громадах взагалі фахівців із соціальної роботи, один, два, все. Про якісь віддалені місця, якісь села віддалені від центру громади, я взагалі мовчу. Туди мало хто доїжджає, і взагалі робота проводиться дуже рідко і на дуже низькому рівні, тому що немає матеріального забезпечення, немає ні автомобілів, ні фахівців немає. Тому насамперед це кваліфіковані фахівці соціальної роботи, а кваліфіковані фахівці не хочуть працювати, бо заробітна плата сягає 7 тисяч гривень, і за ці 7 тисяч гривень ти ще й самостійно маєш обладнати своє робоче місце. В основному ми навчаємо фахівців постійно, бо прийшов фахівець, три місяці попрацював і змінився. Отака плинність і дає низький рівень роботи».*
>
> (учасник фокус-групи)

> *«І якраз тут буде, звичайно, інформація, яких фахівців у нас критично не вистачає, і з якими взагалі неможливо налагодити співпрацю через їхню відсутність. Бо якщо ми говоримо про психолога, то це ще так, 50 на 50, то психотерапевт і дитячий психіатр – це взагалі з боку роботи наших фахівців і соціальної роботи, які звертаються і не отримують допомоги, бо їх фактично немає».*
>
> (учасник фокус-групи)

Окремо було акцентовано на тому, що багато чоловіків, зокрема з правоохоронних органів, служать у Збройних силах України, відповідно зменшується кадровий потенціал для роботи в громадах.

Важливою причиною також було зазначено відсутність бажання батьків співпрацювати, про це повідомили 13,3% учасників опитування.

Про це зазначали і учасники фокус-групових дискусій, наголошуючи також, що принцип добровільності отримання соціальних послуг у цьому випадку не завжди є доречним, враховуючи особливості цільової групи.

«Посадовим рішенням, вироком суду, там зазначаються обов'язки, які повинен виконувати неповнолітній. Примусити батьків брати активну участь ми не можемо. Ми намагаємося сприяти і залучати до цієї роботи інші установи і заклади, щоб надали нам допомогу в роботі з батьками».

(учасник фокус-групи)

Це впливає на можливість працювати з дитиною, її мотивацію та на результативність отриманих дитиною послуг. Оскільки зміни в житті і поведінці дитини не можуть бути достатньо можливими без змін у сімейному середовищі, яке суттєво впливає на життєву ситуацію дитини.

«До стандартів надання наших послуг, до самої процедури ми підписуємо договір з батьками про те, що ми співпрацюємо. І ми в основному працюємо з батьками з метою підвищення їхнього виховного потенціалу і вже безпосередньо їхнього впливу на дитину. З дитиною ми проводимо якісь бесіди, але основне завдання – це якраз підвищення виховного потенціалу батьків, які мають здійснювати у певному обсязі свої батьківські обов'язки».

(учасник фокус-групи)

«Ключовим елементом роботи, тому що без батьків, без їхнього впливу, навіть без їхнього дозволу на бесіду з цією дитиною робота жодна не буде проводитися».

(учасник фокус-групи)

8,6% респондентів онлайн-опитування зазначили про недостатньо відповідальне і формальне ставлення фахівців, які надають послуги, до своїх обов'язків. До цього також відноситься і відсутність їх спеціалізації, розуміння потреб даної групи отримувачів послуг, особливостей роботи з ними.

«Щодо цього питання повинні працювати спеціальні служби по догляду за такими дітьми, детально вивчати та вирішувати проблемні питання з метою запобігання подальших кримінальних ситуацій з боку таких дітей».

(респондент онлайн-опитування)

Уваги також потребує така причина припинення роботи з дитиною, як зміна її місця проживання, про що повідомили 1,9%. Ця причина також зумовлена потребами сімей у евакуації в більш безпечні території через воєнні дії.

«Часте переміщення із однієї місцевості в іншу, кризові ситуації (бомбардування, обстріли ...)».

(респондент онлайн-опитування)

Відповідно, важливо забезпечувати своєчасне охоплення цих випадків за новим місцем проживання дитини і її сім'ї, дотримуючись принципів наступності і послідовності роботи з нею. Це потребує узгоджених дій щодо своєчасного інформування про переміщення, про послуги, які надавались, результати роботи з дитиною та охоплення її роботою після переміщення, з урахуванням вже досягнутих змін і динаміки.

Слід додати, що думки фахівців різних служб / організацій / закладів щодо причин не отримання дитиною послуг є однорідними. Тобто визначені причини пропорційно мають однаковий рівень відсотків, незважаючи на місце роботи фахівця і рівень, на якому він працює.

Доцільно в цьому аналізі також розглянути охоплення дітей у конфлікті із законом соціальними послугами за інформацією Нацсоцслужби. Отримані від неї статистичні дані містять інформацію про отримувачів соціальних послуг із числа дітей до 18 років, які відбули покарання. Таке формулювання отримувачів соціальних послуг викликає питання, оскільки не передбачає покриття всіх дітей у конфлікті із законом. Порівняння кількісних даних щодо дітей, які перебували на обліку пробації, відбували покарання у виховних колоніях і отримували соціальні послуги, демонструють досить низький рівень охоплення соціальних послугами дітей, які були на обліку пробації (таблиця 4.3.9).

Таблиця 4.3.9.

Дані щодо кількості дітей, які перебували на обліку в органах пробації, відбували покарання у виховних колоніях, і отримували соціальні послуги

	2021 рік	2022 рік	2023 рік
Кількість дітей / молодих осіб, яких з виховних колоній звільнено умовно-достроково та після відбування строку покарання*	31	28	19
Кількість дітей, поставлено на облік органів пробації	674	435	581
Кількість дітей, отримувачів соціальних послуг, які відбули покарання	177	157	212

* Більшість звільнених становлять молоді особи, які досягли 18 років.

З огляду на отримані дані, слід зазначити про підтвердження потреби у вдосконаленні механізмів реалізації ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги», якою визначено, що рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) приймається стосовно осіб, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону, про що зазначено у межах аналізу національного законодавства в цьому звіті. Як видно з отриманих даних про охоплення соціальними послугами, виконання цієї норми на практиці викликає питання (якщо все-таки припускати, що в надані Нацсоцслужбою дані включені діти, які перебувають на обліку пробації).

> *«Її (виконання цієї норми) треба змоделювати, тому що для мене сьогодні теж не зовсім зрозумілий алгоритм цих обов'язкових послуг. Тут або рішення суду, або рішення органу опіки та піклування, але воно таке собі, або якщо це пробаційна програма і є рішення суду, то тут треба робити взаємозв'язок, що в межах виконання пробаційної програми тоді соціальні послуги є обов'язковими. Але сутність соціальної роботи, це наснаження людини, її бажання щось змінити. Тобто все одно, в будь-якому випадку, навіть якщо послуга є обов'язковою працювати треба якось так, щоб людина сама прийняла рішення і зрештою зайшла на цю послугу, інакше послуга закінчилась, вийшла за поріг і продовжила робити те, що робила. Тобто те, на що ми замахуємося, умовно кажучи, це на зміну світогляду людини, на зміну її поведінки. Це надзвичайно важка праця самої людини. І якщо в неї немає внутрішньої готовності, то їй ніхто не допоможе. І от мені здається, крім оцієї юридичної складової частини, як нам пов'язати там пробацію, соціальну послугу, на законодавчому рівні, я думаю, це можна буде зробити. А от реалізувати буде надзвичайно важко, тому що треба буде навчати спеціальних працівників, і видається, що це і інше навчання, інші модулі, інші підходи, можливо, якісь інші додаткові інструменти для того, щоб можна було все-таки людину спонукати до того, щоб вона сама змінювалася, щоб в неї було відчуття, що це вона прийняла, що не її примусили, а вона прийняла рішення».*
>
> (з глибинного інтерв'ю з експертом)

Додатково потребує уваги визначення ситуації перебування у конфлікті із законом серед ознак вразливості, складних життєвих обставин, підтвердження наявності яких передбачає надання соціальних послуг. Наразі у Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587[277], серед чинників складних життєвих обставин визначено втрату соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі, серед вразливих груп населення – особи, звільнені з місць позбавлення волі. Про перебування у конфлікті із законом або на обліку органів пробації не йдеться, хоча ця ситуація передбачає прийняття рішення про обов'язкове надання соціальних послуг. Це призводить до різного трактування питань організації надання цим групам дітей соціальних послуг, зокрема визначення чинників складних життєвих обставин, прийняття рішення про надання соціальних послуг (що приймається за умови наявності складних життєвих обставин, серед яких немає відповідних чинників), обліку наданих їм соціальних послуг.

Якщо розглядати за даними Нацсоцслужби надані соціальні послуги, переважно це були послуги консультування та інформування, які часто надаються одноразово, і не передбачають системного втручання для досягнення змін в житті дитини та її сім'ї (таблиця 4.3.10).

[277] Постанова КМУ від 1 червня 2020 р. № 587 «Про організацію надання соціальних послуг». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text

Таблиця 4.3.10.

Охоплення дітей, які відбули покарання, соціальними послугами

рік	к-сть дітей до 18 років, охоплених соціальними послугами	к-сть осіб, охоплених соціальними послугами									
		соціальної адаптації	соціальної інтеграції та реінтеграції	екстреного (кризового) втручання	консультування	соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах	представництва інтересів	посередництва (медіації)	соціальної профілактики	інформування	іншими послугами
2021	177	31	4	5	156	57	29	20	116	127	7
2022	157	15	6	1	107	26	13	5	45	99	0
2023	212	10	2	0	150	48	22	0	71	129	10

Серед результатів надання соціальних послуг, найчастішими є налагодження зв'язків з членами родини, громадою, надання гуманітарної та психологічної допомоги (таблиця 4.3.11).

Таблиця 4.3.11.

Охоплення дітей, які відбули покарання, соціальними послугами

рік	кількість дітей, яким у результаті наданих соціальних послуг задоволено потреби щодо:									
	психологічної допомоги	юридичної допомоги	працевлаштування	влаштування до закладів освіти	організації лікування/ оздоровлення	щодо вирішення житлово-побутових проблем	налагодження зв'язків з членами родини, громадою	отримання/ відновлення реєстрації за місцем проживання/ перебування	гуманітарної допомоги	сприяння в оформленні/ відновленні документів, зокрема для призначення соціальних виплат
2021	80	43	11	8	9	15	89	6	84	10
2022	47	17	0	1	3	15	47	1	35	13
2023	67	38	0	3	3	12	86	4	55	11

Незважаючи на зауваження респондентів щодо складності залучення батьків до роботи з дитиною і проведення комплексної роботи з усією сім'єю, про що зазначено вище, респонденти онлайн-опитування позначили таке залучення як досить поширену практику. Зокрема про це повідомили 43,2% респондентів, а також 32,2% про застосування цієї практики в окремих випадках (таблиця 4.3.12).

Таблиця 4.3.12.

Відповіді респондентів щодо практики залучення батьків, осіб, які їх замінюють, до подолання причин та умов, що призвели до потрапляння дитини у конфлікт із законом

Варіанти відповідей	Респонденти, кількість	Респонденти, %
Так, доволі поширена	2379	43.2
Так, в окремих випадках	1774	32.2
Важко відповісти	888	16.1
Ні, зазвичай, такої практики немає	460	8.4
Всього	5501	100.0

Слід акцентувати увагу, що досить високий відсоток респондентів, а саме 16,1%, зазначили про труднощі надання відповіді щодо цього питання. Відповідно, їм невідомо про наявність чи відсутність практики, яка, вочевидь, не застосовується саме цими групами фахівців.

Серед координаторів роботи щодо залучення батьків переважно зазначали службу у справах дітей. Водночас це зазначали представники правоохоронних органів (слідчі, ювенальні поліцейські, поліцейські офіцери громади / дільничні офіцери поліції), а не представники безпосередньо служб у справах дітей. Також серед координаторів зазначено ювенальну поліцію, психологів, соціальну службу. Тобто відповіді досить різнилися, що може свідчити про різні практики в громадах або різне сприйняття координації цієї роботи різними групами респондентів.

В контексті послуг і профілактичних заходів, які впроваджуються у громадах для дітей у конфлікті із законом, також вивчалось питання їх ефективності. Респонденти мали змогу зазначити ті, які, на їхню думку, є найбільш ефективними у роботі з дитиною, призводять до позитивних змін у поведінці та житті дитини (дані наведені у таблиці 4.3.13). Слід зазначити, що сформовані групи послуг випливають з питання щодо наявних послуг в громаді (тобто від тих, які респонденти зазначили як наявні, вони визначали найбільш ефективні). Додатково були сформовані групи заходів / підходів в результаті отриманих відповідей саме на це питання. Це різні думки, акценти, на які варто звернути увагу під час аналізу, оскільки вони дають повне розуміння важливості комбінації послуг, заходів і підходів у їх наданні, щоб відповідати на потреби дитини.

Таблиця 4.3.13.

Відповіді респондентів щодо найбільш ефективних послуг і профілактичних заходів у роботі з дитиною у конфлікті із законом

Групи послуг і заходів, сформовані відповідно до відповідей респондентів	Кількість, респонденти	%, респонденти
Послуги		
Профілактичні (бесіди, співпраця із службами, відвідування)	2406	54.5
Психологічні	386	8.7
Інформаційно-просвітницькі	200	4.5
Соціальні	100	2.3
Юридичні, правничі	22	0.5
Заходи / підходи		
Індивідуальна профілактика	169	3.8
Робота з дитиною та її сім'єю	135	3.1
Залучення дитини до групових програм, занять	84	1.9
Відвідування дитиною програм ресоціалізації та соціальної адаптації	23	0.5
Освітні, дозвіллєві заходи	19	0.4
Складання та реалізація індивідуального комплексного плану роботи з дитиною	18	0.4

Групи послуг і заходів, сформовані відповідно до відповідей респондентів	Кількість, респонденти	%, респонденти
Притягнення до відповідальності	11	0.2
Комплексні заходи	176	4.0
Важко відповісти	387	8.8
Усі	242	5.5
Жодні	34	0.8
Всього	**4412**	**100.0**

Отже, найбільш ефективними респонденти визначили профілактичні послуги (заходи). Про це зазначили 54,5%. Слід зазначити, що ця група послуг (заходів) була визначена і як найбільш поширена у громадах. Відповіді щодо ефективності цих послуг (заходів) є тотожними у всіх фахівців з числа правоохоронних органів, які брали участь в опитуванні (коливаються від 52% до 57,8%). Зазначаючи про психологічні послуги, респонденти переважно писали про роботу з психологом загалом. Серед соціальних послуг були зазначені соціальний супровід, соціальна профілактика, соціальна адаптація.

Серед відповідей респондентів, які стосуються підходів / форм роботи, акцентовано на ефективності індивідуальної профілактичної роботи, одночасній роботі з дитиною та її сім'єю, залучення дітей до групових програм / занять. Також фахівці зазначали про ефективність впровадження комплексних заходів, що впливатимуть на зменшення негативного впливу різних чинників, які призвели до вчинення правопорушення. До таких заходів мають бути долучені різні суб'єкти – поліція, служба у справах дітей, надавачі соціальних, освітніх послуг. Водночас зазначалось про актуальність належного забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами. Деякі фахівці акцентували на потребі у координації дій всіх дотичних суб'єктів, уникання дублювання заходів і діяльності, яке може відбуватися під час роботи з дитиною:

> *«Нерозпорошеність обов'язків між різними структурами, а робота профільного надавача конкретної послуги, яка передбачає систематичність. Дитина повинна контактувати з одним фахівцем, а не всіма потроху, кожен з яких мусить виконувати власні інструкції, заповнювати значну кількість документів, не маючи при цьому достатньо часу на реальну роботу».*
>
> (респондент онлайн-опитування)

Аналізуючи зміст профілактичних послуг / заходів, часто зазначалося про бесіду, як ефективний метод впливу, а також про опрацювання з дитиною прикладів людей, які були в подібній ситуації і змогли змінити своє життя, історій успіху. Слід звернути увагу, що бесіда не є методом активного впливу, відповідно сама собою не може впливати на засвоєння дитиною нових поведінкових моделей, зміну ставлення до правопорушення тощо. Ці питання потребують роз'яснень і навчань фахівців, формування в них навичок щодо застосування більш ефективних методів в роботі з неповнолітніми. Щодо змісту роботи з дитиною та її сім'єю, візити в сім'ю, бесіди з батьками так само були визначені як ефективні.

Відповіді на питання щодо ефективності послуг (як і на питання щодо наявних послуг) демонструють брак обізнаності респондентів про види послуг, відмінності між послугами і заходами, а також оцінювання їх ефективності. У відповідях про ефективні послуги / заходи зустрічаються такі, як: спілкування, розмови, соціально-економічні послуги (які були передбачені у попередній редакції Закону України «Про соціальні послуги», що втратила чинність у 2019 році). Також були зазначені практики, які зовсім не стосуються послуг і викликають питання щодо їх ефективності в контексті позитивних змін у поведінці та житті дитини, зокрема: *тимчасове вилучення дитини з сім'ї, ізоляція дитини в інтернаті, ізоляція від негативних батьків, зміна місця проживання дитини, покарання дитини, відвідування дитиною колоній і СІЗО для ознайомлення з реальністю перебування там, наслідками вчинення правопорушення.*

> *«По факту ніякі. Тут допомогло б різні екскурсії в колонію, як це було раніше (дуже давно) але, на жаль, це згідно з законодавством на цей час неможливо».*
>
> (респондент онлайн-опитування)

Такі відповіді викликають застереження не тільки щодо того, що респонденти визначали ці заходи як ефективні, а й щодо того, що такі підходи можуть застосовуватися на практиці і швидше травмувати дитину, ніж досягати позитивних змін у роботі з нею. Також це демонструє недостатню обізнаність фахівців щодо міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя.

Деякі респонденти, визначаючи ефективність послуг і заходів, акцентували на підтримці дитини у розвитку нових знань та інтересів, формування нових соціально корисних стосунків, включення їх в життя громади, а саме:

- заходи змістовного дозвілля, залучення до секцій і гуртків, що допомагає їх включенню в активне життя, надає цікаві альтернативи зайнятості, спілкування;
- профілактична робота на засадах «рівний-рівному»;
- налагодження довірливих стосунків з дитиною, в результаті чого дитина розповідає всі свої проблеми, та розбирання разом причин вчинення нею кримінальних правопорушень, після чого дитина завжди може прийти по допомогу до поліцейського;
- відновлення ресурсу батьків опікуватися дитиною, формування навичок відповідального батьківства;
- перегляд документальних фільмів про права людини (Docudays.UA), відвідування музеїв, покладання квітів до Стіни пам'яті загиблим Захисникам;
- навчання, формування, розвиток та підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо); допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації;
- залучення до соціальних проєктів, громадської діяльності;

Ці відповіді свідчать про наявність більш позитивних практик роботи, розуміння можливих змін у поведінці дитини через її розвиток, навчання, підтримку, формування нових соціально прийнятних норм та інтересів.

Щодо важливості відновлення ресурсу батьків опікуватися дитиною, формування навичок відповідального батьківства наголошували й учасники фокус-груп:

> *«Є дуже класний ресурс "Школи батьківства". Звичайно, все це запрошується в межах соціальних послуг. Ну, і батьки можуть отримувати це, частина, хто має на це можливість, а ресурс, час для батьків, які працюють, це теж, як би... Важливий чинник, то, в принципі, доєднуються, але максимально всі охоплюються послугами. Єдине, що наша ж послуга добровільна, і батьки можуть відмовитися від цієї послуги, якщо вони розуміють, що вони можуть справитися з цим самі або знайти десь, ну, не знаю, приватну або іншу організацію».*
>
> *(учасник фокус-групи)*

Слід зазначити, що впровадження програм з формування позитивного батьківства, організація діяльності Шкіл / Клубів батьківства може забезпечуватися не лише під час надання соціальних послуг, а й у межах соціальної профілактики серед сімей, дітей та молоді, відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Залучення батьків у цьому разі не потребуватиме проходження процедури організації надання соціальних послуг.

Респонденти також визначали найменш ефективні, на їхню думку, послуги і профілактичні заходи, що реалізуються у територіальних громадах (таблиця 4.3.14.). Найбільший відсоток відповідей на це питання отримали профілактичні заходи (бесіди), про що зазначили 25,8% респондентів з тих, що відповідали на це питання. Респонденти, які працюють на районному, сільському / селищному рівнях мають найбільшу частку тих, хто відмітив низьку ефективність профілактичних заходів (29,3% від загальної кількості респондентів, які надали цю відповідь).

Отже, цей вид послуг і заходів отримав найвищий відсоток серед найбільш ефективних і одночасно серед найменш ефективних. Такі думки респондентів показують досить різне сприйняття цих заходів та практики їх застосування.

Слід звернути увагу, що наступним за кількістю йде відсоток респондентів, які повідомили, що всі послуги і заходи є дієвими (24,2%). Хоча, відповідаючи на питання, що стосувалося саме визначення найбільш ефективних послуг та заходів, – відповідь «усі дієві» була надана лише 5,5% респондентів. Тобто спостерігається певне ситуативне ставлення до питань ефективності послуг, і такі суперечливі дані можуть свідчити про брак обізнаності про наявні послуги, а також практики проведення моніторингу та аналізу ефективності й результативності послуг, що надаються. На додаток до цього, 22,4% респондентів було важко відповісти на це питання. Найбільшу частину з тих, кому важко було відповісти, становлять заступники директорів з навчально-виховної роботи закладів освіти (38,9%), найменшу – ювенальні прокурори (17,4%). До цього слід зауважити, що, обговорюючи питання ефективності послуг під час фокус-групових дискусій з фахівцями, які працюють на регіональному рівні, спостерігались складнощі з відповідями на питання щодо практик проведення моніторингу і оцінювання якості наданих послуг, аналізу їх результативності й впливу на зміну поведінки неповнолітніх. Відповіді на ці питання зводилися до прикладів застосування таких методів під час моніторингу, як спостереження змін у життєвій ситуації дитини, її поведінці, аналіз стану виконання індивідуального плану роботи з дитиною.

Таблиця 4.3.14.

Відповіді респондентів щодо найменш ефективних послуг і профілактичних заходів у роботі з дитиною у конфлікті із законом

Групи послуг і заходів, сформовані відповідно до відповідей респондентів	Кількість, респонденти	%, респонденти
Послуги		
Профілактичні (бесіди)	979	25.8
Інформаційно-просвітницькі	314	8.3
Соціальні	148	3.9
Психологічні	88	2.3
Юридичні, правничі	6	0.2
Усі дієві	918	24.2
Жодні не дієві	1	0.0
Заходи		
Відвідування дитини та її сім'ї	183	4.8
Складання та реалізація індивідуального комплексного плану роботи з дитиною	83	2.2
Групова профілактична робота	60	1.6
Штрафи	65	1.7
Відвідування дитиною програм ресоціалізації та соціальної адаптації	46	1.2
Додаткові відповіді		
Бездіяльність батьків	50	1.3
Важко відповісти	847	22.4
Всього	**3788**	**100.0**

Пропозиції для підвищення ефективності послуг та профілактичних заходів з дітьми у конфлікті з законом

Враховуючи досвід організації надання послуг дітям у конфлікті із законом, респонденти надавали свої пропозиції щодо необхідних змін / вдосконалення роботи для підвищення ефективності послуг та профілактичних заходів.

Відповіді на це питання були отримані від 4783 респондентів, з яких 1859 (це становить 38,9%) зазначили, що їм важко відповісти. Отримані пропозиції сформовані в групи, серед яких найбільше пропозицій було щодо посилення / вдосконалення профілактичних заходів (про це зазначили 22,5% респондентів) (таблиця 4.3.15).

Таблиця 4.3.15.

Пропозиції щодо змін / вдосконалення діяльності для підвищення ефективності послуг та профілактичних заходів з дітьми у конфлікті з законом

Пропозиції респондентів	Кількість, респонденти	Відсоток, респонденти
Посилити профілактичні заходи	1078	22.5
Посилити потенціал відповідних служб та органів (введення психологів, достатнє матеріально-технічне забезпечення)	404	8.4
Посилити співпрацю всіх відповідних суб'єктів	349	7.3
Посилити відповідальність за вчинення правопорушення	222	4.6
Організувати зайнятість дитини (дозвілля, гуртки, просоціальна діяльність, навчання в очному форматі)	215	4.5
Забезпечити роботу з психологом	126	2.6
Працювати в комплексі – з дитиною та її сім'єю	188	3.9
Забезпечити надання реабілітаційних послуг	25	0.5
Облік дітей	10	0.2
Важко відповісти	1859	38.9
Нічого	307	6.4
Всього	**4783**	**100.0**

Найбільшу частку відповідей щодо посилення профілактичних заходів становлять відповіді працівників служби у справах дітей (25,6%), психологів / соціальних педагогів закладів освіти (25,6%), заступників директорів з навчально-виховної роботи закладів освіти (33,3%).

Під посиленням профілактичних заходів мали на увазі забезпечення первинної профілактики, розроблення профілактичних програм, введення обов'язкових профілактичних заходів у закладах освіти, правове виховання дітей, профілактичні бесіди з батьками. Як видно з цих пропозицій, більшою мірою вони стосуються заходів, які вже виконуються. Вочевидь, йшлося про підвищення їх ефективності, системність. З цим пов'язано і те, що респонденти пропонували запровадити систему моніторингу програм профілактики, що допомогло б відстежувати їх ефективність, вносити необхідні коригування. Серед заходів, які пропонувалося забезпечити у межах профілактики, були бесіди (профілактичні, виховні), тематичні семінари, тренінгові програми, які важливо змістовно наповнювати, робити цікавими для дітей відповідно до їхнього віку та рівня розвитку, використовувати сучасні підходи і форми проведення:

- *«Змінити стереотипи – з «сухих» бесід перейти до цікавих (дитина повинна бажати ходити на профілактику). Проводити цікаві та повчальні програми для дітей (заповнювати вільний час дітей). Відкрити, можливо, «кабінет довіри», щоб діти могли в будь-який час звернутися по допомогу».*

- *«Профілактичні заходи мають бути: 1) наповнені цікавими прикладами та яскраво оформлені; 2) мають передбачати інтерактив, пряму взаємодію здобувача зі спеціалістом; 3) бути логічно зрозумілими та орієнтованими на підлітка, з використанням сучасних джерел інформації».*

Ці тези підтримували діти, молоді люди під час інтерв'ю:

> *«З власного досвіду скажу, що навряд чи сильно помагає те, що, допустимо, в школах дітям розказують, що так не роби, це погано, це карається і так далі. Є, особливо у підлітковому віці, є така, скажімо так «запрєтний плод сладок». Тобто, коли тобі забороняють – тобі хочеться ще більше. Але якщо, я думаю, якщо от так показувати реальні приклади життя, коли людина скоїла злочин, вона була покарана, щоб діти реально бачили як вона змінилась, то, я думаю, такі заходи були б дуже корисні. Тому що оце розказувати не зовсім дієвий спосіб. Послухав, послухав, і воно якось вилетіло. А коли ти бачиш реально зміни і отак, ну, я думаю, якщо б мені отак колись раніше показали б, то я б, думаю, я б задумався над цим. І як вона змінилася. Як вона усвідомила. Це було б дуже корисно».*

«Потрібно більше такі розмови, ну, зацікавлені, тому що це підлітковий вік, оце сидіти, слухати просто, воно не цікаво. Потрібно, щоб щось таке, ну, от, я не знаю, якісь, там, чи тренінги проводили, чи ще щось, ну, з приводу цих, взагалі, законодавства. Було б цікаво подивитися, там, як, ну, сценки, наприклад, там, да, допустим, задержання, там, чи ще щось. Ну, показувати, там, дітям, що взагалі, таке законодавство».

(респондент інтерв'ю для дітей та молодих людей)

Також було запропоновано:

- *«Ввести предмет!!! (не факультатив, не окремий урок, а як хімія, математика, історія – розробити в МОН програму та дітям її вивчати, як «софт скили» – це потреба нашого часу!) в програму шкільного навчання по розвитку, в тому числі включити антисуїцидальні фактори».*
- *«1. Внесення до навчального плану закладів освіти годин для психологів з впровадження відповідних програм. 2. Зобов'язати поліціянтів хоча б раз на місяць проводити з дітьми та їхніми батьками просвітницькі бесіди. 3. Забезпечити працівників психологічної служби шкіл коректним відеоконтентом, включаючи мультики, короткі відео для початкової школи».*
- *«Потрібно додати до шкільного розкладу окрему дисципліну з назвою типу «соціальне виховання», де б заздалегідь виділялись години на дані заняття, щоб атестований поліцейський систематично спілкувався з дітьми».*

Серед думок дітей, молодих людей звучало про запровадження у школах окремого уроку, де будуть розповідати дітям про ризиковані вчинки та їх наслідки.

«Залякування. Залякування не працює. Саме від правоохоронців завжди, ні, не працює. Мене теж намагалися залякувати. Воно більше проходить, ну, коли до мене нормально відносяться, як до людини нормально, то, зрозуміло, що краще, коли нормально. Ну, для того, щоб не виконувати нічого такого поганого. Ну, мабуть, у школі мабуть треба зробити окремий урок такий. Розказувати дітям, що не можна таким займатися, і що від цього будуть наслідки».

(респондент інтерв'ю для дітей та молодих людей)

Другим за кількістю відповідей респондентів був блок, що стосувався посилення потенціалу відповідних служб та органів. Про це зазначили 8,4% респондентів. Найбільше зазначалося про збільшення кадрового потенціалу або узгодження з нормами законодавства, введення в штат посад психолога, зокрема служби у справах дітей, пробації, забезпечення достатньої кількості фахівців із соціальної роботи в громадах. Також йшлося про достатнє фінансування діяльності, забезпечення транспортом, зменшення бюрократії і паперової звітності. Слід додати, що про забезпечення роботи з психологом, доступу до такого фахівця наголосили 2,6% респондентів, надаючи пропозиції щодо підвищення ефективності роботи з дитиною у конфлікті із законом.

Щодо питань фінансування була порушена проблема витрат фахівцями власних коштів на проведення профілактичної роботи:

- *«Потрібно фінансувати проведення заходів, а не лише вимагати їх проведення за власний кошт працівниками».*

З практичного досвіду подібні питання досить часто лунають в колах практиків і потребують вирішення, оскільки це впливає не тільки на якість профілактичної роботи, а й на мотивацію фахівців її проводити, сприйняття їхньої роботи як важливої і потрібної, що в підсумку впливає на плинність кадрів у цих службах.

Доповнюють цей блок пропозиції щодо посилення співпраці всіх відповідних суб'єктів, про що зазначили 7,3%. Це є можливим зокрема за умови посилення кадрового потенціалу, оскільки налагодження співпраці, забезпечення якісної взаємодії, спільне планування діяльності, виконання заходів, потребує наявності відповідних для цього фахівців і їхнього часу. Також в цьому блоці респонденти надавали пропозиції щодо запровадження чіткого алгоритму співпраці, розроблення чітких інструкцій щодо цього, залучення громадських організацій до співпраці для надання послуг дітям у конфлікті із законом.

Наступним за кількістю відповідей надані пропозиції щодо посилення відповідальності дітей за вчинення кримінального правопорушення – 4,6%. Респонденти пропонували запровадити більш суворі покарання, посилити систему штрафів, жорсткіший контроль за дітьми, зменшити вік, за якого настає кримінальна відповідальність дитини. Також йшлося про такі заходи, як:

- *«У окремих випадках тимчасове відправлення в місця позбавлення волі на нетривалий термін для конкретного осмислення порушником наслідків, які можуть бути в разі систематичних правопорушень».*
- *«Екскурсії у СІЗО, виховні колонії».*
- *«Відкривати інтернатні заклади для дітей, що перебувають у СЖО. Вилучення дітей з асоціальних родин. Посилити контроль за неблагонадійними родинами та збільшити суму штрафів».*
- *«Неповнолітнього, виховання якого запущене, що виправити реально не спроможні ні батьки, ні правоохоронний орган, на мою думку, можливо перевиховати лише впровадженням на державному рівні примусових дитячих таборів, на кшталт військового ліцею, зі статутом, чітким розпорядком дня, навчанням та контролем за поведінкою. Інші заходи на психіку такої проблемної дитини ніяк не вплинуть».*

Заходи такого змісту не повторювались часто, але і не були зовсім поодинокими. Такі пропозиції можуть свідчити про брак можливостей впливу фахівців для змін у ситуації дітей і сімей, з якими працюють респонденти, відповідно – пропонуються радикальні міри. Водночас брак можливостей впливу і виникнення такого бачення підвищення ефективності роботи пов'язані з недостатньою обізнаністю фахівців про ефективні форми і методи роботи, компетенціями застосовувати стандарти правосуддя, дружнього до дитини.

Згадуючи про систему штрафів, її посилення, варто враховувати мету і ефективність цього заходу, а також зважати, що для певних родин це може бути додатковим навантаженням на сімейний бюджет:

> *«Не завжди, знаєте, навіть адміністративний штраф, він теж впливає на це. Тому що це впливає досить негативно на обставини в сім'ї. Тому що, якщо це працює мама, працює на одну зарплату, і ще – штраф, тобто ескалація конфлікту тільки посилюється. І це теж впливає на подальше, як то кажуть, на тенденцію збільшення до цих правопорушень. Тому що, окрім того, щоб забезпечити ще базові потреби дитини, мама ще має сплатити штраф за це, так? І тут досить важко буде потім працювати з родиною. Чому? Тому що все-таки, ну, різні чинники, які впливають, так, і на рівень обізнаності батьків, виховання».*
>
> (учасник фокус-групи)

Щодо посилення відповідальності найбільше висловлювались заступники директорів з навчально-виховної роботи закладів освіти, ювенальні прокурори. Частка їхніх відповідей становить 9,5% і 7,3% відповідно (на тлі 4,6% загального показника).

Серед наступних пропозицій для вдосконалення наголошувалось на вирішенні питань організації проактивної соціальної зайнятості дитини, що включає забезпечення доступних гуртків, залучення до спорту, організацію змістовного дозвілля. Також згадувалось про потребу в забезпеченні навчання в очному форматі. Ця група пропозицій була сформована на основі відповідей 4,5% респондентів. Також 3,9% респондентів надавали пропозиції щодо підсилення роботи з сім'єю дитини, щоб забезпечити комплексне втручання, розвивати ресурс сім'ї для підтримки дитини, забезпечення її виховання.

Слід зазначити про досить нечисельні, але важливі пропозиції, які орієнтовані на задоволення потреб дитини, забезпечення превенції випадків вчинення нею правопорушення. Ці пропозиції можуть бути корисними для розроблення рекомендацій за результатами дослідження:

- *«Створити окремий облік щодо дітей, які стали свідками вчинення домашнього насильства, або насильство вчиняється у сім'ї кимось із членів родини для надання психологічної підтримки таким дітям та можливого виявлення вчинення правопорушень щодо них. Проведення перевірок за місцем мешкання таких дітей щоквартально (у певний період)».* Така пропозиція пов'язана з тим, що фахівці визначають пережите дитиною насильство як чинник того, що вона може вчинити правопорушення в подальшому, за відсутності необхідної роботи, реабілітації.

- *«Залучити приватні реабілітаційні центри для тих, хто зловживає ПАР. Взагалі почати державі якимось чином починати співпрацювати з приватними підприємствами, оскільки гостра нестача адекватності (в багатьох аспектах)».* Питання реабілітації у випадках роботи з дитиною, батьками є актуальним, в громадах відчувається брак таких послуг, доступу до них на безоплатній основі для отримувачів. Фактор вживання ПАР також присутній серед тих, що можуть спричинити вчинення правопорушення.

- *«Створити корекційну програму для дітей, які вступили в конфлікт із законом».*

- *«Запровадити програму з протидії злочинності неповнолітніх як на загальнодержавному, так і на регіональному (місцевому) рівні; проведення профілактичних заходів із запобігання злочинності неповнолітніх органами внутрішніх справ України; створення заходів соціальної допомоги сім'ям з низькою педагогічною культурою для успішної адаптації неповнолітніх з цих сімей у соціальне середовище».*

- *«Інтегровані підходи до підтримки дітей: система підтримки дітей у конфлікті із законом повинна бути інтегрованою, забезпечуючи доступ до різноманітних послуг: юридичної допомоги, психологічної підтримки, освіти, медичної допомоги та соціальних послуг. Це допоможе не лише вирішити конкретні проблеми, а й підтримати комплексний розвиток дитини».*

- *«Створення і підтримка центрів реабілітації та ресоціалізації: забезпечення належної реабілітації та ресоціалізації дітей, які вступили у контакт із законом, є ключовим аспектом їхнього подальшого успішного інтегрування в суспільство. Центри реабілітації мають забезпечувати доступ до освіти, психологічної підтримки, професійної підготовки та інших необхідних послуг».*

- *«Для зниження рівня впливу правопорушень та мінімізації факторів формування протиправної поведінки дітей необхідно запровадити цілу систему заходів: профілактичні та освітні програми, адресні соціальні послуги, що можуть допомогти дитині набути навичок з розв'язання соціальних, побутових проблем та налагодження стосунків у сім'ї та громаді».*

- *«Потрібно надати таким дітям можливість бачити інші картини життя, залучити сім'ї волонтерів із здоровими стосунками для проведення часу з такими дітьми, навчити вчителів/викладачів помічати недостатність уваги батьків та надавати допомогу у таких випадках за рахунок навчального закладу або відповідних служб, залучати підприємства/організації/установи різних форм власності для проведення бесід з такими дітьми, проведення екскурсій».*

- *«Для цього в нас із 1.06.2023 діє Пілотний проєкт щодо правосуддя, дружнього до дитини, в якому 100 Стандартів, максимально доступно та в інтересах передусім дитини передбачено відповідні заходи. На мою думку, цей проєкт слід обов'язково поширити на всю державу, бо він діє».*

- *«Мають бути саме фахівці, які будуть конкретно вузько, направлені на профілактику, підтримку, розвиток цієї дитини, змінювати її світогляд. Насамперед змінювати її модель поведінки. Як от, такі наставники, щоби дитина в будь-який момент, коли засумнівається, вона могла звернутися до цього фахівця і сказати: «От, у мене є така спокуса чи ще щось». Йому нагадали там, зайвий раз, ще й допомогли, ну, могли допомогти. Тому що, ну, кожен день дитина перебуває в соціумі, мікросоціумі. І це може бути різний вплив. Тому, це було би дуже добре, якби були такі, ну, реально вузьконаправлені більш фахівці».*

Такі пропозиції засвідчують актуальність комплексного підходу у вдосконаленні роботи з дітьми у конфлікті із законом, що потребує уваги на національному рівні та на рівні громад.

В цьому контексті учасниками фокус-груп актуалізувались потреби щодо введення спеціалізації фахівців, які працюють з дитиною у конфлікті із законом, створення спеціальних / спеціалізованих служб роботи з цими дітьми.

> *«Знаєте, розглядаючи цю всю систему, дійшли до висновку, що для цієї категорії дітей було б краще, якби ними опікувалися від самого початку. Тільки зіткнулась дитина десь із порушенням законодавства, закону, скажімо так, щоб вступали в роботу, підготовлені спеціалізовані служби підтримки цих дітей. Тобто, починаючи від першого моменту конфлікту із законом або контакту з законом, не якийсь там Орган опіки та піклування, зна-*

єте, “міфічні герої”, а щоб спеціально навчені спеціалісти, психологи, соціальні працівники з цього моменту включались в роботу і надавали з першого дня спеціалізовану підтримку саме цій категорії дітей. І тоді б ми не мали, напевно, повторних злочинів, тоді б ми, напевно, встигали підтримати дитину на цьому, на самому першому етапі, і її батьків. І, звичайно, хотілося б більше впливу на батьків таких дітей, тому що, покладаючи всю вину на дитину, ми ще більше її, як висловити, не можемо. Ну, стигматизуємо ще більше, а батьки, значить, з боку. Ну, ми тут ні до чого. Але ж ми всі розуміємо, причина в тому, що з батьками у дитини щось не так. Це, що хотілося б додати».

(учасник фокус-групи)

Ці думки були підкріплені відповідями експертів національного рівня, які зазначали про потребу створення комплексних сервісів для цієї групи дітей, фахівці яких володіли б спеціальними методиками роботи і будували цю роботу навколо потреб дитини. Водночас висловлювалися застереженням щодо можливостей створювати спеціалізовані служби за браком ресурсів для цього:

«Я – за комплексні сервіси, а не за відокремлені соціальні послуги. Відокремлені соціальні послуги – це як частинки мозаїки, їх ще треба скласти. А у нас сьогодні немає нічого. Ми не маємо жодних методик роботи з дитиною, яка вчиняє важкі злочини. Нам треба сервіси. Об’єднані послуги, які працюють на досягнення мети для дитини».

«Спеціалізована служба, як служба, це питання складніше, тому що воно буде пов’язане з бюджетом, з кадрами, юридична це особа чи не юридична особа, чи можна її «докрутити» до того, що є вже в громадах. Тобто, там ще буде купа таких юридичних і фінансово-економічних якихось питань. А те, що має бути спеціалізація по працівникам, по фахівцям, які повинні пройти якусь спеціальну підготовку для того, щоб працювати з такими дітьми, я в цьому більш ніж впевнена. Якщо ми говоримо про якісну роботу і хочемо нормально, ефективно, щоб працювали фахівці».

Також йшлося про потреби у визначенні комплексних підходів до роботи з дітьми у конфлікті із законом, забезпечення їх реабілітації, ресоціалізації. Ці питання потребують обговорення у колі експертів і практиків, формування певної моделі роботи на рівні громади.

«Ну, насамперед, якщо ставити питання, хто взагалі цим повинен опікуватися, то, я вважаю, що це безпосередня громада, органи місцевого самоврядування. Бо вся ця профілактика, як первинна, вторинна, третинна, повинна бути організована на рівні громади, а за це відповідають передусім органи місцевого самоврядування. І тому зараз, коли є такі проблеми, ми теж відчуваємо брак реабілітаційних ресурсів, в нас великий брак психологічної допомоги, якщо казати про пробацію, в нас немає спеціалістів у штаті, тому ми відчуваємо цей брак. Соціальні послуги, якщо брати закон про соціальні послуги, останнім часом багато з них є платними послугами, тобто ми відчуваємо проблему в тому, що, коли у нас дітки з неблагонадійних родин, то оплачувати ці послуги родини не в змозі. А казати про те, що всі вони будуть охоплені соціальними працівниками, ми не можемо. Крім того, велику роль відіграють громадські організації, які повинні бути зацікавленими в цій роботі. Якщо казати про наш регіон, то останнім часом це дійсно проблема. Організацій наче багато, але працювати з дітьми у конфлікті із законом не дуже хто хоче. Це з особистого досвіду. Ми зверталися до різних організацій, і, як сказала пані О., що дійсно вони останнім часом переорієнтувалися на інші напрями і працювати з дітьми у конфлікті із законом не дуже кому цікаво. Тому це повинна бути зацікавленість громади».

(учасник фокус-групи)

Водночас, при визначенні моделей роботи експертами наголошувалося на важливості врахування особливостей громад, зокрема, кількості дитячого населення, кадрових, фінансових та інших ресурсів, зокрема, наводилися приклади громад з кількістю дітей до трьох тисяч і громада, де проживає більше 500 тис. дітей.

На додаток до отриманих пропозицій важливим є бачення фахівців-практиків щодо ключових компонентів, які мають бути запроваджені / забезпечені на рівні громади для формування системи запобігання випадкам вчинення дітьми кримінальних правопорушень, забезпечення ефективної роботи з дітьми в конфлікті з законом. Надаючи відповіді на це питання, респонденти онлайн-опитування мали змогу обрати 5 складових (компонентів), які, на їхню думку, є найбільш важливими (таблиця 4.3.16.). Отже, найбільший відсоток відповідей, а саме 63,5%, визначає важливість належного реагування з боку суб'єктів захисту прав дитини на жорстоке поводження з дітьми, зокрема на випадки домашнього насильства. Це ілюструє розуміння фахівцями впливу пережитого дитиною досвіду жорстокого поводження на вчинення нею правопорушення в майбутньому. Ці відповіді також актуалізують потребу профілактики жорстокого поводження з дитиною, домашнього насильства у поєднанні з профілактичними програмами вчинення дітьми правопорушень.

В трійку найбільш обраних компонентів також увійшли координація та взаємодія суб'єктів у сфері захисту прав дитини (59,8%) та наявність практики раннього виявлення дітей, які належать до вразливих груп населення (55,2%). Ці дві складові частини доповнюють одна одну і одночасно є пов'язаними, оскільки практика раннього виявлення буде приносити результати за умови залучення до цього всіх суб'єктів взаємодії (коли кожен на своєму місці і у межах своєї діяльності буде звертати увагу на потреби дітей, ситуації вразливості, повідомляти про це органи та служби, які можуть надати своєчасну допомогу).

Таблиця 4.3.16.

Відповіді респондентів щодо впливовості складових роботи (компонентів) на запобігання випадкам вчинення дітьми кримінальних правопорушень, забезпечення ефективної роботи з дітьми в конфлікті з законом

Компоненти	Відсоток, відповіді респондентів
належне реагування з боку суб'єктів захисту прав дитини на жорстоке поводження з дітьми, зокрема на випадки домашнього насильства	63,5%
координація та взаємодія суб'єктів у сфері захисту прав дитини	59,8%
наявність практики раннього виявлення дітей, які належать до вразливих груп населення	55,2%
наявність і доступність послуг освіти, позашкільної освіти, культури	43,6%
рівень охоплення, системність та ефективність заходів для попередження випадків вчинення дітьми правопорушень	43,3%
наявність і доступність соціальних послуг для вразливих дітей	42,2%
рівень охоплення та якість профілактичної роботи з дітьми у конфлікті з законом	36,2%
матеріально-технічне та методичне забезпечення профілактичної роботи з дітьми у конфлікті з законом	32,6%
достатні та зрозумілі алгоритми виявлення дитини, яка має ризик вчинення правопорушення, проведення профілактичної роботи	32,6%
наявність достатньої кількості фахівців, які могли б організувати та налагодити системну роботу для запобігання	34,4%
достатня підготовка фахівців до роботи з дітьми, які мають ризик або потрапили у конфлікт з законом	34,4%
підвищення пріоритетності питань запобігання випадкам вчинення правопорушень дітьми	22%
підвищення відповідальності суб'єктів захисту прав дитини за несвоєчасне виявлення дітей	21,1%

4.3.5. Методичне забезпечення фахівців з питань проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом

Складовою частиною забезпечення ефективної роботи з дітьми у конфлікті із законом є необхідні компетенції фахівців. Під час дослідження вивчалися питання методичного забезпечення і навчання фахівців, достатності та впливу цього навчання на зміст роботи з дітьми в конфлікті із законом.

Під час онлайн-опитування на запитання про проходження навчання**, спрямованого на розвиток компетенцій щодо роботи з дітьми у конфлікті з законом, за останні 5 років, про участь у таких навчаннях повідомили** 23,9% респондентів. В той час 76,1% відповіли, що не брали участь у навчаннях з цих питань.

Найбільшу кількість відповідей, що демонструють участь у навчаннях з питань проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом, надали фахівці з таких регіонів:

- м. Київ – 38,9%;
- Кіровоградська область – 30,4%;
- Львівська область – 28,5%;
- Одеська область – 30,7%;
- Харківська область – 29,7%;
- Чернівецька область – 28,5%.

Різні можливості для навчання у м. Києві підкреслювали також учасники фокус-групових дискусій, наголошуючи на тому, що навчання проводиться для представників районів міста.

Найменше ствердних відповідей було зазначено представниками таких областей:

- Донецька область – 16,2%;
- Запорізька область – 18,5%;
- Київська область – 16,8%;
- Луганська область – 16,7%;
- Полтавська область – 18,5%;
- Сумська область – 16,1%;
- Херсонська область – 16,7%;
- Чернігівська обл. – 17,3%.

З огляду на визначену географію, значною мірою низький відсоток залучення фахівців, які працюють в цих регіонах, до навчальних заходів з питань роботи з дітьми у конфлікті із законом пояснюється тим, що останні 2,5 роки з п'ятирічного періоду, охопленого дослідженням, на території цих областей велися та/або ведуться активні бойові дії, й частина областей були та/або продовжують перебувати під окупацією. Тимчасове призупинення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в цих регіонах, вимушене переміщення значної кількості фахівців та інші наслідки повномасштабного вторгнення (руйнування інфраструктури, відсутність світла та зв'язку, постійна загроза обстрілів тощо) досить часто унеможливлювали проведення навчальних заходів. Також можна припустити, що на порядок денний у цих областях виносилися питання, що в нинішніх умовах мають вищу актуальність для регіону.

Щодо **категорій фахівців**, які за останні 5 років найбільш часто були залучені до навчальних заходів з питань роботи з дітьми у конфлікті із законом, можна зазначити такі:

- Ювенальний прокурор – 39,4%;
- Дізнавач – 35,5%;
- Ювенальний поліцейський – 34,4%.

Найменш залучені до навчання на ці теми були:

- Працівник служби у справах дітей – лише 7,9%;
- Психолог / соціальний педагог закладу загальної середньої освіти – 12,3%;
- Психолог / соціальний педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти – 15,9%.

Респонденти, які проходили навчання, надали більш детальну інформацію про заходи, які на, їхню думку, були найбільш важливими та цінними.

За результатами цих відповідей виокремлено ключові характеристики цих заходів. Отже, для 48,6% респондентів це були навчання в онлайн-форматі, для 32,7% – очні, 18,7% – навчалися у змішаному форматі (онлайн і очно). Найбільша кількість відповідей щодо навчання онлайн пов'язана з тим, що за останні роки цей формат набув поширення, що так само збільшує доступ до навчань, оскільки зменшує витрати і час на відрядження, вирішення інших організаційних питань.

Організації, які були ініціаторами або проводили навчання, згідно з відповідями респондентів, можна об'єднати в декілька умовних категорій:

Заклади вищої освіти. Серед таких респонденти переважно вказували такі: Академія Державної пенітенціарної служби (наразі – Пенітенціарна академія України); заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС (НАВС, ХНУВС, ЛьвДУВС, ОДУВС, ДонДУВС, ДДУВС, ЛугДУВС), Білоцерківський центр підвищення кваліфікації персоналу ДКВС; Національна Академія прокуратури України (пізніше – Тренінговий центр прокурорів України); навчальні заклади післядипломної педагогічної освіти (наприклад, Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Чернігівський регіональний центр підвищення кваліфікації).

Центральні органи виконавчої влади, державні установи: МВС; Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора; Національна поліція України; Управління ювенальної превенції НПУ; ДУ «Центр пробації».

Обласні державні адміністрації, регіональні підрозділи, заклади та органи (ССД, ГУНП, підрозділи ювенальної превенції, центри БПД, центри соціальних служб тощо).

Міжнародні та громадські організації: Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні; Офіс Ради Європи в Україні; Консультативна місія Європейського Союзу в Україні; ОБСЄ; Проєкт EDGE, Агрітім Канада; МОМ; ICITAP; БФ «СНІД Фонд Схід Захід»; МБФ «Українська фундація громадського здоров'я»; ГО «ВГЦ «Волонтер»; ГО «Ла Страда – Україна»; ГО «Фокус права»; БФ «Право на захист»; ГО «Віра, Надія, Любов»; ГО «ДЕЮРЕ»; Українсько-Нідерландська організація «Друзі Прилук»; ГО «Освітній дім прав людини»; Освітня платформа «EdEra».

Тематика навчання так само є доволі широкою. Розподіл відповідей респондентів на запитання стосовно тем, навчання щодо яких вони проходили і які були для них найбільш цінними щодо роботи з дітьми у конфлікті із законом, відображено у таблиці 4.3.17.

Таблиця 4.3.17.

Розподіл відповідей респондентів на запитання стосовно тем, навчання щодо яких вони проходили задля розвитку компетенцій у роботі з дітьми у конфлікті із законом

Тематика	Відсоток респондентів, які проходили таке навчання
Профілактика правопорушень та деструктивної поведінки, забезпечення безпеки	31,7%
Психологічні особливості, взаємодія з дитиною	14,1%
Призначення та виконання покарання, пробаційні програми	13,3%
Попередження домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми	10,3%
Ресоціалізація, робота з дитиною та її сім'єю	8,4%
Захист прав дитини, стандарти та принципи дружнього правосуддя	8,2%
Досудове розслідування	7,0%
Протидія конфліктам та булінгу	5,7%
Роль і взаємодія органів і служб	1,5%
Модель «Барнахус»	1,5%
Методика «Зелена кімната»	0,6%
Медіація та відновне правосуддя	0,3%
Важко відповісти	***27,2%***

На запитання про проходження **за останні 5 років навчання за участі фахівців різних органів, які долучені до роботи з дітьми у конфлікті із законом,** лише 17,1% респондентів онлайн-опитування відповіли «так», і 82,9% зазначили, що не проходили навчання за участі представників інших суб'єктів.

Ті, хто зазначив, що проходив навчання за участі фахівців різних органів, які також долучені до роботи з дітьми у конфлікті із законом, найбільш часто вказували партнерів, які зазначені у таблиці 4.3.18.

Таблиця 4.3.18.

Розподіл відповідей респондентів на запитання, фахівці яких органів, установ, служб, закладів були долучені до участі

Зазначте, будь ласка, за участі фахівців яких органів, установ, служб, закладів були ці навчання:	%
Служба у справах дітей	28,8%
Ювенальна превенція	16,1%
Ювенальні прокурори	15,7%
Поліція (без визначення підрозділу)	15,4%
Психологи	11,6%
Міжнародні та громадські організації	11,2%
Різні суб'єкти правовиховної роботи	7,6%
Пробація	7,2%
Надавачі соціальних послуг	6,9%
Заклади освіти	6,0%
БПД	3,6%
Експерти	1,9%
Заклади охорони здоров'я	1,4%
Судді	0,4%
Важко відповісти	9,1%

Як видно з таблиці, найбільш часто до таких заходів долучалися представники служб у справах дітей, а також ювенальної превенції й інших підрозділів поліції та ювенальних прокурорів. Це може бути пов'язано з тим, що згадані суб'єкти наділені безпосередніми повноваженнями щодо роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, і значна кількість проєктів і заходів, що реалізуються за підтримки міжнародних організацій, спрямована на посилення спроможності саме цих органів. Найменш часто респонденти повідомили про досвід участі у навчальних заходах з суддями, представниками закладів охорони здоров'я. Складність залучення суддів до спільних навчань може пояснюватися наявними проблемами судової системи, такими як неукомплектованість судів, надмірна завантаженість суддів тощо. Також налагодженню взаємодії з суддями та їх залученню до спільних навчальних заходів може перешкоджати їхня належність до окремої судової гілки державної влади, у зв'язку з чим судді не підпорядковується органам виконавчої влади/органам місцевого самоврядування та не керуються в роботі їх рішеннями. Крім цього, результати дослідження засвідчили недостатню увагу до питань налагодження міжвідомчої взаємодії під час організації проведення навчальних заходів для фахівців, які працюють з дітьми у конфлікті із законом, а також впровадження єдиних підходів в роботі дотичних фахівців.

Вивчення питання наявності у фахівців **методичних матеріалів/рекомендацій про проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом** продемонструвало, що 45,9% опитаних мають певні матеріали, 54,1% надали негативну відповідь. Розподіл відповідей за категоріями фахівців можна побачити у таблиці 4.3.19.

Таблиця 4.3.19.

Розподіл відповідей щодо наявності методичних матеріалів/рекомендацій про проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом, за категоріями фахівців

Категорія фахівців	Так	Ні
Ювенальний поліцейський	48,8%	51,2%
Поліцейський офіцер громади / дільничний офіцер поліції	37,9%	62,1%
Слідчий	41,9%	58,1%
Дізнавач	46,5%	53,5%
Ювенальний прокурор	65,9%	34,1%
Працівник пробації	72,2%	27,8%
Працівник служби у справах дітей	26,1%	73,9%
Фахівець із соціальної роботи	33,3%	66,7%
Психолог / соціальний педагог закладу загальної середньої освіти	42,4%	57,6%
Психолог / соціальний педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти	50,6%	49,4%

Як видно з таблиці, найбільша кількість **працівників пробації** (72,2%) та **ювенальних прокурорів** (65,9%) зазначили про наявність методичних матеріалів/рекомендацій про проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом. Переважно зазначили, що не мають таких рекомендацій, працівники **служб у справах дітей** (73,9%), що свідчить про недостатню увагу Мінсоцполітики та Нацсоцслужби до питання організаційно-методичного забезпечення їхньої діяльності щодо захисту прав і найкращих інтересів дітей, які перебувають у конфлікті з законом.

З числа тих, хто зазначив, що мають відповідні методичні матеріали / рекомендації, 57,9% респондентів зазначили, що вони враховують особливості роботи під час широкомасштабного вторгнення росії в Україну, водночас аналіз наданих прикладів таких матеріалів показав, що вони були розроблені/затверджені до повномасштабного вторгнення.

Щодо назви таких методичних матеріалів / рекомендацій, установи / організації, яка їх розробила, та посилань (якщо доступно), переважна більшість опитаних не змогли вказати точну назву або розробників *(відповіді, які переважно було надані: «не знаю», не пам'ятаю»*). Фахівці, які все ж надали відповідь на це запитання, найчастіше вказували методичні рекомендації / посібники/інші документи, відображені у таблиці в додатку 3.

Проведений контент-аналіз відповідей показав, що найбільш специфічними та відповідними запитуваній тематиці є методичні рекомендації, зазначені працівниками пробації, а також представниками закладів освіти, водночас приклади, наведені останніми, охоплюють переважно питання первинної профілактики і значно меншою мірою – питання роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, та їхніми сім'ями.

Попри те, що законодавство наділяє служби у справах дітей повноваженнями щодо забезпечення прав та найкращих інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення / є обвинуваченими у вчиненні такого правопорушення, жоден з респондентів не назвав матеріали / рекомендації, призначені для працівників служб у справах дітей. Працівники служб у справах дітей та фахівці із соціальної роботи надали лише посилання на нормативно-правові акти (зокрема закони України), методичні рекомендації, розроблені для інших категорій фахівців (наприклад, для поліцейських та працівників пробації), та дехто зазначив про наявність методичного посібників з питань соціальної роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та їхніми сім'ями від 2017 року. Водночас жоден з респондентів з числа працівників служб у справах дітей не зазначив, що використовує в роботі розроблені Міністерством соціальної політики Методичні рекомендації щодо реалізації службами у справах дітей повноважень, визначених статтею 496 Кримінального процесуального кодексу України (лист Мінсоцполітики від 29.10.2021 № 18394/0/2-21/57). Отже, результати дослідження засвідчили нагальну потребу приділення уваги питанню належного методичного забезпечення діяльності служб у справах дітей щодо роботи з дітьми у конфлікті із законом, надання їм відповідних рекомендацій, зокрема щодо представництва інтересів дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, ролі та повноважень представника служби у справах дітей під час його залучення до участі в судових засіданнях, організації соціального захисту дітей цієї категорії та утворення міждисциплінарної команди фахівців для проведення роботи з дитиною та її сім'єю тощо.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Рівень кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

1. Загальна кількість вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень **за період з 2017 до 2022 року знизилась втричі** (з 5608 до 1824). Це могло бути пов'язано як зі зменшенням кількості неповнолітніх, які проживають на території України (яке, зокрема, відбулось через повномасштабне вторгнення РФ, внаслідок чого 1/5 частина території нашої країни була окупована, а величезна кількість мешканців залишили свої домівки та виїхали в інші регіони або країни), так і зі зменшенням у 2022 році, порівнюючи з 2021 роком, кількості розкритих кримінальних правопорушень загалом. **У 2023 році відбулось зростання кількості вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень (майже на 40%).**

У структурі загальної злочинності в Україні питома вага кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, не перевищувала 1,1% (мінімум зафіксований у 2022 та 2023 роках – по 0,5%, максимум – у 2017 році – 1,07%), а з-поміж кількості кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, – 3% (мінімум у 2023 році – 1,33%, максимум – у 2017 році – 2,83%).

2. Протягом 2017 – 2023 років в середньому до суду надходило близько 90% облікованих проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, що є свідченням того, що кримінальні провадження загалом розслідуються в установлені законодавством строки без неналежних затримок. **Проте статистика роботи судів показала, що загальна кількість проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі, які перебували на розгляді в судах першої інстанції, суттєво перевищувала кількість кримінальних правопорушень, облікованих правоохоронними органами, щорічно збільшуючись.** Так у 2017 році розрив становив 1,14 раза, у 2018 – 1,4 раза, у 2019 році перевищення становило 1,6 раза, у 2020 році – 1,7 раза, у 2021 році – 1,9 раза, у 2022 році – 2,3 раза, у 2023 році – 1,7 раза. Це пов'язано зі значною кількістю проваджень, які надійшли до судів, але не були розглянуті до кінця відповідного року. Водночас, провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньої участі, що перебували на розгляді в судах першої інстанції протягом 2017 – 2023 років, становили усього лише від 2,1% до 3,6% від загальної кількості проваджень, що перебували на розгляді.

3. В середньому **лише близько 1/3 проваджень щодо вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень були розглянуті з постановленням вироку** (найнижчий показник був у 2022 році – 26,1%; найвищий, 44,5% – у 2017 році), з яких 11,5 – 15,7% – із затвердженням угоди про примирення чи визнання винуватості. Ще по 1/3 розглянутих проваджень було: відмовлено в затвердженні угоди і повернено прокурору для продовження досудового розслідування (близько 1% проваджень); повернуто прокурору (близько 5 – 8%); закрите провадження у справі (близько половини); направлено для визначення підсудності (близько 5 – 7%); застосовані примусові заходи медичного характеру (близько 1,5%); застосовані примусові заходи виховного характеру (близько третини). І ще приблизно 1/3а кримінальних проваджень залишились нерозглянутими на кінець звітного періоду. Наведене свідчить про низку проблем у роботі судової гілки влади, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи або щодо кримінального правопорушення, вчиненого стосовно малолітньої або неповнолітньої особи, має бути розглянуто в суді першочергово.

4. Розподіл призначених судами покарань відповідно до їх видів та розмірів демонструє, що у 2017, 2021, 2022 та 2023 **роках переважали покарання у виді позбавлення волі,** а у 2018, 2019 та 2020 роках – штрафу; третіми по поширеності призначалися покарання у вигляді громадських робіт. Найменше протягом усього дослідженого періоду суди призначали виправні роботи

З числа призначених покарань у виді позбавлення волі протягом усього дослідженого періоду найбільшу кількість становлять позбавлення волі на строк від 3 до 5 років включно; другими за розповсюдженістю у 2017 – 2021 роках були строки від 2 до 3 років включно, а у 2022 та 2023 роках – від 5 до 10 років включно; третє місце у 2017 році посідали покарання понад 1 до 2 років включно, у 2018 – 2021 роках – на строк від 5 до 10 років включно, а у 2022 та 2023

роках – від 2 до 3 років включно. На четвертому й п'ятому місцях поперемінно були покарання у виді позбавлення волі на 1 рік та від 1 до 2 років включно. Найрідше суди призначали покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 до 15 років включно. Що стосується додаткових покарань, то суди призначали неповнолітнім їх вкрай рідко. Вказані особливості корелюються з видами кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та передбаченими санкціями цих статей видами і розмірами покарання.

5. У зв'язку із посиленням у 2022 р. відповідальності за низку корисливих кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, усі ці діяння, вчинені навіть у розмірах, які не є великими або особливо великими, стали тяжкими злочинами, а розбій і вимагання – особливо тяжкими злочинами. Відповідно, щодо неповнолітніх, які вперше вчинили вказані кримінальні правопорушення проти власності, у 2022 – першій половині 2024 рр. **виявилося неможливим звільнення їх від кримінальної відповідальності на підставі статей 45 – 48 та 97 КК, а також через безальтернативні санкції у виді позбавлення волі – призначення їм інших видів покарань.**

Відповідно до змін, внесених до КУпАП у 2024 р., максимальний розмір дрібного викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП) зріс з 0,2 до 2 нмдг. Тож, хоча кваліфікація викрадення чужого майна в умовах воєнного стану й не змінилась, однак вказані зміни надали змогу скасувати кримінальну протиправність діяння для діянь, предметом зазіхання яких було майно на суму, що не перевищує 2 нмдг. Таким чином, хоча значна частина неповнолітніх, які вчинили зазначені кримінальні правопорушення, й буде виведена з-під дії кримінальної юстиції, однак важливо, щоб вони та, за потреби, їхні сім'ї були охоплені профілактичними заходами та програмами профілактичного характеру.

6. **Близько 2/3 неповнолітніх судами були звільнені від покарання, з яких переважна більшість з випробуванням, частка якого систематично зростала й у 2023 р. становила 98% від загальної кількості звільнених від покарання.** Натомість частка випадків звільнення за амністією скоротилась з 10,5% у 2017 р. до 0% у 2022 та 2023 роках.

У 2024 році система видів кримінальних покарань була розширена: в ній **з'явився новий вид покарання – пробаційний нагляд,** що полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Аналіз судової практики показав, що судами щодо неповнолітніх це покарання вже застосовується із покладенням на засуджених обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 59-1 КК України.

7. Щодо дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, **суди досить активно застосовують також примусові заходи виховного характеру** (ПЗВХ). Так, за результатами вивчених нами судових рішень щодо 83 неповнолітніх, примусові заходи виховного характеру було застосовано до 44 дітей (53%). При цьому із застосуванням ПЗВХ: 2 дітей було звільнено від кримінальної відповідальності (4,5%), 10 дітей суд звільнив від покарання (22,7%); ще до 32 дітей, які не є суб'єктом кримінального правопорушення, було застосовано ПЗВХ (72,7%). З числа зазначених заходів найчастіше застосовувались: передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за їхньою згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання – до 27 дітей (45,8%); застереження – до 18 дітей (30,5%); направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків – до 5 дітей (8,5%); обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки –до 9 дітей (15,3%).

Структура кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

8. Залежно від **ступеню тяжкості вчинених кримінальних правопорушень** у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в період з 2017 до 2019 року, суттєво переважали злочини середньої тяжкості (від 44,9 до 49,4% щорічно); на другому місці були тяжкі злочини (38 – 42,5%); на третьому – злочини невеликої тяжкості (10,6 – 11,2%); найменшу частку становили особливо тяжкі злочини (1,3 – 2,1%). Починаючи з 2020 року, коли набрали чинності зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких змінилась класифікація кримінальних правопорушень, домінуючою стала категорія тяжких злочинів (40,5 – 64%), на другому місці – кримінальні проступки (17,2 – 28,2%), на третьому – нетяжкі злочини (11,9 –

26,3%). Найменшу частку також становлять особливо тяжкі злочини, однак у 2021 – 2023 роках їх питома вага зросла з 1 до 5%

Слід відмітити зміну характеру злочинності в бік зростання ступеню тяжкості. Так, якщо **у 2017 – 2019 роках питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів з числа їх загальної кількості становила близько 40%, то у 2022 та 2023 роках вона зросла відповідно до 66,3 і 69% для кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, та 63,8 і 65,3% для загальної злочинності.**

9. За період 2017 – 2023 років на тлі загального зменшення обсягів **злочинності в структурі злочинності неповнолітніх перші сім позицій займають:**

1) кримінальні правопорушення проти власності (59,8% – 74,1%);
2) кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (10,2% – 12,1%);
3) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів (3,1% – 11%);
4) кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (5,9% – 6,1%);
5) кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (2,9% – 3,5%);
6) кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування (1,8% – 2,2%);
7) кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (0,9 – 1,1%).

10. З числа **кримінально-протиправних посягань на чужу власність** основна маса ***(70 – 80%) – це крадіжки.*** І якщо у 2020 та 2021 роках з їх числа крадіжки без обтяжуючих обставин становили 20 – 30%, то у 2022 та 2023 роках – 8,9 та 0,1% відповідно. Таке різке зниження показників є штучним і пов'язане зі змінами у кримінальному законодавстві, а саме – доповненням ч. 4 ст.185 ККУ новою кваліфікуючою ознакою крадіжки «в умовах воєнного або надзвичайного стану». Найбільшу кількість з їх числа становлять *крадіжки зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок* (протягом досліджуваного періоду часу їх питома вага в структурі крадіжок коливалась в межах від мінімуму у 12,1% (2021 р.) до максимуму у 29,9% (2023 р.). За ними йдуть за спаданням: *крадіжки з автомобілів* (від 2,5% до 5,2%; *крадіжки з квартир* (від 2,03% до 3,99%); *кишенькові крадіжки* (від 1,38% до 2,42%); *крадіжки з дач, садових будинків,* вчинення яких неповнолітніми протягом досліджуваного періоду знизилось більше ніж у 8 разів – з 75 випадків (2,19%) у 2017 р. до 9 випадків (0,83%) у 2023 р. Інші види крадіжок не перевищували 1%.

Грабіж є другим за поширеністю злочином у структурі зазіхань на чужу власність, вчинених неповнолітніми: у 2017 р. було обліковано 433 випадки, що становило 10,41%. У наступні три роки їх загальна кількість зменшувалась, однак питома вага зростала.

На третьому місці за поширеністю ***шахрайство,*** єдине кримінальне правопорушення цієї категорії, і абсолютні, і відносні показники якого протягом 2017 – 2022 років знизились у 2,3 раза, після чого у 2023 році відбулось їх масштабне зростання (у 4,4 рази), і показник 2023 року майже вдвічі перевищив показник 2017 року. Проведений аналіз архівних матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень показав, що це переважно пов'язано зі зростанням випадків заволодіння неповнолітніми чужими мобільними телефонами шляхом обману або зловживання довірою.

Розбої в структурі кримінальних правопорушень проти власності, вчинених неповнолітніми, становлять менше 3% і за чисельністю займають четверте місце. Так у 2017 р. було обліковано 107 випадків вчинення неповнолітніми розбоїв, або 2,57% від загальної кількості кримінальних правопорушень неповнолітніх проти власності; у 2018 р. – 96 випадків, або 2,7%; у 2019 р. – 73 випадки, або 2,42%; у 2020 р. – 62 випадки, або 2,58%; у 2021 р. – 36 випадків, або 1,69%; у 2022 р. – 13 випадків, або 1,22%; у 2023 р. – 22 випадки, або 1,45%. У судовій практиці нерідкими є випадки, коли підлітки вчиняють корисливо-насильницькі зазіхання на чужу власність, не замислюючись про те, якою саме буде кримінально-правова кваліфікація їхніх дій – як грабіж чи розбій.

11. Близько 2/3 кримінальних правопорушень проти **життя та здоров'я особи** становлять ***умисні легкі тілесні ушкодження.*** Частка ***умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень*** в структурі кримінальних правопорушень цієї категорії протягом досліджуваного періоду коливалась від максимуму у 2019 р. – 23,1% (97 випадків) до мінімуму у 2023 р. – 13,3% (46 випадків). Далі йдуть ***умисні тяжкі тілесні ушкодження,*** що складають 7 – 10%, і ***необережні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження*** з питомою вагою в межах 3 – 5% (їх мінімальна кількість була облікована у 2023 р. – 9 випадків (2,6%), а максимальна – 22 випадки (4,9%) – у 2018 р.

П'яте та шосте місця з питомою вагою в діапазоні від 2% до 7% ***поділяють побої та мордування і вбивства*** (разом усі види умисних та вчинених через необережність вбивств). **Водночас у 2023 році за увесь досліджуваний період була зафіксована найбільша питома вага побоїв та мордувань** (6,4%) і найменша питома вага вбивств усіх видів разом – 2,03%. Під час вчинення вбивств неповнолітні застосовують різні способи, щоб отримати перевагу над потерпілим та придушити його опір, як-от: використовують фактор раптовості нападу, застосовують різного роду предмети для завдавання ударів, обирають біль слабких потерпілих, вчиняють злочин в групі тощо.

12. Домінуючими у структурі **кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення,** є ***незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК)*** та ***незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК).*** Їх **динаміка свідчить про небезпечну тенденцію – *втягнення неповнолітніх до наркобізнесу.*** Так протягом 2017 – 2023 років кількість випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, передбачених ст. 309 КК, знизилась вдвічі – зі 141 до 70 випадків (або відповідно з 80,57% до 25,18% у структурі кримінальних правопорушень цієї категорії). Водночас кількість фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачених ст. 307 КК, **зросла у 8,6 разів – з 24 до 206 випадків (або з 13,71% до 74,19%).** Переважна більшість досліджених судових рішень описують ситуацію придбання дитиною наркотичних засобів за допомогою схеми «закладок». Після «знайдення» наркотичного засобу, зазвичай через короткий проміжок часу, дитину із наркотичним засобом виявляють працівники поліції.

13. З числа **кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту** основну масу становлять випадки ***незаконного заволодіння транспортним засобом.*** Їх питома вага протягом досліджуваного періоду часу хоча й зменшилась (з 86,75% у 2017 р. до 58,71% у 2023 р.), однак залишилась домінуючою. Водночас ***крадіжки, як спосіб незаконного заволодіння транспортним засобом,*** превалюють над іншими способами, такими як грабіж, розбій або шахрайство. Так само практично нехарактерним для неповнолітніх є незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з насильством або погрозою насильства, частка якого становить 1 – 2%. Достатньо часто неповнолітні вчиняють такі кримінальні правопорушення у співучасті, зокрема й з повнолітніми особами.

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК), є другим за поширеністю видом кримінальних правопорушень цієї категорії. Його абсолютні показники у період 2017 – 2023 років коливались в межах 28 – 48 випадків. Статистичні дані також свідчать, що від 10% до 30% цих протиправних діянь заподіяли тяжке тілесне ушкодження або навіть призвели до загибелі потерпілих.

Після криміналізації ***порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1 КК)*** протягом 2022 року, було обліковано 5 таких кримінальних правопорушень (4,24%), а у 2023 р. – 10 (6,45%).

14. В структурі **кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності** протягом усього досліджуваного періоду ***хуліганство*** є домінуючим видом кримінальних

правопорушень цієї категорії (від 53% до 77%). Досить часто хуліганство неповнолітніх носить груповий характер, зокрема скоюється у співучасті з повнолітніми особами. Кількість та питома вага випадків ***наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого*** протягом 2017 – 2023 років суттєво коливались (у 2017 році вони становили 71 випадок або 35,68%, а у 2022 р. – 1 випадок або 2,78%). Випадки ***ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів,*** хоча і є досить нечисленними, **однак у 2023 році їх кількість зросла втричі,** порівнюючи з 2017 роком, і становила 15 випадків (або 20,55%), що потребує додаткової уваги з боку правоохоронних органів. Натомість ***втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК)*** має позитивну динаміку, оскільки їх кількість скоротились з 9 випадків у 2017 р. до 1 у 2023 р.

15. З-поміж **кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів** найбільш часто неповнолітні вчиняли ***викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження,*** при тому, що їх абсолютні показники в середньому становили від 30 до 40 випадків; найвищий показник був зафіксований у 2019 р. – 54 випадки, а найменший – у 2022 р. – 12 випадків.

Кількість кримінальних правопорушень ***щодо погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу*** скоротилась у п'ять разів – з 10 у 2017 році до 2 у 2023 році, а ***умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі пошкодження ліній зв'язку*** – удвічі – з 13 у 2017 році до 7 у 2023 році.

16. Найбільшу частку з числа ***к*римінальних правопорушень проти громадської безпеки** становлять випадки ***незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами,*** абсолютні показники яких протягом 2017 – 2023 років коливались в межах від максимуму в 33 випадки у 2017 р. (що становило 63,5% кримінальних правопорушень цієї категорії) до мінімуму у 14 випадків в 2022 році (70%). Другими за поширеністю є ***завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності,*** кількість яких протягом досліджуваного періоду становила від 1 (у 2022 р.) до 9 (у 2017 р) випадків. Інші кримінальні правопорушення цієї категорії для неповнолітніх є нехарактерними, їх абсолютні показники є незначними, у зв'язку з чим не є кримінологічно показовими.

17. У структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, **інші категорії складають менше 1% кожна.** Так, в межах від 10 до 35 випадків щорічно виявлялись вчинені неповнолітніми кримінальні правопорушення **проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (0,2% – 0,98%) та проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (0,3% – 0,87%).** Окремо слід вказати на виявлення у 2020 році 51 випадку вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень **у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку** (що становило 1,4%, тоді як в інші роки цей показник не перевищував 0,4%), а також у 2022 році 5 випадків і у 2023 році 3 випадки кримінальних правопорушень **у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації** (або 0,27% та 0,11% відповідно, тоді як у попередні роки їх частка становила 0% – 0,02%).

18. Зазіхання на **статеву свободу та статеву недоторканість** у структурі кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, займають десяте місце. І хоча їх абсолютні показники невисокі, через високу суспільну увагу вони також стали об'єктом окремої розвідки. Так, з числа кримінальних правопорушень цієї категорії основну масу становлять ***зґвалтування*** та, до їх об'єднання в один склад злочину, також ***насильницькі задоволення статевої пристрасті неприродним способом,*** які протягом 2017 – 2023 років становили від 70 до 90% кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. В ЄДРСР таких судових рішень можна знайти відносно небагато. Насамперед це пояснюється специфікою таких справ та здійснення їх розгляду в закритому судовому засіданні, що призводить до обмеження доступу до текстів судових рішень по справі. Водночас невелика кількість рішень, відображена / доступна в ЄДРСР, не означає, що такі правопорушення дітьми не вчиняються чи вчиняються рідко.

Регіональні особливості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми

19. Регіональні особливості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, полягають у нерівномірному їх поширенні на території України, а також у специфіці криміногенної обстановки в розрізі регіонів. Такі особливості зумовлені існуванням та дією як загальних, так і спеціальних детермінант (географічних, історичних, демографічних, соціально-економічних, культурних тощо). У період з 2017 до 2023 року фіксуються помітні відмінності як в абсолютних показниках регіонального розподілу кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, так і у відносних.

20. Протягом дослідженого періоду часу найбільша абсолютна кількість кримінальних правопорушень була зафіксована в Одеській, Вінницькій, Донецькій, а також Харківській областях, а найменша – у Херсонській, Чернігівській, Тернопільській та Запорізькій областях. При цьому максимальні і мінімальні показники змінювались щорічно; водночас в межах одного року розрив між максимальними та мінімальними показниками становив від 4,6 (у 2017 році) до 17,5-кратного розміру (у 2022 році).

21. За допомогою розрахунку показників, які визначають дуже низьку, низьку, середню, високу та дуже високу ***інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень,*** було встановлено, що протягом досліджуваного періоду ситуація в країні загалом і в регіонах змінювалась, що також відображалось на регіональному розподілі вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень. В результаті один і той самий регіон міг входити у дві, три, а то й у чотири різні групи.

Так лише Чернігівська та Херсонська області протягом усього досліджуваного періоду часу входили до *групи з дуже низькою інтенсивністю* вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень або за їхньою участю. Крім них, до цієї групи можна віднести також Івано-Франківську, Луганську, Тернопільську, Хмельницьку, Черкаську, Чернівецьку області, які переважно демонстрували дуже низькі показники, але при цьому один чи два роки могли входити до групи з низькою чи середньою інтенсивністю.

До *групи з переважно низькою інтенсивністю* вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень протягом 2017 – 2023 років входила Рівненська область. Також до цієї групи можна включити Волинську, Київську, Полтавську та Сумську області, хоча за вказаний час вони періодично входили також і до груп з низькою, середньою або навіть високою чи дуже високою інтенсивністю.

Переважно середня інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень або за їхньою участю була зафіксована у Закарпатській, Львівській, Кіровоградській областях та м. Києві. З певною долею умовності до цієї групи можемо віднести також Запорізьку та Житомирську області, які протягом досліджуваного періоду три роки перебували у групі з середньою інтенсивністю*;* ще три роки Запорізька область знаходилась у групі з низькою інтенсивністю*,* а Житомирська – з високою інтенсивністю; і по одному року Запорізька – у групі з дуже низькою інтенсивністю, а Житомирська – з низькою інтенсивністю.

Групу з переважно високою інтенсивністю протягом 2017 – 2023 років становили Миколаївська, Харківська, Вінницька та Дніпропетровська області, хоча вони також у певні роки входили до груп з середньою та високою інтенсивністю вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.

Дуже високу інтенсивність вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень зафіксовано в Одеській та Донецькій областях. Слід, однак, зауважити що внаслідок повномасштабної агресії РФ, активні бойові дії та окупацію частини території, в Донецькій області (як і Луганській) зафіксоване різке зниження показників вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень (з 361 у 2021 році до 64 і 2022 та 52 у 2023).

22. Що стосується **регіональних особливостей динаміки кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,** то у Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Київській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській, ***областях протягом 2017 – 2022 років відбувалось їх послідовне зниження (з деякими коливаннями) та подальше зростання у 2023 році.***

У Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській (дані за 2023 рік відсутні), Рівненській, Сумській, Чернівецькій областях протягом усього досліджуваного періоду ***кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, систематично знижувалась.***

У Полтавській області ***у період з 2017 до 2021 рік відбувалось зниження кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, а у 2022 – 2023 роках – зростання,*** тоді як у м. Київ та Тернопільській області навпаки, ***у 2018 році відбулось зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у 2019 та 2020 роках – зниження, у 2021 – зростання, у 2022 році – зниження й у 2023 році – знову зростання.***

У деяких регіонах зазначаються ***декілька періодів зростання та зниження кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми,*** як-от: Донецька область – з 2017 до 2019 року – зростання, у 2020 році – зниження, у 2021 році – знову зростання, у 2022 та 2023 роках – зниження; Житомирська, Миколаївська, Херсонська області – у 2017 – 2019 роках – зниження, у 2020 році – зростання, у 2021 – 2022 роках – знову зниження, у 2023 році – зростання; у Львівській області – у 2017 – 2020 роках – зниження, у 2021 році – зростання, у 2022 році – зниження, у 2023 році – знову зростання; у Одеській області – у 2017 – 2019 роках – зниження, у 2020 та 2021 роках – зростання, у 2022 році – знову зниження, у 2023 році – зростання.

23. Розрахунки кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, у завершених досудовим розслідуванням провадженнях (за регіонами) на 100 тис. населення ***(коефіцієнта інтенсивності кримінальних правопорушень)*** показали, що станом на 2021 рік частота вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень загалом становила 9,91 на 100 тисяч населення. Проте у межах різних адміністративно-територіальних одиниць помітні досить суттєві коливання – від 4,47 до 22,9 на 100 тисяч населення. Так до групи з ***найвищим коефіцієнтом інтенсивності*** кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, відносились Миколаївська (22,99 на 100 тис. населення), Кіровоградська (18,04), Вінницька (17,22), Закарпатська (17,04), Сумська (16,41) області. До групи ***з найменшим коефіцієнтом інтенсивності*** кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, відносились Львівська (4,47 на 100 тис. населення), Луганська (5,18), Хмельницька (5,62), Київська та Чернігівська (по 5,63) області.

24. Переважна більшість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, була вчинена у **містах та селищах (близько 2/3);** у сільській місцевості було обліковано близько 1/3 кримінальних правопорушень неповнолітніх. З приводу наявності / відсутності певних **місцевих особливостей (територіальної громади, району тощо)** детермінант вчинення дітьми кримінальних правопорушень 56,7% респондентів відповіли, що таких особливостей немає, 31,8% респондентів було важко відповісти на це запитання, і лише 1,5% респондентів онлайн-опитування зазначили, що, на їхню думку, можна про них говорити. Найбільше на наявність місцевої специфіки вказували представники частково окупованих областей (Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської) та м. Києва.

До таких локальних особливостей можна віднести: *тип місцевості та/або ступінь «депресивності регіону»* (як-от: відсутність підприємств і безробіття, незайнятість населення загалом; обмежені можливості для проведення дітьми корисного дозвілля; брак скоординованої діяльності органів та служб у селах та їх кадрового потенціалу тощо)*; загальні безпекові проблеми місцевості* (як-от: відсутність відеонагляду та вуличного освітлення; велика кількість закинутих будівель на місцевості, які є місцями збору та проведення часу підлітками; вільний продаж алкоголю та його доступність тощо)*; наближеність місцевості до лінії бойових дій; інші специфічні місцеві особливості* (як-от: доступність місць і можливостей для незаконного збагачення; близькість кордону з іншою державою та можливості для вчинення правопорушень, пов'язаних з незаконним перетином кордону та контрабандою; наявність вузлової залізничної станції тощо).

Характеристика особи неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення

25. **Динаміка кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення,** безпосередньо пов'язана з динамікою закінчених розслідуванням кримінальних справ цієї категорії і практично повністю повторює її тенденції: з 2017 року до 2022 року відбувалось послідовне зниження (загалом майже на 2/3) та подальше зростання у 2023 році на 28,5%, порівнюючи з попереднім роком.

26. **Статевий розподіл** кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, свідчить про суттєве домінування осіб чоловічої статі: у період з 2017 до 2023 року з усієї частки дівчата становили 9 – 14% (що майже не відрізняється від співвідношення жінок і чоловіків у загальній кількості злочинців, де частка жінок за цей же період становить 11 – 13%). Так само таку тенденцію підтверджує і аналіз судової практики: з оглянутих вісімдесяти судових рішень у шістдесяти дев'яти (86,25%) рішеннях розглядалися матеріали щодо вчинення кримінального правопорушення дитиною чоловічої статі та в одинадцяти (13,75%) матеріалах – дитиною жіночої статі.

27. З числа дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, **близько 1/3 становлять особи віком від 14 до 16 років і 2/3 – віком від 16 до 18 років; крім того, кожного року ще 5 – 7% дітей вчиняють суспільно небезпечні діяння до досягнення 14-річного віку.** Результати проведеного дослідження кореспондуються із загальними тенденціями по Україні у питанні віку дітей, які потрапили в конфлікт з законом та/чи вчинили кримінальні правопорушення. Хоча у текстах оглянутих судових рішень не завжди вбачається конкретний вік дитини і чи досягла дитина повноліття на момент вирішення судом питання про застосування до неї заходів кримінально-правового впливу. Водночас можна зазначити, що з вісімдесяти оглянутих судових рішень вбачається така інформація про вік дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення: малолітній/малолітня – у 16 рішеннях (20%); неповнолітній/неповнолітня – у 63 рішеннях (78,75%); повнолітній на момент слухання справи в суді, проте на момент вчинення кримінального правопорушення був неповнолітнім – у 1 рішенні (1,25%).

28. Переважна більшість дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, **мали базову середню та профільну середню освіту** (73 – 74%); 22 – 24% винних були із початковою освітою (тобто ще не закінчили 9 класів навчання); 2 – 3% отримали професійну (професійно-технічну) освіту, ще приблизно стільки ж були без освіти (не закінчили 4 класів або взагалі не навчались). Найменша частка осіб отримали вищу і фахову передвищу освіту (0,1 – 0,3%). Аналіз матеріалів досліджених судових рішень показав, що у 41 з них (51%) інформація про ***ставлення до освіти, навчання та роботи/працевлаштування*** неповнолітніх відсутня. З інших досліджених судових рішень вбачається, що неповнолітні переважно негативно ставились до закладу освіти, навчання / працевлаштування, мали погані стосунки з однолітками та з вчителями, порушували порядок в навчальному закладі, часто були відсутні на заняттях, мали низьку успішність, негативно характеризувались за місцем навчання (35 згадувань або 44%). Посередньо характеризувались 6 дітей (7,5%); у 2 судових рішеннях (2,5%) зазначено, що дитина позитивно характеризується за місцем навчання; з текстів 4 рішень (5%) вбачається позитивне ставлення неповнолітніх до навчання (роботи). При цьому у судовому рішенні могли бути вказівки на декілька характеризуючих ознак щодо однієї дитини.

29. Дослідження інформації ***щодо громадянства*** неповнолітніх правопорушників продемонструвало, що протягом досліджуваного періоду практично усі з них були громадянами України (близько 99,5 – 99,7%). Інші 0,5% – 0,3% становили іноземні громадяни й менше 0,01% – особи без громадянства та біженці. Відповідно до наданих Офісом Генерального прокурора даних, за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, частка с***оціально уразливих категорій неповнолітніх,*** як-от: внутрішньо переміщені особи, діти-сироти чи позбавлені батьківського піклування, неповнолітні особи з інвалідністю з дитинства, які вчинили кримінальні правопорушення, у період з 2017 до 2021 року не перевищувала 0,24%, у 2022 році вона зросла до 0,92%, а у 2023 році – до 1,96%.

30. За період з 2020 до 2023 рр. загальна кількість неповнолітніх, які утримувались **у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, що виконують функцію слідчих ізоляторів** (СІЗО), скоротилась у 2,6 раза – із 131 до 51 особи. З їх числа у 2020 – 2022 рр. найбільшу частку становили ***особи віком*** від 17 до 18 років; на другому місці – особи віком від 16 до

17 років; на третьому – від 14 до 16 років. Проте у 2023 році розподіл неповнолітніх за віковими категоріями змінився, і найбільшу частку становили вже 14-16 річні особи, на другому місці – 17-18 річні і на третьому – 16-17 річні. Кількість неповнолітніх дівчат, які утримувались у СІЗО, в 2020 р. становила 4 особи, у 2021 р. – 8 осіб, у 2022 р. – 6 осіб, у 2023 р. – 1 особа.

31. Загальна кількість неповнолітніх, які **відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк в установах виконання покарань** у 2020 – 2023 рр., коливалась від максимуму в 66 осіб (2020 р.) до мінімуму в 46 осіб (2022 р.). З них у 2020 р. було 2 особи жіночої статі, у 2021 р. – 1 особа. У 2022 р. Мелітопольська установа виконання покарань № 144 (єдина в Україні колонія, де відбували покарання неповнолітні дівчата віком від 14 до 18 років, які скоїли тяжкі злочини) опинилась в окупації, відповідно, якою була доля дівчини, яка там перебувала, невідомо. У 2023 р. виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх засуджених жіночої статі здійснювалось у відповідному секторі державної установи «Збаразька виправна колонія (№ 63)», де утримувалось 4 особи.

32. **Соціальна характеристика** неповнолітніх вихованців, які перебували в установах виконання кримінальних покарань, свідчить, що від 85% (2020 р.) до 71% (2023 р.) з них до засудження не мали належного догляду і виховання, оскільки виховувалися у неповній сім'ї, зазвичай низького матеріального статку; батьки 3 осіб у 2020 р. та 3 осіб у 2021 р. були позбавлені батьківських прав; 3 особи у 2020 та 1 особа у 2021 р. мали статус дитини-сироти; у 2 неповнолітніх (у 2020 та у 2021 р.) і 1 особи (у 2022 р. та 2023 р.) встановлена інвалідність.

33. Протягом досліджуваного періоду **неповнолітні переважно вчиняли кримінальні правопорушення одноосібно (від 65 до 80%),** проте й відсоток вчинення їх у складі групи також є достатньо великим. При цьому ***відсоток вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у складі групи від загальної кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, є у 4 – 6 разів вищим за аналогічний для дорослої злочинності.*** Так у 2017 році 8,68% повнолітніх осіб вчинили кримінальні правопорушення у складі групи, у 2018 році – 7,36%, у 2019 році – 6,1%; у 2020 році – 6,8%, у 2021 році – 5,9%, у 2022 році – 4,4%, у 2023 році – 3,4%.

34. Відповідно до офіційних статистичних даних, **10 – 16% виявлених протягом 2017 – 2023 років неповнолітніх раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення.** В середньому рецидив вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень був у 2 – 2,5 раза нижчий за аналогічний показник у дорослих злочинців, проте це не є підставою для заспокоєння, оскільки охоплює короткий період часу життя людини (фактично 2 роки з 16-річного до 18-річного віку, або 4 роки, якщо перше вчинене кримінальне правопорушення було передбачене ч. 2 ст. 22 КК України).

35. Глобальною суспільною проблемою залишається ***вживання неповнолітніми алкоголю і наркотиків:*** неповнолітні вживають наркотики, їх залучають до вирощування, вони використовуються як кур'єри для їх транспортування, а також наркотики є каталізаторами для вчинення ними інших кримінальних правопорушень. Так за досліджений нами період часу під час вчинення кримінальних правопорушень у середньому 3 – 5% неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Однак наведені цифри показують лише частину реальної картини, оскільки у текстах вивчених матеріалах справ та рішеннях суду було зазначено, що неповнолітні правопорушники у момент вчинення протиправного діяння перебували у стані алкогольного сп'яніння, проте у вироку щодо них така інформація не була зазначена як обставина, що обтяжує покарання, у зв'язку з чим може бути доцільним продовження дослідження цього питання, що сприятиме уточненню показників.

36. За даними Державної судової адміністрації України, у 2017- 2023 роках **15 – 20% засуджених неповнолітніх мали різного роду досвід протиправної поведінки.** З їх числа найбільшу частку *(45 – 65%) становлять неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення вже вчинили кримінальне правопорушення, були раніше засуджені, і їхня судимість не була знята чи не погашена*. На другому місці за поширеністю – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення вже вчинили кримінальне правопорушення, раніше були засуджені, але судимість в яких знята чи погашена, або вони були визнані такими, що не мають судимості. На третьому місці – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення не були засуджені, але були на обліку у відділах ювенальної

превенції. На четвертому місці – неповнолітні, які до вчинення останнього кримінального правопорушення не були засуджені, але направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади, і на п'ятому місці – неповнолітні, які до скоєння останнього кримінального правопорушення вчинили кримінальне правопорушення, але були звільнені від кримінальної відповідальності.

При цьому *з числа неповнолітніх, які мають незняту і не погашену судимість, більшість були звільнені від відбування покарання з випробуванням, перебували на пробації і під час випробувального терміну вчинили нове кримінальне правопорушення.* Це свідчить про необхідність розроблення нових методів та активізації роботи з неповнолітніми, які вже вступили у конфлікт із законом.

37. ***Залежно від тривалості попереднього ув'язнення*** у 2020 – 2022 роках більшість неповнолітніх утримувались у СІЗО до 6 місяців (відповідно 50%, 49% та 40%); натомість у 2023 році – вже від 6 до 12 місяців (41%). Від 12 до 18 місяців протягом усього досліджуваного періоду перебувало 10 – 18%, а понад 18 місяців – від 5 до 10% неповнолітніх. Що стосується неповнолітніх осіб жіночої статі, то їх найбільша кількість утримувалась від 12 до 18 місяців – 4 дівчини (по одній у 2021 та 2023 роках та 3 у 2022 році). Далі у порядку зменшення: 3 дівчини від 6 до 12 місяців (2 особи у 2021 році та одна у 2022 році); 2 дівчини до 6 місяців (у 2022 році); 1 дівчина перебувала у СІЗО понад 18 місяців (2021 рік). У 2020 році жодної дівчини у СІЗО не перебувало.

За термінами призначеного покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях відбували покарання: *від 1 до 3 років* – мінімально 2 особи, або 4% (2022 та 2023 роки), максимально – 9 осіб, або 16% (2021 рік). З їх числа у 2021 утримувалось 2 дівчини, у 2023 році – 1 дівчина; *від 3 до 5 років* – 36 осіб, або 55% (2020 рік), 23 особи (2021 та 2022 роки), або 43% та 50% відповідно, 17 осіб, або 33% (2023 рік). Водночас у 2021 та 2023 роках утримувалось по 1 дівчині; *понад 5 років* – 24 особи (36%) у 2020 році, 22 особи (41%) у 2021 році, 21 особа (46%) у 2023 році та 32 особи, з яких 2 дівчини (63%), у 2023 році.

Загальна характеристика обставин кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, потерпілих від цих діянь та «ціни» кримінальних правопорушень неповнолітніх

38. Частота вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми набагато більша у містах, ніж у сільській місцевості, не лише за загальною кількістю, а й за тяжкістю, й становить відповідно 69 – 71% та 31 – 29%. За даними досліджених нами матеріалів 30 кримінальних проваджень та 80 рішень суду (деякі з яких були багатоепізодними), у зимовий період неповнолітніми було вчинено 34% кримінальних правопорушень, у весняний – 15%, у літній – 27%, в осінній – 23%. Найчастіше вони були вчинені за місцем проживання, проведення дозвілля, навчання або роботи. Внаслідок того, що серед неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, високий відсоток таких, що не навчались і не працювали, час вчинення ними кримінальних правопорушень може бути будь-яким – як вранішні години, так і пообідні та вечірні.

39. **Способи** скоєння кримінальних правопорушень різноманітні, але, як правило, досить примітивні. Серед способів скоєння крадіжок переважали: використання вільного доступу до цінностей; проникнення через відкриті кватирки чи вікна або шляхом видавлювання віконної шибки, виламування дверей; часто у квартири потрапляють з дозволу потерпілих. До автомобілів зазвичай потрапляли через розбите скло або за допомогою викрадених ключів від машини. Проте були і досить складні способи заволодіння чужим майном, під час яких використовувались навички користування програмним забезпеченням та електронною технікою.

Грабежі та розбої найчастіше скоювалися на вулицях. Об'єктами їх нападів зазвичай були однолітки чи підлітки, які незначно відрізняються від осіб, які вчиняли правопорушення, за віком, або ж дорослі, які були у нетверезому стані. Дорослого спочатку збивали з ніг, били, доки потерпіла особа знепритомніла, а вже потім забирали цінні речі. Досить часто напади супроводжувалися знущаннями над потерпілими.

Під час вчинення ***кримінальних правопорушень насильницького характеру*** використовувалися палиці, ножі, фізична сила.

40. **Предмети кримінально протиправних посяган**ь неповнолітніх найрізноманітніші: від грошових коштів, комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, транспортних засобів, побутової техніки (пральна машинка, електропила, автомобільний акумулятор), іншої електронної апаратури до наркотичних речовин, одягу, продуктів харчування та цигарок. Малолітні та неповнолітні правопорушники, особливо ті, які жили у певній матеріальній скруті, все ж залишались дітьми, тому заволодівали також іграшками.

41. В більшості випадків вчинювані дітьми правопорушення **охоплюють один-два епізоди.** Проте, з-поміж опрацьованих під час дослідження судових рішень, у поодиноких випадках вбачається вчинення неповнолітніми і багатоепізодних (від 3 до 9) кримінально-протиправних діянь.

42 Значна кількість кримінальних правопорушень була вчинена неповнолітніми в умовах очевидності, хоча з текстів судових рішень **інформацію про свідків** не завжди можна побачити, оскільки велика кількість справ були розглянуті за спрощеною процедурою судового розгляду, коли суд досліджує в засіданні лише докази, що характеризують неповнолітню особу. ***Поведінка свідків*** загалом може бути охарактеризована як позитивна, спрямована на те, щоб розборонити сторони, припинити протиправне посягання, допомогти потерпілому. Поведінка другої групи свідків також мала позитивну спрямованість, однак без втручання у кримінальне правопорушення і пряме протистояння винному (викликали поліцію, швидку допомогу, повідомили, куди пішли винні). У випадках, коли по справі було декілька свідків, частина з них поводились активно, намагались припинити кримінальне правопорушення, надати допомогу потерпілому, а інша частина – займали пасивну позицію. Поведінку ще однієї групи очевидців кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, можна охарактеризувати як пасивну нейтральну. Частина з них (переважно діти) ніяк не зреагувала через малолітній вік або страх, інші ж просто не бажали втручатися в конфлікт. Проте були й свідки, які намагались отримати користь для себе від вчиненого кримінального правопорушення.

43. Інформація щодо **потерпілих** від кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у досліджених нами судовій практиці є досить обмеженою. Так, за матеріалами вивчених 80 рішень суду, щодо 34 кримінальних правопорушень якоїсь інформації щодо потерпілих не було вказано взагалі, ще у 11 кримінальних правопорушеннях потерпілих не було. Інші дані виявились такими: 50 років і старше – 1 (1,3%); батько 1971 р.н.; мати 1979 р.н; брат 2012 р.н. – 1 (1,3%); неповнолітній – 15 (18,8%); учень 11 класу – 1 (1,3%); малолітній – 10 (12,5%); 3,5 роки – 1 (1,3%); потерпілий – юридична особа – 6 (7,5%). Дослідження матеріалів 30 архівних кримінальних проваджень надало більше інформації й показало, що значна частка потерпілих – 18 осіб (або 60%) – це також неповнолітні; частка дорослих осіб становила 33,3%, зокрема: особи віком від 18 до 30 років – 4 особи (13,3%); особи віком від 30 до 50 років – 4 особи (13,3%); особи віком старше 50 років – 2 особи (6,7%); ще в 2 (6,7%) потерпілими були юридичні особи та також у 2 (6,7%) кримінальних провадженнях потерпілих не було.

У досліджених рішеннях суду потерпілих жіночої статі – 19 (23,8%); чоловічої – 34 (42,5); були потерпілі і чоловічої, і жіночої часті – 5 (6,3%); потерпілим є юридична особа – 6 (7,5%); немає потерпілого у КП – 10 (12,5%); не вказано в ухвалі – 13 (16,3%); не вказано у вироці – 21 (26,3%). Досліджені матеріали архівних кримінальних проваджень також показали превалювання потерпілих осіб чоловічої статі – 27 осіб; потерпілих жіночої статі – 10 осіб; 2 потерпілих – юридичні особи, у 2 провадженнях потерпілих не було.

44. **Відносини між неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення, та потерпілими** за матеріалами досліджених архівних кримінальних проваджень визначались як: родинні (між 3 винними і потерпілими); дружні (між 4 винними з потерпілими); знайомі, зокрема поверхово (8 винних з потерпілими); малознайомі (8 винних і потерпілих); незнайомі (10 винних і потерпілих); навчались чи проживали в одному закладі (6 винних і потерпілих у 2 кримінальних провадженнях); винний є клієнтом потерпілого (юридичної особи) – у 1 кримінальному провадженні; неприязні, конфліктні – між 1 винним і 1 потерпілим.

За матеріалами досліджених судових рішень, де є інформація про потерпілого, – відносини характеризувались наступним чином: раніше у них були дружні відносини, близько 2 – 3 місяців до бійки вони побилися об заклад на гроші, і їх відносини перейшли у статус конфліктних – 1 (2,3%); дружні відносини – 1 (2,3%); знайомі – 16 (37,2%); малознайомі – 2 (4,7%);

незнайомі – 11 (25,6%); родинні зв'язки – 5 (11,6%); перебували у відносинах – 1 (2,3%); потерпілий – юридична особа – 6 (14%).

45. Дослідження питання щодо **шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, скоєними неповнолітніми,** показало, що найбільшу частку становить ***матеріальна шкода*** (50 випадків із 80 досліджених, або 40%). Вона включала як безпосередні збитки у вигляді, наприклад, викраденого майна, так і необхідні витрати внаслідок вчиненого діяння (наприклад, витрати на лікування внаслідок завданих тілесних ушкоджень). Найменший розмір матеріальної шкоди у досліджених нами матеріалах становив 412,68 грн у провадженні, де неповнолітній вчинив крадіжку. Найбільший розмір матеріальної шкоди становить 4400 євро.

На другому місці – ***фізична шкода*** (40 випадків або 32%): тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості – 26 випадків; смерть потерпілого (як в результаті вбивства, так і внаслідок тяжких тілесних ушкоджень) – 9 випадків; фізичне насильство, побиття – 5 випадків.

На третьому місці – ***моральна шкода*** – 7 випадків (найбільший розмір стягнутої судом моральної шкоди становить 200 000 грн у справі про заподіяння неповнолітнім іншому неповнолітньому тяжкого тілесного ушкодження).

Ще у 3 випадках шкода як така була відсутня (справи, пов'язані з придбанням неповнолітніми наркотичних засобів). У 26 випадках (21%) у матеріалах справ та рішеннях суду була відсутня інформація щодо шкоди. Серед іншого, це стосувалось також вчинених малолітніми / неповнолітніми кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості особи. Оскільки потерпілими також є малолітні чи неповнолітні особи, постає питання належного захисту їхніх прав, надання їм необхідної допомоги і послуг, зокрема соціально-психологічного характеру.

Загальні питання детермінації індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх

46. Серед факторів, які, на думку респондентів онлайн-опитування, *впливають* та *впливають найбільше* на ризик вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, визначено **ТОП-4 фактори: сімейні фактори (69,3%** респондентів обрали цю групу факторів як таку, що впливає (41,3%) та впливає найбільше (29,6%)); **фактори найближчого оточення (67,2%** та 40,2% і 27,0% відповідно); **особистісні фактори дитини (58,6%** та 41,5 і 17,1% відповідно); **загальні соціально-економічні фактори (57,4%** та 38% і 19,4% відповідно).

47. Для конкретизації факторів впливу на вчинення правопорушень дітьми респондентам було запропоновано визначити **ТОП-10 чинників, які, на їхню думку, впливають найбільше,** обравши зі списку, який містив 25 позицій. Шість із десяти виокремлених респондентами основних причин **пов'язані з сімейними факторами – особливостями виховання з боку батьків, впливом батьків на дитину (або його відсутністю):** погані взаємини між дитиною та батьками, систематичні конфлікти (73,3%); низький соціально-економічний статус сім'ї дитини, неможливість батьків задовольнити потреби дитини (73,6%); вживання батьками, іншими родичами алкогольних напоїв/наркотичних засобів (62%); бездоглядність дитини (59%); вседозволеність з боку батьків, відсутність належного виховання (48,8%); домашнє насильство стосовно дитини або інших членів родини, свідком якого є дитина – 33,0%. Дві причини – **з особистісними факторами дитини:** вживання дитиною алкогольних напоїв/наркотичних засобів (49%); проведення надмірного часу в ґаджетах: соціальні мережі (Тік-Ток, Лайкі), переглядання ютубу, онлайн-ігри тощо (31%). Дві причини – **з факторами найближчого оточення:** вплив на дитину значущих дорослих з антисоціальною поведінкою (47,4%); спілкування з однолітками, які ведуть асоціальний спосіб життя (44,1%).

48. 20,7% респондентів онлайн-опитування зазначили про те, що **повномасштабне вторгнення РФ в Україну вплинуло на вчинення дітьми кримінальних правопорушень,** зі справами яких вони працювали; 37,3% респондентів зазначили про відсутність такого впливу; 42% респондентів було важко надати відповідь на це запитання. Респонденти, які надали ствердну відповідь, так само мали змогу конкретизувати її, вказавши, в чому виявлявся такий вплив, а їхні відповіді було згруповано так: *(1) погіршення психічного стану та поведінки дітей*, зокрема збільшення рівня агресивної поведінки та жорстокості, збільшення проявів девіант-

ної поведінки тощо (відповідей, де було вказано саме цю характеристику впливу, було найбільше); (*2) дестабілізація та криміналізація суспільства загалом, а відповідно – і дітей* (зокрема, зростання доступу до зброї, поширення наркотичних та психотропних речовин; відчуття безкарності через збільшення можливостей для безперешкодних протиправних дій на територіях, де ведуться активні бойові дії, або тих, які нещодавно деокуповані, мародерство); *(3) порушення стійкості сімей* (зокрема збіднiння, алкоголізація, поширення домашнього насильства, розлучення батьків або втрата одного з батьків, роз'єднання родин тощо, що так само має наслідком бездоглядність дитини, негативно впливає на її поведінку); *(4) погіршення умов для навчання та дозвілля дітей* (паузи в навчанні, спричинені повномасштабним вторгненням та його наслідками; перехід на дистанційне навчання; неможливість відвідувати очні гуртки тощо); *(5) залучення дітей до протиправної діяльності прокримінально налаштованими дорослими* (зокрема і поява нових видів злочинів, яких не було раніше, і втягнення дітей у їх вчинення: шахрайство в інтернеті, дестабілізація в громадах, долучення до діяльності ДРГ тощо); *(6) зменшення можливостей відповідних суб'єктів захисту прав дитини проводити роботу з дітьми, а також виявляти правопорушення* (зокрема втрата кадрового потенціалу закладами освіти, органами і службами, дотичними до захисту прав дитини; високий рівень виснаження і втоми, емоційне вигоряння фахівців, що впливає на якість виконуваних ними функціональних обов'язків, тощо).

Фактори впливу на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в розрізі аналізу життєвих історій та особистісних особливостей засуджених неповнолітніх

Для конкретизації факторів ризику у розрізі конкретних життєвих історій та особистісних особливостей неповнолітніх засуджених були проаналізовані дані форм оцінок ризиків **вчинення повторного кримінального правопорушення** неповнолітніми з системи Єдиного Реєстру засуджених осіб (ЄРЗО) у співпраці з ДУ «Центр пробації» та Департаментом з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України. Загалом було проаналізовано дані оцінок за 2020 – 2023 рр. **2216 неповнолітніх осіб на обліку органів пробації** та **81 неповнолітньої особи (хлопців), які були засуджені до позбавлення волі.**

49. Щодо аналізу **сімейних факторів у формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених** було виявлено таке:

- Найбільш позначуваним індикатором і у формах оцінок ризиків неповнолітніх в блоці «Стосунки в сім'ї» на обліку органів пробації, і у формах засуджених неповнолітніх в УВП є *«Проблеми з контролем поведінки неповнолітньої особи у батьків (одного з батьків) або законних представників»:* середній показник за чотири роки на обліку органів пробації – **33,7%**, в той час, як для засуджених неповнолітніх в УВП – **99%**.
- Другим за частотою позначення у формах оцінок ризиків неповнолітніх на обліку органів пробації в цьому ж блоці є індикатор «*Зневажливе ставлення, байдужість до неповнолітньої особи»* (середній показник за чотири роки – **14,7%**), в той час, як в формах засуджених неповнолітніх в УВП – *«Неналежне виховання»* (середній показник за 4 роки – **96,5%**);
- Загалом неповнолітні засуджені, які знаходяться в установах виконання покарань, мають значно вищий рівень ризику за сімейними факторами, ніж неповнолітні, які перебувають на обліку в органах пробації: так середнє значення показника високого рівня ризику за чотири роки у неповнолітніх на обліку в пробації становить **4,4%**, а у неповнолітніх в УВП – **60%**.
- Така ситуація може пояснюватися різними обставинами, зокрема, ймовірно, таким: діти, які мають вищий ступінь сімейного неблагополуччя, вчиняють кримінальні правопорушення за «тяжчими» статтями, санкція яких пов'язана із позбавленням волі, а також повторно (зокрема, незначний відсоток – під час перебування на обліку органу пробації або ювенальної превенції); певний відсоток неповнолітніх засуджених до позбавлення волі попередньо перебував у конфлікті із законом та мав історію вчинення правопорушень і до потрапляння в УВП, отож, можна допустити, що сім'ї таких неповнолітніх не завжди отримують належні послуги та підтримку, відповідно, проблеми, пов'язані з вихованням дитини, контролем за її поведінкою, не вирішуються, що призводить як до подальшого погіршення ситуації в середині родини, так і до погіршення поведінки неповнолітньої особи, яка надалі може вчинити наступне правопорушення і отримати покарання, пов'язане із позбавленням волі.

50. Щодо аналізу **фактора у формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених, що стосується особистості неповнолітньої особи** (охоплює три блоки в формі: «Особисті якості та поведінка»; «Вживання психоактивних речовин»; «Ставлення до правопорушення»), можна зазначити таке:

- За блоком **«Особисті якості та поведінка»** показники високого рівня ризику в оцінках неповнолітніх засуджених на обліку в пробації є надзвичайно низькими (середній показник за чотири роки – 1,4%), а середній та низький рівні ризику коливаються у середніх значеннях 16,5% і 40% відповідно. Подібна ситуація спостерігається і у формах оцінок ризиків засуджених неповнолітніх в УВП: середній показник високого рівня ризику за чотири роки становить 0,9% (зафіксований у одного неповнолітнього засудженого за 4 роки), показники середнього і низького рівнів ризику – 30,5% і 68,5% відповідно.
- Найбільш часто позначуваним індикатором блоку «Особисті якості та поведінка» є *«Дефіцит когнітивних навичок»,* тобто невміння здійснювати аналіз наслідків своїх дій, сприймати інший погляд, контролювати власну поведінку та запобігати настанню небажаних її наслідків (найвищий середній показник за 4 роки для неповнолітніх на обліку в органах пробації – **31,2%** і для неповнолітніх в УВП – **98,1%**);
- За блоком **«Вживання ПАР»:** для неповнолітніх на обліку в органах пробації більш характерним є *поодиноке вживання ПАР* (середній показник за чотири роки є більш-менш стабільним та позначений щодо **21,6%** неповнолітніх), а щодо неповнолітніх в УВП – *регулярне вживання ПАР* (середній показник за чотири роки становив **88,6%** неповнолітніх);
- У контексті ставлення до вчиненого правопорушення (блок **«Ставлення до правопорушень»**): найбільш позначуваними індикаторами є ті, що стосуються *заперечення серйозності своєї поведінки / применшення її наслідків* (для неповнолітніх на обліку в органах пробації – середній показник за чотири роки – **14,8%**; для неповнолітніх засуджених в УВП – **49,1%**), а також *відсутності розкаяння / почуття провини* – лише для засуджених в УВП так само (середній показник за чотири роки – **57,1%**).
- Так само зберігається тенденція щодо значно вищого значення більшості показників за індикаторами в межах фактора, що стосується особливостей особистості неповнолітньої особи, у неповнолітніх, які відбувають покарання, пов'язане з позбавленням волі, в УВП, та нижчих показників за такими самими індикаторами у неповнолітніх на обліку органів пробації.

51. Щодо аналізу **у формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених фактора, що стосується впливу найближчого оточення** (блок в формах: «Стосунки з друзями та однолітками»), можна зазначити таке:

- У цьому випадку важко порівнювати рівні ризику, адже різняться індикатори і підходи до їх обчислення в формах оцінок ризиків органів пробації та УВП за цим блоком, водночас, якщо порівнювати показники окремих, схожих між собою індикаторів, то тут знову фіксуємо суттєву різницю між оцінками неповнолітніх під наглядом пробації та неповнолітніх в УВП: середній показник за 4 роки в оцінках неповнолітніх на обліку в пробації за індикатором *«Деякі друзі з антисоціальною поведінкою»* – **35,2%**, тоді як для неповнолітніх в УВП показник за схожим індикатором «*Є друзі з антисоціальною поведінкою, які мають вплив на неповнолітню особу»,* в середньому за чотири роки становить **94,3%** *(а в 2020 році цей показник становив 100%).*
- Маючи змогу переглянути позначені індикатори за *факторами сприйняття* (умови, які можуть вплинути на вчинення правопорушень, і які потрібно враховувати, вибудовуючи роботу з неповнолітньою особою), що містяться в формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених на обліку в органах пробації, було виокремлено один індикатор, що стосується факторів найближчого оточення: *«Родичі з кримінальним минулим наявні»,* що був позначений у **14,2%** неповнолітніх на обліку органів пробації (% від загальної кількості неповнолітніх за 2020 – 2023 рр.). Можливості проаналізувати відповідний індикатор засуджених в УВП не було.

52. Щодо аналізу **фактора освітнього середовища у формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених** (блок в формах: «Освіта, навчання та працевлаштування»), можна зазначити таке:

- Середній показник високого рівня ризику в оцінках неповнолітніх засуджених на обліку в органах пробації за цим фактором за чотири роки становить **5,1%**, а у неповнолітніх засуджених в УВП цей показник майже у вісім разів вищий – **40,3%;** середній показник середнього рівня ризику у неповнолітніх на обліку в органах пробації (**17,7%**) дещо нижчий за відповідний показник в формах оцінок ризиків у неповнолітніх в УВП – **24,5%**.
- Найбільш часто позначуваним індикатором цього блоку в формах оцінок ризиків неповнолітніх на обліку в пробації був *«Негативне ставлення до закладу освіти і навчання»* (середній показник за чотири роки – **31,3%**) та *«Низька успішність»* (середній показник за чотири роки – **29,2%**), що так само актуально і для форм оцінок ризиків неповнолітніх засуджених в УВП, водночас у останніх показники за цими індикаторами були значно вищими: **94,2%** та **91,6%** відповідно (а у 2023 році обидва показники були позначені у 100% засуджених).
- Результати аналізу свідчать про значно вищу педагогічну занедбаність неповнолітніх, які отримують покарання, пов'язане з позбавленням волі, та відбувають його в УВП, та демонструють високий зв'язок факторів освітнього середовища, особливо негативного ставлення до закладу освіти і навчання, низької успішності, із ризиком вчинення злочинів, зокрема тих, санкція статей за вчинення яких передбачає покарання у вигляді позбавлення волі.

53. Щодо аналізу **факторів, пов'язаних з організацією дозвілля у формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених** (блок в формах: «Дозвілля і відпочинок»), можна зазначити таке:

- Найвищі показники високого рівня ризику щодо впливу організованого дозвілля та відпочинку на вчинення дитиною правопорушення відмічені у неповнолітніх засуджених в УВП (середній показник за чотири роки – **42%**, тоді як у неповнолітніх під наглядом пробації цей показник становить **9,1%**).
- Найбільш позначуваним у формах оцінок ризиків неповнолітніх в УВП є індикатор *«Незалучення / низький рівень залучення до просоціальних видів діяльності, організованого дозвілля, суспільного життя»* – **92%** у середньому за оцінюваний період (у неповнолітніх на обліку в органах пробації цей показник становить **14,3%**), а в формах оцінок ризиків неповнолітніх засуджених на обліку пробації найбільш позначуваний індикатор *«Недостатньо організоване дозвілля»* (середній показник за чотири роки – **36,5%**);
- Індикатор щодо *відсутності особистих інтересів* за чотири роки був в середньому позначений в формах оцінок ризиків **3,1%** неповнолітніх на обліку в органах пробації, а у неповнолітніх засуджених в УВП в середньому за цей самий період – в **49,4%** форм (що є в шістнадцять разів вищим показником).
- Вище зазначене загалом відповідає виявленим тенденціям і щодо інших факторів ризику та може бути пов'язана як зі значно вищою соціальною дезадаптацією неповнолітніх засуджених до позбавлення волі та, відповідно, вищим рівнем незалученості до просоціального, організованого дозвілля, так і з особливостями заповнення форм оцінки (підходи до визначення наявності того чи іншого індикатору, що в подальшому потребує окремого вивчення і врегулювання).

Фактори кримінально-процесуального характеру (процедурні фактори)

54. На вчинення неповнолітніми множинності кримінальних правопорушень також впливають **фактори процедурного (кримінально-процесуального) характеру:**

кількість допитів (багаторазові допити, їх проведення не відповідно до вимог правосуддя, дружнього до дитини);

відібрання біологічних зразків у дитини та наявність згоди дитини чи законного представника на відібрання зразків (як правоохоронці відбирають/збирають біологічні зразки та чи отримують на такі дії згоду дитини або законного представника);

строки досудового розслідування та судового розгляду (до строків судового розгляду застосовується критерії «розумності строку», що в принципі є оцінним поняттям та включає

необхідність врахування обставин конкретної справи, кримінальне провадження здійснюється від декількох днів до декількох років);

залучення психолога до проведення процесуальних дій (участь психолога під час слідчих чи інших процесуальних дій за участі дитини є додатковою гарантією для неповнолітніх та елементом правосуддя, дружнього до дитини);

участь законного представника (роль законного представника часто зводиться до формальної присутності під час проведення тієї чи іншої процесуальної дії);

своєчасне реагування системи правосуддя на дії законного представника, які не в інтересах дитини (малолітню дитину було направлено до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, законний представник підтримав клопотання прокурора, яке було не в інтересах дитини (ухвала у справі №211/422/18[278]);

реалізація права на захист (важливо звертати увагу не тільки на формальну присутність захисника, а й на якість його роботи, на інформування дитини про її права та можливості, щоб, до прикладу, визнання вини було не стратегією захисту з метою застосування пом'якшуючої обставини, а, насамперед, волею дитини, яка прийняла рішення після того, як була вислухана і почута та отримала в доступній і зрозумілій для неї формі всю необхідну для прийняття такого рішення інформацію. Саме такий підхід дозволяє переосмислити вчинене та змінити свою поведінку у майбутньому).

55. **Не завжди відбувається ідентифікація та зазначення в мотивувальній частині судового рішення вчинення кримінального правопорушення неповнолітньою особою, як пом'якшуюча обставина.** З оглянутих судових рішеннях у трьох рішеннях (справа № 459/3007/23[279], справа № 756/4200/24[280], справа № 521/19113/19[281]) міститься інформація про вчинення кримінального правопорушенням неповнолітньою особою і водночас в рішенні не зазначено, що суд врахував цю обставину як пом'якшуючу. Хоча в тексті рішення зазначено про врахування судом інших обставин як пом'якшуючих. Так само у двох вироках не вказано про встановлення та врахування судом пом'якшуючих обставин.

56. З оглянутих судових рішень та матеріалів архівних кримінальних проваджень **для більше ніж половини дітей кримінальне провадження завершилося застосуванням примусових заходів виховного характеру,** що може свідчити про поступове впровадження дитиноцентрованих підходів в системі правосуддя загалом та про загальний вектор правосуддя, дружнього до дитини, – дати можливість виправитися, змінитися. Проте завданням примусових заходів виховного характеру є запобігання множинності кримінальних правопорушень, тому їх застосування на практиці не має бути самоціллю. **Також важливо, аби такі заходи реалізовувалися не формально, а дійсно були спрямовані на зміну дитиною поведінки, а також аби судді досліджували ефективність застосування ними примусових заходів виховного характеру.**

Міжнародні стандарти та національна нормативно-правова база з питань запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх, проведення роботи з дитиною у конфлікті з законом

57. Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права дитини (ст. 4), Пекінські правила (п. 1.3), Європейська соціальна хартія (переглянута) (п. 7 частини I, ст. 17) наголошують на тому, що державна політика щодо неповнолітніх має бути направлена на забезпечення такого захисту і піклування щодо кожної дитини, які необхідні для її добробуту. Без будь-якої

[278] Довгинцівський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 18.10.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77198549

[279] Червоноградський міський суд Львівської області, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325373

[280] Оболонський районний суд міста Києва, Вирок від 05.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118223015

[281] Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 16.01.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508

дискримінації дитина має отримати такий захист, який є необхідним для подолання складної життєвої ситуації, в якій вона опинилась. Для цього має бути наявне відповідне законодавство та сформована державна політика. Якщо дитина зростає в умовах, які несуть у собі ризик потрапляння у складні життєві обставини, що у подальшому матиме наслідок – вчинення протиправної поведінки, це не відповідає принципу забезпечення найкращого інтересу дитини. З метою недопущення потрапляння дитини у конфлікт із законом державна політика має бути направлена на забезпечення прав дитини, що закріплені у Конвенції про права дитини. У Зауваженнях загального порядку № 10 (2007) "Права дітей у рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх" Комітет ООН з прав дитини підкреслив, що держава має забезпечити, щоб кожна дитина була підготовленою до самостійного та відповідального життя у вільному суспільстві, в якому вона може виконувати корисну роль з повагою до прав людини та основних свобод. До того ж, важливим критерієм забезпечення державної політики щодо неповнолітніх є наявність не тільки необхідних законів та політик, а так само – достатніх державних ресурсів для реалізації затвердженого законодавства, стратегій та програм, що рекомендовано Зауваженнями загального порядку № 19 (2016) "Про державні бюджетні асигнування для здійснення прав дітей".

58. Формування політики, реалізація якої спрямована на профілактику кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, вимагає від держави інтегрувати у свою державну політику Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи). Відповідно до п. 57 Ер-Ріядських керівних принципів, держави *"мають розглянути питання про заснування посади омбудсмена або аналогічного незалежного органу для молодих осіб, який забезпечував би дотримання прав та інтересів дітей та кваліфіковане звернення до наявних служб".* До компетенції омбудсмена або іншого органу Комітет ООН з прав дитини рекомендує віднести контроль за імплементацією Ер-Ріядських керівних принципів, Пекінських правил і Правил, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

59. Міжнародні стандарти, зокрема Ер-Ріядські керівні принципи (п. 16), Рекомендація РЄ Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції (п. 10) приділяють значну увагу формуванню відповідального батьківства та важливості підтримки сім'ї з боку держави. Для запобігання злочинності серед неповнолітніх державою мають вживатись заходи щодо формування у батьків навичок відповідального батьківства. Комітет ООН з прав дитини у Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей" рекомендує, що батьки мають отримати таку допомогу, яка має бути спрямована не тільки на запобігання негативним ситуаціям, а й – більшою мірою – на сприяння більш повній реалізації батьківського потенціалу. З цією метою на рівні громад важливо впроваджувати широкі інформаційні кампанії щодо програм налагодження взаємостосунків між батьками та дітьми, зміцнення партнерських відносин, формування безпечного середовища у школах, проведення різних культурних заходів та дозвілля. Такі заходи матимуть профілактичний характер вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми у майбутньому. Так само, якщо дитина потрапила у конфлікт із законом, важливо заохочувати батьків (або осіб, які їх замінюють) до усвідомлення та прийняття ними відповідальності за протиправну поведінку дітей.

60. Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція про права дитини (ст. 19), Ер-Ріядські керівні принципи (п. 53), зобов'язують державу ухвалити та забезпечити дотримання законодавства, що забороняє жорстоке поводження з дітьми та молодими людьми та їхню експлуатацію, а також використання їх як знаряддя у злочинній діяльності. З цією метою Комітет ООН з прав дитини у Зауваженнях загального порядку № 13 (2011) "Право дитини на свободу від усіх форм насильства" рекомендує, щоб державна політика була спрямована на боротьбу зі стереотипами щодо дітей; поширення інформації про загальний позитивний напрям Конвенції про захист дитини; розвиток широкої міжвідомчої взаємодії, включно з організаціями громадянського суспільства та ЗМІ; підтримку дітей у їхньому захисті самих себе; здійснення програм «наставництва»; надання підтримки батькам та особам, які забезпечують догляд за дітьми; ефективну роботу психіатричних служб, служб, відповідальних за лікування у разі зловживання наркотичними речовинами; забезпечення роботи різних центрів з підтримки сім'ї для сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; забезпечення можливості роботи притулків і кризових кімнат для батьків (здебільшого жінок), які зазнали домашнього насильства; за-

побігання вчиненню насильства щодо дитини, зокрема через розвиток і реалізацію послуг в громадах.

61. Окрема увага міжнародних стандартів стосується захисту дітей, які опинились на вулиці. Відповідно до п. 38 Ер-Ріядських керівних принципів, держава має нести відповідальність *"за надання допомоги безпритульним дітям і надавати їм необхідні послуги".* Кожна дитина, яка опинилась на вулиці, має отримати всю допомогу, якої потребує. Інформація про таку можливість, включно з контактними даними різних служб, має бути доступною для дітей. З цією метою Комітет ООН з прав дитини у Зауваженнях загального порядку № 21 (2017) "Про дітей у ситуаціях вулиці" ще раз підкреслює на важливості підтримки батьків і законних опікунів, що запобігає потраплянню дітей у ситуації вулиці. Тому створення та забезпечення роботи мережі різних спеціалізованих служб підтримки в громадах, які будуть працювати з дитиною та її родиною, є дуже важливим.

62. Система освіти має слугувати так само для того, щоб зменшити ризик потрапляння дитини до системи правосуддя, більше того – у конфлікт із законом. Дітям, які вже перебувають у складних життєвих обставинах, має бути приділена особлива увага. Ер-Ріядські керівні принципи (п.п. 24, 27) наголошують на важливості розроблення різних програм профілактичного характеру, які мають бути орієнтовані на неповнолітніх та їхній вразливий стан. Окрему увагу слід приділити питанню сексуальної освіти та репродуктивного здоров'я з огляду на те, що останнім часом збільшилась кількість повідомлень у ЗМІ щодо вчинення сексуального насильства дітьми щодо дітей, на чому наголошується у Зауваженнях загального порядку № 20 (2016) "Про здійснення прав дитини в підлітковому віці".

63. Запобіганню потрапляння дитини у конфлікт із законом може сприяти перегляд національного законодавства щодо визначення мінімального віку притягнення дитини до кримінальної відповідальності та тих правопорушень, за вчинення яких неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності. Відповідно до п. 23 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, п. 4 Рекомендації Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам, мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинен бути занадто низьким та повинен бути визначений законом. Наразі немає єдиного підходу до визначення мінімального віку кримінальної відповідальності. В різних країнах вік є різним та корелюється від 8 до 18 років. У Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей" Комітет ООН з прав дитини підкреслив, що "*раннє втручання щодо дітей, які не досягли мінімального віку кримінальної відповідальності, вимагає вжиття міждисциплінарних заходів реагування, що враховують інтереси дитини, на перші ознаки поведінки, які, якби дитина досягла мінімального віку кримінальної відповідальності, розглядалися б як правопорушення".* Важливим є розроблення спеціалізованих програм раннього втручання, так само втручанню має передувати комплексна, індивідуальна оцінка потреб дитини. У випадку дрібних правопорушень щодо неповнолітнього мають проводитись заходи, не пов'язані з позбавленням волі. В межах правової системи мають бути розроблені чіткі критерії для звільнення від відповідальності або початку досудового розслідування, що так само наголошується у Мінімальних стандартних правилах ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила). Запобігання потраплянню дитини у конфлікт з законом має здійснюватись системно, відповідно до програми запобігання злочинності серед неповнолітніх, розробленої на основі досліджень. Важливим є періодичний контроль за виконанням таких програм, про що вказано у п. 48 Ер-Ріядських керівних принципів.

64. Ер-Ріядські керівні принципи (п. 58) наголошують на тому, що, коли дитина потрапила в конфлікт із законом, важливо забезпечити їй таке поводження, щоб не допустити повторних випадків потрапляння дитини у поле зору системи правосуддя. Зокрема практичні фахівці *"повинні бути готовими враховувати у своїй роботі особливі потреби молоді, а також знати й використовувати в максимально можливій мірі програми та наявні служби допомоги".*

65. Ер-Ріядські керівні принципи (п. 53) наголошують на тому, щоб держави вжили всіх заходів для забезпечення системи послуг та підтримки для молодих людей з метою подолання тих складних життєвих ситуацій, з якими вони можуть стикатись. Зокрема такі послуги *"повинні включати програми спеціального лікування молодих* наркозалежних*, у яких основна увага має приділятися догляду, консультуванню та терапевтичній допомозі".*

66. Відповідно до п. 21 Рекомендації РЄ Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції, *"реагування на злочинність неповнолітніх має плануватися, координуватися та здійснюватися місцевими партнерствами, до складу яких входять ключові державні установи – поліція, служба пробації, органи у справах молоді та соціального захисту, судові органи, органи освіти, зайнятості, охорони здоров'я та житлово-комунального господарства, а також волонтерський та приватний сектори".*

67. Реалізовуючи державну політику щодо профілактики кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, важливо активно залучати ЗМІ. Важливо забезпечити якомога меншого показу на телебаченні, в інтернеті, онлайн-мережах інформації, яка містить у собі шкідливий контент для дитини. Ер-Ріядські керівні принципи у (п.п. 42, 43) наголошують на необхідності *"звести до мінімуму показ матеріалів, пов'язаних із порнографією, наркотиками та насильством* [...] *та пропагувати принципи рівноправності".* Через ЗМІ на рівні громад важливо розповсюджувати інформацію *"про наявність у суспільстві відповідних послуг і можливостей для молоді".*

68. Міжнародні стандарти щодо реінтеграції та ресоціалізації неповнолітніх містяться у таких документах: Конвенція про права дитини, Рекомендація Ради Європи Rec(87)20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх», Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20 та Рекомендація Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам, Мінімальні стандартні правила ООН: Пекінські правила, Токійські правила, Гаванські правила. Відповідно, робота з неповнолітнім у конфлікті із законом має сприяти його реінтеграції та ресоціалізації, профілактичні заходи мають починатись з першого дня перебування дитини у місці несвободи та стосуватися різних сфер життя дитини. Основною метою такої роботи є сприяння у відновленні життя дитини в громаді, до якої після звільнення повернеться дитина, налагодження взаємостосунків з родиною. Важливим є забезпечення права на освіту для неповнолітніх, які тримаються у місцях несвободи. Так само після відбування покарання неповнолітньому має бути надана вся необхідна допомога, зокрема: психологічна, медична, матеріальна, соціальна, допомога у пошуці житла та роботи тощо. З цією метою важливо створити мережу закладів "проміжного типу". Представникам різних органів і служб має бути наданий доступ до неповнолітніх, коли вони відбувають покарання у місцях несвободи для надання їм допомоги у підготовці до звільнення.

69. Питання захисту кожної дитини від негативного впливу наслідків збройного конфлікту закріплено у ст. 38 Конвенції про права дитини. З цією метою Комітет ООН з прав дитини у Зауваженнях загального порядку 9 (2006) "Права дітей з інвалідністю" наголошує на тому, що має бути забезпечено доступ до належних медичних і соціальних послуг, включно з психологічною реабілітацією та соціальною реінтеграцією. Так само важливо приділяти увагу тим місцям, де перебувають діти у зв'язку з їх вимушеним переміщенням через війну. Для таких дітей у місцях їх вимушеного проживання має бути забезпечено захист, добробут та розвиток. Політика профілактики правопорушень серед неповнолітніх має охоплювати обмеження доступу дітей до зброї. Відповідно до п. 55 Ер-Ріядських керівних принципів, *"слід розробити законодавство, що обмежує і контролює доступ дітей та молоді до всіх видів зброї, і забезпечити дотримання такого законодавства".* Не менш важливим є дотримання стандарту, який передбачає, що до дитини, яка вчинила правопорушення у зв'язку з її вербуванням, слід ставитися як до постраждалої від порушення норм міжнародного права. Такі діти мають отримати гідне ставлення та у подальшому бути інтегрованими до життя у громаді. З цією метою важливо мати відповідні програми реінтеграції, про що зазначено у зауваженнях загального порядку № 24 (2019) "Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей".

Національне законодавство

70. Національним законодавством, зокрема Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», визначено доволі обмежене коло суб'єктів, на які покладено здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Також щодо окремих суб'єктів такі повноваження не закріплено на рівні підзаконних актів у положеннях про їхню діяльність та не передбачено відповідних завдань і функцій. Так Положенням про Мінсоцполітики та положенням про Нацсоцслужбу не передбачено завдань і повноважень щодо питань здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом. У положенні про Державну службу України у справах дітей так само не передбачено жодних повноважень цього новоутвореного органу щодо питань здійснення профілактики правопорушень серед дітей.

71. Численні реорганізації міністерств та інших органів влади, до повноважень яких було віднесено проведення роботи із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, призвели до втрати повноважень щодо проведення профілактики правопорушень серед неповнолітніх на рівні центральних органів виконавчої влади, а також відсутності організаційно-методичного забезпечення та координації діяльності служб і установ, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, Нацсоцслужби та Держдіти, щодо проведення роботи з дітьми, які вчинили правопорушення.

72. Попри наявність кола суб'єктів, наділених повноваженнями з питань профілактики правопорушень серед дітей, на рівні центральних органів виконавчої влади не визначено органу, який координує діяльність щодо запобігання вчиненню неповнолітніми правопорушень та проведення роботи з дітьми, які вчинили кримінальне правопорушення.

73. Хоча міжнародні стандарти звертають особливу увагу на важливу роль системи освіти у здійсненні профілактичних заходів з метою запобігання потраплянню дитини у конфлікт із законом, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» не наділяє заклади освіти повноваженнями щодо здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Закон України «Про освіту» так само не передбачає проведення працівниками закладів освіти роботи щодо запобігання вчиненню здобувачами освіти правопорушень. Відповідно до ст. 76 цього Закону, соціально-педагогічний патронаж у системі освіти забезпечує лише профілактику та запобігання булінгу (цькування).

74. Ключова роль щодо профілактики правопорушень серед дітей та проведення роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, належить уповноваженим підрозділам органів Національної поліції, які, згідно зі ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», зобов'язані проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей.

75. Безпосередньо профілактичну роботу з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, проводять підрозділи ювенальної превенції. Водночас функціонування підрозділів ювенальної превенції як спеціалізованого підрозділу органів Національної поліції, уповноваженого на роботу з дітьми, не передбачено Законом України «Про Національну поліцію», а питання діяльності цих підрозділів, їх основні завдання та повноваження врегульовано лише відомчими наказами Міністерства внутрішніх справ. Крім цього, потребує врегулювання питання узгодженості повноважень між різними підрозділами Національної поліції, які дотичні до проведення профілактичної роботи, а також координації діяльності поліцейських щодо здійснення профілактики правопорушень.

76. Проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, забезпечення соціальної, педагогічної та психологічної реабілітації дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, в межах наданих повноважень покладається на спеціальні установи для дітей. Водночас мережа таких установ є недостатньо розвиненою, а деякі установи з числа передбачених Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» взагалі відсутні. У зв'язку з цим перелік спеціальних установ для дітей, їх завдання та функції, зміст і форми роботи потребують перегляду та погодження з умовами і викликами сьогодення.

77. Наразі національне законодавство не виокремлює таку категорію дітей як «діти у конфлікті з законом». У нормативно-правових актах, що стосуються дітей у конфлікті з законом, використовуються терміни «діти, схильні до вчинення правопорушень», «діти, які схильні до протиправної поведінки», «діти, які виявили схильність до асоціальної поведінки», однак законодавством не визначено, яких саме дітей віднесено до таких категорій.

78. З урахуванням визначеного Законом України «Про охорону дитинства» терміна «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах», дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення, має вважатися такою, що перебуває у складних життєвих обставинах у зв'язку з перебуванням у конфлікті із законом. У зв'язку з цим для проведення роботи з дітьми, які вчинили кримінальне правопорушення, має застосовуватися алгоритм взаємодії, встановлений Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585. Водночас цей Порядок не визначає особливостей роботи з дитиною, яка вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, не передбачає передання інформації про таких дітей службам у справах дітей для організації їх подальшого соціального захисту. Крім того, вчинення дитиною правопорушення не є підставою для взяття такої дитини на облік служби у справах дітей, і факт перебування такої дитини у складних життєвих обставинах має бути підтверджено за результатами проведення оцінки потреб. Отже, наразі відсутній єдиний для всіх суб'єктів алгоритм роботи з дітьми, які вчинили правопорушення, та надання їм соціального захисту.

79. Національним законодавством передбачено можливість отримання дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (зокрема пов'язаних з перебуванням у конфлікті з законом), соціальних послуг відповідно до їхніх потреб. Водночас соціальні послуги надаються виключно на добровільних засадах на підставі звернення дитини або її законного представника. Чинне законодавство передбачає випадки, у яких уповноважений орган приймає рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм). Проте, відповідно до частини п'ятої статті 21 Закону України «Про соціальні послуги», в контексті дітей у конфлікті з законом таке рішення може прийматися лише стосовно дітей, які вчинили домашнє насильство або насильство за ознакою статі, а також неповнолітніх, щодо яких застосовуються заходи пробації. Крім цього, законодавством не визначено механізм реалізації норми Закону про обов'язковість надання соціальних послуг, що створює проблеми щодо її застосування на практиці.

80. Відповідно до пункту 22 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання послуги із соціально-психологічної реабілітації згідно з програмою, затвердженою Мінсоцполітики, зокрема в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, центрах соціальної підтримки дітей та сімей, у інших надавачів соціальних послуг. Водночас така програма, а також державний стандарт соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дотепер не затверджені Мінсоцполітики, що унеможливлює отримання дітьми цієї соціальної послуги.

81. Законодавством не передбачено затвердження на загальнонаціональному рівні типових або примірних програм профілактичної роботи з дітьми та не встановлено вимог щодо змісту таких програм, особливостей їх впровадження. Для проведення профілактичної роботи з дітьми у конфлікті з законом наразі використовуються програми, розроблені громадськими організаціями в межах пілотних проєктів та ініціатив та рекомендовані центральними органами виконавчої влади для використання відповідними органами, службами сфери їх управління, які уповноважені на проведення профілактичної роботи з дітьми.

82. Аналіз чинного законодавства щодо питань профілактики правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом виявив нагальну потребу перегляду та вдосконалення чинних нормативно-правових актів, а також розроблення та прийняття нормативно-правових актів, що визначатимуть зміст та особливості роботи з дітьми у конфлікті з законом, зокрема механізм міжвідомчої взаємодії щодо питань соціального захисту дітей цієї категорії.

Практики профілактичної роботи з дітьми

83. **Найбільш поширеними заходами первинної профілактики у межах дослідження визначені інформаційно-просвітницькі заняття у закладах освіти.** Про це зазначили 90,2% респондентів онлайн-опитування. Ця теза була підтримана також учасниками фокус-групових дискусій. **Серед інших поширених заходів згадано проведення рейдів** з метою виявлення дітей, які здійснюють бродяжництво (зазначили 46,6% респондентів), **поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів** (42,7%), в**провадження профілактичних занять за структурованою програмою** із залученням дітей з груп ризику, вразливих груп – 37,2% респондентів.

84. **36,6% респондентів онлайн-опитування зазначили серед заходів профілактики** забезпечену доступність послуг в громаді (освітні, культурні, дозвіллєві, медичні, соціальні тощо) для різних груп дітей, зокрема тих, які мають ознаки вразливості. Отримання дитиною цих послуг, надання їй необхідної підтримки відповідно до потреб є превенцією її потрапляння в складні життєві обставини та, зокрема, у ситуацію конфлікту із законом. Слід зазначити, що з урахуванням досить високої частки респондентів, які повідомили про забезпечення доступності, викликає питання щодо фактичної наявності такого доступу, оскільки численні дослідження, національні звіти та документи засвідчують обмежений доступ дітей і сімей з дітьми, які належать до вразливих груп або перебувають у складних життєвих обставинах, до послуг, особливо в сільській місцевості, й зокрема до спеціалізованих послуг.

85. **У межах профілактичної роботи з дітьми у конфлікті з законом найчастіше застосовуються профілактичні бесіди.** Про це зазначили 93,4% респондентів онлайн-опитування. Також, як і у межах первинної профілактики, проводяться інформаційно-просвітницькі заходи у закладах освіти, про що вказали 69,6% респондентів, 32,3% респондентів повідомили про організацію групової профілактичної роботи з дітьми цієї групи за програмами профілактики. Ймовірно, надаючи відповіді про інформаційно-просвітницькі заходи з різними групами дітей, не всі респонденти розрізняли особливості їх застосування з широкими групами дітей у межах первинної профілактики, і з дітьми у конфлікті із законом. На це вказує досить висока частка відповідей щодо проведення інформаційно-просвітницьких заходів саме у закладах освіти.

86. Учасники фокус-групових дискусій наголошували на пріоритетності індивідуальних заходів під час профілактичної роботи з дитиною у конфлікті із законом. Ця робота має бути спрямована і на дитину, і на її сім'ю, оскільки сім'я визначалась як один з основних факторів впливу на вчинення дитиною правопорушення. **70,2% респондентів онлайн-опитування зазначили про відвідування дитини та сім'ї, як один з поширених заходів у межах проведення індивідуальної роботи**. Водночас, незважаючи на наголошенні важливості роботи з дитиною і її сім'єю для подолання / зменшення впливу чинників вчинення правопорушення, зокрема надання їм необхідних соціальних та інших послуг, **лише 38% респондентів онлайн-опитування зазначили про надання соціальних послуг дітям у конфлікті із законом, 39% – про організацію психологічної допомоги дитині, членам її сім'ї, 14,2% – про забезпечення можливості відвідування дитиною програм ресоціалізації та соціальної адаптації.**

87. Результати дослідження показують досить різні практики профілактичної роботи в регіонах і громадах. Це пов'язано з наявним кадровим потенціалом (про брак якого неодноразово згадувалось щодо ювенальних поліцейських, фахівців із соціальної роботи, психологів), рівнем підтримки органами місцевого самоврядування цієї діяльності, виділення необхідного фінансування для реалізації відповідних заходів, а також розумінням змісту профілактичної роботи, забезпеченням її системності, послідовності фахівцями на місцях. В деяких випадках робиться більший акцент на профілактичних заняттях з широкими групами дітей, в деяких – на забезпеченні більш індивідуального підходу з дітьми груп ризику. Більшої системності для організації проведення цих заходів надають відповідні національні документи (наведено як приклад План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (виконання якого вже завершено), а також місцеві програмні документи (якщо вони є). Важливим також є запровадження системи моніторингу і оцінювання ефективності цієї діяльності. Наразі оцінювання ефективності профілактичної роботи системно не проводиться, що не дає змоги об'єктивно визначати її результативність та вплив.

88. Серед доцільних заходів профілактичної роботи, які мають організовуватись на рівні громади, були запропоновані такі:

- інформаційно-просвітницькі заходи й інформаційні кампанії, спрямовані на формування відповідального ставлення дітей до своїх дій, підвищення їхньої обізнаності про наслідки скоєння правопорушень, відповідальність за їх вчинення;
- індивідуальна робота з дітьми груп ризику, з тими, хто вчинив правопорушення, зокрема адміністративне, та з їхніми сім'ями, надання їм необхідних послуг і забезпечення адресної роботи щодо подолання / мінімізації впливу чинників вчинення правопорушення;
- активізація громадськості та залучення місцевого населення до виявлення правопорушень, як ефективного методу підвищення рівня обізнаності про дитячу злочинність та забезпечення своєчасного втручання;
- організацію доступних для різних груп дітей гуртків, клубів, спортивних секцій.

Алгоритми роботи з дитиною у конфлікті із законом

89. **88%** респондентів онлайн-опитування **зазначили про достатньо зрозумілі алгоритми роботи з дітьми у конфлікті із законом** для органу / служби / установи / закладу, який вони представляли. Найбільше про це відмітили ювенальні поліцейські, ювенальні прокурори, психологи, соціальні педагоги та заступники директорів з виховної роботи закладів освіти, найменше – прокурори.

90. Відповіді учасників фокус-груп загалом підтверджували достатність і зрозумілість алгоритмів роботи, зокрема наголошувалось на усталеній практиці, яка включає:

- інформування і залучення необхідних суб'єктів захисту прав дитини, акцентуючи на повідомленні про дитину, яка вчинила правопорушення, службі у справах дітей для організації соціального захисту дитини, центру соціальних служб / центру надання соціальних послуг для проведення оцінки потреб і надання соціальних послуг;
- залучення до роботи з дитиною психолога (хоча відмічався брак цих фахівців);
- організацію роботи з батьками дитини (втім зауважувалося, що це вдається не у всіх випадках через їхню відмову співпрацювати);
- проведення допиту дитини за методикою «зелена кімната».

91. Організація соціального захисту дитини передбачає її поставлення на облік, як дитину, яка опинилася у складних життєвих обставинах, який ведеться службами у справах дітей. Для цього необхідні результати оцінки потреб, яка підтвердить наявність цих обставин, оскільки само собою потрапляння дитини у конфлікт із законом не є підставою для взяття на такий облік. Як показали результати дослідження, не в усіх випадках дитина, яка вчинила правопорушення, береться на цей облік, а отже – отримує соціальний захист. Так, **за даними Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», на обліку** дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у першому кварталі 2024 року **перебувало 276 дітей, підставою взяття яких було саме перебування у конфлікті із законом.** Водночас у **2023 році було 2529 випадків вчинення дітьми кримінальних правопорушень**. Отже, **кількість дітей, які перебували на обліку, становить близько 11% від зазначеної кількості.** Така ситуація потребує введення до національного законодавства поняття «дитина у конфлікті із законом», визначення особливостей алгоритму роботи у цих випадках, щоб уникнути ситуацій, коли такі обставини не виявляються, і дитина може бути не охоплена необхідною роботою.

92. Респонденти онлайн-опитування, для яких алгоритми роботи з дитиною не є зрозумілими (таку відповідь надали 11,6% респондентів) зазначили про потребу системного врегулювання питань взаємодії і визначення алгоритму роботи з дитиною, яка вчинила правопорушення, для працівників різних підрозділів / установ / закладів. Цей алгоритм має включати всі питання взаємодії між відповідними суб'єктами, особливості спілкування з дитиною, реалізації

профілактичних заходів. Про це зазначили 43,5% від загального числа тих, які відмітили про недостатньо зрозумілі алгоритми роботи з дитиною. Також досить значний відсоток, а саме 44%, відмітили, що їм важко відповісти, що саме потребує врегулювання / уточнення / роз'яснення, хоча алгоритми для них є незрозумілими. 4% зазначили про потребу у врегулюванні питань контролю і відповідальності батьків у разі вчинення дитиною правопорушення. Менше одного відсотка відмітили потребу у врегулюванні та роз'ясненні питань забезпечення індивідуального підходу у роботі з дитиною, проведення профілактичної та корекційної роботи, зокрема щодо визначення закладів, які таку роботу мають проводити.

93. Слід відмітити, що навчання фахівців, які вони проходили за останні 5 років, не мають безпосереднього суттєвого впливу на підвищення розуміння ними алгоритмів роботи з дитиною. Так з тих, для кого ці алгоритми є зрозумілими, навчання проходили 24,1%, в той час як з числа тих, хто зазначив про брак зрозумілих алгоритмів, – навчання проходили 22,8%.

Взаємодія суб'єктів роботи з дитиною у конфлікті із законом

94. **На питання про достатню чіткість визначених суб'єктів, які мають бути залучені до роботи з дитиною,** яка вчинила кримінальне правопорушення, їхні завдання та рівень залучення **90% респондентів надали ствердну відповідь**. З 10% респондентів, для яких суб'єкти визначені не достатньо чітко, найбільше про це відмітили прокурори (25%).

95. **Результати дослідження показали досить налагоджену взаємодію між різними органами і службами на місцях.** На питання щодо того, з ким налагоджена взаємодія і найбільш часто відбувається, більшість респондентів зазначили про ювенальних поліцейських і працівників служб у справах дітей. Досить часто також були відмічені органи пробації, інші підрозділи поліції, заклади освіти. Водночас, відмічаючи підрозділи / служби / заклади, з якими здійснюється взаємодія, прослідковується тенденція щодо найбільш поширеної її практики, з огляду на включення тих чи інших суб'єктів у роботу за цими напрямами. Для прикладу, якщо заклади освіти більше включені у діяльність з проведення інформаційно-просвітницьких заходів, то їх взаємодія є найбільш поширеною з ювенальними поліцейськими, які зазвичай ці заходи проводять.

96. **Оцінюючи ефективність взаємодії,** респонденти **більш схвально оцінили взаємодію з ювенальною превенцією (74,5%** респондентів зазначили про її ефективність), **службою у справах дітей (69%)** і **закладами освіти (67,6%).** Взаємодія з правозахисними, громадськими та благодійними організаціями потребує більшої уваги з огляду на найнижчі відсотки ефективності (44%).

97. **Відповіді респондентів, для яких суб'єкти взаємодії визначені не достатньо чітко,** демонструють **потребу врегулювання алгоритму дій всіх суб'єктів, із визначенням відповідальних за облік дітей, здійснення профілактичної роботи; чіткого уточнення (формування переліку) всіх дотичних суб'єктів** з розподілом їхніх обов'язків, особливостями залучення до роботи під час роботи з дитиною. Також зазначено про потребу в уточненні питань, пов'язаних із залученням окремих фахівців, зокрема психолога, педагога, працівників служби у справах дітей, адвоката, медіатора.

98. **Для посилення взаємодії актуальною є потреба системного та своєчасного навчання фахівців** з урахуванням плинності кадрів (особливо в умовах воєнного стану), **уточнення завдань і функцій служб у справах дітей щодо обліку дітей, алгоритму роботи з ними,** а також надавачів соціальних послуг, взаємодія з якими не є чітко зрозумілою за відсутності відповідних порядків (останнє підкреслено *«втратою чинності наказу про співпрацю уповноважених органів з питань пробації /КВІ»,* який деякими фахівцями згадувався як такий, що сформував певну практику, яка досі застосовується, навіть за відсутності відповідного документа).

Практики надання послуг дітям у конфлікті із законом

99. Вивчення практик надання послуг дітям у конфлікті із законом в громадах показало **найбільше поширення профілактичних послуг** (про їх наявність зазначили **34.6%** респондентів онлайн-опитування). Другими за кількістю є **соціальні послуги (18,8%), психологічні (12,9%).** Також були названі інформаційно-просвітницькі та юридичні / правничі послуги. 11,8% респондентів було важко відповісти на це питання, що є досить високим показником, враховуючи, що респондентами були фахівці / працівники служб, організацій, закладів, уповноважених на роботу з цією групою дітей. Майже 4% зазначили, що жодні послуги не надаються.

100. Контент-аналіз названих послуг демонструє, що значна кількість респондентів під послугами називала заходи, іноді – напрями або цілі / завдання роботи з дітьми. Це може свідчити про брак їхньої обізнаності щодо назв і видів послуг, їх змісту, особливо послуг, які можуть бути надані дітям у конфлікті із законом. Серед відповідей часто зустрічалися такі як: «згідно з Конституцією України», «згідно з вимогами», «індивідуальна робота» тощо. В деяких випадках до послуг було віднесено «роботу служб у справах дітей», «роз'яснення законодавства» або загалом – «роз'яснення», «співпрацю з ювенальною поліцією», «соціальну допомогу», яка не є послугою.

101. В тих випадках, коли були названі конкретні соціальні послуги, які можуть більшою мірою відповідати потребам дітей у конфлікті із законом, було зазначено соціальний супровід дітей у конфлікті з законом (ймовірно йшлося про соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах), соціальну адаптацію, соціальну інтеграцію, консультування, посередництво, соціальну профілактику, соціально-психологічну реабілітацію. Якщо розглядати соціальні послуги, які отримували ці діти відповідно до даних, наданих Нацсоцслужбою, переважно це були соціальні послуги консультування та інформування, які часто надаються одноразово, і не передбачають системного втручання для досягнення змін в житті дитини та її сім'ї.

102. Загалом щодо надання соціальних послуг дітям у конфлікті із законом дослідження продемонструвало низку питань, які потребують узгодження на національному рівні. По-перше, безоплатне надання соціальних послуг цій групі дітей. В Законі України «Про соціальні послуги» **ця група отримувачів не визначена серед тих, які можуть безоплатно отримувати всі види соціальних послуг незалежно від доходу.** По друге, **ситуації перебування у конфлікті із законом немає серед ознак вразливості, складних життєвих обставин, підтвердження наявності яких передбачає надання соціальних послуг.** Наразі у Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587, серед чинників складних життєвих обставин визначено втрату соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі, серед вразливих груп населення – особи, звільнені з місць позбавлення волі. Про перебування у конфлікті із законом або на обліку пробації не йдеться. Зазначене викликає третє питання, оскільки ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) приймається стосовно осіб, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону. Отримані статистичні дані про охоплення соціальними послугами дітей цієї групи не співвідносяться з даними щодо дітей, які перебувають на обліку органів пробації, що демонструє труднощі практичної реалізації цієї норми.

103. **Важливою складовою частиною роботи з дитиною відмічено надання послуг психологом.** Про це зазначили 12,9% респондентів онлайн-опитування та наголошували учасники фокус-груп. Водночас у багатьох громадах стикаються з браком цих фахівців. Також неузгодженим виглядає питання надання дитині у конфлікті із законом психологічних послуг (ким, коли, на яких засадах). Учасники фокус-груп відмічали, що психолог може бути у надавача соціальних послуг, якого можна залучати під час надання цих послуг дитині і сім'ї (якщо вони отримують соціальні послуги) в закладі освіти або в органі пробації. Кадрові можливості тих й інших досить сильно обмежені. **Проблемним є питання оплати праці психологів, визнання їхньої ролі і цільове залучення до роботи з дітьми** у конфлікті із законом.

104. Учасниками фокус-груп **наголошено на проблемі забезпечення тимчасового влаштування дитини, у разі, якщо відбувається її вилучення із сім'ї.** Ними наголошувалось на пріоритетності влаштування дитини у сімейну форму, зокрема сім'ю родичів або під патронат. Водночас згадувалось, що патронат не завжди є доступним, оскільки немає достатньої кількості сімей патронатних вихователів в громадах. Також не в усіх випадках патронатні вихователі готові працювати з цією групою дітей. Як можливість влаштування дитини згадували центри соціально-психологічної реабілітації, зазначаючи, водночас, про несумісність груп дітей, які можуть перебувати у цих закладах. Зокрема проблемними є випадки, коли діти, які вчинили правопорушення, перебувають разом з постраждалими дітьми. Ці групи дітей мають отримувати допомогу і реабілітаційні послуги з урахуванням їхніх потреб і у відповідному для цього підтримуючому середовищі, що важко забезпечити одночасно для різного контингенту дітей.

105. Вивчаючи питання наявності послуг для дітей у конфлікті із законом, було досліджено практику отримання дітьми цих послуг. **53,5% респондентів зазначили, що діти в більшості випадків отримують послуги**. Водночас більше **20% респондентів було важко відповісти на це питання**, що може свідчити про їхню низьку обізнаність щодо охоплення цих груп дітей необхідними послугами, відповідно – включення в роботу з цими дітьми. Лише 9,7% зазначили, що діти отримують послуги комплексно, щоб охопити різні питання роботи з дитиною і впливати на чинники, що зумовили вчинення правопорушення.

106. **Серед основних причин не отримання дітьми послуг** найбільшу частку – **46,5%** – становить **відсутність бажання / мотивації у дитини їх отримувати та байдужість до цього батьків, фахівців** навколо дитини. Очевидно, що над формуванням і підтримкою мотивації дитини потрібно працювати (а не просто визнавати її відсутність), що не завжди є у фокусі уваги фахівців. Причиною браку роботи з мотивацією може бути недостатність навичок, а також розуміння, як підтримати дитину на шляху до змін. Наступним за кількістю відповідей є **брак або відсутність фахівців для надання послуг,** про що зазначили **23,7%** респондентів. Окремою причиною також зазначено **відсутність бажання батьків співпрацювати,** про це повідомили **13,3%** учасників опитування. Водночас дискутувалося питання добровільності отримання батьками соціальних послуг, враховуючи вплив сім'ї на дитину.

107. Незважаючи на зауваження респондентів щодо складності **залучити батьків до роботи з дитиною** і працювати комплексно з усією сім'єю, респонденти онлайн-опитування позначили таке залучення **як досить поширену практику.** Зокрема про це **повідомили 43,2% респондентів,** а також **32,2% про застосування цієї практики в окремих випадках**. Серед координаторів такої роботи переважно зазначали службу у справах дітей. Водночас це зазначали представники правоохоронних органів (слідчі, ювенальні поліцейські, поліцейські офіцери громади / дільничні офіцери поліції), а не представники безпосередньо служб у справах дітей. Також серед координаторів зазначено ювенальну поліцію, психологів, соціальну службу.

108. Визначаючи ефективність послуг, що **надаються, найбільш ефективними визначено профілактичні послуги (заходи)** (про що зазначили **54,5%** респондентів). Слід додати, що ця група послуг (заходів) була визначена і як найбільш поширена у громадах. Наступними за ефективністю були названі психологічні послуги (8,7% респондентів) та інформаційно-просвітницькі (4,5%). Серед відповідей респондентів, які стосуються ефективності підходів / форм роботи, зазначено індивідуальну профілактичну роботу, одночасну роботу з дитиною та її сім'єю, залучення дітей до групових програм / занять.

109. Серед методів впливу на дитину частиною респондентів було визначено бесіду, як найбільш ефективний метод і досить поширений у застосуванні. Інша частина зазначила його як найменш ефективний. Такі відповіді показують досить різне сприйняття цього методу і практику проведення бесід. З одного боку, бесіда дійсно не є методом активного впливу, відповідно сама собою не може впливати на засвоєння дитиною нових поведінкових моделей, зміни ставлення до правопорушення тощо. Водночас потребує уваги навчання фахівців з питань застосування різних методів, зокрема й бесіди, визначення і застосування найбільш доцільних і ефективних у різних випадках і відповідно до потреб дитини.

110. Слід звернути увагу, що **22,4% респондентів було важко відповісти на питання щодо ефективності послуг**. До цього слід додати, що, обговорюючи це питання під час фокус-групових дискусій з фахівцями, які працюють на регіональному рівні, **спостерігались складнощі з відповідями про практики проведення моніторингу і оцінювання якості наданих послуг, аналізу їх результативності** і впливу на зміну поведінки неповнолітніх. Відповіді на ці питання зводяться до застосування таких методів, як спостереження змін у життєвій ситуації дитини, її поведінці, аналізу стану виконання індивідуального плану роботи з дитиною. Брак практики моніторингу та оцінювання ефективності послуг може призводити до відсутності аналізу їх надання і розуміння потреб у вдосконаленні роботи щодо організації послуг.

111. Потребують уваги відповіді респондентів онлайн-опитування про ефективні послуги / заходи, які викликають питання в контексті позитивних змін у поведінці та житті дитини, зокрема: *«тимчасове вилучення дитини з сім'ї», «ізоляцію дитини в інтернаті», «ізоляцію від негативних батьків», «зміну місця проживання дитини», «покарання дитини», «відвідування дитиною колоній і СІЗО для ознайомлення з реальністю перебування там, наслідками вчинення правопорушення».* Ці відповіді викликають застереження не тільки щодо того, що респонденти визначали ці заходи як ефективні, а й щодо того, що такі підходи можуть застосовуватися на практиці і швидше травмувати дитину, ніж досягати позитивних змін у роботі з нею.

112. На прохання щодо **надання пропозицій для підвищення ефективності послуг** та профілактичних заходів з дітьми у конфлікті із законом **38,9% зазначили, що їм важко на це відповісти.** Отримані пропозиції найбільше стосувалися посилення / вдосконалення профілактичних заходів (про це зазначили 22,5% респондентів), посилення потенціалу відповідних служб та органів (введення психологів, достатнє матеріально-технічне забезпечення) (8,4%), посилення співпраці всіх відповідних суб'єктів (7,3%), посилення відповідальності дитини за вчинення правопорушення (4,6%), організації зайнятості дитини (дозвілля, гуртки, просоціальна діяльність, навчання в очному форматі) (4,5%), забезпечення роботи з психологом (2,6%). Також 3,9% зазначили про потребу працювати в комплексі – з дитиною та її сім'єю.

Методичне забезпечення фахівців з питань проведення роботи з дітьми у конфлікті із законом

113. Про **проходження навчання,** спрямованого на розвиток компетенцій щодо роботи з дітьми у конфлікті з законом, **за останні 5 років,** повідомили **лише 23,9% респондентів** онлайн-опитування. В той час 76,1% відповіли, що не брали участь у навчаннях з цих питань. Найбільшу кількість відповідей, що демонструють участь у навчаннях, надали фахівці з таких регіонів: м. Київ (38,9%), Кіровоградська (30,4%), Львівська (28,5%), Одеська (30,7%), Харківська (29,7%), Чернівецька (28,5%) області. Щодо категорій фахівців, які за останні 5 років найбільш часто були залучені до таких навчальних заходів, є ювенальні прокурори (39,4% з числа опитаних цієї групи), дізнавачі (35,5%), ювенальні поліцейські (34,4%).

114. **Коло організацій, закладів, які проводять навчання є досить широким.** Серед зазначених респондентами: заклади вищої освіти, центральні органи виконавчої влади, державні установи, обласні державні адміністрації, регіональні підрозділи, заклади та органи, міжнародні та громадські організації. Тематика навчання також є досить широкою і стосується як більш загальних питань: захист прав дитини, стандарти та принципи дружнього до дитини правосуддя, профілактики правопорушень та деструктивної поведінки, гарантування безпеки, запобігання домашньому насильству, жорстокого поводження з дітьми, ролі і взаємодії суб'єктів захисту прав дитини, призначення та виконання покарання; так і більш тематичних: психологічних особливостей та взаємодії з дитиною, моделі «Барнахус», медіації та відновного правосуддя, досудового розслідування, ресоціалізації, роботи з дитиною та її сім'єю тощо.

115. Про досвід **проходження навчань за участі фахівців різних органів,** які долучені до роботи з дітьми у конфлікті з законом, **лише 17,1%** респондентів онлайн-опитування **відповіли «так»** і 82,9% зазначили, що не проходили навчання за участі представників інших суб'єктів. Найбільш часто до таких заходів долучалися представники служб у справах дітей, а також ювенальної превенції й інших підрозділів поліції та ювенальних прокурорів. Це може бути пов'язано з тим, що згадані суб'єкти наділені безпосередніми повноваженнями щодо роботи

з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, і значна кількість проєктів і заходів, що реалізуються за підтримки міжнародних організацій, спрямована на посилення спроможності саме цих органів. Найменш часто респонденти повідомили про досвід участі у навчальних заходах з суддям, представниками закладів охорони здоров'я.

116. Вивчення питання **наявності у фахівців методичних матеріалів/рекомендацій** про проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом продемонструвало, що **45,9% опитаних мають певні матеріали**, 54,1% надали негативну відповідь. **Найбільше про наявність матеріалів зазначили працівники пробації (72,2%)** та **ювенальні прокурори (65,9%). Переважно** зазначили, що **не мають таких рекомендацій працівники служб у справах дітей (73,9%),** що свідчить про недостатню увагу Мінсоцполітики та Нацсоцслужби до питання організаційно-методичного забезпечення їх діяльності щодо захисту прав і найкращих інтересів дітей, які перебувають у конфлікті з законом.

117. Щодо назв наявних матеріалів / рекомендацій, установи / організації, яка їх розробила, переважна більшість опитаних не змогли надати інформацію (переважно зазначали: «не знаю», «не пам'ятаю»). У випадках отримання відповіді на це запитання, найбільш специфічними та відповідними запитуваній тематиці є методичні рекомендації, зазначені працівниками пробації, а також представниками закладів освіти. Водночас приклади, наведені останніми, охоплюють переважно питання первинної профілактики і значно меншою мірою – питання роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, та їхніми сім'ями. Служби у справах дітей, до повноважень яких належить забезпечення прав та найкращих інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення / є обвинуваченими у вчиненні такого правопорушення, жоден з респондентів не назвав матеріали / рекомендації, призначені саме для цієї групи працівників. Працівники служб у справах дітей та фахівці із соціальної роботи надали лише посилання на нормативно-правові акти (зокрема закони України), методичні рекомендації, розроблені для інших категорій фахівців (наприклад, для поліцейських та працівників пробації), та дехто зазначив про наявність методичного посібників з питань соціальної роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та їхніми сім'ями від 2017 року.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Кабінету Міністрів України:

- Розробити та затвердити Державну цільову програму запобігання вчиненню дітьми правопорушень та протидії злочинам стосовно дітей на період до 2030 року, визначивши головним розробником Міністерство внутрішніх справ України.
- Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроєкт про внесення змін до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» щодо забезпечення комплексного підходу до роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, перегляду переліку органів та установ у справах дітей, на які покладається здійснення профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення їхнього соціального захисту, зокрема віднесення до їх числа закладів освіти та органів пробації, а також оптимізації повноважень таких органів/установ.
- Визначити на рівні центральних органів виконавчої влади орган (органи), на який (які) покладатиметься координація діяльності щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення соціального захисту дітей, які вчинили кримінальне правопорушення.
- Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроєкт про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» щодо визначення терміну «дитина у конфлікті із законом» та доповнення окремою статтею щодо основних засад і гарантій забезпечення захисту прав таких дітей.
- Виключити терміни *«діти, схильні до вчинення правопорушень», «діти, які схильні до протиправної поведінки», «діти, які виявили схильність до асоціальної поведінки»* з нормативно-правових актів, замінивши їх терміном «дитина у конфлікті із законом».
- Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроєкт щодо внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» з метою визначення серед груп, які можуть безоплатно отримувати всі види соціальних послуг, дітей у конфлікті із законом, зокрема тих, до яких застосовуються заходи пробації.
- Опрацювати питання щодо внесення змін до законодавства для організації надання дітям у конфлікті з законом та їхнім сім'ям соціальних послуг у обов'язковому порядку за результатами оцінювання їхніх потреб. Розглянути питання забезпечення направлення судом дитини, яка вчинила правопорушення, для обов'язкового отримання соціальних послуг.
- Опрацювати питання внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо закріплення функціонування у складі поліції спеціалізованого підрозділу, уповноваженого на роботу з дітьми, а також визначення його повноважень і штатної чисельності з урахуванням кількості дитячого населення територіальної громади.
- Проаналізувати стан виконання Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, отриманих Україною за результатами звітування про виконання Конвенції про права дитини у 2011 та 2022 році, щодо питань, що стосуються запобігання вчиненню дітьми правопорушень та проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом.
- Розробити та затвердити процедуру проведення моніторингу ефективності комплексної роботи з дітьми у конфлікті із законом, який би включав оцінювання діяльності різних служб і органів, які працюють з дитиною, і забезпечити проведення цього моніторингу.

Міністерству соціальної політики разом з Державною службою України у справах дітей, Національною соціальною сервісною службою України:

- Привести у відповідність Положення про Міністерство соціальної політики України та Положення про Державну службу України у справах дітей із законами України щодо виконання повноважень для проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед дітей, соціально-психологічної реабілітації дітей вразливих категорій

та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема у зв'язку з перебуванням у конфлікті з законом.

- Розробити та подати на розгляд КМУ зміни до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585, щодо визначення особливостей виявлення дітей, які перебувають у конфлікті з законом, організації їхнього соціального захисту, зокрема здійснення соціально-психологічної реабілітації та ресоціалізації.
- Удосконалити систему електронного обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (ЄІАС «Діти»), щодо включення інформації про дітей, які перебувають у контакті та/або конфлікті із системою правосуддя, зокрема щодо реалізації заходів соціального захисту дитини суб'єктами міжвідомчої взаємодії захисту прав дитини та проведення профілактичної роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень.
- Переглянути Класифікатор соціальних послуг, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429, щодо доповнення переліку соціальних послуг послугою «соціально-психологічна реабілітація дітей у конфлікті з законом» та визначення інших спеціалізованих послуг для дітей у конфлікті із законом, спрямованих на зміну їхньої поведінки, включення в життя громади та їхніх сімей.
- Розробити та затвердити державний стандарт соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом.
- Затвердити програму соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, передбачивши, зокрема, завдання та заходи щодо роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, та дітьми, які вчинили адміністративне або кримінальне правопорушення.
- Опрацювати питання створення спеціалізованих служб / центрів нового типу для надання комплексу стаціонарних та денних послуг дітям, які перебувають у конфлікті з законом, у тому числі забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння, до досягнення віку кримінальної відповідальності.
- Розглянути питання введення в штат служби у справах дітей посад психолога для з'ясування думки дитини, сприяння дотичним фахівцям у визначенні її найкращих інтересів, надання рекомендацій для представництва інтересів дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, у тому числі внаслідок потрапляння у конфлікт із законом.
- Визначити порядок проведення роботи з розвитку позитивного батьківства в громадах для формування у батьків необхідних знань, навичок, надання їм підтримки у догляді та вихованні дитини, формування нульової толерантності до будь-яких проявів насильства щодо дитини, особливо у випадках складної поведінки дитини.
- Доповнити перелік осіб/сімей, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та / або внутрішніх чинників, визначений Порядком організації надання соціальних послуг, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587, категорією сімей з дітьми у конфлікті з законом.
- Сформувати рекомендації щодо проведення роботи з дітьми та сім'ями ромської національної меншини, враховуючи культурні особливості, вжиття належних заходів подолання складних життєвих обставин та жебрацтва серед дітей, які належать до ромської національної меншини, проведення превентивних заходів з питань відповідального батьківства та запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом.
- Опрацювати питання запровадження спеціалізації фахівців для надання соціальних послуг дітям у конфлікті із законом, створення спеціалізованих служб (відділень) роботи з цими дітьми в громадах, які б забезпечували реабілітацію та ресоціалізацію дитини.
- Розробити і затвердити програму підготовки працівників служб у справах дітей, надавачів соціальних послуг щодо здійснення роботи з дітьми у конфлікті із законом, передбачивши питання проведення роботи з їхніми сім'ями, формування і підтримки їхньої мотивації до змін, нових моделей поведінки.

- Адвокатувати перед органами місцевого самоврядування вирішення питання забезпечення достатньої кількості фахівців із соціальної роботи в громадах, забезпечення їхньої спеціалізації.
- Переглянути підхід до формування і збору даних щодо надання соціальних послуг дітям у конфлікті із законом, їхнім сім'ям, для формування і аналізу даних щодо отримання послуг дітьми, які перебувають на обліку органів пробації та підрозділів ювенальної превенції. Розробити та затвердити методичні рекомендації щодо забезпечення органами опіки та піклування представництва інтересів дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, захисту прав та інтересів дитини.
- Розробити та затвердити методичні рекомендації щодо порядку реалізації повноважень представників органу опіки та піклування, служби у справах дітей під час судового розгляду у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього.

Міністерству освіти і науки України разом з Національною поліцією України, Національною соціальною сервісною службою України:

- Розробити рекомендований алгоритм проведення заходів з первинної профілактики вчинення дітьми правопорушень у закладах освіти, з висвітленням питань: оцінювання потреб у цих заходах, залучення дітей та врахування їхньої думки під час планування заходів, особливості організації інформаційно-просвітницьких занять, індивідуальної роботи з дітьми, залучення різних суб'єктів до здійснення, інструменти та індикатори для проведення оцінювання ефективності і впливу заходів первинної профілактики. На основі цього алгоритму рекомендувати органам місцевого самоврядування планування необхідних ресурсів для проведення профілактичної роботи.
- Розробити програму підвищення кваліфікації фахівців, з числа суб'єктів захисту прав дитини, щодо організації здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та дітьми у конфлікті із законом. Рекомендувати цю програму для застосування суб'єктами навчальної діяльності, центральними органами виконавчої влади під час проведення навчань.

Міністерству юстиції України:

- Розглянути питання введення до штату органів пробації посад психолога для реалізації пробаційних програм, проведення соціально-виховної роботи та надання психологічної допомоги засудженим, зокрема дітям, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації.
- Визначити алгоритм взаємодії уповноважених органів з питань пробації з іншими суб'єктами захисту прав дитини під час проведення соціально-виховної роботи із неповнолітніми, які перебувають на обліку органів пробації.
- Розробити та впровадити заходи, спрямовані на удосконалення проведення індивідуальної профілактичної роботи з дітьми, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, з урахуванням виду вчинених ними правопорушень, їх особистісних особливостей та потреб.

Міністерству освіти і науки України:

- Опрацювати питання щодо можливості перегляду законодавства у сфері освіти щодо закріплення за практичними психологами психологічної служби та соціальними педагогами, які здійснюють соціально-педагогічний патронаж у системі освіти, повноважень щодо профілактики правопорушень серед дітей та проведення корекційної роботи з дітьми у конфлікті із законом.
- Вивчити питання щодо запровадження обов'язкового предмету (годин) для профілактичної роботи з дітьми у закладах освіти на основі програм профілактичного характеру, які мають бути орієнтовані на різні вікові групи дітей.
- Забезпечення введення у шкільну програму обов'язкового предмету (годин) щодо питань сексуальної освіти, репродуктивного здоров'я, гендерної рівності, мирного врегулювання конфліктів, що виникають між дітьми (у тому числі під час освітнього процесу) для дітей будь-якого шкільного віку, враховуючи їхній вік та рівень розуміння.

Міністерству охорони здоров'я:

- Опрацювати питання створення альтернативи центрам медико-соціальної реабілітації дітей, функціонування яких передбачено Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», розвитку мережі закладів та послуг для медико-соціальної реабілітації дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, схильні до суїцидальної поведінки.

Національній поліції України разом з Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики, Національною соціальною сервісною службою України, Державною службою України у справах дітей:

- Проаналізувати програми первинної профілактики вчинення дітьми правопорушень, їх зміст, цільову спрямованість, наявність інструментів оцінювання ефективності їх реалізації тощо. На основі аналізу оновити банк програм, доречних для поширення, напрацювати, за потреби, необхідні нові програми, зміни до існуючих програм, інструменти оцінювання їх ефективності.
- Розробити примірну програму запобігання вчиненню дітьми правопорушень (на рівні первинної профілактики) для використання в роботі працівниками органів Національної поліції, закладів освіти, надавачами соціальних послуг тощо та визначити порядок організації проведення цієї програми.
- Забезпечити на постійній основі проведення спільних навчань за участі всіх суб'єктів захисту прав дитини з питань міжвідомчої взаємодії в процесі організації роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень, з дітьми у конфлікті із законом.
- Відпрацювати пілотний проєкт наставника для дитини у конфлікті із законом, зокрема яка перебуває на обліку в підрозділах ювенальної превенції, в уповноважених органах з питань пробації, перебуває в установах виконання покарань тощо, для надання їй підтримки на шляху до змін. Визначити можливості поширення цієї практики за результатами проєкту.

Національній поліції України

- Розробити та затвердити інструментарій щодо оцінки ризиків та потреб і проведення індивідуально-профілактичної роботи з дітьми, які перебувають на обліку підрозділів ювенальної превенції.
- Запровадити практику узагальнення та аналізу на національному рівні результатів проведення індивідуальної профілактичної роботи з дітьми, які перебувають на обліку підрозділів ювенальної превенції, з метою моніторингу ефективності цієї роботи та вжиття заходів для вдосконалення і системності.
- Опрацювати питання щодо взяття на профілактичний облік та проведення індивідуально-профілактичної роботи з дітьми, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки кримінально-караних, до досягнення 11 років; підозрюються, обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення до ухвалення стосовно них судового рішення; звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ст. ст. 45-49 КК України, та внесення змін у відповідні нормативно-правові акти.
- Визначити у структурі Національної поліції підрозділ з повноваженнями координації між структурними підрозділами органів поліції та здійснення комплексної діяльності щодо запобігання правопорушенням за участі дітей.

Офісу Генерального прокурора, Національній поліції України, Верховному Суду, Національній школі суддів України:

- Розробити та затвердити методичні рекомендації щодо збору інформації про неповнолітнього підозрюваного / обвинуваченого в межах кримінального провадження на виконання вимог ст. ст. 485, 487 КПК України, з метою уникнення формального підходу під час виконання положень цих норм:

- Напрацювати стандартизований підхід для суб'єктів системи правосуддя (слідчий, дізнавач, прокурор, суддя, слідчий суддя) до переліку та обсягу інформації, що має бути зазначена в характеристиці про неповнолітнього підозрюваного / обвинуваченого), зібрана під час досудового розслідування та досліджена під час судового розгляду.

- Розробити рекомендації щодо алгоритму збору / перевірки інформації про неповнолітнього обвинуваченого під час судового розгляду у випадку, коли орган досудового розслідування не зібрав всю необхідну інформацію (питати думку працівників служби у справах дітей та що їм відомо про дитину, з'ясовувати думку працівників ювенальної превенції та законного представника, тобто всебічно досліджувати це питання тощо).

- Поширити практику щодо перевірки обставин перебування дитини на спеціальних обліках (психіатр, нарколог, ССД, ювенальна превенція) та відображати цю інформацію в судовому рішенні.

- З'ясовувати у дитини, як вона може пояснити причини та умови скоєного нею суспільно-небезпечного діяння та ставлення дитини до вчиненого, враховувати дані обставини під час ухвалення процесуального рішення та відображати в судовому рішенні.

- За потреби та якщо це відповідає інтересам дитини, залучати як свідка у кримінальному провадженні вчителів, тренерів тощо із закладів, де дитина навчається, відвідує додаткові заняття, гуртки; сусідів чи родичів, які можуть повідомити інформацію про умови життя та / або виховання дитини чи для надання характеристики дитини.

- Розробити та впровадити в роботу типові плани розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, у яких, зокрема, орієнтувати слідчих, дізнавачів на проведення першочергових слідчих дій, видів експертиз, які мають бути у них призначені, та типового переліку питань, що ставляться на їх вирішення, з метою забезпечення здійснення розумних строків досудового розслідування.
- Під час організації та проведення досудового розслідування та судового розгляду, застосовувати покрокове, якісне, дитиноцентроване впровадження підходів, дружнього до дитини правосуддя:
  - розробити та використовувати в кримінальних провадженнях щодо дітей пам'ятки прав неповнолітніх підозрюваних/обвинувачених зрозумілою мовою;
  - призначати законного представника дитини з урахуванням думки та найкращих інтересів дитини, вчасно і швидко реагувати на випадки, коли законний представник діє не в інтересах дитини, через заміну законного представника. Вибір законного представника не має бути формальним.
- Під час судового розгляду рекомендувати ювенальним прокурорам ініціювати:
  - з'ясування, з урахуванням слів та позиції дитини, причин та умов вчинення кримінального правопорушення, дослідження судом поведінки дитини на момент розгляду справи в суді та змін у її поведінці протягом часу розгляду справи; а також звертати увагу суду на необхідність врахування цих обставин під час призначення покарання;
  - залучення психолога до участі в судовому засіданні з метою перевірки наявності тиску на дитину, надання нею показів вільно, надання дитині роз'яснень зрозумілою для неї мовою щодо того, що відбувається, з якою метою та які можуть бути наслідки тих чи інших її дій. Обставини визнання вини досліджувати в судовому засіданні за участі психолога.

Координаційному центру з надання правничої допомоги:

- **Спільно з Національною асоціацією адвокатів України** напрацювати стандарти здійснення захисту дітей, які потрапили у конфлікт з законом, адвокатами, які залучаються системою безоплатної правничої допомоги, забезпечити навчання адвокатів відповідно до стандартів, здійснювати систематичне оцінювання якості надання адвокатами системи безоплатної вторинної правничої допомоги надання захисту дітям у конфлікті з законом.

- Опрацювати можливість надання захисника дитині з моменту встановлення її причетності до вчинення кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора.
-

Міжвідомчій координаційній раді з питань правосуддя щодо неповнолітніх:

- Забезпечити надання Міністерству юстиції експертної підтримки щодо доопрацювання та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на 2025 – 2028 роки та Операційного плану заходів з її реалізації.
- Забезпечити:
    - проведення дослідження та підготовку пропозицій щодо імплементації Ер-Ріядських керівних принципів, Пекінських правил і Правил, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, у національне законодавство та практику його застосування;
    - вивчення питання щодо доцільності перегляду мінімального віку, з якого дитину можна притягнути до кримінальної відповідальності, а так само віку, з якого до дитини можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру;
    - вивчення питання щодо можливості непритягнення дитини до кримінальної відповідальності у разі вчинення незначного правопорушення, натомість працювати з такою дитиною відповідно до розробленої програми соціально-психологічної реабілітації.
- Опрацювати можливість законодавчого врегулювання питання поширення персональної інформації щодо дітей у контакті із законом та посилення відповідальності за недотримання вимог законодавства про обмеження поширення такої інформації.
- Напрацювати модель комплексної роботи з дітьми у конфлікті із законом, забезпечення їхньої реабілітації, ресоціалізації, ролі різних служб, органів, закладів, організацій у її реалізації.
- Вивчити питання впливу збройного конфлікту на дитину: чи забезпечено законодавство, що обмежує і контролює доступ дітей та молоді до всіх видів зброї, чи дотримується таке законодавство, які заходи вживаються щодо реінтеграції дітей, які були завербовані та вчинили кримінальні правопорушення. На основі дослідження розробити концепцію захисту та підтримки дитини, яка зазнала впливу від збройного конфлікту.
- Провести аналіз директив Європейського Союзу, що стосуються питань здійснення профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх та проведення роботи з дитиною у конфлікті з законом, а також відповідності національного законодавства таким директивам.

Місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування:

- Проводити постійний аналіз та виявлення причин, що впливають на вчинення дітьми правопорушень, визначення потреб у соціальних послугах, спрямованих на підтримку сім'ї, соціальну профілактику, допомогу дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема у зв'язку з потраплянням у конфлікт із законом. Відповідно до цього аналізу і потреб, забезпечити включення до місцевих програм економічного і соціального розвитку територіальної громади, інших прогнозних і програмних документів заходів щодо профілактики вчинення дітьми правопорушень, розвитку необхідних послуг для підтримки дітей та сімей, спрямованих на запобігання ситуаціям вразливості, що можуть призвести до вчинення дитиною правопорушення, а також забезпечення надання послуг дітям у конфлікті із законом. Передбачати необхідне фінансування для реалізації заходів, визначених програмними документами, і забезпечити системний і комплексний підхід у реалізації таких заходів.
- Визначати потреби у розвитку позашкільної освіти, організації змістовного дозвілля для дітей та сімей з дітьми, передбачати необхідне фінансування на забезпечення цих потреб, у тому числі безкоштовний доступ усіх дітей до позашкільних закладів, організацію їх дозвілля.
- Привести у відповідність із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» штатну чисельність працівників служб у справах дітей, а також кількість

фахівців із соціальної роботи відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей, затверджених наказом Мінсоцполітики від 31.07.2023 № 263-Н.

- Забезпечувати проведення широких інформаційних кампаній щодо пропагування позитивного батьківства, запобігання домашньому насильству, жорстокому поводженню з дитиною, формування відповідального ставлення дітей до своїх дій, підвищення їхньої обізнаності про наслідки правопорушень, відповідальність за їх вчинення, підвищення загальної свідомості і нетерпимості до вчинення кримінальних правопорушень.
- Забезпечувати планування і проведення різних культурних заходів та дозвілля для дітей, спрямованих на їхній розвиток, підтримку, запобігання негативним проявам у дитячому та молодіжному середовищі.
- Налагодити взаємодію між суб'єктами захисту прав дитини для забезпечення своєчасного виявлення дитини, яка зазнала жорстокого поводження, надання їй своєчасної допомоги та захисту, забезпечення необхідних послуг для її сім'ї.
- Забезпечити проведення спільних навчань для суб'єктів захисту прав дитини, надавачів послуг соціального характеру з метою підвищення рівня їхніх професійних компетенцій для застосування стандартів правосуддя, дружнього до дитини, напрацювання спільних алгоритмів взаємодії для виявлення дитини, схильної до вчинення правопорушень, надання їй своєчасної підтримки, проведення роботи з сім'єю, а також допомоги дітям у конфлікті із законом і їхнім сім'ям.
- Забезпечити належне освітлення вулиць, встановлення камер відеонагляду в публічних місцях, інфрастуктурну та транспортну доступність від різних місць проживання до місць надання послуг дітям, зокрема з урахуванням потреб дітей та їхніх батьків з інвалідністю та маломобільних груп населення.
- Запроваджувати та розвивати практику взаємодії з організаціями громадянського суспільства для забезпечення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми правопорушень, залучати надавачів соціальних послуг недержавного сектору до надання послуг дітям у конфлікті із законом, їхнім сім'ям за допомогою соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсів соціальних проєктів, місцевих соціальних програм, публічних закупівель тощо.
- Розвивати у громадах практики проведення заходів і програм з розвитку позитивного батьківства, програм для дітей різних вікових груп щодо розвитку життєвих навичок, лідерства, запобігання булінгу, підтримки психічного здоров'я тощо.
- Передбачити на рівні громади достатню кількість місць для влаштування дитини у разі відібрання її у батьків або осіб, які їх замінюють, у зв'язку з безпосередньою загрозою життю або здоров'ю, зокрема дитини, яка вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення, перебуває в алкогольному або наркотичному сп'янінні.
- Проаналізувати на рівні кожної територіальної громади наявні в громаді, районі, регіоні послуги для забезпечення лікування і реабілітації дітей, які мають проблеми із вживанням наркотиків та алкогольних напоїв, напрацювати з відповідними надавачами таких послуг механізми перенаправлення дітей, у разі виявлення потреби, для отримання необхідних послуг.
- Забезпечити інформування населення про наявні ресурси для організації дозвілля дітей та можливості їх залучення до просоціальних видів діяльності; про наявні соціальні послуги і програми.

Додатки

Додаток 1. Розгляд справ кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми в Україні протягом 2017 – 2023 років

Провадження щодо неповнолітніх	**Кількість проваджень, що перебували на розгляді, од.**		**Кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, од.**		**Кількість розглянутих проваджень, од.**											**Кількість осіб у справах із закінченим провадженням, од.**									**Кількість нерозглянутих проваджень на кінець звітного періоду, од.**	**Кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто**	
	усього	*у тому числі надійшло у звітному періоді*	**усього**	у т.ч. за вчинення злочину у складі ОГ або ЗО	**усього**	у тому числі із										засуджених										усього	у т.ч. за вчинення злочину у складі ОГ або ЗО
						усього	постановленням вироку		відмовлено в затвердженні угоди і повернено прокурору для продовження досудового розслідування	повернуто прокурору	закриттям провадження у справі	направлено для визначення підсудності	застосуванням примусових заходів медичного характеру	застосуванням примусових заходів виховного характеру		усього	у т.ч. за вчинення злочину у складі ОГ або ЗО	виправданих	щодо яких кримінальне провадження закрито	застосуванням примусових заходів медичного характеру	застосуванням примусових заходів виховного характеру	відмовлено в затвердженні угоди і повернено прокурору для продовження досудового розслідування	повернуто прокурору	направлено для визначення підсудності			
							з них із затвердженням угоди про																					
							примирення	визнання винуватості																				
2017 р.	6408	4705	7976	37	3872	2854	237	89	13	90	521	48	15	331		3462	7	19	545	16	433	13	128	70		2536	3290	28
2018 р.	6436	4052	8171	51	3628	2599	221	120	9	63	514	60	18	365		3243	8	16	577	21	435	9	83	71		2808	3710	36
2019 р.	6503	3737	7915	70	3442	2365	214	160	6	51	560	75	17	368		2763	14	13	595	19	419	7	65	93		3061	3940	52
2020 р.	6337	3420	7755	73	3094	1846	143	147		229	573	76	17	350		2208	13	11	613	18	420		240	98		3243	4147	50
2021 р.	6087	2996	7405	69	3006	1732	44	193	2	62	794	59	22	334		2076	4	12	850	23	393	2	63	78		3081	3908	58
2022 р.	4224	1721	5110	74	1805	1102	25	130		17	429	68	8	180		1274	4	10	463	10	202		22	81		2419	3047	56
2023 р.	4406	2107	5217	83	2074	1385	14	229	2	25	381	34	17	230		1561	14	5	412	19	256	2	30	44		2332	2885	65

		2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Кількість ухвал про надання органом пробації досудової доповіді, од.		10 571	14 282	10 452	6 703	3 852	5 032
з них щодо неповнолітніх		705	902	665	556	278	304
Кількість осіб, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру	застереження	106	104	136	112	48	64
	обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього	51	42	44	46	25	28
	передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання	270	267	234	213	120	150
	покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків	16	12	9	20	5	8
	направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років						
	призначено вихователя						
	інше		1		3		3
	щодо дівчат	79	79	80	57	28	28

Примітка: *у звітності за 2017 рік така інформація відсутня*

Додаток 2. Приклади вироків з розгорнутою мотиваційною частиною призначення покарання

Цитата з вироку Малиновського районного суду м. Одеси від 13.11.2023 у справі № 521/8864/22 282:

*«**4. Мотиви призначення покарання.***

4.1. Під час визначення виду та міри покарання обвинуваченому, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, його вік та соціальне положення, характер, мотиви та обставини вчинених злочинів, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

4.2. Даючи оцінку особистості обвинуваченого, судом встановлено, що ОСОБА_3 на час вчинення кримінального правопорушення знаходився у віці 17 років. На час постановлення вироку йому виповнилось 18 років. ***Виріс в сім'ї з однією матір'ю. Батька ніколи не знав. Зі слів матері знає, що він помер. У матері також не було батьків. Рідних сестер і братів не має. Має двоюрідних брата та сестру (діти сестри матері). Закінчив лише 9 класів загальноосвітньої школи. Більше ніде не навчається. Не вступив до училища, оскільки не мав паспорту. Про навчання і отримання спеціальності думає, однак реальних кроків в цьому напрямі не здійснює. Приблизно з 14 років він постійно намагається працювати на різних роботах. Зазвичай знайомі пропонують йому виконувати приватні роботи у людей на їхніх присадибних ділянках. Під час розгляду провадження працював у Совіньйоні у приватному домоволодінні, виконував садівницьку роботу. На час ухвалення вироку працював різноробочим на будівництві приміщення для УЗД в МКЛ № 11.***

4.3. Раніше не судимий. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 19.10.2021 року за ч. 1 ст. 185 КК, за яким його визнано винним та засуджено до покарання у вигляді громадських робіт, скасований Одеським апеляційним судом і провадження направлено на новий судовий розгляд. В теперішній час існують підстави для закриття провадження за спливом строків давності.

4.4. ***Йому відомо, що в його родині був судимий брат матері,*** *який 4-5 років тому помер.* ***Аналізуючи вчинене, ОСОБА_3 показав, що,*** *можливо,* ***вчинив вказане правопорушення тому, що відчув свою фізичну перевагу перед потерпілим, та тому, що в той проміжок часу у нього не було мобільного телефону. Загалом він здатний заробити собі на мобільний телефон. Однак вже неодноразово він втрачав свої телефони або губив, або в нього так само їх викрадали.***

4.5. Можливо оцінити ***особистість ОСОБА_3 як людину, яка виросла на вулиці і створила собі принципи вуличної боротьби: «хто фізично сильніший, той і правий».*** *Така ментальність і ставлення до оточуючих і свідчить про втрату розумності у діях людини, про втрату можливості діалогу у складних ситуаціях.* ***Ситуативні власні фізичні переваги у свідомості ОСОБА_3 превалюють над здоровим глуздом та людяністю. Хоча він здатний відкрито казати про свої помилки, емоційно, він до кінця не розуміє всі негативні наслідки вчиненого. І це насамперед наслідки відсутності загального культурного розвитку людини, його освіченості, вихованості. Закони вулиці, постійна боротьба за виживання, обмежене сімейне виховання створили умови для створення такого типу людини, де вирішення конфлікту за допомогою власної фізичної сили є найкращим засобом врегулювання будь-якої складної ситуації.***

4.6. Є очевидним, що ОСОБА_3 хоча вже є повнолітнім, ***однак він представляє великий обсяг роботи для психологів та вихователів, насамперед як особистість, як людина. Молодий вік та певне критичне мислення показують, що він ще не втрачена людина***

[282] Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 13.11.2023. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114859734

для суспільства. Ще можлива певна індивідуальна робота з особою, яка призведе до позитивних змін на краще як в характері обвинуваченого, так і в емоційному фоні останнього. Комплекс таких заходів можливий також і за допомогою власного самовиховання. *Це може бути читання літератури, спілкування з вихованими людьми, які здатні навчити особу кращим вчинкам або навіяти позитивні погляди на життя. Такими заходами може бути участь у громадській діяльності, у спортивних секціях, відпочинку на природі, створення хобі, яке допомагало б розвивати найкращі людські чесноти****. Однак, на жаль, у суду не має належних важелів впливу для реалізації відповідних соціально-психологічних програм. Окрім того, загальна поведінка обвинуваченого не дає станом на зараз можливість реалізації саме у такий спосіб покарання.***

4.7. Не виключаю, що вчинення такого правопорушення могло стати також через погану компанію, в якій проводить час ОСОБА_3 . Не розуміння свого значення у цьому житті і загальних цінностей, неможливість корисно використовувати свій вільний час призводять у певних людей до вчинення правопорушень.

4.8. На призначення покарання обвинуваченому ***досить сильно впливає і його поведінка під час судового розгляду. Суд її оцінює як безвідповідальну, непередбачувану, легковажну. Обвинувачений не здатний контролювати себе та виконувати покладені на нього законом обов'язки.*** *Наприклад, обов'язок щодо явки до суду. Розгляд провадження затягнувся зокрема оскільки ОСОБА_3 умисно не з'являвся до суду, майже свідомо ухилявся від розгляду провадження. Тільки завдяки поліції, його змогли знайти і забезпечити явку до суду. Прокурор та захисник намагались розумно пояснити наслідки неявки особи до суду, невиконанням ним покладених обов'язків. Водночас ОСОБА_3, на жаль, свідомо продовжив не з'являтись до суду. Іноді запізнювався на годину та декілька годин. Саме в цій ситуації дуже влучним є висловлювання ліхтарника з повісті «Маленький принц», щодо звичайних людських домовленостей: «І розуміти нічого, домовленість є домовленість». Натомість ОСОБА_3 вочевидь іншої думки.*

4.9. Тривала стійка недостойна поведінка особи, нездатність критично оцінити обставини, що з ним відбуваються, ***не реагування на поблажливе і чемне ставлення до нього з боку правосуддя, показують не тільки мінімальний рівень освіченості, але й байдуже та навіть недбале ставлення до себе. Ми можемо допомогти людині, яка бажає змінитись. Яка здатна не тільки на роздуми про зміни, але й справді має наміри на такі зміни, що і показує своїми вчинками. Однак не можна допомогти особі, яка не тільки не бажає змін, але й свідомо ухиляється від таких змін, наполегливо порушуючи прийняті на себе зобов'язання. «Шукаєте сенс, а робите таке безглуздя, що й не придумаєш. Та тут камені будуть кричати».***

4.10. Отже, визначаючи вид та розмір покарання обвинуваченому, суд вважає, що у цьому випадку ОСОБА_3, на жаль, ***не заслуговує на занадто милосердне ставлення до себе. Так, дійсно, у нього були важкі обставини життя, зокрема враховуючи той факт, що він виріс без батька. Суд враховує такі обставини, що будуть мати вираз у застосуванні ст. 69 КК.*** *Натомість він у віці 18 років не бажає опанувати свій розум та зрозуміти, що закон не можна порушувати, навіть коли ілюзорно здається, що існують сприятливі умови для їх порушення.* ***Суд вважає, що покарання повинно бути як карою, так і засобом для стримування у майбутньому самого обвинуваченого та інших громадян від ітераційних дій. Водночас покарання не повинно бути помстою до обвинуваченого, враховуючи його антисоціальну поведінку. Ступінь призначеного покарання повинен бути настільки суворим, щоб забезпечувати всі викладені ризики.*** *Відповідно суд, враховуючи обставини вчиненого правопорушення, суму завданої шкоди (1 300 грн), особистість обвинуваченого, який має молодий вік, наявність обставин, які пом'якшують покарання, та відсутність обставин, які обтяжують покарання, вважає, що умови життя разом із каяттям та беззаперечним визнанням своєї вини – істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 186 КК, який вчинений ОСОБА_3 , що дає право суду на застосування ст. 69 КК та призначення покарання обвинуваченому, нижче від найнижчої межи, встановленої в санкції ч. 4 ст. 186 КК України, однак зв'язане з позбавлення волі. Враховуючи положення ст. 102 КК та той факт, що обвинувачений на час вчинення кримінального правопорушення мав вік 17 років, йому*

необхідно призначити мінімальний строк покарання (6 місяців), що передбачений для неповнолітніх у вигляді позбавлення волі.

4.11. ***Саме таке покарання буде відповідати як обставинам правопорушення – грабіж майна на незначну суму, так і особистості обвинуваченого, який безвідповідально ставиться до своєї долі та зневажливо до системи правосуддя. Підстав для застосування ст. 75 КК суд не находить».***

Цитата з вироку Малиновського районного суду м. Одеси від 16.01.2020 у справі №521/19113/19283:

*«**4. Мотиви призначення покарання.***

4.1. Під час визначення виду та міри покарання обвинуваченому, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, його вік та соціальне положення, характер, мотиви та обставини вчиненого злочину, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

4.2. *Так судом встановлено, що ОСОБА_3 на час вчинення злочину був неповнолітнім (17 років),* ***має лише неповну загальну середню освіту. Своєї сім'ї не створив. Спільно проживає з батьками.*** *Раніше до кримінальної та адміністративної відповідальності не притягувався.*

4.3. *Отже,* ***бідність, відсутність належного виховання та освіти, відсутність бажання продовжити навчання для здобуття спеціальності та в подальшому достойної професії, у сукупності з небажанням змінити ставлення до свого життя, на думку суду, привели обвинуваченого до скоєння кримінального правопорушення проти власності.***

4.4. *Водночас суд вважає, що* ***обставини, встановлені під час судового розгляду, свідчать, що ОСОБА_3 не схильний до системного вчинення правопорушень.***

4.5. Враховуючи викладені обставини, які пом'якшують покарання, та відсутність обставин, які обтяжують покарання, а також враховуючи угоду про визнання винуватості, суд вважає, що необхідним та достатнім для виправлення ОСОБА_3 та попередження нових злочинів, повинно бути призначено покарання у межах, встановлених у санкції статті, зв'язане з позбавлення волі. Водночас, враховуючи положення угоди, відповідно до ст. 75 КК України, суд приймає рішення про звільнення обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням, оскільки вважає, що його виправлення можливо без відбуття покарання у вигляді позбавлення волі.

4.6. Призначення вказаного покарання, буде відповідати загальним засадам кримінального провадження, тяжкості скоєного, обставинам злочину, особі обвинуваченого, а також не тільки меті покарання передбаченого ст. 50 КК України, а й меті правосуддя, невід'ємною частиною якого є справедливість та верховенство права.

4.7. Підстав для відмови в угоді та призначення більш суворого покарання суд не знаходить».

[283] Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 16.01.2020. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508

Додаток 3. Узагальнені приклади відповідей на запитання щодо назви методичних матеріалів/рекомендацій про проведення роботи з дітьми у конфлікті з законом, установи/організації, яка їх розробила, та посилань (якщо доступно)

Категорія фахівців	Методичні матеріали / рекомендації
Ювенальний поліцейський	• *«Конвенція ООН з прав дитини»;* • *«Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Волонтер. ЮНІСЕФ»;* • *«Наказ МВС «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044»;* • *«Наказ 488 МВС»;* • *«Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських» (http://surl.li/evalzd).*
Поліцейський офіцер громади / дільничний офіцер поліції	• *«Методичні рекомендації по роботі з дітьми, що влаштовані до сімейних форм виховання»;* • *«Методичні рекомендації, які надають нам ювенальні поліцейські»;* • *«Інструкція 1044».*
Слідчий, дізнавач	• *«Рекомендації по Пілотному проєкту ОГП»;* • *«Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом», Рада Європи;* • *«Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських»;* • *«Рекомендації щодо проведення просвітницької-профілактичних занять з учнями 1 – 11 класів за програмою «Школа і Поліція»;* • *«Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом (навчально-методичний посібник)» (том 1: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21324/; том 2: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21489/);* • *«Методичні рекомендації щодо методики «Барнахус»;* • *«Методичні рекомендації «Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей, Офіс Генеральної прокуратури»;* • *«Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу додержання прав дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів».*

Категорія фахівців	Методичні матеріали / рекомендації
Ювенальний прокурор	• *«Методичні рекомендації Офісу Генерального прокурора»;* • *«Листи Офісу Генерального прокурора»;* • *«Стан протидії домашньому насильству, захисту прав та інтересів постраждалих, ОГП»;* • *«Методичні рекомендації «Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей, Офіс Генеральної прокуратури»;* • *«Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», що затверджено спільним наказом Генеральної прокуратури України і Міністерства юстиції України від 21.01.2019 № 172/5/10»;* • *«Проведення опитування дитини в умовах збройного конфлікту та / або воєнного стану, ОГП за підтримки ЮНІСЕФ в Україні»;* • *«Банк громадських організацій, які надають послуги дітям, постраждалим від домашнього насильства».*
Працівник пробації	• *«Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (Офіс Генпрокурора, МВС, Мін'юст, Мінсоцполітики)»;* • *«Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження методичних рекомендацій оцінки ризиків повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) у віці 14 – 18 років» (https://www.probation.gov.ua/?p=23080);* • *«Наказ Міністерства юстиції України №1797/5 від 11.06.2018 р. «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації»;* • *«Наказ Міністерства юстиції України №3235/5 від 23.10.2019 р. «Про затвердження пробаційної програми «Формування життєвих навичок» для неповнолітніх суб'єктів пробації»;* • *«Подолання домашнього насильства (методичний посібник до пробаційної програми), Мін'юст, SURGe»;* • *«Попередження вживання психоактивних речовин (методичний посібник до пробаційної програми), Мін'юст, SURGe»;* • *«Зміна прокримінального мислення (методичний посібник до пробаційної програми), Агрітім Канада Консалтинг, Мін'юст»;* • *«Подолання агресивної поведінки (методичний посібник до пробаційної програми), Агрітім Канада Консалтинг, Мін'юст, HealthRight International в Україні»;* • *«Порядок здійснення нагляду та соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 272/5 від 29.01.2019»;* • *«Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом», проєкт «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади»;*

Категорія фахівців	Методичні матеріали / рекомендації
	• *«Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді : навчально-методичний посібник [Л. В. Зуб, Т. Л. Лях, Л. А. Мельник та ін.]; за ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко. – Київ: ТОВ "ОБНОВА КОМПАНІ", 2016. – 298 с. (розроблено ГО «Волонтер» та Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні»;* • *«Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом»;* • *«Інструменти та методики соціально-виховної роботи в пробації», ДУ «Центр пробації»;* • *«Вибір до змін»: методичний посібник до тренінгової програми».*
Працівник служби у справах дітей, фахівець із соціальної роботи	• *«Конвенція ООН про права дитини»;* • *«ЗУ «Про охорону дитинства»;* • *«Соціальна робота з вразливими сім'ями і дітьми»: методичний посібник в двох частинах «Партнерство «Кожній дитині», Міністерство соціальної політики України, 2017» (розділ «Соціальна підтримка дітей, які перебувають у конфлікті із законом, та їх сімей»)»;* • *«Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських»;* • *«Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом», проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»;* • *«Методичні рекомендації щодо оцінки ризиків вчинення нового кримінального правопорушення неповнолітніми суб'єктами пробації» Міністерства юстиції України»;* • *«Методичні рекомендації щодо проходження пробаційних програм неповнолтніми суб'єктами пробації».*
Психолог/ соціальний педагог/ інші працівники закладу загальної середньої освіти; закладу професійної (професійно-технічної) освіти	• *«Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні / Міністерство освіти і науки України (mon.gov.ua) від 13.05.2022 № 1/5119-22»;* • *Лист МОН «Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2023/2024 навчальному році» від 24.08.2023 № 1/12702-23»;* • *«Лист МОН від 21.08.2023 № 1/12492-23 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти у 2023/2024 навчальному році»;* • *«Лист МОН від 16.07.2021 № 1/9-362 «Деякі питання організації виховного процесу у 2021-2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» (https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/612/e2a/40c/612e2a40c618b920365542.pdf);* • *«Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 20.06.2022 № 47-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в органах місцевого самоврядування»;* • *«Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період, Міністерство освіти і науки України: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/psyhologichna-sluzhba/metodichka-080914.pdf*

Категорія фахівців	Методичні матеріали / рекомендації
Психолог/ соціальний педагог/ інші працівники закладу загальної середньої освіти; закладу професійної (професійно-технічної) освіти	• *«Корекція поведінки дітей, які перебувають на обліках (інформаційно-методичні матеріали та програми) / [К.М. Муліка, Ж.С. Ахіджанян, Н.В. Драч]. – Полтава: ПОІППО, КМСД УМВС України в Полтавській області, 2013. – 90 с.»;* • *«Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки», Є. Харченко, Н. Краснова, Харків : Основа, 2012»;* • *«Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 /А.В.Аносова,О.В.Безпалько, Т.П. Цюман та ін./За заг. ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. – Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.»;* • *«Захист прав дитини в діяльності соціального педагога навчального закладу : [метод. рек.] / авт. кол. за. ред.: Ю.А. Луценка, В.Г. Панка. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016 – 73 с.» (http://surl.li/fkdfrp);* • *«Методичні матеріали для проведення працівниками ювенальної поліції просвітницьких заходів серед дітей кризових груп задля попередження втечі дітей з домівки, трудової та сексуальної експлуатації, втягнення дітей у злочинну діяльність» (https://magnolia.org.ua/en/content/metodichni-materiali-dlya-provedennya-pracivnikami-yuvenalnoyi-policiyi-prosvitnickih);* • *«Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді, навчально-методичний посібник для фахівців, «Волонтер», Представництво ЮНІСЕФ в Україні»;* • *«Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель, Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФОП Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.»;* • *«Профілактика негативних явищ в учнівському середовищі» – Кролевець, 2014. – 91с.»;* • *«Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських»;* • *«Методичні рекомендації щодо здійснення соціально-педагогічної роботи та соціально-правового захисту дітей, які потрапили в складні життєві обставини Пєтушкова Л.А, завідуюча центром практичної психології і соціальної роботи, Аносова А.В., методист центру практичної психології і соціальної роботи.»;* • *«Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство. – Київ : Рада Європи, 2015»;* • *«Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. – 3-е вид., доп. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. – 272 с.» (http://surl.li/ibjccy);* • *«Методичні рекомендації щодо організації роботи психологічної служби»;* • *«Банк програм для неповнолітніх в конфлікті з законом (https://www.msp.gov.ua/content/bank-program-dlya-profilaktiki-socialnogo-siritstva.html)»;* • *«Методичні матеріали ГО «ВГЦ «Волонтер» по роботі з дітьми в конфлікті з законом: https://volunteer.kyiv.ua/publikaciyi#conflict_with_law»;* • *«Використовую рекомендації, розроблені обласним центром практичної психології Донецької області».*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Schneider, Hans Joachim : Kriminologie von Hans Joachim Schneider. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987. – Режим доступу: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783112420409/html
2. Аніщук В. Вплив віку суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність // Підприємництво, господарство і право, 2019. – № 7. – с. 173. – Режим доступу: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/32.pdf
3. Архівне КП 2023082070000920. – Рукопис
4. Архівне КП № 12023041230001818. – Рукопис
5. Архівне КП № 12024087060000041. – Рукопис
6. Архівне КП № 120233142150000282. – Рукопис
7. Балаклійський районний суд Харківської області, Вирок від 23.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118546753
8. Банк програм для неповнолітніх у конфлікті з законом. – Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/content/bank-program-dlya-profilaktiki-socialnogo-siritstva.html
9. Банк профілактичних та корекційних програм для дітей у контакті із законом. – Режим доступу: https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/korysni-posylannya/
10. Берегівський районний суд Закарпатської області, Вирок від 14.06.2022 https://reyestr.court.gov.ua/Review/104751395
11. Біляївський районний суд Одеської області, Ухвала від 01.08.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105653343
12. Бобровицький районний суд Чернігівської області, Вирок від 01.11.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100749738
13. Бориславський міський суд Львівської області, Вирок від 04.10.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106585037
14. Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія : підручник / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. – Київ : Істина, 2008. – 630 с.
15. Бузало П. Молодіжна злочинність – специфічне соціально-правове явище. Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – с. 105 – 108
16. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. – Київ : Атіка, 2004. – 240 с.
17. Буський районний суд Львівської області, Вирок від 23.09.2022 https://reyestr.court.gov.ua/Review/106402260
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – с. 187
19. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська по справі 202/4404/17 від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027
20. Вирок Малиновський районний суд м. Одеси від 16.01.2020 по справі 521/19113/19. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508
21. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова по судовому провадженню 1-кп/646/321/2021 від 26.10.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100582038

22. Відомості у розрізі регіонів держави за період 2017–2023 роки про кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми або за їхньою участю, провадження за якими закінчені, відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», а також число неповнолітніх осіб притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, відповідно до звітності за формою № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» : Відповідь на запит до ОГП № 25/1-69307ВН-24

23. Відповідь МОН на запит № 5/1217-24 від 26.10.2024

24. Голина В. В., Маршуба М. О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине. – Харьков : Право, 2014. – 280 с.

25. Голосіївський районний суд м. Києва, Вирок від 15.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118644514

26. Григорій Усик: «Розгляд резонансних скарг на суддів – зона відповідальності кожного члена ВРП». – Режим доступу: https://hcj.gov.ua/news/grygoriy-usyk-rozglyad-rezonansnyh-skarg-na-suddiv-zona-vidpovidalnosti-kozhnogo-chlena-vrp

27. Дарницький районний суд м. Києва, Вирок від 01.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114584964

28. Девіант. А. Блага / Велика українська кримінологічна енциклопедія. Т. 1: А-Л / наук. Ред. О. М. Литвинов. – Харків : «Факт», 2021. – с. 281

29. Делінквент. О. Джужа; Делінквентна поведінка. М. Гребенюк, В. Сюравчик / Українська юридична енциклопедія / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ : ХНУВС : НАВС; Кримін. асоц. України : «Золота миля». – 2017, с. 168 – 171

30. Делінквентна поведінка. М. Гребенюк, В. Сюравчик / Українська юридична енциклопедія / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ : ХНУВС : НАВС; Кримін. асоц. України : «Золота миля». – 2017, с. 171

31. Денисов С., Філей Ю. Вік. Велика українська кримінологічна енциклопедія. – Т.1, 2021. – с. 194–196

32. Детермінація злочинності / Велика українська юридична енциклопедія. Т.18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І.Шакун (голова), В.І.Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2019. – с. 111 – 113

33. Дніпровський районний суд м. Києва, Вирок від 09.02.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108943277

34. Довгинцівський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 18.10.2018 https://reyestr.court.gov.ua/Review/77198549

35. Є вбиті та поранені вибухами : доля жіночих колоній в окупованих Маріуполі та Мелітополі. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-melitopol-zhinochi-koloniyi-v-okupatsiyi/32359341.html

36. Європейська соціальна хартія (переглянута). – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

37. Заводський районний суд міста Запоріжжя, Вирок від 23.04.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96518912

38. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.

39. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text

40. Закон України «Про соціальні послуги». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1#w1_1

41. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55

42. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#n8

43. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року No 3342-IX. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text

44. Закон України «Про Національну поліцію». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

45. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text

46. Закон України «Про охорону дитинства». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

47. Закон України «Про пробацію». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

48. Закон України «Про соціальні послуги». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

49. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text

50. Закон України Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство від 03.03.2022 № 2117-IX. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n7

51. Запорізький апеляційний суд, Ухвала від 15.05.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81985255

52. Запорізький апеляційний суд, Ухвала від 20.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118019487

53. Зауваження загального порядку 7 (2005) «Забезпечення права дитини у ранньому дитинстві». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F7%2FRev.1&Lang=ru

54. Зауваження загального порядку № 10 (2007) «Права дітей у рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх». – Режим доступу: https://www.refworld.org/legal/general/crc/2007/en/43085

55. Зауваження загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від усіх форм насильства». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F13&Lang=ru

56. Зауваження загального порядку № 19 (2016) «Про державні бюджетні асигнування для здійснення прав дітей». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F19&Lang=ru

57. Зауваження загального порядку № 20 (2016) «Про здійснення прав дитини в підлітковому віці». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F20&Lang=ru

58. Зауваження загального порядку №21 (2017) «Про дітей у ситуаціях вулиці». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F21&Lang=ru

59. Зауваження загального порядку №24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F24&Lang=ru

60. Зауваження загального порядку №8 (2006) «Право дитини на захист від тілесних покарань та інших жорстоких або принижуючих гідність видів покарання»". – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F8&Lang=ru

61. Зауваження загального порядку №9 (2006) «Права дітей з інвалідністю». – Режим доступу: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F9&Lang=ru

62. Звіт про неповнолітніх засуджених (Форма №8). Затверджений наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 р. №325 за погодженням з Держстатом. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

63. Звіти про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

64. Звіти про неповнолітніх засуджених за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

65. Звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

66. Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2017 – 2023 роки. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

67. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навчальний посібник. – Харків : Рубікон, 2000. – 240 с.

68. Злочинність неповнолітніх (Юзікова Н.) Велика українська кримінологічна енциклопедія. Т. 1. / редкол.: В. В. Сокуренко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. Ред. О. М. Литвинов. – Харків : «Факт», 2021. – с. 573

69. Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Вирок від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027

70. Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Ухвала від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318453, Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Вирок від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318027

71. Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська, Ухвала від 29.05.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74318453

72. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n167

73. Інформація про контингент неповнолітніх, які протягом 2020 – 2023 років перебували у підпорядкуванні Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань : довідка Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань. – Рукопис, 2024. – 11 с.

74. Калімбет І. Л. Злочини неповнолітніх, скоєні під впливом наркотичних засобів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2019. – №38, с. 131–135

75. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. – Режим доступу: https://rm.coe.int/16804c2188

76. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh

77. Київський апеляційний суд, Ухвала від 25.07.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83270293

78. Київський районний суд м. Харкова, Ухвала від 10.05.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

79. Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в ЄС у грудні зросла на 37,6 тис. – Режим доступу: https://interfax.com.ua/news/general/965933.html

80. Кіровоградський районний суд Кіровоградської області, Вирок від 01.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112560213

81. Кіровський районний суд м. Кіровограда, Вирок від 18.05.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104348600

82. Комунарський районний суд м. Запоріжжя, Вирок від 04.06.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111963359

83. Конвенція ООН про права дитини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

84. Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області, Вирок від 07.03.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117541037

85. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Київ : Юрінком Інтер, 2023. – 388 с.

86. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. – Харків : Право, 2018; (с.68-69) . – Режим доступу: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/430b5cb1-1efb-4e93-a5e5-45ef2d1b1ccd/content

87. Кримінальний кодекс України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

88. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Харків : Право, 2006. – 292 с.

89. Кримінологія (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів : Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків, 2010. – 240 с.

90. Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, ВА. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін.; за заг. ред. Б. М. Головкіна. – Харків : Право, 2020. – 384 с.

91. Кримінологія. Мультимедійний навчальний посібник. НАВС. – Режим доступу: https://arm.naiau.kiev.ua/books/criminology_20/info/t4.html

92. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред В. В. Голіни. – 2-ге вид. – Х.: Право, 2009. – 288 с.

93. Кузьменко О. В. Примусові заходи виховного характеру як інститут кримінального права України // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства, №4 (1280) 2018. – с. 7 – 22

94. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

95. Лисянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 23.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104934410

96. Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 13.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114859734

97. Малиновський районний суд м. Одеси, Вирок від 16.01.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86968508

98. Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 10.06.2020. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89765486

99. Малиновський районний суд м. Одеси, Ухвала від 25.03.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

100. Матеріали архівного КП 112023141210000543. – Рукопис

101. Матеріали архівного КП 12023082080001911. – Рукопис

102. Матеріали архівного КП 12023100030003090. – Рукопис

103. Матеріали архівного КП 12023100070001629. – Рукопис

104. Матеріали архівного КП 12024071140000125. – Рукопис

105. Матеріали архівного КП 12024141160000001. – Рукопис

106. Матеріали архівного КП 2023221110000907. – Рукопис

107. Матеріали архівного КП № 12023046370000438. – Рукопис

108. Матеріали архівного КП № 12023082070000920. – Рукопис

109. Матеріали архівного КП № 12023121020000710. – Рукопис

110. Матеріали архівного КП № 120233142150000282. – Рукопис

111. Матеріали архівного КП № 12024162380000064. – Рукопис

112. Матеріали архівного КП № 12024275520000011. – Рукопис

113. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf

114. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила). – Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile

115. Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області, Вирок від 20.05.2020 https://reyestr.court.gov.ua/Review/89331138

116. Навчальні програми для спеціалістів в галузі профілактики правопорушень серед дітей та роботи з дітьми у контакті із законом. – Режим доступу: https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/informatsijna-baza-psyholohiv-ta-sotsialnyh-pedahohi/najkraschi-rozrobky-metodyky-treninhy-zhurnaly/

117. Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 № 912 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text

118. Наказ Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 р. № 518 «Про затвердження примірних положень про службу у справах дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-21#Text

119. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text

120. Населення України за 2021 рік. Демографічний щорічник. – Державна служба статистики України, Київ, 2022. – 185 с.

121. Населення України. – Режим доступу: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/

122. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 1360 с.

123. Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області, Вирок від 31.08.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113133441

124. Оболонський районний суд міста Києва, Вирок від 05.04.2024 по справі №756/4200/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118223015

125. Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Вирок від 06.02.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72068347

126. Олександрівський районний суд Кіровоградської області, Ухвала від 27.09.2018. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76856954

127. Оробець К. М. Пробаційний нагляд – новий вид покарання в Україні: аналіз законодавчої реформи як напрямку кримінально-правової політики з точки зору аксіологічного підходу// Актуальні питання у сучасній науці. – 2023, №11 (17). – с. 653 – 662

128. Основні карантинні обмеження, що діють в Україні з 22 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/osnovni-karantinni-obmezhennya-shcho-diyut-v-ukrayini-z-22-chervnya-2020-roku

129. Перечинський районний суд Закарпатської області, Вирок від 22.12.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108046249

130. Петечел О.Ю. Формування злочинних груп неповнолітніх: психологічний аспект. Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 55. – с. 612-613

131. План заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4#w1_15

132. Повернення депортованих українських дітей батьками: чи існують ризики звинувачення у колабораційній діяльності? : аналітичне дослідження. – Режим доступу: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/DeportedChild_ukr_A4_final.pdf

133. Положення про Державну службу України у справах дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 р. №1048. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15

134. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text

135. Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. №423. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text

136. Положення про Національну поліцію. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n16

137. Положення про Національну соціальну сервісну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 р. №783. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44

138. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#n16

139. Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2022. – с. 18 – 34

140. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13

141. Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text

142. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2007 р. № 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text

143. Постанова КМУ від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text

144. Постанова Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 25 липня 2019 р по справі № 756/3363/17. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83270293

145. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 жовтня 2024 року по справі № 278/1566/21. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589

146. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна». – Режим доступу: blob:https://itd.rada.gov.ua/580193f9-1163-4ee4-bf4c-72272c22d326

147. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила). – Режим доступу: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

148. Правова статистика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2008. – 195 с.

149. Придніпровський районний суд м. Черкаси, Вирок від 14.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104771917

150. Прилуцький міськрайонний суд Чернігівської області, Вирок від 17.11.2017. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/70330947

151. Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУАП) за 2021 – 2023 роки : довідка Управління ювенальної превенції Національної поліції України. Рукопис, 2024. – 2 с.

152. Притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ч. 1 ст. 44 КУпАП) за 2021 – 2023 роки : довідка Управління ювенальної превенції Національної поліції України. Рукопис, 2024. – 2 с.

153. Приходько Т. М. Поняття та класифікація віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність // Science Review 2018; 8 (3(10)) : 51-56. – Режим доступу: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/341308

154. Проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини». – Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

155. Резолютивка Григорія Колеснікова, Голови Одеського апеляційного суду, про дефіцит кадрів в судочинстві. – Режим доступу: https://court.gov.ua/press/interview/1001359/

156. Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції. – Режим доступу: https://search.coe.int/cm#%7B%22CoEObjectId%22:%5B%2209000016805df0b3%22%5D,%22sort%22:%5B%22CoEValidationDate%20Descending%22%5D%7D

157. Рекомендація Ради Європи Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам. – Режим доступу: https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134

158. Рекомендація Ради Європи Rec(87)20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

159. Рятуючи своє життя: в ООН назвали кількість українських біженців від початку війни. – URL: https://www.unian.ua/society/ryatuyuchi-svoye-zhittya-v-oon-shokuvali-kilkistyu-ukrajinskih-bizhenciv-vid-pochatku-viyni-12551571.html

160. Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 08.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83544247

161. Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Ухвала від 15.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83649815

162. Саско, О. І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. – 020, (3(9), с. 170–179

163. Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 21.03.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109690737

164. Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області, Вирок від 18.01.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102589258

165. Сихівський районний суд м. Львова, Вирок від 20.12.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115768989

166. Сімейний кодекс України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

167. Сосницький районний суд Чернігівської, Вирок від 03.06.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82148535

168. Сосницький районний суд Чернігівської, Ухвала від 03.06.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82148209

169. Соснівський районний суд м. Черкаси, Ухвала від 14.11.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107310738

170. Суд без суддів або чи мають українці право на судовий захист. – Режим доступу: https://uain.press/articles/sud-bez-suddiv-abo-chy-mayut-ukrayintsi-pravo-na-sudovyj-zahyst-593643

171. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 20221. – 240 с. 1

172. Типове положення про бюджетний (комунальний) заклад «Центр надання соціальних послуг». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF#Text

173. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF#Text

174. Типове положення про сектор ювенальної пробації. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text

175. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко). – URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-%D0%BF#Text

176. Типове положенням про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#n68

177. Типове положенням про центр соціально-психологічної реабілітації дітей. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text

178. У країні катастрофічна нестача суддів – голова ВККС. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3829933-u-kraini-katastroficna-nestaca-suddiv-golova-vkks.html

179. Уманський міськрайонний суд Черкаської області, Ухвала від 16.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114949211

180. Уманський міськрайонний суд Черкаської області, Ухвала від 28.03.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103797562

181. Усманов Ю. Чому примусове переміщення українців до росії є порушенням? – Режим доступу: https://ihlaw.org/prymusove-peremishhennya-ukrayincziv-do-rosiyi/https://ihlaw.org/prymusove-peremishhennya-ukrayincziv-do-rosiyi/

182. Ухвала Воловецького районного суду Закарпатської області від 12.07.2023 по справі №936/209/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112185831

183. Ухвала Київського районного суду м. Харкова по справі №953/2711/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039360

184. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 21.02.2018 року по справі №203/4351/17. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348000

185. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Запорізького апеляційного суду по справі №329/52/21. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118019487

186. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 25.03.2021 по справі 521/18450/20. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95953871

187. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 07.04.2023 по справі №305/286/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110072390

188. Ухвала Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області по судовому провадженню 1-кп 214/4372/19 від 08.08.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83544247

189. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 26.03.2014 по справі №336/2374/24. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118651573

190. Франківський районний суд м. Львова, Вирок від 06.12.2019. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86165234

191. Франківський районний суд м. Львова, Ухвала від 15.07.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98436528

192. Хортицький районний суд м. Запоріжжя, Вирок від 28.06.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105003500

193. Хортицький районний суд міста Запоріжжя, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116324812

194. Хортицький районний суд міста Запоріжжя, Ухвала від 21.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115066707

195. Центрально-Міський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, Вирок від 03.03.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109377895

196. Червоноградський міський суд Львівської області, Вирок від 16.01.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325373

197. Червонозаводський районний суд м. Харкова, Вирок від 26.10.2021. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100582038

198. Черкаський районний суд Черкаської області, Вирок від 28.03.2022. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103769794

199. Шевченківський районний суд м. Києва, Вирок від 09.04.2024 по справі №761/45380/23. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118299030

200. Шевченківський районний суд м. Києва, Вирок від 09.04.2024. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118299030

201. Шполянський районний суд Черкаської області, Ухвала від 07.11.2023. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726460

202. Юзікова Н. Періодизація віку, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх: вітчизняна практика та європейський досвід // Генезис публічного права: від становлення до сучасності : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2010. – Режим доступу: http://do.gendocs.ru/docs/index-24101.html?page=27

203. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження. Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2000. – 19 с.

204. Ярема О. Росіяни вигадали нові схеми легалізації вивезення дітей з окупованих територій до РФ. – Режим доступу: https://detector.media/infospace/article/232090/2024-09-13-rosiyany-vygadaly-novi-skhemy-legalizatsii-vyvezennya-ditey-z-okupovanykh-terytoriy-do-rf/

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЕНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Блага Алла, Бугаєць Тамара, Волошина Олеся,
Грицевич Олександра, Гриценко Людмила,
Журавель Тетяна, Кочура Олена, Пилипас Юлія,
Рокицька Оксана, Усенко Юлія.

Папір офсетний. Друк офсетний.
формат 64 × 90 / 16
Ум.-друк. арк. 37,2. Обл.-вид. арк. 38,3.

Дизайн, верстка, підготовка оригінал-макета:
ФО-П Буря О.Д.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавництва ДК №4749

Не для продажу.

ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА

МІЖВІДОМЧА КООРДИНАЦІЙНА РАДА з питань правосуддя щодо неповнолітніх

unicef ДЛЯ КОЖНОЇ ДИТИНИ

ВОЛОНТЕР Всеукраїнський громадський центр